Науковий вісник

Музею Івана Франка у Львові

Випуск 6

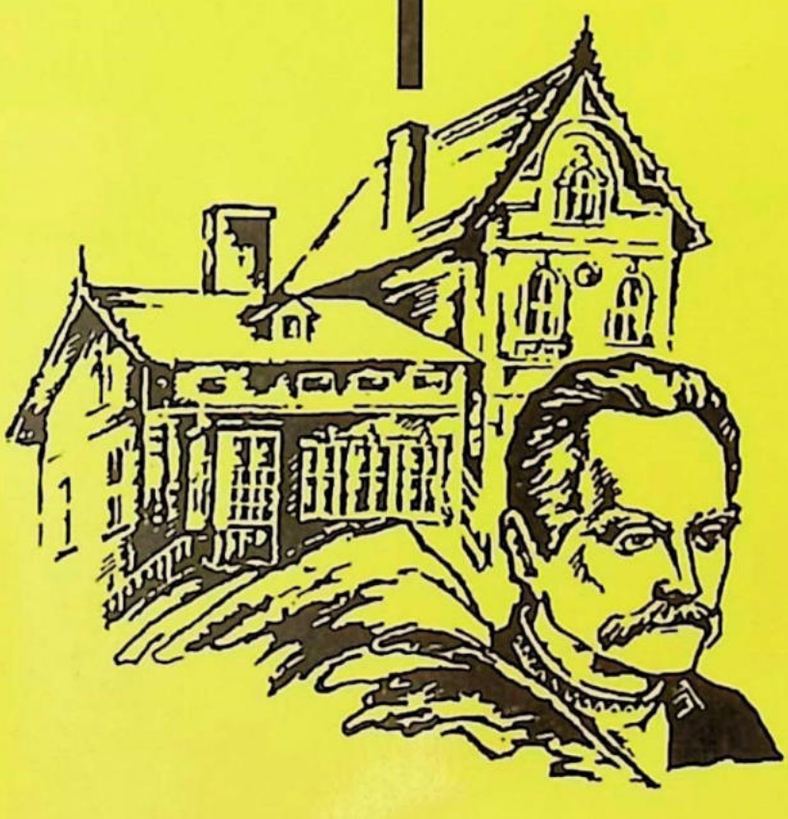

ЛЬВІВСЬКИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

ЛЬВІВСЬКИЙ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ
МУЗЕЙ ІВАНА ФРАНКА

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МУЗЕЮ ІВАНА ФРАНКА У ЛЬВОВІ

Присвячується
150-річчю від дня народження
Івана Франка

6
Випуск

Львів
КАМЕНЯР
2006

ББК 83.3(2УКР)л6
Н34

У шостому випуску "Наукового вісника Музею Івана Франка у Львові" публікуються наукові статті й дослідження працівників музею та науковців інших установ. Продовжується публікація листів до Івана Франка. Вперше друкується "Історія хвороби" І. Франка.

Друкується за ухвалою Науково-методичної ради Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка

Редакційна колегія:
доктор філологічних наук, професор **Р. Гром'як**,
доктор філологічних наук, професор **І. Денисюк**,
доктор філологічних наук, професор **М. Ільницький**,
доктор філологічних наук, професор **Т. Салига**,
доктор філологічних наук, професор **Л. Сеник**

Відповідальний за випуск
Петро Зозуляк

БІБЛІОТЕКА
Інституту
франкознавства

Видання випущено за фінансової підтримки Львівської обласної державної адміністрації

Н $\frac{4603020100\text{-}11}{2006}$ Без оголошення

ISBN 5-7745-1060-3

© Львівський літературно-меморіальний музей Івана Франка, 2006
© Зеновія Юськів. художнє оформлення. 2000

ЗМІСТ

Яцків Михайло
ІВАН ФРАНКО 6

Горак Роман
УДАР 11

Кухар Валентина
МИКОЛА УГРИН-БЕЗГРІШНИЙ: ТАЛАНТ.
ПІДТРИМАНИЙ ІВАНОМ ФРАНКОМ 69

Горак Яким
ЛИСТИ БОГДАНА КІСТЯКІВСЬКОГО ДО ОЛЬГИ
ТА ІВАНА ФРАНКІВ 83

Зозуляк Катерина
ЇХ ЄДНАВ ШЛЯХ ПОСТУПУ 115

Зозуляк Катерина
ВІН СТОЯВ В ОБОРОНІ ПРАВ РУСЬКОГО НАРОДУ 129

Вівчар Соломія
СТОСУНКИ ІВАНА ФРАНКА З БРАТАМИ ІГНАЦІЄМ
І ФЕЛІКСОМ ДАШИНСЬКИМИ 132

Чернієнко Віолета
"ЗДАЄТЬСЯ МЕНІ, ЩО Я ЩИРО СЛУЖИВ
СПРАВІ НАРОДНІЙ" 147

Войціцька Марія
ІВАН ФРАНКО ТА ОМЕЛЯН ПАРТИЦЬКИЙ 158

Горак Роман
ЗАБУТИЙ КОРНИЛО УСТИЯНОВИЧ 166

Горак Роман, Куликовець Мар'яна
ЛИСТИ ЛЮДМИЛИ ДРАГОМАНОВОЇ ДО ІВАНА ФРАНКА 187

Рикмас Ольга, Горак Роман
ФЕДІР ДЕРГАЛО 206

Горак Роман
ДРУГА СПРОБА 216

Сирота Лілія
ГЕРОЇЧНЕ ТА ПІСЛЯ НЬОГО: ФРАНКОВІ РОКОВИНИ
В СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ ГАЛИЧИНИ 1920–1930 рр. 241

Костенко Тетяна
СЕРГІЙ ЛИТВИНЕНКО – ВИЗНАЧНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ СКУЛЬПТОР 291

Стець Зиновія
ПРЕМІЇ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА 298

Шуляр Андрій
ПАМ'ЯТНИК ІВАНОВІ ФРАНКУ У ЛЬВОВІ (проектування і спорудження) 306

Зозуляк Петро
"КЛАНЯЮСЯ ЦЬОМУ СВЯТОМУ ДОМУ" 312

Зозуляк Петро
ХРОНІКА МУЗЕЮ: 2005-й РІК 335

Горак Роман
НЕ СТАЛО ОНУКИ ОЛЬГИ РОШКЕВИЧ... 345

МИХАЙЛО ЯЦКІВ

ІВАН ФРАНКО

Популярна промова Михайла Яцкова, виголошена 20 цвітня на січовім ювілейнім концерті в Бережанах[1]

Січове Товариство – Українська Громадо!

[...]Найвисший дар для народа – се поет. Хто на Україні був найдостойнійшим того імени? – Шевченко. Хто тоді за весь український народ найбільше терпів? – Шевченко. Хто нині у нас по Шевченку достойно заняв місце? – Іван Франко. Хто найбільше боров ся за правду і свободу поневоленого 30-мілїонового українського народа, хто найбільше терпів? – Іван Франко.

Пригляньмо ся близше, хто він, що зробив і за що терпів?

Пани родять ся з панів, володарі сего світа з володарів, а великани духа з простого народа.

Христос родив ся в убогій стаєнці і за те, що поважив ся зрівнати всї стани, потерпів смерть на хрестї.

Шевченко прийшов на світ з кріпацької рідні; невидюща, темна від уродженя мати дала світло цїлій Україні. Шевченко за те, що співав про долю закріпощеного народа, потерпів десять лїт тюрми і салдатської неволї.

Франко прийшов на світ з бідних хлопів, з батька коваля.

Які часи були тоді у нас на Руси-Україні? Були се часи по панщинї.

Непроглядна темрява висїла над нашою вітчиною. Народ замучений тревав в чорній задумі і непробудженім снї, а пани заграбили лїси і пасовиска, володарі дбали про него стільки лише, аби здерти податок і жовнїра – м'ясо для неприятельських канонів – рідні сини відцурали ся свого народа – ішли до Поляків і Москалїв, а горстка тих, що остали, завели сварку про йорчики і трираменні хрести. А потім прийшов голод, холєра і червінка. Плач, зойк і стогін лунав по цїлій Руси-Україні, спухлий від голоду, темний в неволї народ снував ся як армія тїний і мар, а слухала його лиш тверда, чорна земля та оловяне, студене небо.

[1]Промову було надруковано в газеті "Громадський голос" 1 травня 1913 року. Подається у скороченому варіанті.

Серед тої темряви, нужди і горя зачали будити ся молоді духи: Павлик і Франко, а в закордоновій Україні їх старий товариш – Михайло Драгоманов. Драгоманов як бистроумний учений, Павлик як людина-характер, Франко як розмахова, поетична сила. Живо розглянули ся ті три молоді духи по науці, по всесвітній історії, по культурі других народів і впав новий могучий поклик: іти в народ, пізнати його душу, його біль і вибороти для него свободу і правду! За сим покликом рушила ся тодішна найчільнійша молодіж. Блискавиця продерла український небосклон. На ту блискавицю остовпіли володарі, стуманіла власть, затремтіли галицькі прокураторії, староства, збовваніло правительство і збудили ся темні сили, які спали дотепер вигідно при ситих жолобах. "Се соціялізм, бунт, замах на царів, на богів і на всяку власть"! І власть розпустила своїх гінчих псів, і зачала ся скажена нагінка, з тюрмами, протоколами, судами, вироками, виклинанєм з амвон, а до тих гінчих псів власти прилучили ся ще й свої сліпі братчики, "наші люди", австро-руські патріоти. Кільканайцять літ тревали ті невпинні гоненя, видалюваня молодіжи зі шкіл, поліцийні дозори, ревізії по домах, арештованя, шупаси – і за що? За науку, за свободу, за правду, за світло для поневоленого українського народа. По п'ять, по вісім місяців неволила галицька, темна прокураторія Франка по тюрмах, а решту місяців влазила в його наукову працю, конфіскувала її, паралїжувала. Дива діяли ся в тодішних часах. Один з товаришів Франка, бувший редактор, Іван Белей, оповідає, як то в тюрмі Франко занедужав на тиф. Тюремний лікар не робив надії на його виздоровленє. В горячці, серед студени, в одній сорочці, босого і простоволосого вели Франка студеним, камінним коридором до переслуханя. І за що? За правду, за волю, за світло для поневоленого українського народа.

А коли Франка випускали на світ, то що чекало його там? Тяжкий труд в кровавім поті чола, поліцийний дозір, ненависть від своїх і чужих, незрозумінє його ідеї, голод і холод і нужда. Темні брати тодішної нашої інтелїгенції кололи його на кождім кроці, що він при своїх великих здібностях не має суспільного становища. Франко перейшов був як найперший гімназію й університет, кинув ся до Відня і при дуже тяжких условинах зложив світло докторат зі славянських мов, під найбільшим сучасним слявістом проф. Ягічом. Потім старав ся о місце професора української літератури на львівськім університеті. Навіть чільні Поляки, що знали наукові праці Франка, приставали на се, – не допустили до того лише свої. "Як же Франко може бути професором університету, таж він – казали – ходить у подертім сурдуті". Так Франкови, найбільшому сучасному українському поетови, ученому і учителеви свого народа, не здійснила ся навіть та одробина мрії, яку осягають нині його ученики. А всім тим ученикам далеко до Франка, як звідси до звізд. І так минали літа труду і горя, що найкрасші

літа, бо молоді. І минуло їх двайцять і трийцять, і сороковий настав. Зелїзо і камінь не видержали би стільки, що видержав і витерпів сей великанський дух. В таких обставинах не тяжко було тисячу разів зломити ся, зневірити ся у всьо, покинути працю і попасти в чорну розпуку. Тимчасом ідейна основа Івана Франка остала чиста як сльоза і непохитна як скеля. При величезнім, геніяльнім талантї здобув той чоловік небувале у нас доси від історичних часів знанє і не писав, а просто сипав, як з рога обильности, свої твори, поставив нашу науку і лїтературу на небувалій доси світовій висотї, виповнив всї недостачі, сам-один сотворив те, над чим у инших народів трудять ся довгими лїтами цїлі академії.

Франко творить в історії розвою України суцїльний, сильний тип. З живим темпераментом, обдарований бистрим умом, брав все участь в українськім житю, держав на його живчиках свою руку, провадив все найпоступовійший напрям, був далекий від всяких хитких надій, не спочивав, лиш вичував нинї, що на завтра і за рік буде треба, знав житє народа наскрізь і вказував просту, ясну дорогу вперед в своїх наукових і поетичних творах. Є се тип духовного речника і найбільшого сучасного провідника українського народа, який має глибоку свідомість своєї цїли і завданя і стоїть на тім достойнім становищи, що може сам отверто і сміло відповідати за свій кождий крок.

35 лїт тому, як поставив він перед собою цїль в поемі "Каменярі" і витревав на тій дорозі як герой, пів-бог у старинних Греків[...]

Не спосіб тут у короткім часї перелетним словом обіймити підвалини тої великої будівлї, яку поклав Франко в розвою Руси-України. На се треба би довгого ряду відчитів, а коли б хто не познайомлений з великанською працею Франка хотїв її зібрати і перейти, – на се треба би кілька лїт. Спис самих наголовків (титулів) його наукових праць, книжок, його поетичних та прозових збірок занимає цїлу книжку, яку прочитати, на се треба три рази більше часу, нїж нинїшний цїлий концерт.

Попри свою працю Франко через 30 лїт обтїсував, переписував, поправляв твори молодших поетів і письменників і молодих наших учених в "Світї", "Народї", "Житю і Слові", в "Л.Н. Вістнику", в "Видавничій Спілцї", в наукових виданях Тов. ім. Шевченка і в богато инших видавництвах.

Величезну заслугу поклав він над піднесенєм достоїнства живого, українського слова серед европейських народів не лише своїми творами, але й перекладами зі старинних грецьких, латинських, еврейських, далї з англійських, еспанських, французьких, нїмецьких, норвежських, російських, чеських і польських архитворів.

Просто увірити годї, що того всього доконав один непоказний чоловік; на той труд у инших народів складають ся цїлі гурти людий і то ще при всяких вигодах і добрих становищах.

І тепер ще при дуже зломанім здоровлю і в дуже тяжких обставинах працює Франко без віддиху далї.

Коли перед недавними часами рознесла ся Йовина вість по всїй Українї, що здоровлє Франка зависло над великою небезпекою, він видає свою книгу пісень і поем та й пише про неї так: "Отся збірка обіймає більше як 30 лїт мойого житя, що при всїх своїх прикростях не пройшло марно анї для мене, анї для нашої суспільности... Менї хочеть ся висловити своє бажанє, щоб від сеї книжки повіяло здоровим вітром національної свідомости, тверезого та притім наскрізь поетичного розуміня житя, того найвисшого скарбу чоловіка, в якім він нїколи не повинен упадати".

Пізнаємо із сего сумну правду народної пословицї, що "Оден батько десятеро дїтий вигодує, але десятеро дїтий не виживить одного батька".

На висотї достойного званя як поет і духовий провідник українського народа, станув Франко у своїй поемі "Мойсей". Перед лїтами вложив він в уста сїльського учителя отсї слова: "І нехай же менї хто скаже, що не варто жити, працювати і вмерти для того бідного народа?!" А тут у вступі до "Мойсея" промовляє він великим словом пророків:

Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралїтик той на роздорожу,
Людським призирством, нїби струпом вкритий!

Твоїм будущим душу я трівожу,
Від сорому, який нащадків пізних
Палитиме, заснути я не можу.

Невже тобі на таблицях зелїзних
Записано в сусїдів бути гноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїздних?

— — — — — — — — — — — — —

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колї,
Труснеш Кавказ, впережеш ся Бескидом,

Покотиш Чорним морем гомін волї,
І глянеш, як хазяїн домовитий
По своїй хатї і по своїм полї.

Прийми ж сей спів, хоч тугою повитий,
Та повний віри; хоч гіркий, та вільний;
Твоїй будущинї задаток слїзьми злитий,
Твойому генію мій скромний дар весїльний.

Чим же ми, Батьку Іване, віддячимося Тобі за неоцінені дари Твого духа, за сороклітний невтомимий, кровавий труд, за сороклітну муку?

Отсе, наш найдостойнійший Керманичу, коли в хвилї віддиху зверне ся до нас Твоє утомлене, божественне чоло, Ти глянь на те українське море від Бескида по Кавказ. Диви, отсе той бідний, поневолений, український народ, для якого Ти стільки лїт трудив ся і терпів, – будить ся і приходить зложити Тобі в подяку найсвятїйший скарб, яким обдаровував в давнину лише богів і добрих царів – с в о є щ и р е с е р ц е.

Ти як той герой Прометей у старинних Греків видер огонь, світло богам і поніс його між темний народ. За те сильні сего міра прикували Тебе до скелї і десятками лїт довбали Твою грудь всякі вірли, з головами і без голов, та з затроєними кігтями, але не зломали Твого українського, львиного серця!

Нехай весна українського народа дасть Тобі тепер те, чого не дала весна і лїто Твого житя і труду!

РОМАН ГОРАК

УДАР

Галюцинації, які супроводжували біль у руках, навесні 1908 року не переставали мучити Івана Франка майже щоденно. Вони були неодмінними супутниками його жорстокого болю.

Польський шовінізм міг тріумфувати. Він досяг того, чого хотів, і влучив там, де точно цілився. Вбити Івана Франка, свого ворога номер один, отак просто пострілом чи ножем, нічого б в результаті для нього не дало, крім задоволення від факту, що його більше нема. Але залишався в такому разі його великий спадок, якого вже знищити було неможливо. Однак його можна було скомпрометувати, сказати, що це плід розумово хворої людини... Тобто галюцинації і їх виплід зробили свою справу.

Через деякий час всі галюцинації Івана Франка і їх втілення письменником у художні твори з метою чисто благородною – вияснення джерел творчості – будуть зроблені. Михайло Мочульський, автор відомої книги "З останніх десятиліть життя Івана Франка", виданої у Львові 1938 року, також не міг обминути їх.

"Знайомі, – зауважував він при цьому, – пояснювали собі жартівливо поетову задуму тим, що то він у часі ходу з дому й додому, до друкарні Наукового товариства ім. Шевченка і назад обдумує свої твори і ховає обдумане до своїх шухлядок у голові: обдумає, кажуть вони, один свій твір, зараз кладе його в шухлядку й відчиняє другу, щоб покласти у неї новообдумане, і так дотепні порахували, що поки Франко зайшов з дому до друкарні і з друкарні додому, мав у голові кілька нових творів.

Усі, в кого трохи живіше било українське серце, радувалися розмахом крил Франкового генія й у блаженнім супокої споживали солодкі плоди його духу. І нікому навіть на думку не приходило поспитати бодай себе, чому в нашого поета обличчя таке сумне-невеселе, задумане. Поет не жалувався нікому, не плакав, не нарікав на свою долю, і ніхто не журився ним. Тим часом чорні тіні смутку та журби падали йому на душу".

Об'яви втілення галюцинацій М. Мочульський вже бачив у збірці "Із днів журби", виданої у Львові 1900 року. Тут, на його гадку, майже

кожен вірш мав сліди цих галюцинацій. Вражаючі, доведені до найвищого артистизму метафори, такі ще не властиві тодішній поезії порівняльно-споглядального типу, справді можуть видатись чимось ненормальним.

"Находили на поета. – писав М. Мочульський, – хвилини піднесення духу та раптового пониження його. Він, наче птах, почуває себе легким; чує в собі надмір сили, хоче обняти весь світ своєю любов'ю, і нагло кров стає оловом у його жилах, в серці не стає запалу й віри, а приятель стає йому "хижим звіром".

У поета з'являлися час від часу непрошені гості: безсонниця, меланхолійний настрій і, подібно як у Ньютона, Тассо або Руссо, mania persecutiva*.

Чорні думки, наче настирливі мухи в пізню осінь, докучали поетові, відганяли сон і непокоїли його:

Кожний мебель був мій ворог,
Кожна книжка – то була
П'явка, що систематично
Кров і мозок мій пила.

Кожна добрість – то наївність,
Кожний друг – то хижий звір,
Кожна думка – то помилка,
Кожний спомин – то докір.

Поет усією силою свого ясного духу боровся із своїми непрошеними гостями, проганяв їх від себе, але вони верталися й добувалися до його дверей чимраз дужче...

Одночасно починалися ще більші страждання поета: його мучили зразу елементарні галюцинації, а потім і складні. Йому причувався легенький стук у вікно чи в двері, теленькання дзвоника або бренькіт мушки, замотаної в павуковій сіті. Коли ви читали "Перехресні стежки", вас, певне, мусило охопити легке тремтіння, коли ви прийшли до того місця, де Франко пише: "Хробачок стукає в стіні: раз, два, три, чотири – і став". Так кілька разів. А це ж не вигадка поета, тільки фотографія його переживання. Що ж і думати, коли душа поета стала висотувати з себе складні картини і кидати їх перед його очі?

Привид весільної дараби, на якій поет бачив себе зі своєю любкою у веселому товаристві, опісля привид трупа-любки на воді, коли щезла дараба за чорною скелею, за закрутом, закріпив поет у срібні строфи своєї поезії і в поетичну прозу "Перехресних стежок". Питанню, чи він описав свою галюцинацію, як виходить з поезії, чи сон, як виходить з "Перехресних стежок", присвятив я окрему студійку. Коли образ весільної дараби був би справді галюцинацією і поет бачив себе на

* Манія переслідування *(лат.)*.

дарабі, то це був би відомий психіатрам phenomene d'autoscopie*. Подібна галюцинація була і в Мопассана. Великий новеліст розказував своїм приятелям, що, коли він сидів раз за столом і писав, йому видалося, немов відчинилися двері, і він, на свої велике здивування, бачить, що гість – це він сам.

Вельми цікава з психологічного боку поезія "Із днів журби", що починається словами "Ніч. Довкола тихо, мертво". Вона, ця неоцінена перлина людського генія, збудована на галюцинаційнім моменті, і в ній записано мистецькою рукою спосіб, яким повстала поетова галюцинація. Душа, обтрушена з земного пилу, зосередилася, прояснилася, "щось, мов тихий дзвін", залунало в ній, і повстала "якась невідома гармонія", "мов у гаю свисти дроздів гілка гілці подає". "В розколисаній уяві" поета піднявся ряд картин:

Гори в світлі золотому,
Фіолетова тінь долин,
Річка, наче срібна стрічка,
І скалистая стіна,
Шлях, закурений, мов кладка,
Що у безвість порина...
Вулиця... Доми низенькі,
За штахетами в садках
Георгінії і астри
На малесеньких грядках;
Стежечки круті між ними,
Деревляний ґанок...

І ось раптом виринає
З рам зелених у вікні
Тихеє лице жіноче
...знайоме...

"Мигнув" цей чудовий образ і розвіявся, мов імла. "Лице кохане" пропало, і очі поета побачили несподівано – "побитий градом лан... повінь"... Ні, не очі побачили... Все те в його душі жило, "на крилах із гармоній, світла й запаху" плило. Поет каже:

Чую, що се власний твір мій,
Хоч створив його не я;
Що це часть єства мойого,
Хоч не в ній душа моя.

З книжечки "Із днів журби" довідуємося, що поетові привиджувалася "гниль" і "погані лярви", а з повісті "Перехресні стежки" – ще й "погане хробацтво".

В 1900 році на сторінках "Літературно-наукового вісника" друкувалася повість "Перехресні стежки". Герой цієї повісті має подвійне

* Феномен самоспоглядання *(фр.)*.

обличчя – Франкове і Франкового приятеля – покійного д-ра Євгена Олесницького, прегарного промовця, визначного адвоката й відомого громадського діяча. Коли поет малює громадську діяльність героя, виступає на сцену д-р Рафалович-Олесницький; коли ж малює любовні переживання героя, бачимо на сцені автора "Зів'ялого листя". Порівняйте "Зів'яле листя" з "Перехресними стежками" і пересвідчитеся, що повість доповнює ліричну драму. Душевні переживання героя змальовані ядерними, короткими, драматичними словами з поезії; зате фізичний і духовий образ героїні "Зів'ялого листя" виступає пластичніше в повісті. Коли хочете, щоб не погасло проміння поезії, що йде від постаті героїні "Зів'ялого листя", не читайте одночасно "Перехресних стежок". "Зів'яле листя" написане під впливом живого, свіжого, еротичного захоплення; у "Перехресних стежках" малює поет еротичні почування, просіяні через густе сито рефлексій. Фізичні риси героїні любовної драми однакові в поетичних строфах і в прозі, тільки що її візерунок, писаний у "Зів'ялому листі" рукою захопленого поета, у "Перехресних стежках" значно вже поправлений рукою холодного анатома: вона білявка, з чорними як ніч очима, струнка, але в неї "ніс задовгий, уста завеликі, овал лиця не зовсім правильний". Та й візерунок душі героїні не таким гарним виступає перед нами у "Перехресних стежках", як у "Зів'ялому листі": вона – неукраїнка, малоосвічена, а середовище, в якому вона жила, досить загадкове. Чи героїня любовної драми, що її змалював Франко, – поетична фікція, чи реальна фігура, що мала б відіграти таку високу роль у житті поета, не маючи певного матеріалу, не беруся судити? Ще час шукати слідів "тих металевих ниток" нашого поета, "де його твір в'язався з його власним життям".

На превеликий жаль, якихось достовірних документів про початок хвороби Івана Франка у 1901 році та її катастрофічний наслідок досі дослідниками не виявлено. Не багато залишилось й спогадів тих, кого прийнято називати сучасниками Івана Франка. Спогади Михайла Мочульського єдині, які висвітлюють це питання. Так звана "Історія моєї хвороби", на яку постійно посилається автор, досі не опублікована і зберігається у відділі рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Час її написання невідомий. Вона написана рукою сина Андрія Франка і є недокінченою. Неопублікованими є досі листи М. Мочульського до І. Франка, хоч, правда, їх всього п'ять і охоплюють 1900–1908 роки. Листи Івана Франка до М. Мочульського, про які також йде мова, невідомі. Не збереглися.

"За два дні перед Різдвом у 1908 році, – розпочинав свою сумну сповідь М. Мочульський, – *зайшов був до поета. З сірого неба сипався густий, мокрий сніг. Я приніс декілька позичених у поета книг і хотів переглянути його антологію чеських поетів. Поет радо приніс мені зі своєї бібліотеки антологію, але що скоро стало вечоріти, він сказав: "Шкода очей, візьміть додому, то переглянете краще!" Я подякував і при нагоді просив вибачення,*

що не приніс позиченого журналу "Світ". Але трудно було мені забрати всі книжки зі собою, а проте мені треба було ще зробити деякі виписки, і я попросив залишити книги на кілька днів після свят. Поет на те сказав байдуже: "Нічого, нічого!" Я хотів попрощатися і йти додому, але він задержав мене. "Чекайте, – каже він до мене, – нап'стеся зі мною чаю, підемо разом..." Сам приніс він чай для себе і для мене, ми наборзі випили, зібралися й вийшли з хати. Поет узяв зі собою паперову торбинку з коректою, яку хотів зараз занести у друкарню. Ми йшли, перескакували через свіжі купи снігу і балакали по-приятельськи. Поет був навіть говіркий. Надворі більше, як дома. Він розказував мені, як багато має мороки з редагуванням "Кобзаря" Шевченка, а тут валиться на нього робота за роботою, а все спішне, віддиху нема, пиши й пиши, ба щоб спокійно писати, але де там, його в останніх часах страшенно болить голова, і то по кілька днів з черги, а притім ломить у костях у лівій руці якась мара. Такий біль, що ночами спати не можна... Так балакаючи, ми зайшли до друкарні. Поет віддав коректу директорові К. Беднарському і вийшов кудись. Я думав, що він пішов до складачів. Чекаю – не приходить. А то він задумався, лишив мене і пішов додому, не попрощавшись зо мною. Не міг я зміркувати такої поведінки поета, аж зрозумів її на другий день. Я мав їхати на свята до брата і пішов купити білет. Вертаюся і застаю листа від Франка. Хтось – не міг розвідати хто – приніс його і поклав на мій стіл. Розриваю коверту і читаю листа. Франко пише мені в тому листі, що я, затримавши у себе "Світ", допустився супроти нього вчинку, якому й назви він не в силі знайти. Я не можу собі й уявити, яку драму спричинив у його душі своєю неточністю. Він, не знайшовши в бібліотеці на своєму місці "Світ", робив переверти у цілій хаті, напаствував дітей, підозрівав їх у крадежі "Світу" і бігав по всіх львівських антикварних, чи його нема де в кого, щоб відкупити. А на кінець було написано: "Бажаю вам кращих свят, як я їх буду мати". Лист дуже засмутив мене, і я зараз подумав собі: "З Франком щось недобре"... Але мені було спішно їхати, і я на цей лист відповів зі свят, зараз на другий день після мого приїзду, виправдовуючи себе, що коли я хотів би присвоїти собі "Світ", я був би зовсім не згадував йому про нього, тим часом я кілька разів питав поета, чи "Світ" потрібний йому, а він казав, що можу задержати його в себе скільки хочу". Повернувши зі свят додому, я, не гаючись, узяв "Світ", антологію і ще, мабуть, якусь книгу і таки ввечір пішов з ними до В. Гнатюка, який у той час жив недалеко від Франка, і, розказавши йому свою історію з Франком, просив його, щоб він послав своїм сином ті книги Франкові, бо я не хочу з ними йти до нього, щоб не мати якої неприємності. Гнатюк вислухав мене спокійно, й навіть на думку не приходило йому, щоб моя історія з Франком була наслідком якої нервової недуги поета; навпаки, він заспокоював мене, що не бачить у Франковій поведінці нічого анормального. Він саме сьогодні був з Франком у кав'ярні. Франко розказував йому, що вислав до мене сердитого листа з приводу "Світу", але коли він все роз'яснив йому, що, може, мені ще "Світ"

потрібний і що я йому його поверну, подібно як я повертаю позичені книжки. Франко заспокоївся і був веселий. Та не скінчили ми ще добре нашої балачки, аж тут іде сам Франко. Він привітався з нами, був бадьорий і в доброму настрої. Принесені мною "Світ" та інші книги лежали на кріслі, і я, показуючи на них, сказав: "Ось приніс вам позичене, завтра пан Гнатюк буде ласкавий відіслати вам!" На це Франко засоромився – видно, що йому було прикро, – він почав обіймати мене і стискати руку: "Aber lassen sie das! – казав він мені. – Держіть собі книги скільки вам треба. Мені їх не треба... Я так тільки... Заспокойтеся!.." Франко з Гнатюком умовились були кудись піти ще на свята, тому ми зараз вийшли з хати. Я попрощався з ними, а вони пішли своєю дорогою. Коли я пізніше бачився з Франком, він завжди старався бути дуже ласкавий до мене, немов хотів затерти прикре".*

Подібні "притирки" і "забудькуватість" – також одні з прикмет хвороби. Подібних прикрих випадків було чимало і деякі з них потрапляли на сторінки спогадів, зокрема М. Павлик оповідав, як Іван Франко одного разу сам забув гроші на будівлю хати у банкіра, а напав на богу душу винну жінку. Чимало подібного трапляється і в листах Івана Франка до М. Павлика...

"Якийсь час, – продовжує М. Мочульський, – *я не бачився з Франком, аж десь під кінець лютого 1908 року довідуюся від Івана Джиджори, що Франко лежить хворий. Тоді кажу я йому: "Може, ми пішли б відвідати його...– "А добре! – відповідає Джиджора. – Не маю нічого проти того". Ми умовились і ввечір зайшли до Франка. Франко лежав у своїй спальні на ліжку не роздягнений, у папучах**, легко прикритий ковдрою. В хаті в нього, як звичайно, було холодно. Коли ми ввійшли, він схопився з ліжка і присів на ньому. "Спасибі вам, – каже поет, – що ви прийшли, – і привітався з нами. – Поки ви прийшли, мені ввижалося, що в мене в ліжку, скрізь по ковдрі, було багато кертиць. Я проганяв їх від себе, але вони гуртом тиснулися до мене..." Поет, видно, був задоволений, що з нашим приходом він позбавився кертиць. Він жалувався далі перед нами, що в нього бувають часті напади мігрені, не раз по кілька днів, що його дуже ломить у лівій руці і що він не може через те спати. Він покликав був до себе лікаря д-ра Лева Коссака, той сказав йому, що в нього недуга кинулася на нирки, і записав йому якесь лікарство, від якого сто волів згинуло б, а він видержує. Від лікарства йому не полегшало, але погіршало. Змалку він страждав багато від недуг, але ще не було йому так гірко, як тепер. Д-р Коссак радить йому їхати до Ліпіка в Славонії лікуватися йодовою водою. Може, йод поможе йому... На кінець поет перевів розмову на іншу тему. Він почав говорити про рукописи Марка Вовчка, про її взаємини з Кулішем, але його слова були темні і не мали реальної основи.*

Густа, чорна тінь упала від жалісливих слів поета, і нам стало від них важко й сумно на душі. Особливо вразила нас гірка відомість з поетових

---

*Ах, облиште це! *(нім.)*.

**Хатні пантофлі.

вуст про дуже поганий, безвихідний стан його недуги. Нам не хотілося вірити, що той великий велетень духу бореться з тяжкою, безвихідною недугою. Ми попрощались з поетом і просто від нього пішли до проф. Михайла Грушевського поділитися з ним сумною відомістю. І того вечора всі три ми журилися Франком".

На пропозицію і наполягання М. Грушевського виділ Наукового товариства ім. Шевченка признав Франкові більшу грошову підмогу, так що в другій половині березня 1908 року поет лаштувався вже у дорогу. Про цю допомогу "Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові" у своєму випуску № 1 за 1909 рік зазначала: "Крім того захорував довголітній співробітник видань Товариства д-р Ів. Франко. Виділ призначив йому 1500 к підмоги (раз 500, другий раз 1000 к), а рівночасно заявив закупити його бібліотеку для себе, коли д-р І. Франко на те згодиться, про що він заявляв перед тим".

Іван Франко на цей раз не тільки не згодився, а образився. Рахував, що від нього хочуть забрати найдорожче.

"Перед самим від'їздом, – пригадує М. Мочульський, – *він ще був на засіданні виділу Наукового товариства ім. Шевченка. Пам'ятаю як нині, він пильно робив коректу другого тому "Галицько-руських народних приповідок" і дивно посміхався. "Ось дивна історія тепер зі мною, – каже поет, – пишу – і слова втікають мені з-під пера. Напишу, читаю – бракує слів..." Проф. Грушевський тішився, що настала гарна погода, що поетові буде добре їхати і що, мабуть, він поїде на Будапешт. Але поет усміхнувся і заперечив: "Ні, на Відень; тепер танцює у Відні Дунган*, і я мушу бачити її..." – "О-о! – здивувався проф. Грушевський. – Нічого, нічого, пане докторе, побачите Дунган..." Потім я і ще дехто з виділових побажали Франкові щасливої дороги і розпрощалися з ним, а Франко, мабуть, з проф. Грушевським пішли вдвійку додому. Дня 21 березня 1908 року Франко пустився в дорогу. Дорога лежала до Ліпіка, курорту в Хорватії, у Славонії".*

Давні джерела стверджують, що перші туристи на ліпіцьких лікувальних водах з'явилися ще за часів Римської імперії, але перші письмові згадки про існування лікувального туризму припадають на початок XVI століття – повідомлення про лікувальні властивості ліпіцьких джерел.

У записах XVIII століття згадуються лікувальні води, завдяки яким Ліпік і став відомим. Запис з 1777 року згадує "дерев'яну споруду з трьома ваннами", а вже у 1782 році були чотири купальні: "загальна", "графська", "дамська" і "єпископська". Тоді вперше почали вимірювати температуру води.

Проте справжній розквіт курорту розпочався у першій половині XIX століття, коли у Ліпіку з'явилася електроенергія і закінчилося

*Так в оригіналі. Має бути Дункан. – *Р. Г.*

БІБЛІОТЕКА Інституту франкознавства

будівництво залізничної колії Барц–Банова Яруга–Ліпік–Пакрац, мінеральну воду почали розливати у пляшки і розвозити по великих територіях. У цей час у Ліпіку працювало багато відомих спеціалістів, які досліджували властивості лікувальної води. Щороку курорт відвідувало декілька тисяч відпочивальників. На зламі століть Ліпік став одним з найвідоміших європейських курортів, поряд з Баден-Баденом і Карловими Варами.

Протягом Першої світової війни розвиток курорту тимчасово припинився, але вже з 1920 року сюди знову їдуть люди. Курорт відновили, побудували багато нових готелів, пансіонів і вілл. У цей період туризм тут був лікувальний і частково рекреаційний. Поступово туризм охоплює і сусідні з Ліпіком містечка, у 1938 році Ліпік стає другим містом по кількості туристів у тодішньому королівстві Югославія.

У 80-х роках XX століття споруджено готельний комплекс "Ліпік", у якому був торгово-розважальний центр, кегельбан, школа верхової їзди, криті і відкриті басейни, тенісні корти, можливості для мисливства і риболовства. Ліпік являв собою гармонійне поєднання традиційного і сучасного, з величезними можливостями для відпочинку, розваги, спорту і лікування, сюди приїжджали відпочивальники з усього світу.

Під час війни 1991–1995 років Ліпік був дуже зруйнований, однак тепер він знову відроджується.

У Ліпіку знаходяться три джерела кислотно-лужних мінеральних вод слабкої мінералізації, з температурою 40, 47 і 63 °C, які використовуються для пиття і ванн. Лікують: захворювання опорно-рухової системи, шлунково-кишкового тракту, ревматизм, гінекологічні захворювання.

У Ліпік Іван Франко поїхав за скеруванням Льва Коссака, про що й свідчать його листи до різних осіб, а також до нього самого. 24 березня перший лист з Ліпіка до М. Грушевського:

"Шановний пане професоре! Оце благополучно доїхав до Ліпіка і розпочав курацію. Тут холодно і голо, сьогодні сіяв сніг. Лікар дуже чемний і робить мені добрі надії. Пришліть, будь ласка, ті початкові картки теологічної статті, що я лишив у Вас, а я в короткім часі перешлю Вам її покінчення, а може, й ще одну, бо тут нема що іншого робити. Про оригінальну творчість ще не думаю, та й пора не до того, нехай розвернеться весна. Сьогодні я розпочав купелі, але наслідку ще не чую, рука болить шалено. Здоровлю Вас і кланяюсь високоповажаній пані добродійці.

Ваш Іван Франко

Ліпік, дня 24/III 908

Адреса: Iw. Fr. Lipik, Kreasien.

P. S. Ліпік близько коло Загреба. Коли покращає, зайду туди і познайомлюся з науковим кружком".

Такі були плани Івана Франка.

Через тиждень після початку лікування лист до самого лікаря Льва (Леона) Коссака.

"Щиро дякую за Вашу карточку. – писав у ньому Іван Франко, – *вона мене дуже втішила. Щодо лічення, то воно таке досі: п'ю йодову воду рано і пополудні чвертьлітровою склянкою, по 3 або 4 склянки нараз, розуміється, з перестанками і прохом. Втирання я почав брати аж у неділю. Втирає фаховий масар, дуже присмний чоловік, хорват, але говоримо по-німецьки, він бував і в Галичині, де служив пару літ при війську, і цікавиться галицькими справами. Рука вже не болить, я щодня два рази вкладаю її в гарячу йодову воду тут же при джерелі, і робить мені дуже добре. В ванні вода трохи занадто холодна для мене, 30° в хвилі налляння, але швидко стигне. Просив уже лікаря, аби дати теплішу, до 35°, та здається мені, що се би приспішило моє оздоровлення. Я жию тут сам, у маленькім покої, хоч довкола вештаються цікаві люди – господар Павлячек (прошу при адресі Lipik писати ще се ім'я свеі Pavliček), бо його тут всі знають.*

Здоровлю сердечно, Ваш Ів. Фр.

P. S. Тут весни ще нема, вчора (неділя) був гарний день, а нині знов хмарно і холодно. Я не маю тут жодних газет ані книжок. Читаю лише середньовічні латинські проповіді домініканця Броміарда і роблю з неї дуже цікаві виписки (руським віршем)".

Того ж дня він відправив листа дружині, в якому також, як і в попередньому листі, описав своє лікування. Закінчення листа, проте, відразу насторожує. Вперше в листах описані галюцинації. Про них ще нема згадки в листах до друзів, однак до дружини вже є. *"Дорога мамо!* – писав Іван Франко. – *Дякую за твою карточку, котру я дістав, хоч адреса докладна. Адресу пиши так: Lipik (Kroasien), а під словом Lipik пиши свеі Pavlaček), (згадай Павлак або Павлячек). Чи Ґандзя дістала картку з великим складним видом Ліпіка? Шкода, якби вона пропала. У нас ще прохолодно, нема весни. Дерева ще голі. Я беру щодень по одній купелі в ванні в воді теплій по 30°, але вона дуже швидко стине, хоч я й доливаю гарячої. Рука перестала вже боліти; я вкладаю її в воду гарячого джерела, де вода у випливі дуже гаряча, так що руку обварила б, але там, де трохи встоялася під випливом, має коло 40°, отже, значно гарячіша від ванни, і се мені робить добре. Жаль лише, що на дуже коротку хвилю. Чи не прийшов листок з випискою із "Житія Василія Нового" від Келтуяли? Якби прийшов, то пришли.* ***Ми тут щоночі розмовляємо з Целіною – вона, розуміється, в Дрогобичі. Говоримо крізь сон, поштою духів. Тут мені ся пошта духів приносить усякі цікаві новини, між іншим і від Доманицького. Через неї був я сьогодні по ночі на засіданні Тов. Шевченка в Петербурзі. Презабавне засідання".***

Келтуяла – це Василь Опанасович Келтуяла (1867–1942), російський літературознавець, автор "Истории древней русской литературы",

перший том якої "История литературы от IX в. до половины XIII в.", що вийшла у Санкт-Петербурзі 1906 року, хотів придбати Іван Франко для НТШ. Згадка про Целіну Зигмунтовську не буде видаватись дивною, як вважалось довший час, бо саме вона, як встановив В. Щурат і зафіксував це у своїх записниках, відвезла його у Ліпік, а відтак повернулась назад.

Через тиждень знову лист до дружини.

"Твій любий листок, – писав їй 6 квітня 1908 року. – *дописаний до листа Келтуяли, дістав я вночі, та відповідаю нині, бо я дуже пригноблений своєю хворобою і не маю ніякої надії надалі на своє життя. Про запросини твої сестри Соні щодо твойого приїзду поговоримо по моїм приїзді, котрого терміну не знаю, бо не маю ще ніякого оречення від мойого лікаря. Я думаю, що не довго вже пробуду тут, та не можу знати, чи моє лічення скінчиться за тиждень чи за два. Скоро дізнаюся, то зараз сповіщу тебе кореспонденткою, але не виходи против мене, бо я ще не знаю, коли і куди поїду.*

Щодо грошей, то звернися до Гнатюка. Пошли Андруся, коли тобі немило здибатися [з] Гнатюковою, пошли Андруся, нехай його попросить написати тобі на моє ім'я асигнатку на стільки грошей, скільки тобі треба, щоб дожити до мого повороту.

Твій Іван".

Відразу наступного дня ще лист. Цілком спокійний лист з рекомендаціями та проханнями, в дусі тих листів, які писав дружині раніше:

"Був я вчора в такім замішанні і пригнобленні, що забув тобі в конверту Твойого листа вложити оцей листок до п. Келтуяли в Петербурзі. Там на першій або на останній обложці його книжки, яку ти читаєш, є адреса його помешкання в Петербурзі, то його допиши на цьому конверті, що є в твоїм листі, і вишли або ліпше кажи Андрієві або Тарасові вкинути в поштову скриньку, наліпивши марку на 25 сотиків. Не забудь же, що до Росії треба марку на 25, а не на 10 сотиків.

Був сьогодні у лікаря Брайтвізера, і він сказав, що подержить мене ще 3 або чотири тижні. Побачимо, які з того кошти виростуть. Пишу рівночасно Гнатюкові про гроші. Там у мене буде рахунок за видання II тому Шевченка, то надіюся, що й для мене і для тебе ще з на місяць вистане. Цілую тебе і всіх дітей.

Твій Іван".

Лист від дружини, яка залишилась без засобів до життя, Іван Франко дістав невдовзі.

"Дорогий Татуся! – писала вона 8 квітня. – *Пишу тобі коротенько, бо надіюсь, що скоро побачимось. Козловський* писав до Андрійка, щоб тобі вислати (Thering. Kampfums Recht). Андрійко тої книжки не міг знайти, бо не знає, де лежит. Чи вислав тобі хто інший? Грошей як мені забракне, я візьму в Кредитовім союзі, там ще єсть у тебе на книжочкі 20 г[ульденів].*

* Всеволод Козловський був адміністратором НТШ. – *Р. Г.*

Чого ти так журишся своєю слабістю? Пам'ятаєш, у Завадові 10 літ тому назад ти який був пригноблений і сподівався скорої смерти. А проте, Богу дякувати, прожилисьмо з миром. Та все в руках Божих. Ничто не вечно под луною. У мене знов на грудях тягар, та й дітям не весело, а все бодримось".

Лист дає підставу твердити, що Іван Франко в Ліпіку вів доволі широке листування, але, на жаль, листів з того часу не збереглось.

Десь писаний у цьому ж часі лист до М. Грушевського повідомляв, між іншим: *"Стан мого здоров'я зовсім добрий, але лікар поставив мене на стат голодівки і арешту, заборонивши читання і писання".*

І останній з відомих листів до Львова з Ліпіка. Іван Франко до М. Грушевського:

"Високоповажаний пане професоре!

Моє здоров'я сьогодні, здається, трохи погіршилося. Щось таке ззаду на малім мозку налягло, центр болю завбільшки з срібного гульдена і не дає ані повернутися, мов у цуглях держить. Я змагаюся і держуся та роблю дещо, не вважаючи на тиск у голові. Докінчив редакцію тексту Шевченка і даю дальші приповідки. Вже дійшли до М. Прошу Вас виробити мені у власть імущих в Товаристві і в касах хоч 100 корон субвенції на рахунок моєї книжки про Драгоманова, другого тому Шевченка і "Записок", хоч у касі я вишу ще з не вирівняним довгом, покритим лише моїм кредитом. Дуже був би Вам вдячний, якби се могло статися хоч завтра.. Не осмілюся ждати більше, бо, раз, що не треба, а по-друге, надіюся швидко встати, то вже дам собі якось раду.

Думав я додати до мойого видання зводень ужитих ним слів, та чи не ліпше відложити його до "Записок". Взагалі навіть писання мучить мене, бо руки трясуться і немов одубіли.

Поручаюся ласкавій пам'яті.

Ваш Іван Франко".

Судити про те, що сталось з Іваном Франком у Ліпіку, з його листування неможливо. На жаль, ніхто з пізніших дослідників не зацікавився цим періодом і не зібрав дані, щоб встановити істину, ніхто не зібрав у той час, коли можна було зібрати. Залишились хіба спогади тих, кого прийнято називати сучасниками, а також спогади і свідчення самого Івана Франка, написані значно пізніше рукою сина Андрія та які називаються "Історія моєї хвороби". Під № 377 вони довгий час зберігались у фонді Івана Франка в бібліотеці НТШ, а тепер у відділі рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Досі недруковані, проте відомі і сучасникам, і дослідникам, які щедро використовують їх для своїх спогадів та наукових статей.

"В Ліпіку, – писав у своїх спогадах М. Мочульський, – *почав зараз наш поет лікуватися: він за приписом ординуючого лікаря д-ра Вісбергера пив там таможню гарячу мінеральну воду, де було "більше щавної, ніж*

йодової матерії", купався в теплій воді і електризував болющу руку. Спочатку його здоров'я поправилось було, біль у лівій руці вступився, і він міг у вільних хвилинах займатися літературною працею, але це не тривало довго. Чи "від наміру випиваної мінеральної води", як пише поет, чи з якої іншої причини стан здоров'я поета погіршився: його мучили гарячка й безсонниця, а то й галюцинації. У фрагменті своїх спогадів під заголовком "Історія моєї хвороби", подиктованих своєму сину Андрієві, він каже, що "раптом одержав можність говорити через т. зв. пошту духів з віддаленими особами". І так одного дня, як описує докладно свою галюцинацію, він "почув голос, а властиво шептання, померлого... Михайла Драгоманова", який почав "докоряти" поетові тим, що через нього йому гірко жити на тамтому світі, і подав за причину теперішнього свого невідрадісного життя видрукування поетом його листів до нього та до інших людей. Драгоманов докоряв теж помилкою, зробленою ним у своїх "Студіях над народними піснями", де написав він, що „цитована Драгомановим "Літопись" Граб'янки ані на ст. 225 (І ч. "Політичних пісень українського народу XVIII–XIX ст."), ані на жадній іншій зовсім не згадує про Медведівку, Ведмедівку, і ми не знаємо, звідки взяв Драгоманов цих цитат". Даремне виправдовувався поет, що "мав право і навіть обов'язок" видрукувати листи Драгоманова, які мають "великий літературний і біографічний інтерес", та обіцявся спростувати згадану помилку, але Драгоманов стояв на тому, що він зовсім не писав до нього листів, тільки "якийсь названий" ним, але поетові "зовсім невідомий секретар", і загрозив поетові поставити його "перед суд Божий", бо "не тільки він сам, але й інші покійники в небі не можуть витримати" з поетом. Драгоманов "вмовляв" в поета, що він „страшний грішник", "не повинен зовсім жити на світі" та що "сам він" страждає через поета "від якихось прошкурок". Поет не давав віри грозьбі Драгоманова, думав, що його заспокоїли слова поета, але не минув тиждень, коли одної ночі, в якій поет лежав у сильній гарячці, його збудили зі сну різкі голоси невидимих йому духів, з яких один відчитав йому декрет, що запозивав його на суд Божий, і велів йому підписати якусь декларацію, а опісля саме опівночі йому велено вийти з покою "під загрозою", що інакше дім, у якому живе, "зараз завалиться". Поет хотів одягтися, "бо ніч була дуже холодна", але духи "під загрозою Божого грому заборонили йому брати шубу і шапку". Коли поет, "гонений грізними голосами", в самім сурдуті і з черевиками в руках вийшов з подвір'я на вулицю, його "погнали" духи "дорогою, що веде з містечка на поле, і, раз у раз грозячи", що його "зараз грім заб'є, веліли" йому геть "кинути черевики", потім скинути з себе "сурдут, у якім у кишені була його "нотатка і 360 корон", потім "камізельку, в якій був годинник з золотим ланцюжком", "потім суконні штани, в яких в кишені була портмонетка з 19 коронами", "полотняні штани і на кінець сорочку", якої поет "вже не хотів скинути". Тоді духи веліли поетові "зійти з дороги, перейти через рів і перелізти через пліт". Він зробив так, як вони йому казали, і знайшовся "на стернині".

"Тою стерниною вниз погнали духи його "на луку, покриту великими калюжами і перерізану крутою річкою, що пливе біля Ліпіка". Духи гонили поета "від калюжі до калюжі, "велячи" йому "переходити через них, аж довели його так "до річки", але від неї вони "завернули знов у противну сторону". Під "найстрашнішими загрозами" духи заборонили поетові вертатися до Ліпіка, а коли він не хотів іти далі і оглядався, щоб почути, "відки йдуть голоси", вони "насміхалися" з нього, кажучи: "Ти не побачиш нас!" Тоді духи й "зложили щось мовби суд", на якому засудили його "на найстрашніші муки пекельні, а перед тим на побут у якійсь горі протягом 18 000 літ". Після суду поет "почув", немов під ним "ворушиться земля" і немов він "з безмірною спорістю перелітає безмірні простори". "По кількох минутах наступив перестанок, в часі якого різні духи, в тім числі Наумовича і Гушалевича, підносили проти нього "найстрашніші закиди і докори", і на кінець лишили його самого "серед болотяної толоки недалеко ліпіцької дороги".

В часі блукання, як пише сам поет у своїй "Історії хороби", ішов дощ і дув холодний вітер. Поета, промоклого та промерзлого, знайшов на другий день в десятій годині зранку за Ліпіком, в одній сорочці, біля калюжі жандарм Тарнавський, який жив поруч поета у тім самім домі і лікувався. Він привіз його додому та поклав у ліжко і, мабуть, іще того самого дня відвіз його до санаторію братів Боосів у сусіднім містечку Урпіку. Там пролежав поет кільканадцять днів у гарячці. Галюцинації не переставали його мучити. Драгоманов та інші духи, як пише поет, грозили йому великим процесом у Відні, а то й "розстрілянням і найстрашнішими покаліченнями". "Дух Драгоманова" радив йому "повіситися".

Про свою пригоду у Ліпіку поет написав листа до Володимира Гнатюка та, мабуть, іще до когось. Гнатюк дав прочитати мені того листа, і з нього було видно, що душа в поета була хвора. У листі, пам'ятаю, галюцинація була описана не так докладно, з подробицями, як у "Історії моєї хороби". В ньому писав поет, що з дому, де він жив, викликали його Драгоманов, Костомаров і Веселовський. Вони веліли йому йти якоюсь крутою стежкою зигзагуватою лінією, вивели його за Ліпік і там над якоюсь великою калюжею прочитали йому присуд, яким покарали його за якісь гріхи стражданнями, що мали тривати тисячі літ. У тому листі, наскільки пам'ятаю, були згадані і Павлячки, в яких жив поет в Ліпіку, і жандарм Тарнавський, але про санаторій, куди перевезено його з Ліпіка, писав поет, що він був у Пакрацу, а не в Урпіку, як пише в "Історії моєї хороби". Про Наумовича і Гушалевича не було ніякої згадки. В листі була згадка й про п. Зигмунтовську. Він бажав собі, щоб вона приїхала доглядати його в недузі. Лист був власноручний. На жаль, той лист, чи не останній, писаний власноручно поетом, як казав мені Гнатюк під кінець свого життя, запропастився в часі воєнної хуртовини.

Згаданий лист Франка був причиною, що Наукове товариство ім. Шевченка дало гроші і спонукало поетового сина Тараса поїхати у Славонію і привезти поета до Львова".

Тільки 11 квітня нового стилю 1908 року, в суботу, газета "Діло" повідомила у розділі "Новинки": "Д-р Іван Франко, що нездужав уже від давнього часу, виїхав перед трьома тижнями за порадою лікаря до купелевої місцевості в Славонії Ліпіка. Перед двома днями стан хорого так погіршився, що його перевезено до сусідньої місцевості Панкрата, до шпиталю. Вчора вечером виїхав до недужого син Тарас, студент університету".

Наступний номер "Діла" (№ 82), що вийшов 13 квітня, як і всі інші газети краю, рознесли сенсаційну новину: граф Андрій Потоцький, намісник цісаря в Галичині, убитий!

"Вчера дня 12 с. м. о год. 2 сполудня, – писало "Діло", – в намісництві підчас звичайних аудієнцій студент Львівського університету Мирослав Січинський, син бл. п. Миколи Січинського, убив трьома вистрілами з револьвера намісника Галичини графа Андрія Потоцького. Січинський дався арештувати без опору. На поліції заявив, що убійство поповнив з політичною метою, сам на власну руку".

Як повідомляли інші газети, залишив по собі застрелений граф жінку, дев'ятеро дітей та маєток, який оцінювався у 80 мільйонів корон та розкинувся як в Росії, так і в Австрії.

Оголосили газети відразу й те, що він народився у Кракові 1861 року, а, підвипивши на бенкеті в Бучачі, кликав у хрестовий похід проти українців, обіцявши їм влаштувати друге Берестечко.

Українська преса доносила, що слова графа не розходились з ділом. Граф виявився гідним наступником політики кривавого К. Бадені, і наступні вибори до галицького сейму, які мали відбутись 25 лютого 1908 року у 74 округах, з яких 47 були переважно українськими, це наочно показали. Вибори відбувались по старій куріальній системі у два прийоми: спочатку вибирали правиборців, які опісля в другому колі голосували за посла.

Як і слід було чекати, в результаті виборів Галичина була залита кров'ю українців. В результаті терору та махінацій до сейму було обрано тільки 11 українських послів, решта, 62, – поляки. Особливо обурив усіх випадок у селі Коропці, від якого балотувався сам граф Бадені, де було вбито селянина Марка Каганця, котрий зважився звинуватити Бадені в тому, що він повернув вибори на свою користь. Викрав виборчі бюлетені. На очах всього села до Марка Каганця підійшло троє жандармів і багнетами закололи його. Труп кинули у калюжу на дорозі, а людям, що стояли і спостерігали цю сцену, жандарми сказали, що якщо хтось посміє наблизитись до Каганця, то зроблять з ним це ж саме. Потім жандарми повитирали багнети об сорочку вбитого і пішли до шинку пити пиво. За це пиво платив Бадені. "Це була остання крапля, – писав у ті дні Гнат Хоткевич, – котра переповнила чашу народного терпіння".

"Особливо від того часу, – писало "Діло", – коли не вдався хитрий план К. Бадені зловити нашу національну політику в сіті "нової ери" та історично-польська державна рація почала примінюватися до нашого народу зі щораз більшою силою і безоглядністю. По сеймових виборах 1895 р. і масовій депутації наших селян до Відня прийшли криваві вибори 1897 р. Потім, побіч ще одних виборів, прийшла університетська справа, а по ній хліборобські страйки 1902 р. А потім рух за виборчою реформою і сама виборча реформа, яка засудила нас на безсильну меншість в парламенті, наслідки тої безсильності в діяльності українського парламентарного клубу і в кінці найновіші сеймові вибори. А все те з жертвами: переслідування, арешти, засуди, трупи – Черніїв, Ляцьке, Коропець..."

Від осені 1901-го "зі щораз більшою силою і безоглядністю" почала проводитися відкрита політика геноциду проти українців у Галичині. Натхненником та керівником її був граф Потоцький. Як намісник Галичини, він мав широкі права, котрі "давали йому можливість бути не стільки конституційним австрійським намісником, а самодержавцем краю". Володарем та владикою. З природи він був садист. Зробивши Галичину своєю вотчиною, він привселюдно заявив, що тепер для українців влаштує друге Берестечко. Граф не любив кидати слова на вітер. "І за останні роки ми були свідками, як наш загал кидався на всі боки, шукаючи рятунку та виходу, – писало "Діло". – В кінці, здавалося, знайшов його: виборча реформа видалась йому таким виходом. Перед роком ми були свідками нечуваного ентузіазму, з яким зустрів наш загал перші загальні вибори. Одначе ентузіазм тривав недовго: швидко показалося, що й сей останній захід завів".

Граф сміявся із виборів і робив, що тільки хотів. Сподівання українського населення на вибори були даремні. "І коли, – продовжувало "Діло", – уявити собі психологію маси, яка бачить, що всі її заходи і зусилля даремні, що конституція не дає їй ніякого способу розірвати той ланцюг, яким її приковують до воза історично-польської державної рації, а навпаки, той ланцюг з кожним днем міцніє, то чи могла вона прийти до іншого виводу, як сего, що потрібно той ланцюг розірвати насильно?!"

День 12 квітня 1908 року був для графа останнім. Він мав прийом і о другій годині згідно з чергою в його кабінет заходить Мирослав Січинський, "ще зовсім хлоп'я", – як писала про нього преса. Потоцький здивовано підносить голову, бо оцей молодий нахаба не тільки не привітався і не поліз цілувати ручку, як це робили інші прохачі, а витягнув з кишені папір і прочитав Потоцькому вирок. Смерть іменем українського народу. Граф не встигає й промовити слово, як лунають один за одним кілька пострілів.

Збігаються на ті постріли слуги, чиновники. Крики, сльози. Мирослав Січинський і не думав тікати. Навіть не робить спроби втекти.

Він цілком спокійний. За півгодини комісар поліції Бігун арештовує Мирослава Січинського. Чутка про замах на Потоцького блискавично розійшлася по місту. Біля палацу Потоцького зібралися люди. Через натовп, з високо піднятими, закутими в кайдани руками, проходить Січинський. Як писали потім газети, "в екстазі мучеництва" він раз у раз повторює вирок Потоцькому: "За поневолений український народ, за Каганця!"

О 3 годині 20 хвилин середньоєвропейського часу граф Андрій Потоцький віддає Богу душу. Перед смертю він ще просить телеграфувати цісарю. Він був його вірним слугою, що мало би означати, що й топив Галичину в крові згідно з його наказами...

Наступний день оголошується днем смутку за Потоцьким. Чорна реакція з боку польських шовіністів з кожним днем набирала щораз жахливіших і потворніших форм. "А польська суспільність? – запитує "Діло" в черговому випуску. – Вона повинна б якнайголосніше запротестувати проти того, що в її імені діється вже від недільного вечора на вулицях міста Львова. Бо коли б навіть вона стала на тім, що за смерть "польського намісника" мусить бути помста на всіх українцях, – на тім становищі стоїть власне польська преса, – то мстити тут смерть такими погромами, чи се гідне пам'яті такого чоловіка, яким поляки величають пок. Потоцького? А при тім ті погроми робить академічна і гімназіальна молодь. Чи ж не сором польській суспільності за те, що виробляє її цвіт і будучність?"

Найбільш дивним було те, що поліція, жандармерія, прокуратура міста Львов не робили навіть наймсньших спроб втихомирити населення, перешкодити погромам, осудити винних. Ні. Всі вони були глухі, сліпі. З цього приводу навіть такий поміркований чоловік, як голова бюджетної комісії поляк Гломбінський, прилюдно мусив визнати, що "Галичина є власне тим краєм, де конституційна теорія загальнодержавного устрою розходиться разюче зі щоденною практикою публічного життя".

Про підбурювання польської преси вирізувати українців вносить інтерпеляцію в палату послів Т. Старух: "Австрійський пресовий закон знає конфіскату за підбурювання однієї народності чи верстви проти другої[...], а одначе ані одного слова з тих шалених оргій польської преси не діткнувся олівець галицького ц. к. прокурора. Читає сі дикі під'юджування польська публіка і попадає в остервенілу ненависть до українців та кидається до погромів; читають їх українці та в їх серцях зривається і клекоче гнів обиди і обурення. Так само загальнодержавна конституція запоручає публічну безпеку і безпеку майна і життя, а мимо того польські погромники від неділі бушують безкарно по вулицях міста Львова".

Монарх мовчить!

У середу 15 квітня 1908 року "Діло" нагадує про аналогічний випадок з польською терористкою Вандою Добродзіцькою, яка перед тим за аналогічні знущання над польським народом вбила російського генерал-губернатора Варшави Скаллона, кинувши в його повіз три бомби. Сама вона втекла в Галичину, російський уряд вимагав її екстрадиції в Росію, але, як виявилось, на це не було юридичного права. На захист Ванди Добродзіцької стали всі поляки, і цісар навіть побоявся робити суд над нею у Відні, а обійшовся судом присяжних у Вадовицях, який відбувся 17 і 18 лютого. Суд виправдав її словами адвоката Лазаревського: "Не є злочином піднести руку на ворога свого народу". Ванда Добродзіцька стала національним героєм. Її вчинок польська громадськість виправдала. По костьолах у всій Польщі, коли йшов суд над нею, правилися служби Божі...

У вівторок, 11 лютого, помер Анатоль Вахнянин, а 21 березня цього ж року – великий історик Володимир Антонович. Іван Франко, вимучений своїми болями, не зміг відгукнутись, як це робив завжди, коли відходили великі, своїми згадками про них.

Події, пов'язані із вбивством Андрія Потоцького, витіснили зі шпальт газет всі інші повідомлення. Тільки 18 квітня 1908 року № 87 "Діла" повідомив: "Перед кількома днями доносили ми, що д-р Ів. Франко, пробуваючи на лікуванні в Хорватській місцевості Ліпік, поважно занедужав. Нині можемо поділитися з нашим загалом вісткою, що в стані здоров'я високоповажаного писателя поки що не замітно полегші. Нервову слабість, якій недужий підпав наслідком умового перепрацювання, треба вважати поважною. Д-р І. Франко прибув позавчора зі своїм сином Тарасом з чужини до Львова та перебуває тепер у санаторії д-ра Світальського у Львові". Насправді у "д-ра Свйонтковського у Львові"...

На 26 квітня припадав Великдень. У великодню п'ятницю в церкві св. Юра митрополит Андрей Шептицький мав проповідь. "Як мара, насувається всім перед очі злочин, сповнений перед двома тижнями, – промовляв митрополит до вірних, намагаючись викликати в їх уяві оту страшну мару вбивства. – Наше місто, ціла наша суспільність були свідками мерзенного злочину і предметом загального страшного згрішення. Чоловік, який лише з імені був християнином, допустився страшного морду на найвищім представнику світської власті в нашім краю. В незрозумілім засліпленні відважився здоптати Божий закон, найважнішу з Божих заповідей: "Не убий". І пролилася невинна кров чоловіка, що ще в послідній хвилі дав високий примір християнських переконань, і заплакала вдова, і сльози сиріт полилися... Злочинами не служиться народови, а злочин, сповнений в імени патріотизму, є злочином не лише перед Богом, але і проти власної суспільності, є злочином проти вітчизни".

У ті дні "Діло" писало: "Але перейдімо з загальнолюдського на наше народне поле, на те поле, яке за послідніх 10 літ вкрилося цілим рядом могил наших селян, убитих за вибори, за страйки, загалом за народну справу. Але ані над одною з тих могил ніхто з "князів руської церкви" не запротестував проти "здоптання закону Божого", а за душу того, що поліг в найновішій могилі, за Марка Каганця, не дозволено навіть відправити богослужіння в митрополичій церкві св. Юрія. Де ж був львівський митрополит тоді, коли лилась невинна хлопська кров, коли плакали хлопські вдовиці і сироти? Чи й перед Богом, якого заступником на землі називає себе пан граф Шептицький, графська кров дорожча від хлопської, а плач хлопських вдів і сиріт, лише них на безпросвітну нужду, менше ціниться, як плач вдови і сиріт пана графа, який лишив їм сотки мільйонів маєтку?"

Іван Франко повернувся у Львів у сам вир подій. До всього додалась широкомасштабна боротьба за демократичне, загальне, рівне і таємне голосування та за український університет, які не вщухали ні на хвилю, а кожного разу вибухали з новою силою.

"*Поет вернувся до Львова,* – писав у спогадах М. Мочульський, – *десь коло 20 квітня 1908 року. Про його приїзд я довідався від Володимира Гнатюка. Ми умовилися зараз відвідати поета ввечір. Коли я прийшов до Гнатюка, він розказав мені, що Гнат Хоткевич, який жив тоді у Львові на еміграції, купив квіток і пішов з ним відвідати поета; дружина поета квітки взяла від нього, але його самого не впустила. Ми були непевні, чи й перед нами не будуть заперті двері, але поетова дружина впустила нас ласкаво і завела до Франка. Він лежав на софі горілиць, з примруженими очима. Крізь вікно сипалося на поета блідо-срібне проміння місяця. На вікні стояли Хоткевичеві білі гіацинти. Як тільки ми увійшли у кімнату, поет розплющив очі, ми привіталися з ним, але він далі лежав непорушно. Поет впізнав нас і розказав про свої нещастя.*

– Прийшли до мене, – оповідав поет, – Драгоманов, Костомаров і Веселовський, завели в церкву, там Драгоманов вийняв з-під престолу золотий молот, казав положити мені руки на ковадло і так довго бив молотом по руках, поки не зробив ось що, дивіться!..

Поет показав нам свої руки.

– Бачите? В моїх руках немає тепер кісток, в них хрястка, як у дітей...

Ми подивилися на руки, вони видалися нам м'якими й були покорчені.

– Нащо ж зробив би Драгоманов пану доктору таку прикрість? – питає Гнатюк.

– Щоб я не писав уже більше, – відповідає поет.

Гнатюк, щоб повести розмову в інший бік, почав оповідати поетові про вбивство 12 квітня намісника Потоцького студентом Січинським.

Поет слухав мовчки Гнаткового оповідання, а потім сказав:

– І знайшовся такий відважний українець!..

Гнатюк пішов у другу кімнату, а я ще лишився. Поет помітив це і сказав до мене:

– А ви не демаскуйте поетів і не пишіть більше!.. Я також не писатиму більш... Ідіть до світла! (М. Мочульський зрозумів це як натяк на його статтю "Поезії Степана Чернецького", опубліковану в книзі четвертій ЛНВ за 1908 рік. – Р. Г.)

Я пішов у суміжну кімнату, за Гнатюком. Там були Франкові сини і дружина. Незабаром мали прийти лікарі – д-р Лев Коссак і д-р Володимир Кобринський.

Франкова дружина була в якомусь дивному, гарячковому стані. В неї очі блищали несамовитими вогниками, рухи були надміру оживлені. Вона почала розказувати про Франка живо, жестикулюючи і переходячи з предмета на предмет.

– О, з Франка буде тепер пророк, – починає вона. – Він каже: "Візьму палицю в руки і проповідуватиму слово Боже!.." І я також піду з ним і товаришуватиму йому... Але тепер я боюся за нього... В нього сверблять п'яти, а в кого сверблять п'яти, той, кажуть, має замір повіситися. А я боюсь того й пильную його... То та відьма Крушельницька так заворожила його. Вона дарувала йому золотий ріг...

Франкова дружина почала сміятися й декламувати:

Miales, chamie, złoty róg,
miales, chamie, czapke z piór;
czapkę wicher niesie,
róg huka po lesie,
ostał cie się ino sznur.
Ostał cie się ino sznur.*

– Не вірите? – дивилася мені пильно в очі пані Франко. – А знаєте, до Франка приходять у гості покійники Драгоманов, Костомаров... і балакають з ним. А до мене приходять Старицький, Кістяковський і теж балакають зо мною. У нас тепер усе балакає: наш котик, стіл...

Гнатюк розмовляв з синами поета, а в мене горіла голова і я не знав, що з собою робити. Ми чекали лікарів, які мали прийти до поета й вирішити, що з ним робити далі; отже, треба буде ще залишитися. На кінець появився д-р Володимир Кобринський. Поет дав себе оглянути мовчки. Д-р Кобринський сказав нам, що з Франком погано, що дома він не може залишатися і що катастрофа може зчинитися з ним несподівано. Потім прийшов д-р Лев Коссак, оглянув поета, поспитав його про щось і похитав головою. Лікарі зробили короткий консиліум і вирішили помістити Франка, з огляду на спосіб лікування, у санаторії.

Коли ми вийшли від Франка, д-р Коссак сказав нам, що у поета міцний організм, але через свою недбалість він допустив до такого поганого стану

---

* Мав, хаме, золотий ріг, мав, хаме, шапку з пір'я: шапку вихор несе, ріг лунає по лісу, залишився тоді тільки шнур. Залишився тобі тільки шнур *(пол.)*..

недуги. Недуга, очевидячки, в поета стара. Він придбав її ще у Відні, коли вчився у Ягіча. Довго вже лікується поет у нього. Як припікало, він приходив радитись, але ніколи не робив того, що він приказував. Загалом дуже неслухняний і недбалий з поета пацієнт. Раз покликав був поет д-ра Коссака телеграфічно з вакацій. "І уявіть собі, – розказує д-р Коссак, – я приїжджаю, йду до Франка, бачу його здалека на вулиці, думаю підійти до нього, а він тим часом угледів мене й перейшов на другий бік тротуару.

В ту хвилину над'їхав трамвай, лікарі посідали в нього і від'їхали, а я постояв ще трохи з Гнатюком і пішов з важкими, невеселими думками додому....

...Зараз другого дня після свого приїзду, – продовжує М. Мочульський. – *поет рано вибрався зі своєю дружиною до міста. Вже в дорозі до Львова мучив поета дух Драгоманова докорами, чому він не дав собі чим обвинути руки; отже, аж тепер, ідучи до міста, він послухав голосу Драгоманова і казав обвинути собі руки хусткою. Не пам'ятаю вже хто, але здається мені, що д-р Степан Томашівський розказував у Науковому товаристві ім. Шевченка, що поет, ідучи до міста, хотів ставати на коліна перед церквами і падав. Коли я питав Гнатюка за два місяці перед його смертю, чи це була правда, він казав мені, що він знає тільки один випадок: коли поет був уже недалеко від дому Наукового товариства ім. Шевченка, де також жив д-р Коссак, то коло костелу кармелітів він підняв був догори руки й падав. Мені здається, що з того одного випадку й взялася легенда, що поет розкаявся в часі своєї психічної катастрофи і молився перед церквами. Насправді поет був ослаблений, змучений дорогою і безсонницею; зовсім природна річ, що, відбуваючи таку далеку дорогу зі свого дому до Наукового товариства ім. Шевченка, міг по дорозі падати. Пізніше ніколи поет не пробував зупинятися перед церквами й молитися.*

Поет ішов того дня до міста порадитися у д-ра Кобринського, що йому робити з хворими руками, а коли той, як пише поет у своїй "Історії хороби", "відправив" його "з нічим" і радив звернутися до д-ра Коссака, він пішов з дружиною до нього. Поет оповідає, що він "під впливом галюцинаційних голосів" був у д-ра Коссака "того самого дня по обіді"; що застав тоді д-ра Коссака "в якімсь дивнім замішанні", що той передержав його з дружиною "довший час у передпокої", потім покликав їх до "ординаційної кімнати" і казав їм "знов ждати добру годину" і що аж після так довгої жданки він, "покликавши як свідків панів Беднарського, Возняка, Томашівського і Гнатюка, не розпитавши ... ні про що, велів відставити його до закладу невлічно хворих – при вулиці Дверницького", себто до санаторію братів Свйонтковських.

У листі з дня 2 липня 1926 року писав мені В. Гнатюк, а пізніше й усно казав мені, що він і д-р Степан Томашівський відвезли поета з його дому до санаторію. Я пригадую, що того самого дня, себто другого після приїзду поета до Львова, перед полуднем і просто від д-ра Коссака Гнатюк і д-р Томашівський відвезли поета до санаторію Свйонтковських. Я не був при

тому, але пригадую, що коли я того дня вполудне прийшов до Наукового товариства ім. Шевченка, то від Всеволода Козловського чи від Івана Джиджори я довідався, що Гнатюк і Томашівський відвезли поета до санаторію просто від д-ра Коссака.

Володимир Гнатюк у згаданому листі оповідає, що коли вони у ждальні чекали Свйонтковських, поет "сидів похнюплений, дивився в землю і не говорив нічого". Незабаром отворилися двері від вітальної кімнати і появився старший лікар д-р Михайло Свйонтковський. Він знав поета і привітав його словами:

*– Dzień dobry, panie doktorze!**

*– Jestem zły i przewrotny człowiek...***

Д-р Свйонтковський заспокоїв поета, що так воно не є, як він каже, що вони добрі знайомі і він добре знає, який він є, а опісля взяв його під свою лікарську опіку.

На другий чи третій день я йшов з Гнатюком, ми здибали по дорозі молодшого лікаря санаторію – д-ра Степана Свйонтковського і поспитали його про стан здоров'я поета. Він сказав нам, що з поетом дуже погано і що як зайдуть які комплікації, то смерть його може прийти навіть дуже скоро. Очевидячки, він обіцяв нам, що санаторій зробить усе можливе, щоб здоров'я поета поправити. Ми одночасно просили дозволу відвідати поета, але він сказав, що можемо відвідувати поета, але не часто, найкраще раз на тиждень і то після полудня. Просив також, щоб більше людей не приходило до поета, бо це може зашкодити йому.

Одночасно десь відбувалася нарада львівських громадян-українців у залі Крайового кредитового союзу у Львові, щоб і матеріально заопікуватися поетом, що знайшовся у скрутному становищі. Вирішено розписати складки для хворого поета, назначено скарбником для цього Костя Паньківського і просили Карла Бандрівського, шкільного товариша поета, бути йому куратором. Виділ Наукового товариства ім. Шевченка, що й раніше давав своєму великому співробітникові більші підмоги, тепер виплатив йому 1000 австрійських корон і зайнявся складками для нього, а від 1910 року платив йому по 200 австрійських корон місячно".

21 квітня 1908 року, відразу по приїзді Івана Франка до Львова, НТШ звернулось довірочним листом до української громадськості про допомогу Івану Франкові.

"Високоповажаний добродію! – писалось у ньому. – *Один з найвизначніших наших письменників останнього покоління – Іван Франко – впав у тяжку безвихідну недугу. Як відомо, жив він сам і удержував сім'ю виключно тільки літературними заробітками. Тепер і на будуще вже нема мови про них. Він сам і його близькі полишаються без ніяких засобів до життя, без змоги мати лікарську поміч і відповідну опіку. Українська*

---

*Добридень, пане докторе! (*пол.*).

**Я зла і підступна людина (*пол.*).

громада має, отже, обов'язок прийти тут з підмогою. Обов'язок цей святий, тут мусить замовкнути всяка особиста, партійна і кофесіна неохота до чоловіка, який вже сьогодні належить до історії, який сам є визначною частиною історії нашого національно-культурного відродження, чоловіка, який увесь величавий талант, усе своє велике знання поклав на услуги українському народові... Своєю 35-літньою невсипущою літературно-науковою працею серед найтяжчих обставин заслужив він того, щоб цей народ не допустив до культурної ганьби – не дав помирати в нужді свойому великому письменникові і не лишив його сім'ї на поталу злиднів.*

Наукове товариство ім. Шевченка почуває себе в обов'язку звернутися до всієї української громади – наразі довірочно – з зазивом допомогти нещасним жертвам нашого лихоліття. Просимо вас зайнятися посеред ваших знайомих збиранням грошових складок, по змозі, постійно, евентуально дати початок до зав'язання окремого комітету для такої цілі.

Зібрані складки просимо відсилати періодично, разом з списком жертводавців, на адресу: Крайовий союз кредитовий у Львові, Ринок, 10 (на книжку ч. 5000) або контора "Літературно-наукового вісника" у Кисві, Прорізна, 20.

Імена жертводавців будуть оголошені в "Ділі" ("Для хворого письменника").

Просимо повідомити нас негайно про вашу ласкаву згоду в цій справі.

За виділ. За неприсутнього голову д-р Томашівський.

Секретар Володимир Гнатюк".

Помітка: *"Цей лист є одночасно і повновластю для збирача складок; коли збирання скінчиться, треба його відіслати назад".*

Вперше цей документ, який зберігається в ЦДІА України, м. Львів (ф. 309, оп. 1, спр. 339, арк. 1), був опублікований у виданні "Іван Франко. Документи і матеріали" (Київ, Наукова думка, 1966).

Вже цього ж дня № 89 газети "Діло" у вівторок 21 квітня 1908 року опублікував у рубриці "Для хворого письменника" імена перших жертводавців на книжку ч. 5000 Крайового союзу кредитового. Ними були К. П. (можливо, Кость Паньківський) у Львові, 100 корон, о. Фолис зі Скнилова, 100 корон, д-р Володимир Охримович, 50 корон, інспектор Микола Заячківський, 50 корон, д-р Микола Шухевич, 50 корон, редактор Ярослав Веселовський, 40 корон, радник Тит Ревакович 20 корон, д-р Іван Копач, 20 корон, секретар Володимир Гнатюк, 10, інженер Гнат Хоткевич, 10 корон, професор Іван Білецький, 10, д-р Йосиф Кобринський, 10, д-р Стефан Томашівський, 10 корон, професор Роздольський, 10, кандидат нотаріальний М. Мочульський, 10 корон, редактор Цегельський, 10 корон, редактор М. Лозинський, 5 корон.

---

* Так в оригіналі. Очевидно: конфесійна.

25 квітня № 92 "Діла" повідомив у розділі новинок: "В стані здоров'я д-ра Івана Франка наступила хвилева полегша. Перша гарячка, що могла в кожній хвилі довести до катастрофи, вже уступила. Хворий дістає також апетит. На жаль, лікарі не роблять великої надії на одужання письменника. Недуга д-ра І. Франка відбилася тривожним відгомоном у цілім краю, а особливо в місті Львові. Об'явом сеї симпатії є щоденні часті навідування хворого. Тільки ж в інтересі стану здоров'я д-ра Франка, якому треба передовсім спокою по довгих турботах і злиднях, звертаємося від управи санаторії д-ра Свйонтковського до нашого загалу з просьбою, щоб з огляду на конечність обставин здержався з навідуванням хворого".

29 квітня 1908 року стало відомо ім'я наступника застреленого А. Потоцького. Ним став Михайло Бобжинський.

"Д-р Бобжинський, – писав "Літературно-науковий вісник", – належить до тих людей, яких політичне обличчя зовсім ясне і не лишає ніяких сумнівів. Провідник, ідеолог і учений краківських станчиків, тої польсько-шляхетської партії, котра упадок Польської Річи приписує недостачі сильної державної власті".

Вступаючи на нову посаду, новий намісник обіцяв, що він докладе всіх зусиль, щоб сім мільйонів населення Галичини стали якнайшвидше добрими поляками. Ще заявив він, що поляки творять національність у розумінні політичнім, а українці – в розумінні етнографічнім. Отже, поляки мають право на повну державну незалежність, котра включає панування над усіма народами, над якими панувала Річ Посполита, а українці мають право тільки на ту міру національної незалежності, яка лежить в інтересі польської державної ідеї. Довести до цього, щоб ціла галицька людність стала добрими поляками, зовсім не означає, щоб українців цілковито винищити. Потрібно лише домогтися, щоб українці зреклися національно-політичної незалежності, не ставили домагань національно-політичної рівноправності, а тільки задовольнялися збереженням своєї етнографічної "окремішності", чи, кажучи мовою Бобжинського, щоб стали "поляками, говорячи по-українськи".

Діло Бобжинського не розходилося зі словом і навпаки. Він знищив українську граматику, бо там було згадано ім'я Богдана Хмельницького, а шкільні підручники для українських шкіл "він цілком наповнив польським духом", щоб "український ученик вже від малку вчився бачити найвище громадянське щастя служити ідеї єдиної, нероздільної Польщі". Це він робив і в університеті, робив безперестанку всюди і де міг.

Врешті на сторінках Літературно-наукового вісника у книзі за травень 1908 року виступив Михайло Грушевський як голова НТШ, який прояснив ситуацію. Стаття "Недуга Івана Франка" була написана ним 30 квітня 1908 року.

"По щоденних газетах заявилася вже звістка, – писав М. Грушевський, – *про недугу многозаслуженого нашого письменника і діяча д-ра Івана Франка, яка перервала його письменську роботу. В відповідь на запитання, звернені до нас з різних сторін, вважаємо своїм обов'язком подати відомості про неї.*

Недуга виникла на грунті старої задавненої хвороби, не виліченої гаразд. В останніх літах її наслідки почали прокидатися все гостріше в різних місцевих недугах, невралгічних болях і викликали духове пригноблення; тоді причина не була відгадана й сі явища толкувалися перевтомленням, дораджувало спочинок, подорожі, зменшення роботи, і дійсно переважну частину різної механічної роботи занехаяно. Тільки з початком сього року лікарі констатували серйозний стан здоров'я д-ра Франка, і консиліум рішив вислати його зараз з початком весни на купелі. Невважаючи на пригноблення і невралгічні болі, д-р Франко, одначе, не тратив своїх духових сил, працював над науковими роботами, не переривав белетристичної творчості і взагалі зовсім не передчувалася близькість катастрофи. Сподівалися, що спочинок і лічення скоро привернуть давну енергію й ясність його Духа. Дня 21 марта н. с. д-р Франко виїхав на купелі до Ліпіку, в Хорватії, все ще в повній притомності, з різними планами занять і відти повідомляв про плани. Одначе з кінцем марта приходити тривожні вісті. Психічний розстрій почав проявлятися в гострих формах. Руки й ноги підпали легкому спаралізованню. Сини д-ра Франка, виїхавши до Ліпіку, привезли його відти в дуже сумному стані. Другого дня по приїзді до Львова уміщено його до санаторію для духово хворих. По кількох днях наступили симптоми поліпшення, заспокоєння, які дали лікарям підставу сподіватися виздоровлення; але сі корисні поступи потім спинилися. Свідомість неповна: хворий раз у раз переходить на різні ідеї, що опанували його. Терапевтичне лічення почалось, але тільки за кілька тижнів можна буде знати, чи матиме воно якийсь успіх.

В VI кн. Л.-Н. Вісника і LXXXIII кн. Записок наукового товариства ім. Шевченка появляться писання д-ра Франка, передані інші рукописи, які були при нім, знищені там на його бажання; рукописи, які були зіставлені дома, ще не розбирались, бо була надія на скоре видужання їх автора. В редагуванню Л.-Н. Вісника д-р Франко не брав участи уже з кінця 1906 р., але читав і поправляв надсилані рукописи до кінця 1907 р., від того часу обмежався тільки співробітництвом.

У справі утримання д-ра Франка в санаторії виділ Наукового товариства ім. Шевченка удався з приватними листами до звісних йому людей зараз потім як д-ра Франко привезено до Львова, і за сей місяць прийшло на сю ціль в Галичині звиш 2000 корон, а в російській Україні звиш 1000 руб. Гроші на сю ціль в Галичині треба посилати до Крайового Кредитового Союзу у Львові (книжечка ч. 5000), а в Росії до контори Літ.-Наук. Вісника.

Будемо сподіватися, що сильний організм, в добрих обставинах санаторії, ще візьме гору над недугою, й духові сили нашого високоповажаного співробітника вернуться!

М. Грушевський".

Суботній номер (№ 96) "Діла" від 2 травня 1908 року повідомляв: "Для хорого письменника на книжечку ч. 5000 Крайового Союзу Кредитового у Львові. Ринок, ч. 10, зложили дальше (в коронах): о. Стеф. Онишкевич 20. д-р Святицький (Іларіон Свенціцький. – *Р. Г.*) 9.67, В. Л. 5, Вас. Доманицький 10, Василь Бережанський 2.06, д-р Іван Мох 20, арт. Царевич 5. о. Мих. Дермиця 10, урядники "Дністра" 44. д-р Шмігельський з Франції 95.20, Володимир Гнатюк 10, Іван Джиджора 5, Іван Кревецький 2, Остап Луцький 1, о. А. С. у Львові 10, складка на "Роктині" 12, Володимир Лук. Левицький з Винник 10. Гринько Баб'як з Бережан 10. Дотепер всього єсть 1246.65 корон".

Через тиждень "Діло" № 102 від 9 травня 1908 року повідомило: "Складки на руки п. Кивелюка 28, на руки о. Яреми 10, д-р Ярослав Окуневський з Полі 50, о. Ів. Пор. з Стан. 10, складки на руки п. Леха в Радехові 18, д-р Вол. Вербинець з Полі 25, Іван і Марія Латинські з Мужилович 10, складка в Любачеві на руки д-ра Полохала 55, складка в Бродах на руки п. Бережанського 27.80, складка на руки п. Равлюка в Волчківцях 24, № 3 з Полі 10, Вас. Гнатків з Роздолу 10, Леопольд Балицький 10, Алекс. Струмінський 10, Мих. Рихвицький 2, Ольга Дашкевичівна 20, складка на руки о. Фацієвича 19.10, складка на руки п. Бондаря в Тернополі 75, о. Світ. з Лад. 10, роман Заячківський з Делятина 20, складка в Риманові 3. Разом 2148.05 корон".

Справа з допомогою Іванові Франку перейшла кордони. 28 травня/ 10 червня 1908 року на ім'я НТШ у Львові прийшов лист від голови ради бакинського Товариства "Просвіти" ім. Т. Шевченка д-ра Кобилянського.

"*Сумна звістка,* – писав він, – *про недугу нашого славного письменника і великого громадського діяча Івана Франка тяжко вразила тутешнє українське громадянство.*

Від щирого серця приймаю на себе святий обов'язок збирання грошових складок на підмогу хворому великому письменникові та його сім'ї.

Зібрані гроші пересилатиму періодично на подану у вашому листі з 23 квітня н. ст. сього року адресу.

Висловлюючи вам, високошановне товариство, і всім закордонним братам-українцям своє щире спочуття, з превеликою шанобою і глибоким поважанням лишаюсь

д-р Кобилянський".

19 червня 1908 року офіційний опікун Івана Франка, його гімназійний та університетський товариш Карло Бандрівський вносить заяву до президії Міністерства віросповідань і освіти у Відні з проханням допомогти хворому письменнику. Оригінал цієї заяви зберігається в ЦДІА України м. Львова (ф. 146, оп. 4, спр. 7653, арк. 186–188) і вперше її опубліковано у згаданій книжці "Іван Франко. Документи і матеріали".

"Підписаний судовий опікун хворого письменника д-ра Івана Франка, – писав К. Бандрівський, – *просить від його імені, щоб високе ц. к. міністерство було ласкаве призначити відданому під опіку з фонду для підтримки збіднілих і хворих літераторів, який є у вашому розпорядженні, довічну допомогу.*

Своє прохання обґрунтовую так:

1. Як видно з лікарського свідоцтва, доданого підпунктом "а", д-р Іван Франко невиліковно хворий.

2. Згідно з доданим підпунктом "б" посвідченням, д-р Іван Франко утримує себе, а також свою родину, яка складається з хворої дружини і чотирьох малолітніх, ще не забезпечених дітей, виключно своєю літературною працею. Тому, однак, що це джерело заробітку повністю вичерпалося, він разом з сім'єю перебуває в надзвичайно скрутному становищі. Тому й кошти для лікування в лікарні д-ра Свйонтковського, як і утримання його родини, надходять виключно від публічних зборів грошей.

Хворий письменник, правда, власник малої вілли, але вона не дає жодного прибутку і, крім того, ще обтяжена банковим боргом на суму 10 960 корон.

3. Д-р Іван Франко заслужено вважається найбільшим сучасним українським письменником. Його заслуги в галузі української белетристики, критики і науки неоцінимі.

Протягом своєї 35-річної літературної діяльності він написав декілька томів віршів надзвичайної вартості ("З вершин і низин", "Мій Ізмарагд", "Із днів журби", "Зів'яле листя", "Поеми", "Коваль Бассім", "Semper tiro" і т. д.), багато томів оповідань і романів ("Захар Беркут", "Основи суспільності", "Boa constrictor", "Борислав сміється", "Перехресні стежки", "Для домашнього вогнища", "Великий шум" і т. д.), що були дуже прихильно сприйняті своїми й іноземними критиками, частково також перекладені на іноземні мови, або як "Захар Беркут" нагороджені конкурсними преміями. Написав багато томів цінних новел і драм ("В поті чола", "На лоні природи", "Малий Мирон", "Панталаха й інші оповідання", "Маніпулянтка", "Украдене щастя", "Учитель", "Сон князя Святослава", "Майстер Черняк" і т. ін.), з яких одна – "Украдене щастя" – також відзначена конкурсною премією Крайової президії.

Крім того, д-р Іван Франко проявив себе як видатний публіцист, критик й науковець. Зокрема, починаючи з середини 90-х років він сконцентрував свою діяльність в галузі науки і видав цілий ряд визначних робіт з історії літератури, етнографії, філології, які появилися в основному у збірниках, виданих Науковим товариством ім. Шевченка у Львові, частково також в іноземних наукових виданнях, як "Archiv für ulavische Philologie", "Archiv für Religions Wissenschaft", "Zeitschrift des Vereines für Volkskunde", Берлін, "Zeitschrift für Österreichische Volkskunde", "Globus", "Česky Lid", "Киевская старина" і т. ін.

Про плодовитість д-ра Івана Франка як письменника свідчить, у деякій мірі, доданий під "ц" бібліографічний список його творів, що були надруковані в 1878–1898 рр.

Д-р Іван Франко мав великі літературні заслуги не тільки для своєї української нації, він вніс також не одну цеглину у велику світову будівлю людського знання. Маючи це на увазі, підписаний дозволяє собі з особливим наголосом повторити згадане на початку прохання до високого ц.-к. міністерства, щоб високе ц.-к. міністерство ласкаво призначило відданому під опіку д-ру Івану Франку довічну допомогу".

Відповідь шановного міністерства не забарилася, вона прийшла в намісництво рівно через півроку і зі всіма позначками, підписами, номерами, штемпелями збереглась до наших днів. Це справа 7653 опису 4 фонду 146 (арк. 182–183) ЦДІА України у м. Львові.

"Я вважаю необхідним, – писав міністр, – *українському письменнику Іванові Франку, як визнання його літературної діяльності дозволити видати одноразову допомогу в шістсот (600) корон і передати їх вищезгаданому за рахунок кошторису за 1908, глава IX, розділ 8а, § 6, № 58: "Стипендії для художників і літераторів". Просьба повертається назад".*

Під усім цим підпис міністра і прохання Карла Бандрівського.

У свою чергу, намісництво пише розпорядження крайовій касі: *"На підставі рескрипту ц. к. міністерства віросповідань і освіти з дня 16 грудня 1908 року № 35753 дозволяється літераторові д-ру Іванові Франку дати як признання його літературної діяльності, одноразову допомогу в сумі 600 корон, тобто шістсот корон до рук п. Кароля Бандрівського, його куратора"*, а далі йдуть вказівки, в який параграф і в яку книгу ту суму записати.

24 грудня 1908 року 600 корон цісарсько-королівської ласки Іван Франко через свого опікуна отримав, про що і свідчить підпис Карла Бандрівського в кутку документа. Приблизно таку ж суму як щомісячне пенсійне забезпечення отримували артисти польської сцени, а відомий Броніслав Радзішевський "за послуги імперії" отримував "дожиттєву" пенсію у 1910 році 800 корон щомісячно...

Іван Франко розгублений. Він зовсім не подібний до себе. Уникав свідомо зустрічей. Хотів у їх пам'яті залишитись здоровим, а не фізично безпорадним і нещасним. Приймав тільки найближчих друзів, перед якими виливав весь біль душі.

Про одні такі відвідини залишила спогади Ольга Роздольська, дружина відомого галицького фольклориста Осипа Роздольського. *"Одні відвідини,* – писала вона, – *я ніколи не забуду. Була у Франка знайома Бохенська Євгенія. Вона учителювала десь недалеко Львова, і коли почула, що Франко захворів, приїхала, щоб побачити його. Вони були ровесниками і колись симпатизували одне одному. Здасться, не помилюся, коли скажу, що вона його таки щиро любила, про що знав і він. Одного дня прийшла до нас, і ми всі – я, жінка Гнатюка і Бохенська – пішли в санаторій. Франкові було якраз недобре... і нарешті настала хвиля тиші, він прийшов до себе, побачив Бохенську, що стояла і плакала, і в нього з очей покотилися сльози. "Геня, дайте руку, – сказав він, піднявши своїми руками її руку, він притис*

її долоню до свого лиця, потримав так хвильку, далі струсив на її долоню свою сльозу і відпустив руку. "Візьміть сю сльозу на згадку", – сказав. Всі присутні також розплакались".

25 квітня 1908 року Володимир Гнатюк повідомляв Михайла Коцюбинського: *"Пригадуєте собі ті свята, як ми їздили до Ййковець разом із Франком, як там весело зійшов нам час? Отже, більше таких свят не будемо мати не лише тому, що мені трудно їздити, а ще трудніше ходити, а, як зачуваю, і Ви не дуже моцно тримаєтеся, але що третій тодішній наш товариш, доктор Франко, не буде вже ніколи нам товаришити... Він лежить тепер у санаторії для нервово хворих, а лікарі не роблять ніякої надії удержати його при життю. Коли б навіть сталося чудо і його дотепер така сильна хлопська натура поборола хворобу, то й тоді він для нас страчений як письменник, як першорядна духовна сила, бо лишив би ся на все калікою, нездатним вже до ніякої праці! Він хворий загалом на цілий ряд хвороб: на очах сильно застаріла трахома, якої він не лічив ніколи порядно, так що лікар дивується, що він досі не осліп; з нирок сходить якась ропа і може вив'язатися ще щось гірше; обі руки спаралізовані, що не може ними рушати, і його годує служба; є ще й інші дрібниці, але найважніше – се великі зміни мозкові, які можуть дуже швидко викликати смерть! Ось до чого ми дочекалися! Не здивуєтеся, певно, коли Вам скажу, що наслідком цієї події, як і смертю Січинського, я ходжу вже поверх дві неділі страшно зденервований; вночі не можу спати, а вдень – робити; щонайбільш прочитую купу газет, що, очевидно, здасться хіба мишам на снідання. Тепер трохи успокоююся, але чи надовго, бо евентуальна катастрофа виведе знов мене з рівноваги.*

Посилаю в залученню листу для збирання складок і прошу, займитися ними; може, вдало би ся зібрати кілька тисяч та бодай родину забезпечити, коли сам Франко мусив усе життя провести в злиднях.

Така доля моя,

Гірка доля моя!"

І при кінці листа додасть про Івана Франка: *"Робив як віл, тягнув, тягнув і думав, що так усе буде, але сталося інакше!".*

"Поет проживав у санаторії Свйонтковських, – писав у спогадах М. Мочульський, – *щось з три місяці. Він не почував себе там добре і нарікав дуже на свою долю. Ті три місяці видалися йому "найстрашнішими і найдивнішими" в його житті. "Перша моя вечера в тім заведенні, – пише поет в "Історії моєї хороби", – була якась невимовна страва з гнилих яєць, від якої я за кожною ложкою блював у своїм нутрі сімнадцять разів". Нарікав він на братів Свйонтковських, називаючи їх людьми "молодими і без фахової освіти", які "міряли гарячку", але "не думали лічити" його і "навіть не питали нічого про стан його здоров'я". "Щонайбільше давали йому якийсь білий порошок", якого він "по одній чи двох пробах" не хотів приймати. Ще більше нарікав поет на прислугу. "Мене держали,* – пише він, – *увесь час у замкненій келії із тапетованими дверима, без дзвінка, так*

що в ніякій природній потребі не можна було достукатися слуги. Зате вночі, правильно в тім часі, коли я, томлений ненастанними галюцинаціями і привидами, міг на хвилину заснути, приходила інспекція в особі одного з найкремезніших слуг з голосним стуканням дверей і з ще голоснішим стуканням чобіт по підлозі і будила мене зо сну. На вікні всю ніч світилася лампа, її світло падало мені просто в очі, а коли я часом заслонив собі очі хусткою, інспектор преспокійно відкидав мені хустку з очей".

Перших шість тижнів у санаторії Свйонтковських, як пише поет в "Історії моєї хороби", не переставав мучити його "суд Божий", скликаний над ним Драгомановим. *"Основою того суду,* – пише поет, – *було якесь оскарження, зложене Драгомановим на підставі чортівських інформацій і його власних здогадів. Та цього оскарження мені не відчитано. Коли пізніше, якось припадком, прочитано частину вступу, я запротестував проти того оскарження, як зовсім несправедливого. Не можу входити в деталі того суду, який полишився не рішений і в якому розбирано мої особисті, так сказати б, приватні гріхи, а поминено мою публічну діяльність".* Про свої переживання в санаторії Свйонтковських за ті три місяці поет не хоче оповідати подрібно, бо вони "усуваються з-під прилюдної дискусії". Може тільки сказати, що там, у санаторії Свйонтковських, "за причиною Драгоманова" обидві його руки стали "пристановищем чортівських прошкурок, які покривали їх невимовним способом", завдаючи йому "страшенні муки". Поет хотів іще розказати, як чорти "сотні разів обвивали його пальці зубатим, пекельним дротом", але казав потім синові Андрієві перекреслити початок нового речення і закінчити "Історію моєї хороби".

Без сумніву, і спосіб лікування, і режим, і неробство в санаторії мучили поета і давали йому причину до нарікання. Все ж, думаю, санаторій чималу користь приніс його здоров'ю, і багато з його нарікань треба взяти на карб недуги, нервової вразливості. Поет був свідомий того, де він знаходиться, і це найбільше мучило і хвилювало його.

Зараз після першого тижня побуту поета в санаторії Свйонтковських я і Володимир Гнатюк пішли відвідати його. Нас покликали до вітальні і там ми застали братів Свйонтковських. Вони не дозволили нам іти до поета. Сказали тільки, що лікують його ртуттю та йодом і мають з ним багато клопоту: він неслухняний, має галюцинації, попадає у шал, хоче втікати з санаторію, і його силоміць мусять придержувати слуги. Ми просили лікарів, щоб, з огляду на високу інтелігенцію поета, вони були ласкаві до нього і дали відповідний наказ доглядачам. Лікарі заспокоїли нас, сказавши, що вони особисто знають поета і ставляться до нього гарно та видали відповідний наказ доглядачам".

Санаторій братів Свйонтковських знаходився через дорогу від теперішнього будинку Богословської Академії при вулиці Дверницького (зараз вулиця Мушака), № 54, якраз в тому місці, де вулиця поступово починає підніматись аж до костьолу святої Софії і дому

Івана Франка. Це приблизно десять хвилин дороги від нього додому. Лікарня розташована в дуже затишному місці на пагорбі. До вхідних дверей вів зручний під'їзд, а також сходи безпосередньо від вхідної хвіртки. Зараз це одне з приміщень міської лікарні № 4 Львова. Один з братів Стефан Свйонтковський прожив довге життя, але до нього так і ніхто не звернувся, щоб попросити написати спогади про Івана Франка. Самі брати мешкали в сусідньому будинку № 52. Дружиною Степана Свйонтковського була Софія Яроцька, брат якої Владислав Яроцький був художником і йому належать барельєфи на будинках теперішньої вулиці Ю. Мушака. Зокрема, на будинку № 48 є його рельєф "Грифон" або "Химера", а на будинку № 50 – рельєф "Війна" в образі екзотичного воїна-індіанця. Всі ці прикраси, як і будинки, з'явились безпосередньо перед Першою світовою війною. Перед тим тут був гарний парк, в якому, коли відступала хвороба, гуляв Іван Франко.

Народився Владислав Яроцький 6 червня 1879 року в Підгайчиках на Тернопільщині, закінчив гімназію у Львові, а 1897 року вступив на архітектурне відділення Львівської політехніки. Після одержання диплому інженера-архітектора 1902 року поїхав на навчання до Кракова в Академію красних мистецтв, яку закінчив 1907 року і замешкав у своєї сестри (заміжня за Степаном Свйонтковським). 1921 року він зі своєю сім'єю виїхав до Кракова, де працював надзвичайним професором у Краківській академії красних мистецтв. Його учнями були Петро Обаль, Роман Турин, Юлій Студницький, Леопольд Левицький.Помер Владислав Яроцький в Кракові 7 лютого 1965 року.

На полі № 78 Личаківського цвинтаря, неподалік вхідної брами, зберігся скромний гробівець родини Свйонтковських, які лікували Івана Франка. Напис сповіщає, що тут поховані три брати, які мали ступінь доктора медицини, та їх батьки: звичайний обиватель міста Львова Ян Свйонтковський (1840–1880), його дружина Марія (1848–1924) та їх сини Ян (1871–1915), Стефан (1872–1935) та Йосиф (1876–1910). Свій пансіонат брати відкрили 1902 року. Район , в якому знаходився заклад братів Свйонтковських, називався Крумелівкою, від чого і сам заклад називали крумелівським.

Архів санаторію знищений. Парку, в якому гуляв Іван Франко, також нема...

Петро Франко, син Івана Франка, про цей час залишив такі спогади: *"Недуга почалася у батька зі страшних болів голови та рук. Лікував батька д-р Косс. В Ліпіку, куди батько поїхав, захворів іще гірше, і по батька їздив брат Тарас. Якийсь час лікувався у Львові, в одному санаторії, а тоді жив дома. Увесь час був дуже неспокійний, ходив і їздив дуже багато. Але не покидав праці. Руки спаралізовані, але це не був поступовий параліч. Об'яви недуги подібні радше до шизофренії. Параліч лівої руки уступив значно, й батько писав лівою рукою. Говорив д-р Кобринський, що в Відні параліч*

можна би було вилікувати хірургічно. Д-р Невестюк із Жаб'я твердив, що це був не поступовий, а відступів параліч. Злі духи використали як могли недугу батька, щоби наторочити всяких несосвітенних наклепів".

Як виявилось, у Ліпіку Іван Франко працював, і результати цієї праці зацікавили Володимира Гнатюка та Михайла Мочульського. *"Показалося,* – писав М. Мочульський, – *що на бажання поета рукописи спалив його син Тарас, і лише в одній з книг, що поет узяв був з собою, ми знайшли на листочках білого паперу три поезійки: 1) "Хоч забудеш ти за мене...", 2) "Знов кличеш ти мене, моя богине", 3) "Честь творцеві твари" (уривок), – які сміливо можна назвати лебединим співом поета; початок новели "Єзуїт" (сцена на залізничному двірці) і декілька сороміцьких приповідок. Поезії прочитали ми уголос, і нам вони подобалися, особливо перша. Дружина поета, яка весь час сиділа сумна, оживилася тепер, слухаючи поезії, і потішила себе, що поезію "Хоч забудеш ти за мене..." Франко написав для неї. На жаль, отся поезія не була присвячена дружині поета. Він, передруковуючи її в збірнику поезій "Давнє й нове", дав їй заголовок "Неназваній Марії". Оживившись, дружина поета почала розказувати, як поет розумів деякі євангельські оповідання про Христа, з чого виходило б, що поет зі своєю сім'єю балакав часом на філософічні та наукові теми. Згадані рукописи Гнатюк узяв з собою і поезії видрукував у книжці Літературно-наукового вісника за червень, а що сталося з фрагментом "Єзуїт" і приповідками, – не знаю. Я питав Гнатюка перед його смертю, але він не пам'ятав, де вони ділися".*

Згадані поезії були опубліковані на перших сторінках Літературно-наукового вісника, під ними було зазначено "Ліпік. Славонія". У цій же книзі були й опубліковані в перекладі Івана Франка староісландські новели, з виданої 1907 року в Мюнхені збірки. Іван Франко переклав "Духи сторожі Ісландії", "Як король Олаф пробував своїх пасинків", "Погана нога" та "Історія скальтової вірші".

"Як я зайшов другий раз з Гнатюком до Франка, – писав М. Мочульський про свої відвідини Івана Франка, – *нас завів санаторійний догляд до невеличкої кімнати в партері. Там лежав поет на ліжку горілиць, з приплющеними очима, дуже сумний і пригноблений. Коло нього на таці лежала у дрібнісінькі квадратики покраяна якась їжа з білого м'яса, але поет, видно, навіть не торкався її, не їв її зовсім. Ми поспитали його, чому він такий сумний і чому не їв обіду, а він почав голосно плакати й оповідати нам, що він засуджений на смерть і незабаром його мають повісити на шибениці. Я сказав поетові, що навіть якби хто й засудив його на смерть, то він може сміятися з усяких таких присудів: присуд не виконають, бо у цісаря ювілей і він в тому році не підписав ще ні одного присуду смерті і не підпише. Поет перестав плакати і заспокоївся. Обличчя в нього прояснилося, і розказав він нам про сьогоднішні відвідини "мами", себто дружини і дітей.*

Коли здоров'я поета трохи покращало, з Гнатюком і мною його пішов відвідати Михайло Грушевський, якому дружина Марія Сильвестрівна

зладила для поета гарну китицю квіток. Поет дуже врадувався приходом Михайла Сергійовича. Він лежав, але схопився і сів. Привітався з нами. Нюхав квітки, просив подякувати за них Марії Сильвестрівні і був веселий. Розмова зайшла на літературні теми. Поет почав говорити про свої відкриття рукописів у якомусь монастирі та про рукопис, у якому є опис чудотворного лікарства на його недугу, але той рукопис замурований в Одеському університеті, і йому конче треба роздобути його. Під кінець наших відвідин поет відкрив свою ногу і сказав: "От чудасія! Як тільки погляну на свою голу ногу, вискакують з неї рибки. Прошу подивитися, які срібні рибки!..." Поет дивився на відкриту ногу і посміхався, а потім замовк. Наші відвідини скінчилися, і ми пішли додому сумні.

Згодом поетові вільно було вставати з ліжка і проходжуватись по доволі великому парку, що оточував санаторій. Він ходив, коли не було інших хворих, – сам-один. Там я і Гнатюк заставали його, коли приходили до нього. Поет скорою ходою, з похнюпленою головою, кружляв по білих стежках парку. Коли побачив нас, зупинявся, ходив з нами, розпитував про видавничий рух та й про буденні речі, а як утомився, сідав на лавочку. Звичайно тоді, коли він похилив голову вниз, починались у нього галюцинації. Раз, наприклад, розказував нам, що до нього приходить і розмовляє з ним гетьман Петро Сагайдачний. Гетьман зовсім не виглядає так, як його малюють на портретах, – він зовсім без бороди, приємний, говірливий, і дивується, що його перейменували історики на Сагайдачного-Конашевича, його справжнє прізвище Кінаш та й годі...

Погідніший настрій у поета не тривав довго. Чим довше він сидів у санаторії, тим ставав сумнішим, а то й сердитим. Він часто гірко докоряв нам, що він здоровий, а ми заперли його і держимо в домі для божевільних. Нарікав також на лікарів і слуг.

– Ось дивіться! – каже він під час одних з останніх наших відвідин, показуючи на свої нові виступці, – які пакості роблять мені Свйонтковські: купили мені виступці й до нічого – тісні, а до того пришили до них прокляті спряжки, і вони ранять мені ноги...

Гнатюк заспокоював поета, що виступці куплять інші, але поет і слухати не хотів його.

– Ви подумайте, яку шкоду ви робите мені, – продовжував поет свою скаргу. – Я сиджу тут, а там заходить до моєї хати чорний кіт і через горище виносить кудись книги з моєї бібліотеки.

Ми знали, що вдома поет не буде мати й такої опіки, як у санаторії, але коли він чимраз більше сердився й сумував та натискав на свого куратора Карла Бандрівського, щоб забрати його з санаторію Свйонтковських, куратор Бандрівський мусив учинити його волю".

1 липня 1908 року Франко покинув санаторій Свйонтковського і повернувся додому, про що й повідомила газета "Діло" у 171-му номері:

"Відрадною вісткою можемо оце поділитися з всією нашою суспільністю. Гордість нашого народу, чільний робітник в нашім духовнім

житті д-р Іван Франко подужав настільки, що вже покинув санаторію та остає вже вдома. Шановний реконвалесцент забрався вже й з питомою йому запопадливістю й роботящістю до літературної праці.

На жаль, д-р Франко власноручно писати ще не може, не володіючи настільки руками: за його диктом пишуть сини. Бажаємо гаряче з цілою нашою суспільністю, щоб шановний реконвалесцент пожував вповні якнайшвидше та обдарував наше письменство ще не одним трудом свого ума. При сім, одначе, повинно наше громадянство по обох боках кордону ні на хвильку не забувати, що одужування шановного письменника та його дальше зависить головно від того, щоб він не був приневолений до безвпинної виснажуючої праці на насущний хліб. Вістка про одужання д-ра Франка буде заразом найкращим dementi низьких замітів щодо його особи, роблених з приводу недуги всякими низькими душами в людовій пресі москвофільській та рептильній".*

І знову лист Володимира Гнатюка до Михайла Коцюбинського. Правда, написаний аж 1 вересня 1908 року ("Листи до Михайла Коцюбинського", т. І. Київ, 2002, с. 284):

"У нас, зрештою, усе стара біда. Франко вийшов із санаторії, бо не хотів там сидіти; жалувався все, що його тримають там, як в арешті, а йому нічого не хибує і т. д. Очевидно, на те нема ради, і його треба було віддати додому. В "Раді" вичитали Ви, певно, що він тепер робить: ходить і працює, як давно, хоч менше, лиш сам не може писати, бо руками не киває; його треба й годувати, і вбирати. Тепер кінчить том "Приповідок", із чого лише зо два аркуші надрукував перед слабістю, а тепер решту. Одначе, як говорити з ним, то не годен витримати довго, щоби не з'їхати на щось фантастичне, видумане, хоч поза тим говорить розумно вповні. З газетних звісток про себе не задоволений і власне нині казав мені, що мусить їм написати про своє хворобу, бо його зробили божевільним, а він уже здоровий поза руками. Загалом я тепер не знаю, що думати про цю хворобу: лікарі запевнювали, що параліч прогресивний і що Франко може пожити ще трохи, але ліку вже йому немає і вмерти мусить; а щодо часу – пророкували йому тахітит 3 роки. Тепер же я, як бачу, що хвороба стала на однім місці і не посувається. Супроти того можна припускати, що це медичний виїмок, і що евентуально можна було би його удержати при житті, а якби стан не погіршав, він міг би навіть працювати потроху, як тепер. Що це, коли йому, ні його родині нема що говорити про лікарів, а зрештою ніхто не інтересується, чи Франко живий, чи вмер і кожному ця справа байдужа. А я сам – у полі не воїн; що я можу порадити, не маючи ні на кого найменшого впливу? І хоч я не фаталіст, але бачачи те все, мушу признати, що йому судилася така доля собача і що він

* Спростування (*лат.*).

від неї не годен ніяк ви здоровитися. Вона переслідувала його змалку і буде переслідувати до кінця. Зовсім те саме, що з Шевченком, коли не гірше".

Повернення Івана Франка додому збіглося з початком судового процесу над Мирославом Січинським. Волею монарха процес вирішено було провести у Львові. 30 червня 1908 року відбулося перше судове засідання.

Польська народова преса вертається до своїх традицій. Весь той час вона жадала смерті Січинського і підбурювала натовп проти цілого українського національного руху. Аж тоді притихла, коли його засуджено на смерть, а навіть частина її заговорила про "милосердя та прощення". Але як тільки зникла тінь шибениці, вона замість "милосердя та прощення", яке, власне, тепер треба би було проповідувати, бо тепер Січинський знов прийде перед суд представників польського громадянства – знов вертає до своїх кровожерних традицій.

Про перше судове засідання над Мирославом Січинським газета "Діло" писала: "Розправу визначено на дев'яту годину вранці. Йдемо до судового будинку, і перед нашими очима справжній воєнний стан. Поліція, жандарми, військо. В дверях судового будинку стоїть комісар поліції – такий наш "землячок" Бігун, той, що після замаху арештував Січинського, колишній член української "Академічної Громади" і тайний агент поліції для доношення їй, що діється між українським студентством... Провіряє білети вступу. Контролюють дуже строго, без білета не впускають абсолютно нікого. Але на сім не кінець, в дверях салі білети провіряють ще раз. А скрізь на сходах комісари поліції з поліцейськими та жандармами. В подвір'ю судового будинку стоїть також військо...

Посеред салі сидить обжалований Мирослав Січинський. Змарнів, зрештою, такий самий, як усе. Погідне, напівдитяче обличчя. Повертається і здоровається усмішкою (говорити не можна) зі старою матір'ю й сестрами, що сіли на одній лавці, витає знайомих..."

Зачитується акт звинувачення, виступає Січинський: "Потоцького жаль мені як чоловіка, але ж за його життя я рішився дати своє. А він же ж нажився, коли я й не зачинав жити. Правда, за ним плачуть жінка і діти, але за їх сльози стануть сльози моєї матері і сестер. Мойого вчинку не жалую і винним себе не почуваю".

На питання, "чи винен Іван Андрій Мирослав Січинський, що дня 12 квітня 1908 року проти намісника Андрія гр. Потоцького в намірі позбавити його життя зрадничо-підступним способом, стріляючи до нього кілька разів з репетірового пістолета, так ділав, що в наслідку наступила смерть Андрія гр. Потоцького?" – лава присяжних, виключивши слова "зрадничо-підступним способом", відповіла одноголосно всіма 12 голосами: "Так". В 11-й годині ночі "серед гробової мовчанки в салі розправ Львівського карного суду рішилася доля Мирослава Січинського, так закінчився найновіший акт польсько-

української історичної трагедії". Голова трибуналу "в імені його Величества Цісаря" засудив Мирослава Січинського "на кару смерті через повішення".

Оборона Січинського вносить скаргу. Цісар робить все можливе, щоб процес затягнути. Пізніше "Діло" з тої нагоди писало: "І почалися довгі дні і ночі, в яких над українським хлоп'ятям, що в жертву принесло себе, стелилася чорна тінь шибениці". Січинського перевіряють психіатри і приходять до висновку, що він здоровий.

Ще напередодні суду над Січинським посол Василь Стефаник вносить інтерпеляцію в палату послів: "Український нарід в своїм національнім розвиткові зовсім залежний від політичної власті поляків. Поляки виконують політичну власть в краю, поляки репрезентують край перед державою. А як вони виконують ту політичну власть, про це свідчать славні на весь світ галицькі вибори, при котрих ніколи не може обійтись без трупів українських селян; про се свідчить насильне здавлювання селянських страйків при помочи жандармів і війська; про се свідчить галицька школа, яка навіть там, де вона по формі українська, по духу польська; про се свідчить відбирання українській мові тих прав в публічних урядах, які їй по основним державним законам належиться в такій самій мірі, як і мові польській. Таким чином, український нарід в Галичині знаходиться в крайнє ненормальнім становищі. Він живе в конституційній державі, а одначе позбавлений змоги рішати конституційним шляхом про своїх справи; він має признану основними державними законами національну рівноправність, а одначе стає в своїм національнім розвитку в повній залежності від поляків; він належить до держави, котра всім своїм громадянам запоручає певну суму справ, а одначе громадяни української національності з-під тих прав вийняті. Одним словом, український нарід не тільки знаходиться під гнетом, але той гнет суб'єктивно відчувається тим більше, що він стоїть в яркій суперечності з тими правами, які признають українському народові основні державні закони... Такий психологічний і політичний підклад акту Січинського".

День 30 червня – день суду над Мирославом Січинським – задовольнив, здається, всі ті бажання помсти, які від дня смерті графа Потоцького аж до дня суду над його вбивцею розпалювала польська шовіністична преса серед своєї суспільності.

"Чи засуд з 30 червня буде виконаний? – писав у ті дні М. Лозинський на сторінках Літературно-наукового вісника (кн. VIII). – Не знати. Загальна думка, що швидше ні, та що цісар з огляду на 60-літній ювілей свого панування перемінить кару смерті на кару мабуть досмертної тюрми – наглу смерть на довголітнє конання... Але се буде важне тільки для особи Мирослава Січинського, а ніяк для польсько-українських відносин. Для сих відносин має значення виключно день 30 червня, – той день, коли однодушною волею дванадцятьох польських

громадян над головою Січинського повис стичок ката. Члени суспільності, яка в своїй боротьбі за національне визволення віддавала і віддає в жертву шибеницям завойовників своїх найліпших синів, не винесли з національної мартирологів своєї суспільності ніяких вищих етичних понять. Вони остали такими самими жрецями грубої сили, як ті, що їх батьків, братів і синів посилали і посилають на шибениці.

Нехай же не дивуються, що український нарід мусить відноситися до них так само, як вони до своїх завойовників!.."

Єдиним моментом у цій страшній справі був виступ професора Краківської академії наук графа Станіслава Тарновського, який у некролозі з приводу смерті А. Потоцького писав: "Недавно тому жінку, що кинула бомбу на ген. Скалона, що до того одверто призналася, наші польські суди признали невинною, а прихильники її політичної віри навіть оваціями витали її. І нині часописи російські й українські мають право кидати нам в очі виправдання пані Добродзіцької, а ми не можемо їм відповісти, що говорять неправду. Коли все вільно для ідеї, коли вільно вбити, то вільно однаково кожному. Для неї був ворогом російський генерал, для Січинського намісник-поляк; обоє робили те саме, з тих самих мотивів, з того самого розуміння патріотизму і обов'язку".

Але присяжні судді були проти цього аргументу, особливо, що поміг їм у цьому голова суду Пшилуцький. Судді виявились твердішими навіть від генерал-губернатора Скалона. Коли товаришок Добродзіцької Варшавський воєнний суд засудив за участь в замаху на Скалона на смерть, варшавський генерал-губернатор неначе зрозумів, що не годиться у власній справі бути занадто строгим суддею, і замінив присуд смерті на каторгу. Але польські судді-городяни не піддалися такій "сентиментальності" і не потребували навіть десятьох хвилин, щоб одноголосно, всіма дванадцятьма голосами, видати рішення, на основі якого трибунал засудив Мирослава Січинського "на кару смерті через повішення".

Атмосфера поліції, жандармерії і війська, якими був обставлений судовий будинок зсередини і знадвору, через кордон і строгий контроль яких мусив переходити кожний, хто хотів скористати з роздобутої з великим трудом карти вступу на розправу, та атмосфера знайшла в тім присуді "гармонійне" закінчення...

2 вересня ведеться касаційна розправа... "І сталося по їх волі, – писав у ті дні "Літературно-науковий вісник", – Січинський став перед лавою присяжних, яка майже три місяці оставала під впливом польської шовіністичної преси, яка щодня чула, що національна справа вимагає смерті підсудного, та й не тільки смерті його одного, але що ціле "гайдамацьке плем'я" треба згладити з лиця землі".

Суд присяжних виносить рішення повісити Січинського. Знову оборона Січинського вносить скаргу, знову Січинського оглядають психіатри, знову шаліє польська шовіністична преса.

Газети повні різних репортажів про хід розправи над Мирославом Січинським. Щезла навіть рубрика про пожертви для хворого письменника, хоча самі пожертви приходили на руки НТШ, товариства "Просвіта", "Діла" чи "Кредитового Союзу".

Часто пожертви супроводжувались листами, які опісля потрапили в архів Івана Франка.

Серед них лист "Просвіти" в Києві за підписом Б. Грінченка від 27 червня/10 липня 1908 року. "Рада товариства "Просвіта" у Києві, – писалось у ньому (ІЛ., ф. 3, спр. 2491, арк. 28), – посилає до хвальної редакції "Діла" двадцять шість карбованців і прохає прилучити їх до тих грошей, що збираються Іванові Франкові і його сім'ї".

На ім'я "Кредитового Союзу" надійшов аналогічний лист з пожертвами від товариства "Гайдамаки" в Нью-Йорку, в якому говорилось (Там само, арк. 31):

"В українському товаристві "Гайдамаки" у Нью-Йорку відбулося велике віче, на котрім зібрано 36 корон 78 сотиків для високоповажаного д-ра Івана Франка і котрі засилаємо. Просимо по отриманні грошей прислати посвідчення, що ви гроші отримали, щоб ми могли перед народом задокументувати.

Укр. тов. "Гайдамаки" в Нью-Йорку.
Михайло Угорчак, голова,
Антон Шеремета,
Матій Хандога, секретар.

Посвідчення прошу присилати на адресу: Antony Szyrymeta, 2 40-E 3-Str., New York City".

Цілком інакше враження, ніж у спогадах М. Мочульського, складають спомини відомого українського письменника Гната Хоткевича, який втік від переслідувань російського уряду із Великої України в Галичину. Дві речі вразили його тут. Перша – Гуцульщина, зустрівшись з якою, як признавався сам, розкрив рота і так ходив з розкритим ротом аж до кінця перебування в Галичині. Друга – ставлення до хворого і немічного Івана Франка... З приводу другого враження спогади Гната Хоткевича були опубліковані в № 4–5 журналу "Плужанин" за 1926 рік. Вони доповнили те, чого не можна було знайти в спогадах інших сучасників, які свою увагу зосередили здебільшого на галюцинаціях Івана Франка і вважали це найголовнішим.

"*Франка,* – писав Г. Хоткевич, – *привезли безнадійно хворим до Львова. Якось так сталося, що опікуватися ним довелося мені – чужинцеві, але я не міг бути при нім весь час безвідлучно. Казали, ніби він надився повіситися на грушці, що стояла у нього серед двору, й тільки прохожі запобігли цьому; казали, що дружина його, прийшовши до ліжка, мацала холодні ноги й говорила: "Ой татку, татку, у тебе ноги холодні, мабуть, ти вмреш, бо мені молошниця казала, що у кого ноги холодні, той мусить умерти". Це все казали, й за це не ручу. А от що я сам бачив, за що ручу.*

А бачив я насамперед умови, в яких жив Франко. До того часу я ніколи не бував у нього в хаті, а це побував... Враження мав страшне... Тоді я тільки зрозумів, що, може, в усій світовій літературі нема другого виразу, в якому би вилився нелюдський біль так, як у словах Франка:

... лиш те болить мене,
Що зведений до стану травоїдної худоби,
Я тямки чоловіцтва ще не втратив...

А тепер лежав передо мною чоловік, що вже і тямку чоловіцтва втратив...

Цих хвилин над півтрупом велетня я не забуду ніколи..."

Це тільки вступ до спогадів... Далі спогади по суті: *"Пішов я до д-ра Коссака (він лікував Франка давніше), до д-ра Кобринського (один з найпопулярніших лікарів-українців), бо треба було в лікарню, цю ж хвилю в лікарню. Дома – смерть.*

Показалося, що в Австрії не так легко попасти до психіатричної лікарні. Треба постанови суду, згоди родини, консиліуму лікарів і ще, і ще щось. Словом, видима річ, що сьогодні не вийде нічого.

Я побіг ще навідатися до Франка (він жив на окраїні), а на ринку купив, пам'ятаю, пару гіацинтів. Чомусь мені здавалося, що хворому буде приємно поглянути на прекрасні цвіти.

Побувши трохи, я пішов до міста з наміром вернутися й переночувати коло хворого. Але коли я прийшов надвечір, то перше, що побачив, були мої квіти, викинені надвір і побиті. Я подумав, що хворий викинув. Спитав когось із дітей. Кажуть, що мама. Чому?.. У відповідь усмішка, ніби збентежена трохи.

Потім лише мені сказали, що пані Франкова обурилася: "Це Хоткевичу смердить коло хворого, так він, аби йому пахло, приніс квітки"...

Тоді я вперше побачив пані Франкову. Ночувати у себе вона мені не дозволила. В результаті серед ночі Франко вийшов з хати і, як оповідали потім, серединою вулиць ішов, не знаючи куди, але втрапив до д-ра Кобринського десь коло 4-ї рано в такім стані, що доктор думав – не вдасться врятувати.

В той же день я одвіз хворого до лікарні – всі формальності були залагоджені.

А ввечері зібралася невеличка нарада. Що робити? Чим допомогти й хворому, й сім'ї, яка жила тільки із поденного заробітку Франка?..

Я не пригадую, хто був у комісії ще, пригадую тільки Гнатюка, Кобринського й Охримовича (здається, тоді він був редактором "Діла").

Властиво, кожен з нас знав, що ніякої Америки ми не відкриємо й що єдине джерело – це звернення до суспільності по жертви. Отже, нарада мусила тільки те оформити. Тому хтось із членів комісії, здається Охримович, мені казав, що добре було би, аби я прийшов на засідання вже з готовим проектом відозви до суспільності. Покладали надію на те, що, може, мені вдасться написати це з певним підйомом, аби, як висловився Охримович, вдарити по суспільності.

Я написав. Озаголовив: "Непотрібні люди... непотрібна робота..." Зачитав. Відозва зробила враження, бо й настрій у нас у всіх був особливий. Я відчував, що неначе дав те, чого від мене вимагали...

Охримович взяв у мене статтю. Ми її видрукуємо, як...

Він не докінчив, але для нас ясно: як Франко вмре. Бо тут же сидів врач, який казав, що при такім стані смерть – це питання, може, днів, а може, годин навіть.

Рішено було тимчасово відкрити в "Ділі" рубрику жертв "Для хорого письменника", не називаючи імені Франка й без усякої відозви, а мені взяти мою відозву і, коли прийде неминуча катастрофа, пристосувати її вже до того моменту.

Але, як відомо, Франко ще жив кілька літ, замітка моя так і зосталася в тому вигляді, як я написав. Оце я випадково знайшов її серед своїх паперів і от на прохання редакції "Плужанина" дати щось із своїх споминів – подаю.

Варто би до неї додати ще кілька коментарів, бо там повно натяків на всім відомі тоді в Галичині, але теперішньому й тутешньому читачеві незрозумілі деталі, але то нехай колись".

Згадана стаття збереглась:

"Непотрібні люде... Непотрібна робота...

Доктор Іван Франко безнадійно хорий...

Отже, можна радуватися... Всім, хто по манесенькій тернинонці вплітав у вінець поета, всім, хто дрібненьку цеголочку ніс на його тюрму. І всім, чия хата завжди стоїть скраю, і всім Пилатам, умивающим руки, і всім добрим людям, з добрими серцями, з поступовими гадками, з національною ідеологією, з соціальною рівністю на вустах. І всім редакторам поважних місячників, і людям, котрі викидали Франка з товариств, і всім, хто травив його ціле життя, і хто придивлявся тому спокійно. І всій нашій патріотичній поліції, і всій нашій суспільності.

Бо на всіх нас положиться вина. Всі ми знали, що тут, серед нас, відбувається повне безвихідного трагізму життя, всі ми бачили, як на очах конає і мучиться чоловік, – а хто прийшов з поміччю, з приятельською щирістю?.. Ні – хто прийшов з добрим словом навіть?.. Сотні людей міг би нарахувати д-р Франко таких, які лаяли, безчестили, гнали і ганьбили його через ціле життя, а чи нарахував би десяток таких, котрі б дали йому пережити радісну хвилю, а чи знає хоч їдного, на котрого грудях міг би виплакати свою безталанну, пошарпану душу?.. Ні, не знав, і тому життя Франка – це безперервний акт оскарження всій українській суспільності!

Гей, безщасний ти чоловіче!.. Чому раніше не догадався ти, що Русі письменників не треба?.. Чому не став ти урядником "Дністра", адвокатом або професором гімназіальним? Тоді Русь збільшила би ся ще одною "людиною на становиську", та і тобі не затягла б на шию довічна голодна петля. Бо всяких професій треба Русі – лиш письменників не треба цілком. Русь годує всіх: годує адвоката, що знає п'ятнадцять параграфів карного

закону, годує лікаря, годує священика, лиш про поета, що творить світ ідей, що душу свою спалив на творчім вогні – лиш про такого поета може лікар сказати: "Doktor Franko robi na mnie wrażenie wygłozonego człowieka". Недокінчений гімназист, що знає лиш 5+5, може десь в пожичловому товаристві мати забезпечений шматок хліба – лиш письменник світової слави, що на самі студії мов і джерел мусив стратити півжиття – під кінець свого життя не має можливості забезпечити сім'ю крейцером і, так само, як поденний зарібник, коли не дасть щось до "Записок" або до "Вісника", то вже мусить думати – де взяти грошей?..*

Лиш нагадати собі, що Франко за свої роботи літературні мав ту ж саму платню, що і перший-ліпший конципієнт адвокатський, котрий, маючи вільну хвилину, поетично описав, як він цілувався з Касею під возом. Та невже суспільність, ціла суспільність не могла здобутися на те, щоби Франка, хоч би одного Франка, оплатити так, аби відтхнути йому дати? Чому знаходяться гроші на все, на десятки різних інституцій, випадків і предприємств – і лише для того, щоби підтримати – не кажу все письменництво, а хоч би одного такого Франка – грошей не стало?.. Не стало доброї волі, не стало чутливості. Ой, чи скоро Україна здобудеться на такого колоса, а повалити його зуміла не скоро. 35-літній ювілей письменницької діяльності Франка припадає на сей 1908 рік, а суспільність згадує про те, лиш прочитавши сі сумні стрічки.

*О!.. Щаслива Руси! Все потрібно тобі для твого культурного життя: і кав'ярня "Восіап"**, і дроворуб, і політичний твій ворог – лиш одного не треба тобі – письменства, а з ним і письменників. Часописи твої гниють не догнивають, видавництва твої тліють не дотлівають. Чоловік воліє кельнерам викинути за рік втроє більшу суму, але купити книжки, підперти якесь видавництво йому просто не приходить і на думку. Сусіди на ті ж самі півчварта мільйона людності мають десятки книгарень – Русь має одним-однісіньку та й та ледве дихає. Ой, як трудно при тім усім говорити о рівноправності, політичній власти, співучасті в правлінню.*

"Історія учить"... Ні, я думаю, що лиш історію учать, а вона сама нікого і нічому не навчила. Бо якби вчила, то поставила б перед нами ряд кривавих аналогій і спитала б: чому доля всіх ваших великих людей, всіх ваших Прометеїв, що в руках тримали серце своє і несли вам світ, – се рана, одна болюча рана?.. Чому доля Шевченка викликає сльози, а як прочитають люде долю Франка – одні очі теж затуманяться сльозою... Чому, хоч і всюди доля письменників не була найліпшою, але ніхто не видав такого довгого мартирологу, як він?.. Чому інші народи бодай вищих своїх уміють пошанувати, а ти, Руси, шануєш їх... лиш по смерти...

І єдина відповідь на то, що: непотрібні люди... непотрібна робота.

Львів, 1908

Гнат Хоткевич".

---

*Доктор Франко на мене справляє враження виголоднілої людини (*пол.*).

** Бусол (*пол.*).

Про той період, коли Іван Франко повернувся з санаторію, залишив цікаві спогади о. Йосиф Застирець, ініціатор висунення Івана Франка на Нобелівську премію в галузі літератури за 1916 рік. *"Доперва у 1908 році,* – писав він у спогадах, надрукованих у "Звідомленні курсів українського учительського семінару" у 1917 році у Відні, – *на вість про тяжку недугу поета і параліч рук, коли поет виїхав на лічення до Хорватії, написав я до нього до купелі лист, в якім як священик потішав його під оглядом релігійним, висказуючи надію, що Господь Бог поверне йому здоров'я. Здається, тоді згадав я, що його слова "Піде гомін волі" і пр. з прологу до "Мойсея" помістив я на величезнім пам'ятнику св. Володимира, який моїм старанням взнесено на високій горі в селі Накваші Брідського повіту.*

Поет не міг, очевидно як хворий, відписати. Зате по своїм повороті до краю поручив він своєму синові п. Петрові, моєму ученикові, щоби мені відписав. На тій картці 20 квітня 1908-го пише п. Петро Франко між іншим: "Простіть, що пишу за батька, він так хворий, що не може ні писати, ні читати. Окрім того, лежить в санаторії у Львові, де його навіть з родини ніхто не сміє відвідувати під лікарською загрозою. Дякую Вам від імені батька за Вашу ласкавість та прихильність. В кожнім разі хвороба, незвісно навіть яка, може продовжитися ще кілька тижнів. Бажаю вам здоров'я" і т. ін.

Вісті про здоров'я Франка, які наспівали до Тернополя, де я тоді постійно жив, були тривожні.

На св. Іллі, 2 серпня 1908-го, їхав я через Львів до купелів і постановив при сій нагоді відвідати поета в санаторії. Від свояків дізнався я, що поет уже дома. Я втішився і коло 1-ї год. був перед домом поета. Він вийшов зі сіней по сходках проти мене. Був босий, мав на собі грубу сорочку поверх камізелі, підперезаний був ременем, якого кінець звисав. Поет пізнав мене і при вітанні подав мені руку. Я не мав за що взяти, бо усі пальці обох рук були стиснені паралічем у кулак. Мене се переразило. Він не міг ні дверей відчинити, ні взяти в руки що-небудь, от хоч би їжу. Я відчинив двері, і ми ввійшли до його робітні. "Як ся маєте, пане докторе? Ви здоровші?" – заговорив я. Поет відповів: "От вернув я з санаторію. Не було спокою. Приходили все мене фотографувати. Гадали, що я вар'ят. Я не дався сфотографувати. Тепер, Богу дякувати, мені ліпше, і, може, Бог дасть та увільнить мені руки, бо бачите, не маю влади". Ті слова були для мене милою несподіванкою. Поет почав дальше говорити: "Читав я вашу розвідку про єпископа Білянського. Добре, що про те пишете, бо в церкві у нас витворюються відносини, як перед поділом Польщі, коли єзуїти і василіани довели світське духовенство до цілковитого занепаду. Доперва Марія Тереза з Йосипом і Білянським зробили сякий-такий лад".

Ті слова були для мене ще більшою несподіванкою, бо звіт з моєю розвідкою вийшов ледве кільканадцять днів тому, а поет уже її прочитав. Я відповів, що мій директор гімназії велів звіт сей так скоро видрукувати, що вечером ледве віддав я другу і першу коректу, а через ніч вже друк був

готовий. Через се вийшло багато похибок... Поет сказав на се, що ходить о річ, тому треба роботу продовжити. "Як хочете, то я вам дам одну цікаву народну пісню про спископа Білянського", – додав Франко. Я подякував. Відтак зійшла бесіда на портрет поета, який висів в його робітні. Франко сказав, що портрет невірний. Відтак скаржився, що не має зносин з Україною і не може писати. Згадав також, що виїздив часто на ферії до якогось священика, де йому було добре. Ім'я того священика я, на жаль, забув. "Ми всі вам, пане докторе, раді добра зі щирого серця, бо ви наш поет із народу", – сказав я".

Хвороба, якою страждав Іван Франко, належить до хронічних неухильно прогресуючих захворювань суглобів під загальною назвою "Спондилоартропатії", які протікають з періодами загострень і затихань, переважно вражають чоловіків, мають яскраві позасуглобові прояви (ураження шкіри, очей, сечостатевих органів, серця і легень). До цієї групи хвороб належить анкілозуючий спондилоартрит, синдром Рейтера (Reiter), псоріатична артропатія, ентерична артропатія (при запальних хворобах кишок), ювенільна хронічна спондилоартропатія і реактивна артропатія (після дизентерії чи уретриту). Найчастіше трапляються анкілозуючий спондилоартрит (ним хворів Микола Островський) і синдром Рейтера. Останньою хворобою і страждав Іван Франко. Сама хвороба дістала назву від прізвища німецького лікаря Ганса Рейтера, який описав її у 1916 році. Ця ж хвороба має ширшу назву – уретеуроокулосиновіальний синдром і характеризується тріадою симптомів: уретрит, артрит, кон'юнктивіт. Поняття про неї сформувалось між двома світовими війнами, а в часи Івана Франка її плутали з гонореєю та сифілісом, яких, до речі, як окремі хвороби, не розрізняли. Авторитетний "Ілюстрований медичний словник Дорланда" (том 2, літера M–Z), чи точніше український переклад його 29-го видання, про цю хворобу дає такі дані: "Рейтера синдром – комплекс симптомів, що складається з уретриту, кон'юнктивіту й артриту; не всі симптоми наявні у всіх пацієнтів, можуть також проявлятися шкірно-слизові симптоми, такі як кератодермія з патологічними слизистими виділеннями, кільцеподібний баланіт і стоматит. Синдром переважно уражає молодих чоловіків і минає через певний час без лікування, але з можливими рецидивами. Більшість уражених пацієнтів мають підвищені рівні антигена тканинної сумісності HLA-B27, що свідчить про патологічну імунну реакцію на інфекцію, можливо, зі спадковою сприйнятливістю. Епідеміологічні дослідження показують існування двох типів: венеричного або поственеричного, можливо, пов'язаного з інфікуванням Chlamydia або Ureaplasma; дизентерійного чи постдизентерійного, можливо пов'язаного з інфікуванням Shigella, Salmonella, Yersinia або Campylobacter fetus інфекцією. Інша назва Fiessinger-Leroy-Reiters".

Хворіють цією хворобою переважно чоловіки. Статистика показує, що частотне співвідношення хворих чоловіків і жінок, як стверджує монографія "Основи медичних знань та методи лікування за Девідсом" (т. 2. с. 357–359. Київ, УКСП "Кобза", 1994), становить 50:1, але воно не достовірне, оскільки наявність уретриту у жінок та дітей часто ігнорується. Сама суть хвороби полягає в неправильній дії організму на проникнення в нього різних збудників, які не викликають венеричних захворювань. Серед збудників є хламідії, дизентерійні палички, єрсинії (подібні до тих, що викликають захворювання на холеру), сальмонели.

Часто трапляються неповні форми хвороби Рейтера, які включать найбільш розповсюджений різновид запального артриту, що спостерігається у молодих людей. Якщо після впливу інфекції, що передається статевим шляхом, або після кишкової інфекції виникає лише артрит, то вживається термін "реактивний артрит". До останніх бактерій належить сальмонела шигели, кампілобактерія, єрсинія, хламідія.

У хворих на синдром Рейтера набагато частіше, ніж в інших людей, виявляють антиген гістосумісності HLA-B27 (показник імунологічної індивідуальності організму), який передається спадково. Носії цього антигену мають схильність до неправильної імунологічної відповіді у випадку інфекції певними типами збудників. У них можуть вироблятися антитіла, які мають здатність викликати пошкодження суглобів, очей, сечовидільних шляхів, що призводить до хронічних запальних процесів цих органів.

Можна із впевненістю сказати, що цей антиген гістосумісності HLA-B27 дістався Іванові Франку по материнській лінії, оскільки аналогічною хворобою страждала сестра Івана Франка по матері Юлія Багрій (дочка Марії Кульчицької, матері Івана Франка, та Григорія Гаврилика, вітчима Івана Франка)).

Типовий пацієнт зі синдромом Рейтера – це молодий чоловік із запаленням райдужки ока (ірит, іридоцикліт), запаленням сечівника (уретрит) і ураженням шкіри (баланіт – кільцевидні плями з лусочками в центрі на голівці статевого члена). Крім того, можуть бути неболючі виразки в роті і гарячка. Ці прояви хвороби можуть виникнути одночасно із запаленням суглобів, а можуть і передувати йому. Навіть тепер синдром Рейтера плутають з гонорейними артритом і починають лікувати як гонорею. І лише тоді, коли лікарі бачать, що таке лікування не дає ефекту, бо запалення сечівника і суглобів повторюється знову і знову, а збудника гонореї у хворого не вдається виявити, розуміють, що мають справу із синдромом Рейтера. Найчастіше ця хвороба починається через два тижні після перенесеної дизентерії, що є додатковим свідченням неправильної, спадково зумовленої імунологічної відповіді на збудники інфекцій.

Переважно у випадках синдрому Рейтера виникає дифузне набрякання пальців на обох руках: пальці стають як ковбаски, червоніють і болять, ними неможливо рухати. Часом докучає скутість і сильний біль у спині і поперску, особливо зранку після сну чи після тривалого сидіння, що поступово минає за годину-дві. На пізніших стадіях хвороби може виникнути поліневрит, який проявляється минаючими паралічами рук чи ніг.

Як правило, антитіла, які виробляє організм у відповідь на проникнення "чужого" білка, атакують сечогінні шляхи, а тому можуть випереджувати розвиток артриту. Дуже часто всі три симптоми (кон'юнктивіт, уретрит, артрит) виникають майже одночасно і супроводжуються гарячкою. Хвороба, а вірніше її приступи, характеризуються рецидивними загостреннями. На початках відлік часу між ними доволі великий і може рахувати декілька місяців та років, проте цей відлік постійно скорочується і при кінці стає дуже частим. Одночасно з тим і посилюється гострота болю.

У родині Франків постійними були проблеми з ревматичними захворюваннями. Сім'я рятувалась від цього народними засобами лікування. Постійно застосовувались лікарські рослини, з яких виготовляли різні мазі проти хвороби.

Арешт Івана Франка 1877 року та його дев'ятимісячне ув'язнення створили ідеальні умови для розвитку артриту. Зима 1877–1878 року була холодною, його кинули у вщент заповнену камеру між кримінальних злочинців, в камері бракувало свіжого повітря, і арештанти радили собі тим, що горішнє вікно тримали постійно відчиненим. Іванові Франку, як політичному в'язневі і пану, уступили місце якраз під тим вікном. Мав вигоду: дихав свіжим повітрям. Вранці арештанти відривами від стіни примерзлу голову Івана Франка або його самого. І так день у день, аж поки надворі не потепліло. На інше місце в камері Івана Франка не пускали...

Проте перші явні симптоми хвороби, які й настрашили Івана Франка, проявились під час другого його арешту в Коломиї. Саме тоді його гнали етапом до рідного села як волоцюгу, саме тоді Іван Франко скаржився, що в нього злізли на ногах пазурі, коли йшов з Дрогобича до Нагуєвич, саме тоді, як вважав, він простудився, бо падав дощ, його почало лихоманити так, що на подвір'я батьківського дому він вступив, мов у мряці, а відтак пролежав довший час. Всі вважали, що він захворів на тиф.

На початкових стадіях цієї хвороби сильно ушкоджується підошва стоп. Спочатку з'являються великі червоні плями, появу яких найчастіше хворі пояснюють або невигідним взуттям, або надто довгою ходьбою. Ці плями швидко збільшуються і врешті зливаються. В їх центрі з'являється зона гіперкератозу, оточена вінцем еритеми. Поступово гіперкератоз розповсюджується і охоплює всю підошву стопи.

Згрубіла шкіра відшаровується. Весь процес протікає майже без болю. Часто цей процес поширюється і на нігті. В місцях їх з'єднання з тканиною спочатку спостерігається сильне почервоніння, яке з часом роговіє і стає причиною відпадання нігтів.

Якщо людина має антиген гістосумісності HLA-B27, то достатньо, щоб в його ослаблений організм потрапили певні інфекційні збудники, спектр яких дуже широкий, як відразу починаються утворення антитіл, які нищать органи власного організму.

В першу чергу, як було зазначено, вражаються сечовидільні шляхи. При цьому характерний уретрит найрізноманітнішої виразності. Найчастіше це не яскравий прояв – дизурія, дискомфорт при сечовиділенні. Деколи уретрит майже безсимптомний і виявляє себе невеликою піурією. Уретрит проходить сам собою без жодного лікування і триває декілька днів, деколи більше. В багатьох випадках, крім уретриту, спостерігається простатит або цистити, іноді також кільцеподібний баланіт. Іншими словами, спостерігаються симптоми, подібні на прояви гонореї чи твердого шанкеру. До того ж варто додати ще раз, що на той час ці різні хвороби не розрізнялись між собою. Уретрити в багатьох випадках йдуть з виділенням гною, проте найстрашнішим є те, що уретрит зникає сам собою... У випадку, коли хворий звертається саме у цей період до лікаря за діагнозом, довго не треба шукати – сифіліс.

Очевидно, чергове або одне з чергових, але дуже суттєвих загострень хвороби відбулось під час перебування Івана Франка у Відні, і свідченням тому є спогади Василя Щурата, який, описуючи появу у збірці "Зів'яле листя" вірша "Привид", зазначав, що раз Іван Франко зустрів на вулиці жінку легкої поведінки, пішов за нею і набрався від неї хвороби. Так чи не так, чи, може, це придумав сам В. Щурат, але очевидно – у цей час відбувся рецидив хвороби у вигляді сильного загострення уретриту аж до ознак, характерних для твердого шанкеру. Настрашений Іван Франко поскаржився своєму товаришеві Василю Щурату, який цей факт потрактував по-своєму. Проте симптоми зникли без лікування. Весь цей час Франко перебував у Відні, чогось не їхав у Львів, а в його листах до дружини аж занадто відчутна якась провина перед нею...

Симптоми зникли, хвороба відступила, приступ кон'юнктивіту до уваги не брався, і пізніше Іван Франко вважав, що таки він перехворів сифілісом і його не вилікував.

Характерною ознакою синдрому Рейтера є враження хворобою кон'юнктиви. На перших порах найчастіше розвивається легкий кон'юнктивіт, який швидко минає. Пізніше ураження очей є важче і проявляється іридоциклітом або іритом. Оскільки ця хвороба заважала нормальній роботі, Іван Франко вимушений був звертатись до лікаря. Кон'юнктивіти примушували його місяцями сидіти у темній кімнаті

і писати напомацки. Очі Івана Франка від хвороби були постійно запалені, сльозились і закисали...

Артрит (точніше олігоартрит) буває в діапазоні від швидко минаючого середнього болю до важкого, сильно болючого, який набирає затяжного і рецидивного характеру. Крім суглобів між фалангами пальців, хвороба захоплює великі суглоби ніг, переважно колінні і гомілковостопні, а також суглоби передплесни і плесни. Артрит, як правило, буває несиметричним, тобто атака хвороби йде чи то на правий, чи на лівий бік. При ураженні суглобів пальців стоп часто відбувається периартикулярне набухання всього пальця з синювато-багряним забарвленням шкіри. Характерні також тендиніти (особливо Ахіллові сухожилля) з розвитком ерозій у місцях прикріплення сухожилля до кості п'яти, – п'яткових "шпор". Тривалість артриту може бути від кількох тижнів до декількох літ. Артрит, як правило, буває самообмеженим, зі спонтанною ремісією симптомів протягом 2–3 місяців від початку його виникнення. Однак рецидиви артриту спостерігаються приблизно у 1,5 відсотка пацієнтів, і вони не обов'язково пов'язані з впливом інфекцій. Часто відчуваються біль у нижній частині спини та скутість рухів внаслідок сакроілеїту, але у 15–20 відсотків пацієнтів розвивається спондиліт. Ірит виникає у 30 відсотків пацієнтів, що мають рецидиви артриту.

В "Основах медичних знань та методах лікування за Девідсоном" навіть складена табличка позасуглобних ознак синдрому хвороби Рейтера:

Кон'юнктивіт
Ірит
Уретрит
Перикардит/плеврит
Функціональна недостатність аорти
Розлади серцевої провідності
Менінгоенцефаліт
Периферична невропатія.

Всіма хворобами, особливо при кінці життя, страждав Іван Франко. Жодна не обминула його.

Приблизно у 10 відсотків хворих буває стоматит. На слизовій оболонці рота розвиваються овальної форми червоні плями, які переходять в ерозії.

Про лабораторні дослідження хвороби, встановлення діагнозу та лікування можна дізнатись зі "Справочника по ревматологии" під редакцією В. Насонової (Медицина, Ленінград, 1983, с. 192–193): "**Лабораторные изменения** неспецифичны. В острую фазу наблюдается нейтрофильный лейкоцитоз; как правило, повышается СОЭ; увеличивается уровень биохимических показателей активности воспаления. Уровень СОЭ и изменения биохимических показателей активности

воспаления в дальнейшем обычно соответствует наличию и активности артрита. Ревматоидный фактор в сыворотке крови отсутствует.

Течение Р. с. различно. Все симптомы могут спонтанно исчезать через несколько месяцев. Однако не так уж редко клинические проявления (в основном артрит) приобретают затяжное или рецидивирующее течение.

Диагноз не вызывает трудностей при наличии всей триады характерных симптомов. При отсутствии признаков поражения глаз или уретрита диагноз основывается на классических особенностях суставного синдрома, поражения кожи, отсутствии убедительных признаков других заболеваний суставов".

Про це ж у "Основах медичних знань...", зокрема про діагноз: "Швидкість осідання еритроцитів часто дуже висока під час гострого етапу розвитку хвороби і може залишатися такою довгий час після зникнення симптомів суглобового ураження. На активні системні порушення вказують також поліморфонуклеарна лейкоцитоза та симптоматична анемія. Синовіальна рідина має характеристики запальних витікань з низькою в'язкістю та кількістю лейкоцитів 50 000/мл, але вона стерильна з точки зору наявності в ній мікроорганізмів. Спостерігаються гігантські синовіальні макрофаги, але при цьому рівні комплементи синовіальної рідини не пригнічені, як це буває при серопозитивному ревматоїдному артриті. Сироваткові тести на наявність ревматоїдного та антинуклеарного факторів негативні. Визначення типу тканин виявляє ГКГС-В27 у більш ніж 70 відсотків випадків.

Ревматологічні обстеження проводяться за наявності тривалого або рецидивуючого запального артриту навколосуглобового остеопорозу, зменшення простору суглобів та ерозійні зміни. Останні часто супроводжуються яскраво виявленим периоститом, особливо в метатарзальних, фалангових і тазових кістках. Спостерігаються також великі "пухнаті" кісткові вирости на п'яточній кістці. Сакроілеїт не відрізняється від сакроілеїту, анкілозуючого спондиліту, але зміни, що відбуваються в хребті, включають раннє утворення окремих кісткових виростів та навколохребтову осифікацію. Такі прояви відмічаються також за наявності псоріази, а при анкілозуючому спондиліті їх немає".

Про лікування, характерне у 1980-х роках, "Справочник по ревматологии" під редакцією В. Насонової зазначає наступне: "**Лечение.** В остром периоде применяются антибиотики (чаще тетрациклин в большой дозе: 1 500 000 – 2 000 000 ЕД в сутки) в течение 2–3 недель, однако эффективность их при Р. с. не доказана. Основное значение в лечении артрита имеют различные нестероидные противовоспалительные средства, внутрисуставное введение кортикостероидов. Кортикостероиды внутрь малоэффективны. При затяжном течении суставного синдрома применяют хинолиновые производные, кризанол, в редких случаях – левамизол, иммунодепрессанты.

Поражение глаз в виде ирита или иридоциклита требует обязательного наблюдения окулиста, местного применения кортикостероидов (мазь, капли) и холинолитиков. Поражение кожи и слизистых обычно проходит самостоятельно и не требует лечения. При необходимости могут быть использованы кортикостероидные мази. Уретрит и энтероколит лечатся по общим правилам".

Лікування за "Основами медичних знань...": "Лікування спрямоване головним чином на полегшення симптомів хвороби і підтримання пацієнта. Під час гострої фази хвороби рекомендується іммобілізація та застосування нестероїдних аналгезуючих протизапальних препаратів, а також пункція вмісту патологічних суглобів і внутрішньосуглобові або інші локальні стероїдні ін'єкції. Потреба в систематичному лікуванні кортикостероїдами виникає рідко. Ірит потребує негайного локального, підкон'юнктивального або системного введення кортикостероїдів. Сильнопрогресуючий артрит і кератодермія, яка важко лікується, іноді можуть потребувати терапії з застосуванням цитотоксичних препаратів. Неспецифічний уретрит, як правило, лікується за допомогою короткого курсу тетрацикліну. Існує свідчення того, що цей препарат зменшує частоту виникнення артриту у тих випадках, коли хвороба почалася після впливу інфекції, яка передається статевим шляхом.

У десяти відсотків пацієнтів через 20 років від початку захворювання спостерігається активна форма хвороби. Основними причинами захворювання, загострення якого відбувається через тривалі проміжки часу, є спондиліт, хронічний ерозитивний артрит, рецидивуючий гострий артрит та увеїт".

У часи Івана Франка найбільш поширеним препаратом у боротьбі з ревматизмом була саліцилова кислота. Про неї згаданий довідник В. Насонової подає такі дані: "**Салицилаты** – производные салициловой (оксибензойной) кислоты, самая старая группа антиревматических средств. Среди средств этой группы в настоящее время наиболее употребительна ацетилсалициловая кислота (аспирин). Салициловокислый натрий выходит из употребления в связи с худшей переносимостью. Салициламид и парааминобензойная кислота (ПАБК) после ряда испытаний не нашли столь широкого применения, как старые препараты.

В основе лечебного действия С. при ревматических заболеваниях лежит их противовоспалительный эффект, зависящий от снижения данными препаратами повышенной капиллярной проницаемости, уменьшения энергетической обеспеченности воспаления (торможение выработки АТФ, необходимой для поддержания воспалительных реакций) и угнетение синтеза простагландинов, которым придается важная роль в развитии воспаления. Достоверным иммунодепрессивным влиянием С. в обычных дозах, по-видимому, не обладают.

В то же время, помимо собственно противовоспалительного, им присущи неспецифическое жаропонижающее и обезболивающее действие, уменьшение процесса тромбообразования за счет торможения агрегации тромбоцитов, очень умеренное снижение уровня сахара в крови (ценно при сопутствующем диабете) и прямое стимулирование дыхательного центра. С. не задерживают в организме жидкость и воду, поэтому могут применяться у больных с недостаточностью кровообращения.

Главным общим показанием к назначению является наличие воспалительного процесса, особенно в сочетании с болевым синдромом и лихорадкой. Практически больные не переносят более 3–4 г ацетилсалициловой кислоты в сутки. Препарат следует назначать только после еды.

В ревматологии ацетилсалициловая кислота в течении десятилетий широко применяется для лечения ревматизма (самостоятельно или в сочетании с кортикостероидами). Однако в настоящее время, в связи с введением в практику более мощных нестероидных препаратов вольтарена и индометацина, значение ацетилсалициловой кислоты в терапии ревматизма заметно уменьшилось. Весьма широко используется ацетилсалициловая кислота в терапии ревматоидного артрита. Наиболее самостоятельное значение препарат имеет при лечении нетяжелых, чисто суставных форм болезни, протекающих с небольшой активностью процесса. При лечении больших коллагенозов роль ацетилсалициловой кислоты очень скромная и сугубо вспомогательная. Её применение более обосновано при относительно доброкачественных хронических формах этих заболеваний с преобладанием суставного синдрома".

Саме ураження синовіальної оболонки при артритах призвело до каліцтва рук Івана Франка. Антитіла при атаці знищують оболонку, хрящі костей пальців, внаслідок чого кості зростаються, тобто відбувається те, що називається контрактурою.

Правильний діагноз і мав визначити правильне лікування. Фатальним для цієї хвороби, як виявляється, є лікування ртутними препаратами, які на той час використовували для лікування сифілісу. Ртутні препарати при сифілісі йдуть на вбивання блідої спірохети, збудниці хвороби. У випадку відсутності такої атака ртутних препаратів йде на руйнування печінки та нирок. Звідси й галюцинації...

Галюцинації, якими страждав Іван Франко, були проявом токсичного ураження мозку на пізніх стадіях хвороби, коли виникла печінкова і ниркова недостатність...

Ртутними препаратами Івана Франка лікували в санаторії братів Свйонтковських. Ртутні препарати він продовжував приймати і після виходу з клініки. Збережені рецепти, за якими готували Іванові Франку ліки в аптеці св. Софії, не дають підстави стверджувати, що, цілком

можливо, ці ліки він почав регулярно приймати після поселення у своєму власному домі на вулиці Понінського, 4.

В те, що Іван Франко сам думав, що хворий сифілісом, твердить і такий факт, що він звертається за допомогою до відомого у Львові лікаря шкірних хвороб Льва Коссака. Хто такий був Лев Коссак, стає відомо з некролога, написаному Іваном Франком і опублікованому в № 194 газети "Діло" від 5 вересня 1914 року.

"Над світлою могилою д-ра Льва Коссака, – писав Іван Франко. – *Умер великий приятель і незвичайний доброчинець людськості, яких не багато мала наша нація, а пам'ять яких буде вписана в золоту книгу її заслуг. Русин, мій земляк із Дрогобича, він прожив довгі десятиліття у Львові, зайнятий своєю фаховою працею, яка не знає різниці народності, а знає тільки хвору людину, пацієнтів, – скромний, безпретенсіональний, він не мішався ані до публічного, ані навіть до товариського життя. Раз у раз зайнятий своїм ділом, в якім був незвичайним спеціалістом, посідаючи, що так скажу, секрет гоїти одну з найстрашніших хвороб, які постигають людський організм. Не знаю, чи передав кому покійник перед смертю той свій секрет, та можливо, що взяв його в могилу. Незвичайно совісний у виконуванні своєї практики, він примінював свій спосіб лічення не шаблоново, а відповідно до індивідуальності кожного пацієнта, оскільки міг її пізнати властивим йому способом. Десятки тисяч пацієнтів перейшли через його руки, – от них – же і аз один. Познайомившись з ним літ тому з 10 назад, я спонукав його вписатися в члени Наукового товариства ім. Шевченка – і се була, мабуть, одинока його участь у нашім публічнім життю. Честь його пам'яті.*

Іван Франко".

Число 193 "Діла", що вийшов 2 вересня 1914 року, про смерть Льва Коссака повідомив коротко: "Лев Коссак, лікар-спеціаліст у шкірних недугах, умер нагло на удар серця у Львові".

Згідно з метричною книгою померлих Успенської церкви у Львові, (ЦДІА України м. Львова, ф. 201, оп. 4 а, спр. 3382, арк. 97) Лев-Станіслав Коссак, доктор медицини, одружений у 1891 році з Софією де Пом'ян Ганкевич, помер 1 вересня, а 3 вересня похований священиком Василем Давидяком. Причина смерті – атеросклероз (свідоцтво смерті з 2/9 1914), вік померлого 64 роки. Мешкав у будинку 26 при вулиці Чернецького, тобто будинку НТШ. Народився Лев Коссак 11 листопада 1850 року, як свідчать протоколи екзаменів учнів Дрогобицької гімназії, які зберігаються у Львівському літературно-меморіальному музеї Івана Франка, в селі Угерці Мінеральні Ліського повіту, де його батько Іван-Хризостом Коссак був на той час парохом. Офіційні щорічні шематизми кліру Перемишльської єпархії про Івана-Хризостома подають скупі дані: народився 1808 року, 1835-го після закінчення Львівської духовної семінарії висвятився і дістав перше скерування на роботу в село Поляну, а в 1839-м – у село Угерці Мінеральні; року 1884-го повдовів, а 1887 – Іван Коссак помер.

В галузі шкірних і венеричних захворювань Лев Коссак був найбільшим авторитетом. Він твердо вірив, що хвороба Івана Франка – сифіліс, а тому й прийняв відповідне лікування, яке мало фатальні наслідки. В часи Івана Франка вважалось, що сифіліс може передаватись побутовим шляхом, а тому Франко постійно мочив руки в дезинфікуючих рідинах, які роз'їдали шкіру. Чутки про хворобу Івана Франка ширились Львовом, і з огляду на безпеку його мало хто відвідував... Іван Франко був приречений на самотність.

Лікарі Іван Липа та Дмитро Луценко стали першими, хто засумнівався у правильності діагнозу хвороби Івана Франка, і, відкинувши версію про сифіліс, розпочали лікування. Хворому стало легше, він навіть міг володіти лівою рукою. Проте й вони усвідомлювали, що вражені мозок, внутрішні органи і все це може призвести до якнайскорішого розв'язання катастрофи.

Уперше питання про неправильний діагноз хвороби Івана Франка підняли двоє лікарів з Івано-Франківського медінституту – професори М. Шеремета та Л. Ясинська, які виступили з доповіддю "Ретроспективний аналіз хвороби Франка – особлива форма ревматоїдного артриту" на третьому з'їзді патологоанатомів УРСР і доказали, що Іван Франко хворів синдромом Рейтера, та розвіяли чутки, які ще не вщухли від часу смерті Івана Франка про венеричне джерело його хвороби.

Трохи пізніше ціла група відомих учених на чолі з професором Львівського медичного інституту Д. Луциком підтвердила висновки івано-франківських лікарів і проаналізувала хворобу Івана Франка з точки зору венеричного захворювання, категорично і авторитетно заперечивши, що хворів Іван Франко сифілісом. Мало того, ця група, здійснивши медикаментозне лікування Івана Франка, яке застосовувалось у той час, довела, що воно сприяло і приспішило смерть поета.

З результатами своїх досліджень вчені виступили в 1998 році на щорічних Франкових читаннях у Львівському літературно-меморіальному музеї Івана Франка та в ряді статей медичних журналів.

Очевидно, втримати у таємниці хворобу не можна було, а тому Львовом поповзли чутки. Про них відкрито писав "Літературно-науковий вісник", намагаючись заперечити їх. Однак даремно.

Всі були переконані, що хворіє Іван Франко сифілісом і теперішній стан його здоров'я викликаний задавненою і занедбаною його лікуванням хворобою. Ця хвороба вважалася заразною, тобто такою, що передається при спілкуванні в щоденному житті через руки, а тому лікарі радили Іванові Франку мочити руки в дезинфікуючих речовинах. Наприклад, в карболовій кислоті, тобто фенолі. Страшний в'їдливий запах і постійно попечені в ранах руки Франка.

Від Івана Франка ще раз всі відвернулись, і він боляче це пережив. Закривався у собі, намагався якнайменше потрапити зі своєю бідою людям на очі.

Хвороба та її неправильно встановлений діагноз стали фатальними і для дружини, і для дітей, які також про все дізналися.

Однією із форм шизофренії Ольги Франко стало те, що чоловік зраджував її, був невірний їй, і в приступах своєї хвороби вона готова була його вбити...

Варто додати, що антиген несумісності В-27, який став причиною хвороби Івана Франка, є генетичним, тобто передається від покоління до покоління.

Рік 1908-й був найбіднішим для Івана Франка на оригінальні художні твори та й на тих, що були написані та надруковані. Великий слід залишила хвороба. Дві невеличкі притчі "Зороастрова смерть" та "Туль, цар єгипетський", написані в той час, увійшли у збірку "Давнє й нове", що вийшла 1911 року. Смерть, роздуми про смерть... Гнучкість строфи, блиск кожного слова, ритм – вже стають не ті. Дещо у той час друкується з того, що написано ним раніше. Так, у № 149 "Діла" від 6 липня нового стилю, невдовзі після повернення письменника з пансіонату братів Свйонтковських, було опубліковано "У безсонну ніченьку", де Іван Франко ще блищить тим, що зараз поволі втрачається.

Хвороблива уява в поєднанні з реальністю і реальними фактами створює оповідання "Син Остапа", тобто син Остапа Терлецького, який помер у Львові 5 лютого 1902 року, був неодруженим і не мав дітей. Оповідання опубліковане у травневій книзі "Літературно-наукового вісника" за 1908 рік і послужило черговим матеріалом про свідомість Івана Франка.

Трохи більше, зате, було перекладів. Всі вони ще написані рукою Івана Франка отим шпичастим характерним почерком, який приносив чимало прикростей друкарям. "Блискавка в неволі" Лясвіца Курда без підпису перекладача була опублікована в лютневій книзі "Літературно-наукового вісника". Повна ірреальність сюжету.

В першій, січневій, книзі був опублікований уривок з Менандера під назвою "Право дитини". У липневій книзі з'явились давніші переклади з Адама Міцкевича "Втека" та "Чати".

Травнева книга "Літературно-наукового вісника" за 1908 рік помістила цілу добірку перекладів грецької поетеси Сафо з острова Лесбоса, яка жила 600 років перед Різдвом Христа. Це була перша серйозна спроба познайомити українського читача з цією поетесою, хоча пальма першості у перекладах її творів українською мовою належить А. Кримському, який опублікував одну поезію, перекладену ним, у своєму "Пальмовому вітті". В загальній кількості Іван Франко переклав XXIV невеличкі поезії. До них написав переднє слово "Пісні Сафони". 1913 року ці вірші він включив у видання "Алькай і Сафо", що вийшла цього ж року в серії "Міжнародна бібліотека" № 11. І Алькай, і Сафо жили в один час на острові Лесбос.

До перекладів з цього часу відносять і староісландські новели, що були опубліковані в наступній, шостій, книзі "Літературно-наукового вісника".

Всього п'ять рецензій, дві з них на студії В. Щурата "Святоонуфріївський монастир у Львові" (Львів, 1908) та "Із студій над Почаївським Богогласником" (Львів, 1908). Обидві рецензії у Записках НТШ: друга рецензія у шостій книзі 86-го тому, а перша у п'ятій 85-го тому. Рецензія на видання Ю. Яворського "Малорусский отрывок Измарагда XVII в." (Берлін, 1908), опублікована у п'ятій книзі 85-го тому Записок НТШ. Відгукнувся Іван Франко на вихід книги А. Соболевського "Древняя церковнославянская литература", що вийшла у Харкові 1908 року, рецензією у шостій книзі 86-го тому Записок НТШ. І в першій книзі Літературно-наукового вісника – рецензія на "Розвідки Михайла Драгоманова про укр. народну словесність і письменство", котру "зладив М. Павлик" та котра вийшла під фірмою збірника філологічної секції НТШ як том X. Спокійні, врівноважені рецензії. Ніби й не Іван Франко...

Насправді інтереси Івана Франка тепер вкладаються в рамки досліджень старих літописів, етнографії, текстів Євангелія. Сюди належать "Дві замітки до тексту найдавнішої літописі" (Записки НТШ, т. 83, кн. 3), "До історії "небесного вогню" в Єрусалимі" (ЛНВ, т. 42, кн. 4), "Еміль Коритко, забутий слов'янський етнограф" (Записки НТШ, т. 86, кн. 6), "Невідомі вірші ієромонаха Климентія з поч. XVIII ст." В. Доманицького (Хроніка НТШ, № 34, вип. 2), "Нові матеріали до історії українського вірша" (Записки НТШ, т. 82, кн. 2), "Нововіднайдений уривок Євангелія" (ЛНВ, т. 42, кн. 5), яка підтверджує блискучі знання Івана Франка у Святому Письмі, "Слово про збурене пекла. Українська пасійна драма" (Записки НТШ, т. 81, кн. 1), "Сучасні досліди над Святим Письмом", друкування якого розпочалось у лютневій книзі ЛНВ 1908 року. Остання праця торкалась питання авторства Біблії, обіцяла бути дуже цікавою, але так і не була докінчена. До статей різного характеру варто віднести спогади про Миколу Васильовича Ковалевського (ЛНВ, т. 41, кн. 1), "З сільського архіву" (Записки НТШ, т. 83, кн. 3) про селянські повинності у 18 столітті у селі Вовчухи Городоцького повіту на Львівщині, "П'ять листів Остапа Терлецького" в "Альманаху в пам'ять 40-х роковин основання Товариства "Січ" у Відні" (4 листи до Л. Заклинського і 1 до М. Бучинського), а також стаття "Тен як історик французької революції" (ЛНВ, т. 41, кн. 3).

Це і весь доробок...

Прізвище Івана Франка на сторінках "Літературно-наукового вісника" стає рідкістю. Запрошуючи читачів до передплати цього журналу, Михайло Грушевський повідомляє, що в наступному 1909 році Іван Франко обіцяв прислати переклади.

З обіцяного вийшло те, що тільки в першій, січневій, книзі "Літературно-наукового вісника" було опубліковано, а саме: переклад Івана Франка з серії староісландських оповідань "Страхополох"...

Осінь 1908 року, зима і весна 1909-го для українців проходять під знаком Мирослава Січинського. 2 вересня 1908 року ведеться касаційна розправа. Напередодні суду розгорілась велика дискусія у пресі над долею обвинуваченого.

Суд присяжних виносить рішення повісити М. Січинського. Оборона вносить скаргу. Справа затягується знову...

Рукопис "Історія моєї хвороби", який щедро цитував у своїх спогадах Михайло Мочульський, зберігся. І зараз як справа № 185 знаходиться у фонді Івана Франка (ф. 3) відділу рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України (ІЛ). Досі не публікувався. Рукопис – без означення часу написання і є незакінченим. Писано його рукою сина Андрія Франка. Має 13 сторінок.

В ньому Іван Франко чітко і зрозуміло подає опис своїх галюцинацій, які мучили його. Якщо взяти до уваги, що сни й галюцинації мають одну і ту ж природу і є результатом закоренілої у підсвідомості інформацією, то неважко здогадатись,. які проблеми на той час мучили Івана Франка. Природа тих галюцинацій стане ще зрозумілішою, коли взяти до уваги листування Людмили Драгоманової, дружини Михайла Драгоманова, з Іваном Франком. На жаль, досі лише опубліковано листи Івана Франка до неї. Листи Людмили Драгоманової, які б пролили світло на багато питань, досі не опубліковано.

До слова, в публікації збережено всі особливості тексту, включно з пунктуацією.

Іван Франко

Історія моєї хороби

Те, що маю далі оповісти, може декому видатися неправдоподібним або щонайменше випливом божевілля. Звістка про мою хоробу, подана в V книжці Літературно-Наукового Вісника виразно вказувала на те, що моя хороба була нападом божевілля і що тілько завдяки старанному ліченю в Крум[е]лівськім закладі я вернув до здоровля. В останніх тижнях була в "Ділі" поміщена стаття М. Лозинського п[ід] з[аголовком] "Складки на хорого письменника", якої передрук я тільки що прочитав у 243 числі Київської "Ради" з дня 5 жовтня. Із змісту сеї статі не видно нічого про те, яка була моя слабість, які її наслідки, але сказано тілько лапідарно: "Hic mortus est Ivan Franko, hic mortus est хорий письменник!". Не читавши протягом чотирьох місяців моєї слабості ніяких газет я не знаю, чи було що анотовано про неї і в який спосіб було анотовано, а з статі д[обродія] Лозинського видно лише тілько, що в тім часі – "тоді", як каже д[обродій] Лозинський після поетичного вступу, зовсім по анальогії "Слова о полку Ігоревь": тогда князь Игорь вступи в злать стремень", а коли, невідомо, –

отже "тоді" почав появлятися в нашій пресі спис складок на хорого письменника. Очевидно був тут якийсь секрет. Очевидно люди, що аранжували ті складки і подавали ті оголошення, мали якийсь інтерес у тім, щоб ширша публіка не знала, на кого ідуть складки і з якого приводу. Минуло вже три місяці від часу мого виходу із Крумелівського закладу, і я доси не маю відомостий ані про розмір тих складок, ані про те, хто був їх ініціатором, ані про спосіб їх збираня і адміністроване. Знаю тілько, що фонд остаточно перейшов в завідуванє совітника Кароля Бандрівського, який із него платив за моє удержанє в Крумелівськім закладі по 12 корон денно, і який по моїм виході передає щомісяця для мене і для моєї сім'ї по 300 К[орон] місячно.

Що ж до самої моєї слабості, то приходилося б зачинати досить здалека і оповідати про річи неприємні для мене і для інших, а головно про той навал літературної праці, переважно зовсім механічного характеру, про ті клопоти і гризоти, яких аж в надмірній мірі достарчувало мені публичне і природне житє, щоб дійти остаточно до того, що з кінцем 1907 і з початком 1908 р. я чув себе зовсім обезсиленим, перебув страшний, майже двонедільний напад мігрени, сполучений з ненастанним дзвоненєм в ухах, і змушений був нарешті засягнути лікарської помочи. Д-р. Л. Коссак, до якого я удав ся за порадою, на підставі аналізи моїх уриналів сконстатував у мене запалене нирок, і записав мені лікарства, по якого зажити я відразу почув такий страшенний нервовий біль у лівій руці, якого я від малку привиклий до ріжних хороб і слабостей, не зазнав ніколи доси. Протягом 14-ти днів у марті я не міг ані вдень ані вночи заснути, не міг сидіти, і коли проте не переставав робити, то робив се серед страшенного болю. Тілько ходячи, особливо по дворі, по холоднім повітрі, я почував деяку полегкість. Д-р. Коссак не вмів мені на сей біль порадити нічого, і радив тілько гігієнічні способи: не робити, не читати, не писати нічого. Нарешті я постановив за його порадою виїхати до Ліпіка в Хорватії, де на думку дра Коссака мала бути йодова вода значної теплоти. Прибувши до Ліпіка я найшов ся в місці, де не лічили ані на запалене нирок ані на нервові болі, тілько на сифілітичні хороби. Я зараз зголосив ся там до ординації д-ра Вісбергера, пив тамошну гарячу воду, в якій одначе було більше щавної ніж йодової матерії і приймав щодень гарячі купелі та піддав болючу руку дворазовому електризованю. Протягом цьвітня, в якому весь час стояла майже зимова погода з частими дощами і навіть снігом, мій біль у лівій руці уступив майже зовсім, так що я міг у вільних хвилях займати ся літературною працею. Та втім постигло мене зовсім несподіване нещастє. Від надміру випиваної мінеральної води я ночами попадав в горячку і безсонність і раптом одержав можність говорити через т[ак] з[вану] почту духів з віддаленими особами. Одного дня почув я голос, а властиво шептанє померлого перед десятьма роками Михайла Драгоманова, який почав мені докоряти тим, що його положенє на тім світі дуже прикре, і то головно через мене. Особливо докоряв мені тим, що я видав його листи, адресовані не лише до мене, але також до інших посторонних людий. Даремно я старав ся оправдувати ся тим, що мав право і навіть обов'язок 10 літ по його смерти опублікувати ту кореспонденцію, що має все-таки великий літературний і бібліографічний інтерес, він одначе не переставав докоряти мені і стояв на тім, що він за життя зовсім не писав мені ніяких листів і не читав ніяких моїх листів, а всю його кореспонденцію зі мною вів якийсь, названий ним, але мені зовсім невідомий

секретар. Даремно я покликався на те, що листи всі писані його власною рукою, і обіцяв ся при тій нагоді спростувати помилку, зроблену в моїм поясненю до пісні про турецький напад на Ведмедівку, де я, не змігши справдити його цитату з літописи Грабянки, сказав, що у вказанім Драгомановим в Політичних Піснях місці у Грабянки згадки про Ведмедівку нема. Ся помилка була тимчасом вже спростована Богданом Барвінським у "Руслані", де крім цитати із Грабянки наведено було надто докладнійшу відомість про турецький напад на Ведмедівку в літописи Самовидця. Я обіцяв ся справити сю помилку, та проте Драгоманов загрозив мені, що поставить мене перед суд Божий, бо не тілько він сам, але й інші покійники в небі не можуть витримати зо мною. Він вмовляв в мене, що я страшний грішник, не повинен зовсім жити на світі, і що сам він терпить через мене від якихось прошкурок. Я не брав занадто серйозно, та все-таки мені здавало ся, що Драгоманов задоволив ся моєю заявою про спростоване помилки. Та не минув тиждень, коли одної ночи, в якій я лежав у сильній горячці, мене збудили зі сну різкі голоси невидимих мені духів, із яких один відчитав мені декрет, що запозивав мене на суд Божий, і велів мені підписати якусь декларацію, а опісля саме опівночі мені велено вийти з покою під загрозою, що сей дім зараз завалить ся. Я хотів убрати ся і взяти шубу, бо ніч була дуже холодна, але мені під загрозою Божого грому заборонили брати шубу і шапку, а коли я, гонений грізними голосами, в самім сурдуті і з черевиками в руках вийшов з подвір'я на вулицю, мене погнали дорогою, що веде з місточка на поле і раз у раз грозячи, що мене зараз грім забє, веліли мені кинути черевики, потім скинути сурдут, у якім в кишені була моя нотатка і 360 корон, потім веліли мені скинути камізельку, в якій був годинник із золотим ланцюжком, потім суконні штани, у яких кишені була портмонетка з девятнацятьма коронами, нарешті веліли мені скинути полотняні штани і на кінець сорочку, якої я одначе вже не хотів скинути. Тоді мені веліли зійти з дороги, перейти через рів і перелізти через пліт, городжений із сухих ломак, який я переліз і скочив на обгороджену ним стерну. Тою стерниною вниз погнали мене на луку, покриту великими калюжами і перерізану крутою річкою, що пливе біля Ліпіка. Мене гонили від калюжі до калюжі, велячи мені переходити через них, вкінці допровадили до річки, але відси завернули знов у противну сторону. Під найстрашнійшими загрозами мені заборонили вертати до Ліпіка, а коли я нарешті не хотів далі іти і раз у раз озирав ся, відки йдуть голоси, вони насмівали ся з мене, що ти ж не побачиш нас і нарешті зложили щось мовби суд, яким мене засуджено на найстрашнійші муки пекельні, а перед тим на побут у якійсь горі, протягом 18 000 літ. Потім я почув, немов підо мною ворушить ся земля і немов я з безмірною спорістю перелітаю безмірні простори. По кількох мінутах наступив перестанок, в часі якого ріжні духи, в тім числі духи Наумовича і Гушалевича, підносили против мене найстрашнійші закиди і докори, і нарешті мене лишили самого серед болотяної толоки недалеко ліпіцької дороги. Тут я, оглушений усею отсею страшною сценою, під дощем і холодним вітром біля великої калюжі просидів до десятої години ранку, коли мене знайшов там жандарм Тарнавський, що жив поруч мене, в тім самім домі Павлячка і пробував у Ліпіку також з лікарської поради. Моє щезненє вночи з помешканя Павлячка наробило значного переполоху в місточку, і мене пошукували мабуть від самого ранку. Мене привезли до помешканя Павлячка і поклали до ліжка.

Незабаром прийшов бурмістр Ліпіка і мій ординатор д-р. Вісбергер і не розпитуючи мене ні про що, записав мені якесь лікарство, яке мені по якійсь півгодині дала зажити пані Павлячкова. Не знаю, з чиєї поради і ініціативи того самого дня, десь у полуднє, той сам жандарм Тарнавський відвіз мене до невеличкої санаторії братів Боосів, у сусіднім місточку Урпіку. Тут я у страшній горячці пролежав 10 днів, невимовно терплячи не лише від самої горячки, але також від страшенних шептань Драгоманова і інших духів, які грозили мені якимось колосальним процесом у Відні або розстрілянєм і найстрашнійшими покаліченями, а дух Драгоманова раз у раз радив мені повісити ся. Там же, в Урпіку, почався надо мною аранжований Драгомановим суд Божий, якого початок був перерваний появою мого сина, Тараса, який не гаючись і заплативши рахунок санаторії, вечером того самого дня поїхав зо мною на двірець желізниці в Урпіку; в супроводі засідателя Урпіцкого закладу ми доїхали до стації Дугосело, де пересівши на залізницю Тріюме – Будапешт вернули по 36-годинній подорожі до Львова. Всю дорогу, один із найстрашніших моментів мойого житя, я переїхав під ненастанними шептами і галюцінаціми, в тяжкій горячці. Там же, в Урпіку, в тім самім санаційнім інституті, не знаю чи після першої, чи після другої ночи, я прокинув ся з почутєм невимовного болю у правій руці, яка раптом зробила ся у двоє більша від мого нормального стану і якої пальці були страшенно покривлені. Другої ночи стало ся те саме з моєю другою рукою і рівночасно дух Драгоманова признався мені, що се він зробив мені, щоб я не міг більше нічого писати. Не можу передати всего того, як страшенно мучило мене почуте мойого безвихідного стану в тім інституті, де брати лікарі, не питаючи мене про стан моєї хороби, лічили мене якимось невимовним напівгустим напоєм і запускали мені очи атропіном і нарешті пустили мені кров із лівої руки.

Всю дорогу з Урпіка до Львова дух Драгоманова докучав мені докорами, чому я не велів забандажувати собі руки. Прибувши до Львова, я зараз другого дня рано удав ся з жінкою до д-ра Кобринського і показав йому свої руки, та сей відправив мене ні з чим, і радив мені удати ся до дра Коссака. Того самого дня по обіді під впливою галюцинаційних голосів я прибіг до д-ра Коссака. Я застав його в якімось дивнім замішаню і він, передержавши нас із жінкою довший час у передпокою, закликав нас до своєї ординаційної комнати, де заставив нас знов ждати добру годину, по чім покликавши як свідків панів Беднарського, Возняка, Томашівського і Гнатюка, не розпитавши мене ні про що, велів відставити мене до закладу для неулічимо хорих, т[ак] зв[аної] Клюмерівки (помилково – має бути Крумлерівки) при улиці Дверніцького. Я приїхав у супроводі Томашівського і Гнатюка до того закладу і пробув у ньому три місяці; найстрашнійші і найдивнійші в моїм житю. Перша моя вечеря в тім закладі була якась невимовна страва із гнилих яєць, від якої я за кождою ложкою блював у своїм нутрі – сімнадцять разів. Настоятелі того закладу, що має шумний титул "Zakład stowarzyszenia serca Jezusowego", брати Сьвятловські (Має бути Свйонтковські. – *Ред.*), оба люди молоді і без фахової освіти, міряли, що правда, мою горячку, але ані не думали лічити мене і навіть не питали нічого про стан мойого здоровля. Щонайбільше, давали мені якийсь білий порошок, під назвою [спанхи], якого я одначе по одній чи двох пробах не хотів далі заживати. Обслуга була над усякий вираз недбала. Мене держали весь час в замкненій келії з

тапетованими дверима без дзвінка, так що в ніякій натуральній потребі не можна було достукатися слуги. Зате вночи правильно о тім часі, коли я, томлений ненастанними галюцинаціями і привидами, міг на хвилю заснути, приходила інспекція в особі одного з найкремезнійших слуг з голосним стуканєм дверми і з ще голоснійшим стуканєм чобіт по підлозі і будила мене зі сну. На вікні всю ніч світилася лямпа; єї світло падало мені просто в очи, а коли я часом закрив собі очи хусткою, інспектор преспокійно відкидав мені хустку з очий. Цілих перших шість тижнів мого побуту в тім інституті трівав аранжований Драгомановим суд Божий надо мною. Основою того суду було якесь оскарженє, зложене Драгомановим на підставі чортівських інформацій і його власних догадів, та сего оскарженя мені не відчитано; коли пізнійше, якось припадком, прочитано частину вступу, я запротестував супроти того оскарженя, як зовсім неправдивого.

Не можу входити в деталі того суду, який полишив ся нерішений і в якому розбирано мої особисті, сказати приватні гріхи, а поминено мою публичну діяльність.

Все те, що я пережив в тих трьох місяцях, усуває ся з-під прилюдної дискусії і я не буду про се говорити. Скажу тілько, що за причиною Драгоманова обі мої руки стали ся пристановищем чортівських прошкурок, які покривив їх невимовним способом, задаючи мені страшенні муки. Сотки разів обвивали мені пальці зубатим пекельним дротом *(текст закреслений)*.

Інститут літератури НАН України ім. Т. Г. Шевченка (далі – ІЛ). – Відділ рукописів та текстології. – Ф. 3. – № 185. – Арк. 1 – Рукопис. Оригінал.

ВАЛЕНТИНА КУХАР

МИКОЛА УГРИН-БЕЗГРІШНИЙ: ТАЛАНТ, ПІДТРИМАНИЙ ІВАНОМ ФРАНКОМ

У числі молодих талантів, дорогу яким у літературу привідкрив І. Франко, є відомий український журналіст, літератор і видавець Микола Угрин-Безгрішний, творча спадщина якого частково приховалася від дослідників під псевдонімами Микола Степовенко, Микола Чорнило, Тарас Вірний, Козак Нитка, МУБ, МУБАЛ (псевдонім, який він використовував спільно з Антоном Лотоцьким)*.

Микола Угрин-Безгрішний народився 18 грудня 1883 року у бідній селянсько-міщанській родині в с. Куп'ятичі Перемиського повіту. Хрестив малого Миколку парох села Керманичі граф Таворський, який українське прізвище Угрин переінакшив на польський лад Венгжин, так що у 1917 року через австрійське намісництво молодому чоловікові довелося вносити зміни до офіційних документів, повертаючи собі родове українське наймення [17, с. 540]**.

Початкову школу і п'ятий клас гімназії Микола закінчив у Перемишлі та Сяноку. Він зав'язує листування з Іваном Франком. Контакти з письменником мали багато значити для гімназиста. Невипадково у одному з листів до свого літературного кумира М. Венгжин писав: "До Вас удаюся, як до рідного батька. Ви перші в моїм життю потішили моє засумоване серце. Ви перші додали мені заохоти до постійної праці, до життя, до віри в гуманність" [8, арк. 563]. У архіві І. Франка збереглося дев'ять листів Венгжина-гімназиста. Вони адресовані Франкові особисто або ж редакції "Літературно-наукового вісника", на співпрацю з яким дуже розраховував молодий автор.

Шкільне навчання не було безхмарним. Творчо і патріотично настроєна особистість не завжди знаходила розуміння у середовищі

* Ю. Романишин вважає, що Микола Угрин-Безгрішний користувався також псевдонімом М. Грин. Див.: Романишин Ю. Микола Венгжин (Угрин-Безгрішний – український редактор, викладач, літературознавець) // Рогатинська земля: історія та сучасність. Матеріали першої наукової конференції 24–25 березня 1995 р. – Львів-Рогатин, 1995. – С.239.

** Тут і далі у квадратних дужках дається посилання на джерело (див.: Примітки).

Микола Угрин-Безгрішний

школярів. У своїх листах до І. Франка гімназист неодноразово пише про тяжку атмосферу доносів, що панувала у шкільному середовищі. Були у Миколи Венгжина непорозуміння і з шкільними властями. А саме, коли йшлося про виключення гімназиста зі школи, втрутився Іван Франко, який "не допустив своїм впливом" прогнання учня з гімназії [15, с. 27].

Після складання іспитів на атестат зрілості юнак недовго служив у австрійській армії. Згодом навчався шість семестрів на філософському факультеті Львівського університету. У зв'язку з сецесією українських студентів, спричиненою загибеллю Адама Коцка (1910), змушений був завершувати навчання у Чернівецькому університеті [17, с. 540–541].

У 1911 році разом з Антоном Лотоцьким стає учителем української приватної гімназії у Рогатині [6, с. 35].

Літературну діяльність розпочав ще на гімназійній лаві. Будучи учнем 5 класу Перемиської гімназії, завдяки сприянню І. Франка, опублікував під псевдонімом Миколи Степовенка нариси: "Знайшов товариша", "На павзі", "Загар", "Свято кружковців" у "Літературно-науковому віснику" під загальним заголовком "З життя гімназистів" [23, с. 286]. З приводу публікації цих оповідань, за споминами самого

автора, прихильно відгукнувся краківський журнал "Критика" за редакцією Фельдмана [17, с. 540].

У 1905 році М. Венгжин видав невеличкою збіркою свої юнацькі вірші під заголовком "Проби" (псевдонім Тарас Вірний) і драматичну картину з життя гімназистів "Красний примір направив" (псевдонім Микола Чорнило). До речі, збірочка "Проби" отримала несхвальну оцінку І. Франка. У коротенькій рецензії на цю збірку письменник писав: "Проби", на жаль, зовсім невдатні і без ніякої літературної вартості. Молоденькому авторові радимо поки що держатися з віршами Горацієвого "Nonum premature in annum", а тим часом, скинувши пиху з серця, засісти твердо до книжки і до праці над собою самим" [11, с. 185]. Дуже схоже, що й сам автор сподівався не на надто прихильну оцінку критикою своїх поезій. Це стає зрозумілим з його вступного слова, у якому, зокрема, натрапляємо на такі рядки: "Не перечу, що сеся перша збірка буде свобідна від меньших чи більших хиб – так не я перший виступаю поки що з слабенькою Музою, в котрій залюбився по уши – вже в шкільній лавці" [18, с. 3].

Навчаючись у Тернопільській гімназії, видавав учнівський журнал "Ідея" і зредагував збірку учасника "Ідеї" Івана Данилова (Осадчука) під заголовком "Весняні цвіти", яка вийшла коштом батьків покійного автора у 1907 році. Того ж року Марія Солтис видала маленький альманах "Примула Веріс", у якому М. Венгжин помістив декілька сатиричних і ліричних віршів, прихильно оцінених О. Маковеєм у чернівецькій "Буковині" [17, с. 540–541].

У 1907 році М. Венгжин видав окремою книгою нариси й оповідання під заголовком "З життя гімназистів", до якого увійшли твори "Кваски" (Сянок, 1903), "Знайшов товариша" (Перемишль, 1903), "На павзі" (Перемишль, 1903), "Загар" (Перемишль, 1903), "Свято кружковців" (Перемишль, 1903), "За шевця" (Тернопіль, 1906), "Драгоманівське свято" (Тернопіль, 1906), "Перша любов" (Тернопіль, 1906), "Не дістали снідання... (З бурсацького життя)" (Тернопіль, 1906) [21, с. 17–18]. 1928-го у видавництві "Журавлі" Микола Угрин-Безгрішний перевидав, доповнивши й дещо поправивши книгу. Цікаво, що одне з виправлень в оповіданні "Драгоманівське свято" було націлене на акцентування впливу М. Драгоманова на становлення громадянської позиції І. Франка. Не випадково в уста учня-речника на драгоманівському святі М. Угрин-Безгрішний вкладе такі слова: "І здається мені, товариші, що я не переборщу в моїх не скристалізованих іще як слід поглядах, що єдиний Драгоманів уратував для української культури колишніх москвофілів, а сьогодні найвизначніших письменників Галицької волости Йвана Франка та Михайла Павлика" [14, с.65].

Ставши студентом Львівського університету, Микола Венгжин активно включається у січовий рух. Ще будучи гімназистом він багато читає про "Січ" та їхнього організатора Кирила Трильовського.

Перебування у Львові відкрило перспективу безпосередньої участі у січовому русі. Натхненний зустріччю з Трильовським, М. Венгжин виступив ініціатором заснування у Львові "Повітової Січі". Про це не без гордості він згадає у книзі "Львів–Київ–Харків. Культурні взаємини молодої, західної, зо східною Україною перед вибухом світової війни": "Пішов я до "Академічної громади" й поміж студентами всякої політичної краски зібрав я відповідне число підписів на статуті "Січі" і незабаром розліпив по цілім Львові афіші про Загальні Збори з шумним написом "Перша Січ у Львові"!" [15, с. 19]. Слід зазначити, що заслуги М. Венгжина в справі організації "Львівської Січі" були належним чином оцінені членами новоствореної організації. Його було обрано осавулом [19, с. 409]. Як один з керівників львівського січового товариства, М. Венгжин часто їздив по різних повітах, де були "Січі", й мав чималі успіхи в їх організації.

Вже на першому році університетських студій М. Венгжин взявся до видання літературного журналу "Бджола"* , першою метою якого, на думку редактора, було "об'єднювання й заохочування до літературної праці молодих талантів Соборної України" [2, с. 1]. Редагування "Бджоли" зближує М. Венгжина з гуртком "Молода Муза". Тісні взаємини з молодомузівцями дозволили йому зустрітися з В. Липинським та Б. Лепким, які справили на нього "величезне враження своєю культурою, глибоким знанням та безмежною любов'ю до пошматованої і поневоленої України" [17, с. 542].

Редагування "Бджоли", "Будучності" [1, с. 342–343] та "Будучини" [4, с.354–355] спонукали М. Венгжина до нав'язання широких контактів з Наддніпрянською Україною. Протягом 1909–1914 років йому вдалося зав'язати стосунки з містами Києвом, Харковом, Одесою, Черніговом, Борзною, Лубнами. За цей час число його знайомих поповнилося визначною когортою діячів української культури, науки, політики. Так, у Києві М. Венгжин познайомився з Г. Чупринкою, О. Коваленком, М. Шаповалом, Ю. Сірим (Тищенком), П. Богацьким, Ю. Меженком, О. Пчілкою, С. Єфремовим, Ю. Будяком, у Борзні – з Г. Барвінок, у Чернігові – з М. Вороним, Жуком, І. Шрагом, у Харкові – з Х. Алчевською, О. Олесем (Кандибою), М. Міхновським, М. Сумцовим, О. Степаненком, Г. Хоткевичем, М. Плевако, М. Гладким. Щороку від 1909-го до початку Першої світової війни відвідував М. Венгжин музей П. Куліша в с. Кинашівка коло Борзни та організував поїздки на могилу П. Куліша Б. Заклинського, М. Євшанові і А. Лотоцькому. У Києві часто навідував він свого улюбленого повістяра Івана Нечуя-Левицького, якому нерідко привозив подарунки та грамоти від товариства "Просвіта" [17, с. 541].

---

* Див.: Антонюк Н. Бджола // Українські часописи Львова (1901–1919) / Укладачі д.і.н. проф. М. Романюк, ст. наук. працівник М. Галушко. – Львів, 2002. – С. 317–318.

З улюбленим письменником І. Франком відносини М. Венгжина у цей період, навпаки, погіршилися. Приводом послужила публікація ним же у журналі "Будучність" оповідання І. Франка "Вугляр" та вміщення у цьому ж виданні рецензії М. Євшана на Франкову поему "Мойсей". Як стверджує сам М. Венгжин, дозвіл друкувати "Вугляр" у "Будучності" він отримав через сина І. Франка Тараса за умови зміни етимологічного правопису на фонетичний, а оповідання до редакції приніс учень 7-го класу української гімназії, голова й організатор таємних освітніх гуртків молоді М. Струтинський, яке він знайшов на провінції у селянській хаті між старими паперами [15, с. 27–29].

Справа набула публічного розголосу завдяки листу І. Франка до Миколи Венгжина від 5 січня 1905 року, у якому автор "Вугляра" протестував проти називання свого імені у числі співробітників "Будучности" та пересипаної огріхами рецензії М. Євшана на Франкову поему "Мойсей" [20, с. 356]. На ці немилі для І. Франка несподіванки Венгжину довелося давати публічну відповідь у третьому номері "Будучности". Слід зазначити, уваги на поважну недугу та глибоку пошану до поета помістив М. Венгжин Каменярів протест у супроводі зі своїм лагідним поясненням: *"Дуже мені прикро, що я зробив (цілком несвідомо) немилу несподіванку д. Ів. Франкові, однак вповні до вини не почуваюся. Оповідання "Вугляр" дістав я приватною дорогою ще рік сьому з просьбою о поміщення його в журнал "Бджола"*. Я, однак, не містив його сей час, бо хотів би наперед повідомити д. Івана Франка, що маю намір друкувати його оповідання. Задля хвороби шан[овного] автора уважаю я за відповідне удатися з сьою справою до його сина, сту[дента] фільосо[фії] тов[ариша] Тараса Франка, а відтак сей звернув лиш мою увагу, щоби в оповіданні змінив я правопись на фонетичну і друкував його в "Будучності"*.

Довелося М. Венгжину і М. Євшану давати Франкові відповідь на закиди письменника і особисто. Про цей епізод М. Венгжин пізніше згадає так:

"Трохи пізніше попрохав мене Йван Франко, щоби я його відвідав з Миколою Євшаном.

Я радо вволив його волю, хоча зразу тов[ариш] Євшан не поохочував іти зі мною. Вкінці згодився і в полудневий порі завітали ми до кабінету письменника.

Тут ми застали всіх трьох синів. Іван Франко з пов'язаними руками стояв під печею. Привітав мене приязно й подав своє хворе рамя. Тов[варишеві] Євшанові навіть не відклонився і до кінця нашої розмови ні словечком не відозвався до нього…

Лаяв тов[ариш] Євшана доволі гостро на мою адресу й дорікав мені, що в'яжуся з дурнями, замість заходити частіше до нього й користати з

* Див.: Будучність. – 1909. - № 3. – С. 48.

багатої бібліотеки. Не давав мені спромоги оправдуватися. Я вислухав поета спокійно до кінця, попрощався з ним, всіма трьома синами й вийшов з тов[аришем] Євшаном на вулицю" [15, с.28].

Неприємний інцидент з І. Франком початку 1909 року не применшив авторитету Каменяра в очах М. Венгжина. У розмові з Г. Чупринкою у Харкові цього ж року на запитання: "Хто є організаційним провідником для галицьких українців?" – М. Венгжин дав таку відповідь: "Духовним Іван Франко, політичним Євген Олесницький, одним і другим митрополит Шептицький" [15, с. 56]. І при цьому зазначив, що для молоді найбільшим авторитетом є Франко. Привертає увагу і відповідь М. Венгжина на питання, як молодь реалізує кличі І. Франка. Вона звучала так: "Сливе поголовно віддається організації села. В будень учиться, всі ж свята і ферії присвячує для села! Відчити, промови, театральні гуртки, січові вправи, видавання відповідної літератури – оце в більшості праця української молоді!.." [15, с. 57].

Переведення до Чернівецького університету дарує М. Венгжину нові літературно-наукові контакти. Навчаючись тут, нав'язав він щирі взаємини з письменницею Ольгою Кобилянською, Василем Сімовичем, Остапом Луцьким, Степаном Смаль-Стоцьким, Сильвестром Кричевським, Зеноном Кузелею, Володимиром Кміцикевичем. В Чернівцях оформив окремою книжечкою Венгжин перші вірші Ольги Дучимінської (Ірми Остапівни), якими щиро захоплювалася О. Кобилянська. Крім того, він взяв участь у виданні оповідання Г. Барвінок "Майорівка". З Чернівців надсилав часто дописи про український рух на Буковині, про студентське життя [17, с. 541].

Ставши учителем української гімназії у Рогатині, М. Венгжин поринає у світ навчально-виховної роботи. Він викладає українську, польську, німецьку, латинську мови. В 1912/13 навчальному році зорганізував разом зі своїм вірним побратимом Антоном Лотоцьким серед учнів другого класу товариство "Молода Січ" на зразок спортово-протипожежно-фізкультурних організацій "Січей" [7, с. 47]. Молоді рогатинські січовики ставили перед собою такі завдання: ретельно знайомитися з історією України, українською літературою, допомагати козакам-товаришам матеріально і морально; займатися фізичним вдосконаленням через проведення прогулянок, організацію військових вправ; прикрашати класи портретами українських письменників, світлинами з усієї України і малюнками українських і чужих митців. Вдалося М. Венгжину та А. Лотоцькому знайти у гімназії однодумців у справі організації "Молодих Січей". У числі вчителів, що завзято підтримали організацію січового руху між молоддю, Венгжин згадує Лева Смулку, Юліана Міськевича, Миколу Щуровського і директора школи Михайла Галущинського [19, с. 409–410].

З початком Першої світової війни зголосився М. Венгжин до легіону Українських січових стрільців і дістав грамоту від Бойової Управи за підписом Івана Боберського та Кирила Трильовського його іменування комендантом рогатинських добровольців. З трохи вже вишколеним куренем він поїхав через Львів до Стрия, де стало відомо, що чисельність українського легіону Січових стрільців буде обмежена двома тисячами. Опинившись на Закарпатті, М. Венгжин отримав доручення організувати сотню розвідників. Однак взятися за цю справу молодий стрілець не погодився і виїхав до Праги, де з дозволу військової влади організував освітньо-музейну інституцію "Пресова квартира УСС" [17, с. 542]. До праці у "Пресовій Квартирі" йому вдалося залучити кращі творчі сили українського стрілецтва, більшість з яких пізніше стали визначними діячами української культури, серед яких слід згадати письменників та публіцистів В. Кучабського, Л. Лепкого, Р. Купчинського, О. Назарука, А. Баб'юка (М. Сірчана), М. Голубця, В. Бобринського, художників О. Куриласа, Ю. Назарука, Л. Геца, Ю. Буцманюка. Робота в "Пресовій Квартирі" ще більше зблизила Венгжина з Антоном Лотоцьким, разом з яким вони редагували стрілецькі часописи: "Вістник Пресової Квартири УСС", "Червона Калина", "Самопал", "Самоохотник", активно дописували до журналу "Шляхи", який виходив у Львові в 1913–1918 рр. [22, с. 243–244]. Війна сприяє закріпленню навичок та вмінь М. Угрина-Безгрішного у галузі фотографії та приносить йому сюжети творів. Цілком реальні події з життя українського Січового стрілецтва склали основу праць М. Угрина-Безгрішного: "Нарис історії "Українських Січових Стрільців" (Рогатин–Львів–Київ, 1923), "Софія Галечко" (Рогатин–Київ–Львів, 1925; Рогатин–Київ, 1941), "Етапна гімназія" Українських Січових стрільців" (Рогатин, 1928), "Лицарі "Залізної Остроги» (Рогатин, 1934). Тема Січового стрілецтва, як підкреслює В. Качкан, увіковічнена у драматичних картинах на основі творів І. Франка "Великі роковини" (Рогатин–Київ, 1941) [9, с. 186].

Після звільнення значної частини Галичини від російської окупації в Рогатинській гімназії зусиллями о. Т. Кудрика було відновлене навчання, і М. Угрин-Безгрішний (Венгжин – прізвище, надане під час хрещення. – *Ред.*) наказом М. Тарнавського повертається до вчительської праці. Але вир війни знову поглинає молодого педагога. За припущенням Б. Якимовича, пропрацювавши рік у Рогатинській гімназії, він знову повертається до Січового стрілецтва, щоб взяти участь у рейді усусусів на Наддніпрянську Україну (лютий–жовтень 1918) [22, с. 244]. Українсько-польська війна відтягнула повернення М. Угрина-Безгрішного до вчительської праці аж до 1921 р. [3, с. 251], а за деякими даними аж до 1922-го [22, с. 244].

У міжвоєнне двадцятиліття М. Угрин-Безгрішний намагався поєднувати вчителювання з видавничою та письменницько-журналістською працею. Разом з А. Лотоцьким він засновує у Рогатині два видавництва

"Журавлі" та "Сині дзвіночки" [3, с. 252]. У 1924 році виступив співредактором журналу "Рогатинець", що активно пропагував краєзнавчу діяльність. На думку львівського дослідника Юрія Романишина, аналізуючи діяльність часопису "Рогатинець", варто відзначити його потужний просвітницький заряд, високу культуру редакторів [12, с. 241].

У 1933 році М. Угрин-Безгрішний редагує журнал "Око", освітньо-культурний орган товариства "Опілля", що об'єднував жителів Рогатинщини і сусідніх повітів. Редакція вміщувала статті на культурно-освітні та господарські теми, вірші й оповідання, листування з авторами й передплатниками, рекламні матеріали, списки книг, рекомендованих для прочитання, тощо [13, с. 249; 5, с. 280–282].

У 1936 році, узагальнивши свій педагогічний та редакторський досвід, М. Угрин-Безгрішний накладом Рогатинського видавництва "Сині дзвіночки" видав "Коротку граматику української літературної мови".

З початку Другої світової війни Угрин-Безгрішний залишається у Рогатині. Прихід Радянської влади на Рогатинщину сприйняв негативно. Певні надії покладав на становлення незалежної Української держави, проголошеної у Львові 30 червня 1941 року. Вже 23 липня 1941-го виходить перший номер повітової газети Рогатина "Рогатинське слово", яку редагував М. Угрин-Безгрішний. У газеті публікувалися офіційні матеріали окупаційних властей, повідомлення з фронту, фейлетони, спогади, некрологи. Для забезпечення зростання культурно-освітнього рівня читачів газети у ній знайшли своє місце рубрики "Куток української літературної мови" та "Куток німецької мови". Другий номер часопису був присвячений І. Франкові. Як відзначають більшість дослідників, газета мала виразне антибільшовицьке спрямування. Однак це не врятувало її від гонінь. Після 19-го випуску окупаційна влада заборонила вихід часопису [10, с. 253–257].

У 1943 році М. Угрин-Безгрішний вступає до української дивізії "Галичина", пише її гімн. Закінчив старшинські курси, працював у штабі дивізії "Галичина" аж до її відправки на фронт, а потім у Військовій управі. Ідея незалежної і єдиної України не полишає його у цей складний момент української історії. Цю думку він виразно відстоював у часописі "Рогатинське слово", такі ж погляди зафіксував на сторінках свого щоденника 16 липня 1944 року. Запис під цією датою фіксує, зокрема, дискусію, що точилася між М. Угрином-Безгрішним, А. Лотоцьким, М. Яцковим та Гулькою з приводу Івана Франка. Примітно, що з усього обговорення цієї теми М. Угрин-Безгрішний занотовує у щоденнику таку думку А. Лотоцького: "Незгода, ненависть і поділи були завжди причиною упадку нашої державності! Маю враження, що великий син західних земель України Іван Франко не вмер, а ходить і досі від хати до хати та голосить могутнім голосом:

Любіться всі разом, бо кругом злі люди.
Коли серед своїх любови не буде,
то ж чужі вас певне не будуть любити,
з ваших сварок скористають, щоб вас всіх згубити..."
[16, с. 123]

Після капітуляції Німеччини М. Угрин-Безгрішний опинився у таборі Байройт (Баварія), де вчителював у середніх школах, видавав журнали "Обрій" та "Грім" [17, с. 544]. Пізніше після довгих мандрівок оселився з дружиною у Новому Ульмі. Тут він зредагував ювілейне число "Вісника Пресової Квартири УСС", що з'явилася на межі 1953–1954 років. Помер М. Угрин-Безгрішний 19 січня 1960 р. у Новому Ульмі.

* * *

Високо-пов[ажний] Пане Д[окто]р Добродію!*

Прошу ласкаво, в доказ високого поважання і вдячності, прислати мені отсі картини любого нашого автора Гр[игорія] Григорієвича Цеглинського**.

З високим поважанєм Микола Венгжин в філії "Просвіти" в Сяноці.

Сянік 7/12 1903.

Інститут літератури НАН України ім. Т. Г. Шевченка. – Ф. 3. – Спр. 1628. – Арк. 403.

* * *

Хвальна Редакциє!

Оце знова посилаю дальші проби моїх писань з просьбою о поміщення їх в "Літ[ературно-Науковому] Віснику"*** а наколиб се було неможливим то може літературно-наукова Бібльотека*4 видалаб їх своїм накладом. Я бо тепер зі смертию мого вуйця*5 Добродія віч[ная] п[ам'ять] Осипа*6 буду остався як голий на леді, та жду кінця свого – тому не можу сам видавати, тим більше, що тут у Сяноці повно грязи московської, донощиків, так що годі остерегтися від сього сьмітя. Остати ся в Сяноци довше не можу, мушу назад вертатися до Перемишля коло 15-того марця с[ього] р[оку]. Хвальна

---

* Тут і далі листи М. Венгжина до І. Франка.

** Цеглинський Григорій (1853–1912) – громадський діяч, педагог, письменник. Після закінчення Віденського університету вчителював у Академічній гімназії у Львові. В 1887–1888 рр. редагував "Зорю" й виступив організатором театру "Руська Бесіда". З 1888-го – директор української гімназії у Перемишлі. В 1907–1912 рр. – посол австрійського парламенту.

***"Літературно-науковий вістник" – щомісячний журнал (1898–1906 виходив у Львові, 1907–1911 у Києві, 1922–1932 – знову у Львові), заснований з ініціативи М. Грушевського. І. Франко був співредактором цього журналу в 1898–1906 рр.

*4Йдеться, очевидно, про "Українсько-Руську Видавничу спілку", членом якої був І. Франко.

*5 Вуйко *(діалект.)* – дядько.

*6 Йдеться про лемківського священика Осипа Гудзя, якому М. Угрин-Безгрішний присвятив оповідання "Кваски".

редакція зволить ласкаво повідомити мене залученою карткою, чи будуть прийняті отсі проби, в противнім разі буду просити о ласкавий зворот, на що пришлю марки. Наколиб усміхнулася мені хоч ще раз доля і літ[ературно]-наукова бібльотека видала їх, то Хв[альна] Ред[акція] буде ласкава прислати на мої руки до Перемишля зі сотку примірників до розпродажи, позаяк сі нариси відчитував я товаришам і членам філії в Сяноці* і досить подобалися. Отже буду ... з наявністю розпродати 50 в Сяноці, а може більше в Перемишлі.

Тепер пишу досить популярне оповіданя з житя народного, котре обіщав я послати до В[исоко]пов[ажаного] Тов[ариства] "Просвіта" у Львові**. Просив би я дуже Хв[альну] Ред[акцію] ласкаве даня мені вказівок, яких я дотепер не мав від нікого. Маю певну надію, що Хвальна Редакція бодай в малій мірі помітить та заохотить моє засумоване серце... Остаю в надії

З високим поважанєм М. Венгжин.

P. S. ... писані листи, котрі існують в гімназії, проте всі листи до мене приходять під псевдонімом...

Сянок. 23/ II. 1904.

Інститут літератури НАН України ім. Т. Г. Шевченка. – Ф. 3. – Спр.1628. – Арк. 405– 407.

* * *

Хвальна Редакціє!

Щодо послання мною під псевдо[німом] Микола Степовенко осміляюсь донести, що в разі наколиб були не придатні до друку. Хв[альна] Редакція зволить ласкаво звернути під адресою: Микола Венгжин в руській гімназії в Перемишлі. Передовсім Хвальна редакція зволить ласкаво донести карточкою, щоби я знав чи вислати марки. Я перенісся знову до Перемишля, позаяк не стало мого Добродія – вуйця о[тця] Гудзя. Остаюся з високим поважанєм

Перемишль 15/III. 1904.
М. Венгжин

Інститут літератури НАН України ім. Т. Г. Шевченка. – Ф. 3. – Спр. 1628. – Арк. 409.

* * *

Купятичі 3. X. 1907

Високоповажний Пане Доктор Добродію!

Даруйте ласкаво, що удаюсь з просьбою до Вас, однак вірю, що для загального добра і на просьби всіх українських гімназій не відмовите моїй просьбі.

---

* Очевидно, йдеться про філію товариства "Просвіта" в Сяноку.

** Товариство "Просвіта" у Львові – українське громадське товариство для масового поширення освіти і національної свідомості серед народу, засноване народовцями 1868 року.

Мушу видати переписні листки з портретом В[исоко]п[оважаного] Д[окто]ра Добродія, з чого 35 % підс на запомоговий фонд для учасників середних шкіл – як вказує залучена відозва.

Всім гімназіям приобіцяв я вже в тім місяци достарчити переписні листки з портретом В[исоко]п[оважаного] Пана Д[окто]ра Добродія і тому смію просити, щоби В[исоко]п[оважаний] Пан Д[окто]р Добродій зволили ласкаво позичити мені найдовше на два тижні Своєї фотографії.

З кінцем падолиста буду вже стало у Львові (бо записався на фільозофію), то ж зверну фотографію і кошта пересилки. З щирою подякою від себе і своїх товаришів.

Залучаю один примірник поезії тов[аришки] Барезниської а ... свої як лиш скінчаться друкувати сей час пришлю.

Повний надії у Вашу щиро-прихильність для молодежи остаю.

З високим поважаням

Вдячний учасник Микола Венгжин
в Купятичах п[ани] Ніжанковичі

Інститут літератури НАН України ім. Т. Г. Шевченка. – Ф. 3. – Спр. 1628. – Арк.411– 413.

* * *

Купятичі 8.X.1907

Високоповажний Пане Доктор Добродію!

Знаючи о тім добре, як тяжко В[исоко]п[оважаному] П[анові] Д[окто]рові Добродієві о вільну хвилю – рішив я зробити картки иньшої відбитки, яку купив в книгарні ім[ені] Шевченка. Хоч она не така, як бажалося, так все ж заспокою зажду тов[аришів] гімназистів, які з правдивим ожиданям ждуть на появу карток.

Як до тих трьох днів не получу ніякої відповіди в сій справі, се буде знак, що В[исоко]п[оважаний] П[ан] Д[окто]р Добродій не мають нічого против сього.

Остаю з високим поважанєм

Вдячний Микола Венгжин

Інститут літератури НАН України ім. Т. Г. Шевченка. – Ф. 3. – Спр. 1628. – Арк. 415.

* * *

Високоповажаний Пане!

Високоповажаний Пан будуть ласкаві, що так дуже наприкриюся. Та до кого ж мені скорше удатися, як не до Високоповажаного Пана.

До Вас удаюся, як до рідного батька. Ви перші в моїм життю потішили моє засумоване серце. Ви перші додали мені заохоти до постійної праці, до життя, до віри в гуманність.

Я набрав більше сил і берусь щиро до діла. Роблю все, що лиш в силі зробити мій молодечий ще не розвинений ум.

Я маю надію, що при Вашій помочи він розвинеться й зацвіте ... весняним цвітом.

Оце посилаю дальші проби моєї ... праці і наколи от будуть бодай троха щось варті, то маю повну надію, що Високоповажний Пан помістять їх в Літер[атурно]-Наук[овому] Віснику.

Рівнож посилаю кілька моїх стихів, може дещо вибереться з них.

Це ті стихи, що в горю зменшали біль мою муку...

Наколи Високоповажаному Панови стане бодай троха дорогого часу, буду просити, щоби Високоповажаний Пан були ласкаві подати мені кілька вказівок, як маю працювати і на що маю більше звертати увагу.

Се додасть мені ще більшої заохоти та покаже мені, якою дорогою поступати.

З поважанням Микола Венгжин,
уч[еник] V кл[асу] руської гімназії
в Перемишлі

Інститут літератури НАН України ім. Т. Г. Шевченка. – Ф. 3. – Спр.1625. – Арк. 563– 564.

* * *

Високоповажаний Пане!

Простіть, будьте ласкаві, що знова докучаю Вам своїми листами. Я знаю, що Вам десь неприємно читати слова, так обмовленого, переслідуваного на кожнім кроці пролетарія. Сього пролетарія, на котрого вигадують такі річи, про котрі його й не снилося. На щастя, роблять се такі, котрі не варті зватися освіченими, чесними людьми. Як пр[икладом] пан Прийма, котрий кілька літ назад виговорював несотворені річи по селах і всюди на Високоповажаного Пана. Про се все знаю я дуже добре. Та про се годі тепер говорити. Ось кілька слів п[ана] Прийми, котрі виголосив в класі під час години: "Дев'ять в класі напише так, а десятий ще ліпше". Про все про це колись поговорю устно. Може, буду на з'їзді у Львові, то вступлю до Високоповажаного Пана, наколи не спротивиться сему Високо-поважаний Пан. Але правда вийде на верх. Ще раз удаюся з просьбою Високо-поважаного Пана. Не одержавши жадної звістки від Вас на попередні листи, маю надію, що на сей раз одержу. Я видав в Перемишлі образок з життя гімназіястів в одній дії, під заг[оловком] "Красний примір направив". Не одержавши жадних вказівок щодо попередніх писань, поставився самостійно взятися до праці на ниві української літератури. Пожичив я дещо грошей і дав до друку маленьку працю, ніде не даючи до поправи. Рівночасно посилаю один примірник Високо-поважаному Панові. Високоповажаний Пан будуть ласкаві написати кілька слів, чи має ся перша проба яку вартість і чи не добре було би видати другий наклад. Я пишу дальше більші нариси, також перекладаю "Верховинці" Коженьовського. Високо-поважаний Пан будуть ласкаві написати, чи кінчити сей переклад, чи може вже є переведений. Бо я ніде не чув, чи сей кусник переведений. Писав би я богато,

так не хочу мучити Вас моєю безграниною. Хиба може поговорю устно, коли се буде можливо.

Ще раз прошу, простіть будьте ласкаві, що нуджу Вас своїми листами.

З глибоким поважанєм Микола Венгжин

Псевдонім змінився для меншого підозріння на М. Чорнило. На другий рік йду до иньшої гімназії. Буду вже безпечніший, бо тут "шпіцлюють" на кожнім кроці. Донощиків уже много-много.

З глуб[оким] пов[ажанєм] Микола Венгжин

Інститут літератури НАН України ім. Т. Г. Шевченка. – Ф. 3. – Спр. 1625. – Арк. 565– 567.

* * *

Високо-поважаний Пане!

Посилаю Високо-поважаному Панови дальші проби моєї тихої праці на великодніх феріях. А іменно: два нариси з життя гімназіястів і кілька етнографічних кусників з рідного села. На великих феріях буду міг піти і в сусідні села, тож назбираю більше, з котрих можна буде щось вибрати.

В другім нарисі "На проході" показав я, як ученики висміюють таких, котрі вже на шкільній лавці беруться до писаня. А є таких дуже багато, хоч суть і винятки. Се пережив і дальше переживаю і я, а й другі (що сам міг бачити і чути) переживають це саме.

Хочу тепер написати один драматичний кусник, лиш не знаю, чи буде можна випустити його в світ. Сей бо кусник з життя гімназіястів і найбільше торкає донощиків і таких професорів і катехистів, що слухають і потребують таких підлих донощиків.

Остаюсь з глибоким поважанєм
Микола Венгжин

Інститут літератури НАН України ім. Т. Г. Шевченка. – Ф. 3. – Спр. 1784. – Арк. 569.

ПРИМІТКИ

1. Антонюк Н. Будучність // Українські часописи Львова (1901– 1919) / Укладачі д.і.н. проф. М.М.Романюк, ст. наук. працівник М. В. Галушко. – Львів, 2002. – С. 342– 343.
2. Б. а. Від Редакції! // Бджола. — 1908. – Ч.1. – С.1.
3. Вдовичин І. Видавничо-журналістська діяльність учителів та випускників Рогатинської гімназії // Рогатинська земля: історія та сучасність. Матеріали першої наукової конференції 24– 25 березня 1995 р. – Львів-Рогатин, 1995. – С. 250– 253.
4. Галушко М. Будучина // Українські часописи Львова (1901– 1919) / Укладачі д.і.н. проф. М. М. Романюк, ст. наук. працівник М. В. Галушко. – Львів, 2002. – С. 354– 355.
5. Дроздовська О. Українські часописи повітових міст Галичини (1865– 1939). – Львів, 2001.

6. Звіт Дирекції приватної гімназії з руською мовою викладовою філії Руського Товариства Педагогічного в Рогатині за рік шкільний 1911/12. – Львів, 1912.
7. Звіт Дирекції приватної гімназії з українською мовою викладовою Кружка Українського Товариства Педагогічного у Рогатині за шкільний рік 1913/14. – Львів, 1914.
8. Інститут літератури НАН України ім. Т. Г. Шевченка. – Ф. 3. – Спр. 1625. – Арк. 563.
9. Качкан В. Угрин-Безгрішний Микола Іванович // Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника / За ред. М. М. Романюка. – Вип. 1. – Львів, 1994. – С. 183– 186.
10. Лизанчук В. По сторінках газети "Рогатинське слово" // Рогатинська земля: історія та сучасність. Матеріали першої наукової конференції 24– 25 березня 1995 р. – Львів-Рогатин, 1995. – С. 253– 257.
11. Літературно-науковий вісник. – Т. 30. – Львів, 1905. – С. 185.
12. Романишин Ю. Микола Венгжин (Угрин-Безгрішний – український редактор, викладач, літературознавець) // Рогатинська земля: історія та сучасність. Матеріали першої наукової конференції 24– 25 березня 1995 р. – Львів-Рогатин, 1995. – С.239– 241.
13. Романюк М. Періодичні видання Рогатина 1923–1941 рр. (З фондів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника Національної Академії наук України) // Рогатинська земля: історія та сучасність. Матеріали першої наукової конференції 24– 25 березня 1995 р. – Львів-Рогатин, 1995. – С. 248–250.
14. Угрин-Безгрішний М. Драгоманівське свято // Угрин-Безгрішний М. З життя гімназистів. – Вид. друге, доповнене й дещо поправлене. – Рогатин, 1928. – С. 63–68.
15. Угрин-Безгрішний М. Львів–Київ–Харків. Культурні взаємини молодої, західної зо східньою Україною перед вибухом світової війни (Спогади редактора). – Рогатин–Київ, 1941.
16. Угрин-Безгрішний М. Минають дні... Хроніка з років 1944–1945 // Рогатинська земля. Збірник історично-мемуарних, етнографічних і побутових матеріялів. – Т. II. – Нью-Йорк-Париж-Сидней-Торонто, 1996. – С. 114–134.
17. Угрин-Безгрішний М. Мій життєпис // Рогатинська земля. Збірник історично-мемуарних, етнографічних і побутових матеріялів. – Т. I. – Нью-Йорк-Париж-Сидней-Торонто, 1989. – С. 540–544.
18. Угрин-Безгрішний М. [Вірний Тарас]. Проби. – Перемишль, 1905.
19. Угрин-Безгрішний М. "Січі" в повіті Рогатин // Рогатинська земля. Збірник історично- мемуарних, етнографічних і побутових матеріялів. – Т. I. – Нью-Йорк-Париж-Сидней-Торонто, 1989. – С. 408–410.
20. Франко І. Зібр. творів: У 50-ти т. – Київ.
21. Ющишин І. Рец. на: Венгжин М. З життя гімназіястів // Бджола. – 1908. – Ч. 1. – С. 17– 18.
22. Якимович Б. Антін Лотоцький і Микола Угрин-Безгрішний: у вирі змагань за Українську державу // Рогатинська земля: історія та сучасність. Матеріали першої наукової конференції 24–25 березня 1995 р. – Львів–Рогатин, 1995. – С. 242–245.
23. Ясінський Б. Літературно-науковий вісник. Покажчик змісту. – Т. 1–109. – Записки НТШ. – Філологічна секція. – Т. 213. – Київ-Нью-Йорк.

ЯКИМ ГОРАК

ЛИСТИ БОГДАНА КІСТЯКІВСЬКОГО ДО ОЛЬГИ ТА ІВАНА ФРАНКІВ

Хоч постать відомого українського правника, соціолога і філософа права, професора Київського університету і дійсного члена ВУАН Богдана Олександровича Кістяківського (1868–1920) довший час доволі обережно висвітлювалася, за української незалежності вже дещо зроблено для наукового вивчення його життя і спадщини й загалом популяризації імені цього вченого. Зокрема, видано дві монографії про Б. Кістяківського – одна української дослідниці Лариси Депенчук [1], друга – перекладена з англійської, пера ад'юнкт-професора історії Манхеттенвільського коледжу Сьюзен Хейман [12]. Перекладено з російської та видано в серії "Українські мислителі" добірку вибраних праць цієї особистості [5]. Названі джерела дають виразну загальну картину життя і амплітуди громадської діяльності Б. Кістяківського, а також стимулюють до джерелознавчої деталізації, досліджень його контактів з визначними діячами свого часу, введення в науковий обіг його багатого і всестороннього листування.

Серед видатних особистостей того часу, з якими особисто і епістолярно контактував Б. Кістяківський, які мали суттєвий вплив на становлення світогляду й ідейного формування вченого, вагоме місце належить Іванові Франку. Взаємини між Б. Кістяківським та І. Франком спеціально не досліджувалися: у монографії Л. Депенчук висвітлено ряд суттєвих фактичних деталей їх взаємин, а С. Хейман взагалі ігнорує їх контактами, згадуючи у своїй монографії ім'я І. Франка лише тричі (на с. 203 книги!). Поза увагою обох дослідниць залишилися листи Б. Кістяківського до І. Франка, збережені у фонді Франка у відділі рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка, публікацію яких вперше пропонуємо.

Їх знайомство відбулося влітку 1889 року, коли Б. Кістяківський з групою киян (Аполлінарій Маршинський, Сергій, Наталія, Марія Дегени) вирушили до Галичини. Офіційною метою поїздки Б. Кістяківського і С. Дегена були етнографічні та історичні студії, крім того Б. Кістяківський мав рекомендаційні листи від Володимира Антоновича та Олександра Кониського до професорів Львівського

Богдан Кістяківський

університету Омеляна та Олександра Огоновських та І. Шараневича з проханням посприяти цим студіям [4, с. 126]. В листі до дружини у червні 1889 року І. Франко писав з приводу приїзду київських гостей: *"З України приїхав твій знайомий Богдан Кістяківський. Інтересний хлопець і багато цікавого розказує про Київ, хоч глядить він, як мені здається, досить односторонньо. Від старої громади він зовсім одчахнувсь, навіть Антоновича покинув; се така виробилась там арабажинська група, Богдан сам себе зве ад'юнтом Араб[ажина]. [...] З Богданом ми, може, коли-небудь заїдемо до Нагуєвич, він хотів би побути на селі хоч тиждень. Я ще не знаю, коли буду міг виїхати, тепер в суботу не можна, бо вечором зібрання виборців, на котрім мені треба бути для справоздання" [9, с. 215].*

Сергій Деген заквартирував у домі Франків, а Б. Кістяківський та А. Маршинський – у тодішнього студента юридичного факультету Львівського університету Андрія Скородинського. Київські гості щодня бували у Франків. На думку В. Калиновича, тут велися дискусії на різні теми, в яких брали участь кияни, О. Маковей, М. Павлик. Це давало можливості Б. Кістяківському зблизитися з І. Франком і його родиною. 9 березня 1889 року у письменника якраз народився другий

син – Тарас. Хрещення Тараса відбулося у львівській церкві Георгія, і Кістяківський став хресним батьком Франкового сина. Крім того, як зазначає Л. Депенчук, Богдан Кістяківський разом з Франковою родиною таки провів місяць у Нагуєвичах.

У першій половині серпня 1889 року Кістяківський побував на Буковині, зокрема у Чернівцях (де познайомився з діяльністю товариства "Союз") та в Сучаві, де налагоджував зв'язки для пересилки нелегальної літератури через Румунію і Буковину в Росію та Україну. Під час цієї поїздки поліція затримала його і ледь вдалося уникнути арешту. Тут донеслася вістка про обшук після якогось доносу на квартирі А. Скородинського та арешт друзів Богдана Кістяківського – А. Маршинського, Сергія, Наталії та Марії Дегенів. Донос належав якомусь польському поміщикові, який передав цю інформацію австрійському консулу у Києві Ф. Шпонеру. В доносі йшлося, що група молодих киян за дорученням М. Драгоманова хоче організувати в Галичині виступи проти місцевої шляхти. Інформація блискавично дійшла Відня, а саме до графа Г. Кальнокі, від якого намісник К. Бадені отримав розпорядження арештувати наддніпрянців [13, с. 103].

Ця звістка змусила Б. Кістяківського повернутися до Львова, де його разом з І. Франком та М. Павликом також заарештовують. За дослідженням В. Калиновича, арештованих звинувачували "у належності до таємних революційних організацій, у пропаганді небезпечних для існуючого ладу ідей, в зв'язках з закордонними революціонерами і революційними організаціями, в намаганні залучити до таємних організацій студентську молодь" [4, с. 130–131]. У Кістяківського було конфісковано значну кореспонденцію з російськими та українськими народниками, а також з М. Драгомановим. *"Наслідком якогось фальшивого доносу, а властиво тільки для кинення постраху між народ перед близькими виборами, уряд зробив нагінку на вільнодумні елементи східної Галичини. Арештовано зразу Вислоуха і ще деяких польських емігрантів, а потім арештовано також мене і Павлика та компанію київської університетської молодіжі, що прибула на літні ферії погостити в Галичині. Арештовано в тім числі росіян, генеральських дітей Сергія Дегена та дві його сестри, Богдана Кістяковського, студента Маршинського і ще декого з львівської молодіжі. Нас продержано три місяці в слідчім арешті, та, невважаючи на численні ревізії та судові допити, роблені по цілім краю, не знайдено нічого хоч би для формулювання якогобудь оскарження і випущено нас на волю, при чім одначе росіянам заборонено дальший побут в Австрії" [10, с. 468,] – писав Іван Франко у статті "З останніх десятиліть XIX віку".*

20 жовтня 1889 року була винесена постанова про припинення слідства і звільнення арештованих з-під варти. Б. Кістяківського внаслідок цього арешту було виселено до Румунії. За спогадами

А. Синявського, "Кістяківський з іншими повернувся з австрійської тюрми майже більш од усіх змучений, змарнілий. Його нервовість, експансивність ще більше стала виявлятися, але наука життя – галицькі враження і тюремні – мали надзвичайне значення, як і особиста зустріч з радикальними галичанами. Ця подоріж мала надзвичайне значення для дальшого розвитку ідей і напрямку діяльності Богдана" [7, с. 110]. Оця поїздка Б. Кістяківського до Галичини в 1889 році є наразі єдиним беззаперечним фактом особистого знайомства його з І. Франком і єдиної їх зустрічі. У зв'язку з тим, що внаслідок арешту Кістяківському був заборонений в'їзд на територію Австро-Угорської імперії, його зустрічі з Франком в Галичині унеможливлювалися і могли відбуватися хіба за кордоном, але про них нічого не відомо. Л. Депенчук наводить зокрема той факт, що Б. Кістяківський 1895 року, маючи намір перевестися на навчання у Віденський університет, заїздив до Відня, щоб дізнатися про умови переведення і побачитися тут з І. Франком [1, с. 52]. Однак чи відбулася зустріч, – невідомо.

Не маючи змоги зустрічатися особисто, листування з Франком було єдиним для Кістяківського способом спілкування з письменником та його сім'єю. У рукописному архіві І. Франка збереглося 15 листів Б. Кістяківського до письменника, які охоплюють значний відтинок часу – від 1889 до 1908 року: по одному листові з 1889, 1895, 1899 та 1908 років та 11 листів з 1896 року – отже, регулярність була найінтенсивнішою в 1896 році, поза тим листи писалися принагідно. Серед опублікованого у Зібранні творів в 50 томах епістолярію немає жодного листа І. Франка до Б. Кістяківського, хоч тексти листів Кістяківського підказують, що листи були і їх місцезнаходження – завдання дослідників.

Однією з важливих тем листування постає придбання та обмін науковою літературою, яку І. Франко, очевидно, просив для себе роздобути, і Б. Кістяківський докладав до цього максимум зусиль. Зі свого боку і Кістяківський був зацікавлений у придбанні львівських видань: він засилає кошти і просить надсилати йому журнал "Житє і слово", просить закуповувати інші українські видання, за які гроші акуратно будуть повертатися (З листа до Ольги Франко від 17 жовтня 1896: "Окрім того, прошу вас, висилайте мені усі наші видання по одному примірнику [...], а гроші я акуратно вертатиму Вам").

У листах Б. Кістяківський також постійно цікавиться науковою діяльністю І. Франка. Зокрема 21 березня 1895 р. він пише: *"Я тепер не маю найменьшого виображення, як Ви тепер живете, чи працюєте як попереду в "Kurjeri Lwowskiem", чи в яких інших часописах, і чи є яка надія, що Вам дадуть кафедру на Університеті. Якби у Вас знайшлась вільна хвиля і Ви б могли подати звістку про себе, то я був би Вам дуже вдячний". В листі від 3 січня 1896 року Б. Кістяківський з болем зазначав:*

"Охотнійше я бачив би Вас на університетській кафедрі, але коли в Галичині тільки умислова марнота з Kathederfürung, то треба братись за політичну агітацію". У листі 1908 року: *"Я з великим інтересом чекаю Вашої історії української літератури. Вашу статтю "Южнорусской литератури" в словарі Брокгауза і Ефрона уважаю за найліпше, що есть в тій справі".*

Листи до Ольги Франко свідчать, що Б. Кістяківський цікавився не тільки науковими інтересами І. Франка, а й приватним життям сім'ї письменника – особливо зворушливою є його опіка дітьми: *"Я хотів би, шчоби "дід" приніс дітям шчо небудь від мене, а тому задумав вислати подарункі почтою [...]. Я послав там два подарункі для Андруся і Тараса і Вашої дівчинкі. Надіюсь, шчо усі діти здорові і добре учаться, але хотів би мати звістку про їх, як і від Вас",* – сказано в одному з листів до Ольги Федорівни (3.01.1896). Мабуть, однією з пам'яток таких зворушливих взаємин є збережене у фондах Літературно-меморіального музею Івана Франка у Львові фото Б. Кістяківського (10,4 х 6 см, інв. № 249, група "Мем") з його автографом на звороті чорним чорнилом: *"Шчоб не забували Богдана. Кумі від кума. Богдан Кістьаківськиј".*

Ще одна тема листів Б. Кістяківського – це клопотання, пов'язані з перспективою його роботи в закордонних університетах і наукової праці над докторською дисертацією. *"Навчаючись у Берлінському університеті в другій половині 90-х років, я виношував замір перевестися у Віденський університет: "Від кінця жовтня я знов у Берліні і дальше учусь і працюю, як попереду, а в квітні ж цего року маю замір перейти на Віденський університет, а може, і приїду до Львова, та шкода, це не від мене залежить", – пише він І. Франкові 3 січня 1896 року. Великі надії молодий вчений покладав на те, що для нього буде знята заборона перебування на теренах Австро-Угорщини і в зв'язку з тим уможливиться перехід у Віденський університет. "Тому я думаю покі що зачекати з поданям і попробувати ще приватні дороги, котрих у мене дуже мало. Коли Ви можете дати мені яку раду, або чім запомогти, я буду Вам дуже вдячний. Якщо заборона буде знесена, то в марцю я, може, приїду до Львова і побачусь з Вами, а в квітню доконче перейду до Віденського Університету. [...] Марксістом я зістанусь, але постараюсь приладити його до сучасних обставин на Україні, бо тільки позістаючись українцем я можу працювати в науці і літературі. Я хочу вибрати своєю спеціальністю порівнявче право, для чого потребую мати славянський етнологічний матеріал, котрий можу дістати тільки на одному з австрійських Університетів і найбільше у Відні, а не тут. Я маю також надію, шчо Ви керуватимете моїми заняттями",* – пише Б. Кістяківський у листі 3 січня 1896 року. Бажання, аби І. Франко керував молодим науковцем, наведене у листі, свідчить також про той великий авторитет, яким був Франко для Кістяківського. У листі від 24 березня1899-го Кістяківський. очевидно на запит І. Франка про матеріал своєї дисертації, коротко окреслив

масив простудійованої ним літератури: *"Вам мої ізслідування будуть лежати задалеко, так що вони не можуть заінтересувати Вас. Як будете мати час, то прочитайте третю главу. Вона разом із шостою найважнійша в моїй книзі. Мої професори високо оцінили результати, до котрих я прийшов, так що я зміг знайти накладчика, котрий видав мою книжку на дуже вигідних умовах для мене"*, – пише Б.Кістяківський у листі.

Думка вченого про те, що І. Франка не зацікавлять його дослідження, виявилася неоправданою. Коли 1899 року Б. Кістяківський захистив докторську дисертацію на тему "Суспільство та індивід", І. Франко подав у "Літературно-науковому віснику" короткий анонс-рецензію роботи молодого вченого. Франкова рецензія на докторську дисертацію Б. Кістяківського не передрукована у п'ятдесятитомному виданні творів письменника, хоч є важливим документом взаємин І. Франка з Б. Кістяківським. "Є се докторська дисертація нашого земляка, Богдана Кистяковського, сина пок[ійного] професора Київського університету. Б. Кистяковський звісний декому з Галичан із свойого побуту в Галичині в 1889 р., коли він був приплетений до процесу Дегенів і сидів кільканацять неділь у в'язниці. Пробувши кілька остатніх літ у Німеччині, головно в Берліні, він занявся студиями головно під проводом проф. Віндельбанда і Зіммеля. Його дисертация се наче вступ до социольогічних студий і займається головно питаннєм: що таке є суспільність і як треба братися до її студіовання. Строга льогічність думання, бистрота аналізи і докладна знайомість літератури предмета визначують сю працю дуже користно і роблять її лєктуру приємною для кождого, хто привик до серіозного думання. Ми надіємося невдовзі подати популярний переповід основних думок сеї праці, а поки що бажаємо її авторови дальших, якнайкращих успіхів на науковім полі" [8, с. 189].

У житті та діяльності як Івана Франка, так і Богдана Кістяківського постать Михайла Драгоманова, безпосереднє їх спілкування з ним, його світоглядні ідеї і твори в різний час мали величезний вплив. Як відомо, після смерті М. Драгоманова І. Франко значно відійшов від ідей цього діяча і переглянув їх суть, піддав критиці, в той час як Б. Кістяківський залишився до останнього сповідником і популяризатором драгоманівських ідей. Свідчення цього є 1906–1908 роки, коли як І. Франко, так і Б. Кістяківський зробили суттєвий внесок у публікацію та наукове осмислення спадщини М. Драгоманова: тоді під редакцією І. Франка у Львові побачив світ двотомник "Листи до Івана Франка і інших", а в "Літературно-науковому віснику" була опублікована стаття письменника "Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова". У Парижі в той час Кістяківський видав двотомник "Собрания политических сочинений М. П. Драгоманова", а пізніше, 1908 року, у Москві побачив світ перший том планованого

чотиритомника "Политические сочинения" М. Драгоманова. До обох видань Б. Кістяківский написав ґрунтовні передмови, які були не лише життєписом М. Драгоманова, а чи не першою спробою в розгорнутій статті окреслити систему його суспільно-політичних поглядів.

Даючи узагальнену характеристику світоглядних позицій М. Драгоманова, Б. Кістяківський писав: "*Но в этой славной традиции руського общества значение М. П. вполне определенно выдвигается, как первого руського конституционалиста-демократа, творца первуй русской конституционной теории. Он первый дал русской демократии широкую и ясную политическую программу. Он первый определенно и резко выяснил русскому обществу значение конституционных учреждений и указал на громадную политическую и общественную ценность свободы лица и принципов самоуправления. Будучи социалистом, он был в то же время последовательным либералом и демократом, каковыми всегда являються истинные социалисты. Он неутомимо доказывал, что либерализм прежде всего в высшей степени ценен для социализма, так как и пропаганда и осуществление последнего возможны только на основе личной, общественной и государственной свободы. В то же время он никогда не смотрел на политическую свободу только как на средство для осуществления социализма и признавал за нею вполне самостоятельное и неизменное культурное, политическое и общественное значение. В этом отношении его идеи в высшей степени современны и он как бы непосредственно вмешивается в современную борьбу политических партий и направлений*" *[6, XXXV]*.

"Выше мы указували на то, что М.П. мог выработать такой проект конституции, как уложенный в програмне "Вольный Союз" только как украинец. Мы должны, однако, оговорится, что он вырабатывал его не как украинский националист, так как националистом он никогда не был. Ни один украинский националист, даже совершенно чуждый какому бы то ни было шовинизму, не признает "Вольный Союз" своею программою. Он будет настаивать на национальной автономии Украйны, как цельной, национальной, культурной, политической и социальной единицы. Между тем, читатель может сам убедится, что национальная автономия Украйны, как таковой, совсем не предусматривается программой "Вольного Союза"; она выдвигает как основное требование, создание только областной автономии. Сам М. П. в своим автобиографическом очерке говорит о последней следующее: "*В рамках этой автономии я полагал и разрешение национальных вопросов в России, высказываясь, таким образом, против всяких сепаратизмов и даже национализмов на австро-венгерский лад за такое разрешение национального вопроса, какое, например, существует в Швейцарии, где ни вся страна, ни даже кантоны вообще не разделены по расовому принципу, и какое вырабатывается в Бельгии между фламандцами и валлонами*".

Ввиду всего этого украинцы-националисты могут полагаться на программу "Вольного Союза", только идя на компромисс. Это тот минимум, от котрого украинцы-националисты не могут отступить ни шагу" [6, XLII].

Поскільки час видання праць М. Драгоманова характеризувався розгортанням партійно-політичного життя як в Росії, так і в Австро-Угорщині, особливу увагу Б. Кістяківський звернув у передмові на погляди М. Драгоманова щодо українсько-російської співпраці, трансформації Російської імперії у демократичну державу і в якому ранзі – автономії в складі Росії чи як політично незалежна країна – має тут мати місце Україна. Б. Кістяківський визнає, що після смерті М. Драгоманова в житті та свідомості українців відбулися істотні зміни і постало питання про самостійність не лише культурну, а й політичну. Як послідовник драгоманівського вчення, Б. Кістяківський відкидає можливість державної самостійності, а говорить тільки про культурну автономію, засуджуючи будь-які прояви націоналізму. Даючи оцінку праці М. Драгоманова "Чудацькі думки..." Б. Кістяківський зазначив: *"Для украинца отказаться от національного эгоизма гараздо труднее, так как Украйна почти никогда не имела самостоятельного и независимого политического существования. Горячо любящий свою родину украинец живет обыкновенно под самыми тяжелыми впечатлениями, так как культура его народа в прошлом подвергалась уничтожению, а все попытки перенести западноевропейскую культуру на его родную почву в болем недавнее время подавлялись. Понятно потому, что некоторыми представителями украинской интеллигенции овладевает иногда совершенно животное чувство культурно-национального самосохранения, порождающее национальный шовинизм. Но М. П. сумел побороть в себе все инстинктивные низменные чувства и возвыситься над ними при решении украинского национального вопроса, взглянув на него с общечеловеческой точки зрения" [6, LVI].*

Цитовані уступи статті Б. Кістяківського викликали значний резонанс у критиків, які давали оцінку цьому виданню і ніяк не могли дійти згоди помежи собою. Такими опонентами автора передмови виступили Сергій Єфремов та Іван Франко.

Єфремов дав огляд паризького видання і зупинився зокрема на статті Б. Кістяківського. Критик характеризує автора статті як "російський "ка-де" (конституційний демократ) з деякими, досить виразними, хоч і недалекими, українськими симпатіями", який "українство розуміє майже виключно як культурну справу, не виходячи в національно-політичних домаганнях за межі "обласної" автономії, загальної для всієї Россії". Визнаючи, що стаття Б. Кістяківського "написана цікаво", С. Єфремов уважає, що в багатьох моментах у статті має місце "тенденційне підроблювання поглядів Драгоманова під

власну авторову мірку". С. Єфремов пише: *"Автономія для всіх недержавних народностей, – українці тут не повинні якимсь винятком бути, – це вже цілком практичний постулат, і українські політичні діячі не можуть виставити іншого домагання, хоч би тут довелося проти себе мати й авторитет Драгоманова та нарікання за "націоналістичність", які раз у раз чуємо від заступників російських партій. [...] Тільки, що сучасні наступники Драгоманова, відповідно до обставин часу, можуть і повинні піти далі, ніж ішов він, і це зовсім річ нормальна. Вимагати, щоб розвиток політичної думки зупинився на одному місці, хоча б його визначив і такий дужий розум, як Драгоманов, може тільки завзятий доктринер, якому більше важуть бумажні формули, аніж домагання живого життя. Тим часом усякі програми лиш стільки мають ваги, скільки в їх справжнє життя одбивається, і сучасні українські "націоналісти", беручи термін д. Б. К., мусіли ясніше поставити справу національної автономії якраз через те, що життя все виразніше ту справу висуває. І коли хочете, вони зовсім не розходяться і з Драгомановим, бо він не принципіально, а тільки з практичних міркувань обстоював свою "областную" автономію" [2, с. 160].*

Критикуючи визначення Б. Кістяківським М. Драгоманова як першого конституціоналіста-демократа, С. Єфремов писав: "Справді своїми громадськими поглядами це був переконаний, науково вихований соціаліст, який завжди і скрізь пропагував ідеї соціалізму і вже через одно це назвати його "конституціоналістом-демократом" більше ніж помилка. Правда, від російських соціалістів того часу він дуже відрізнявся і саме тим, що шляхом досоціалістичного устрою вважав політичне перебудування російської держави на основах політичної волі. Іменно – політичної волі, а не конституційного устрою [...] Драгоманов розумів, що без непохитних прав особистих та самої найширшої децентралізації "для невеликоруських народностей и в конституционной Росси жизнь останется так же невыносима, как невыносима она и в России царського самодержавця» [ib. 249]. Звідси виступає друга характерна риса його політичного credo – федералізм. *Український соціаліст-федераліст* – так можна назвати Драгоманова, і всяка інша характеристика буде глибоко несправедливою. Тим більше несправедливо прикладати до його такий епітет, що тепер має своє спеціальне значіння, як партійна фірма, яка зовсім не додержує основних рис громадсько-політичної програми Драгоманова – соціалізму й федералізму. Певна річ, з Драгоманова був би і консеквентний конституціоналіст і глибокий демократ, але у його це було тільки додатком до соціалістичного світогляду, бо він раз у раз обстоював ту думку, що соціалізм може справдитися в житті тільки на ґрунті широкої політичної волі й глибокого демократизму та що без

цих обставин не може навіть бути успішної пропаганди ідей соціалізму. Ясний політичний світогляд та розуміння політичних обставин відріжняли його від тогочасних російських соціалістів, що здебільшого цілком політичну працю відкидали. Але ще більша безодня лежить між Драгомановим та сучасними "ка-де" як політичною партією. І приточувати до українського соціаліста-федераліста россійську центрально-ліберальну партію – це зайве цілком і непотрібне баламуцтво, якого нічим виправдувати не можна" [2, с. 161–162].

Свої зауваження у більш лаконічному, афористичному викладі С. Єфремов повторив у статті "Політична спадщина Драгоманова", опубліковану в газеті "Рада" як бібліографічний огляд цього видання творів М. Драгоманова. У ній Єфремов ось що писав про передмову Б. Кістяківського до видання: "Опріч попереднього слова "Отъ редакторовъ", до першого тому додатком приложено досить чималу статтю д. Кістяківського: "М. Драгомановъ. Его политическіе взгляды, литературная деятельность и жизнь". Прикре враження в цій досить цікаво написаній статті роблять деякі думки автора – оте чудне натягання поглядів Драгоманова під партійну "кадетську мірку, оті огульні безтямні обвиновачування української преси та інтелігенції в "націоналістичности", мало не в шовінізмі (с. XV, XVI, XXXIV, XXXV, XL та ин.)!.. На тих питаннях мені довелося спинятися в цитованій вже статті в "Новій Громаді" й до неї одсилаю тих, хто б хотів докладніше дізнатися про баламутні заходи коло спадщини Драгоманова" [3, с. 3]. Під цитованою статтею С. Єфремов має на увазі свою статтю "Відгуки з життя та письменства" (Нова Громада. – 1906. – № 6, червень. – С. 152–162), де ґрунтовно критикується передмова Б. Кістяківського до видання.

У восьмій книзі "Літературно-наукового вісника" була опублікована стаття І. Франка "Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова", у постскриптумі до якої письменник також дав свою оцінку як передмові Б. Кістяківського, так і статті С. Єфремова. Як і С. Єфремов, І. Франко, "знаючи дещо ближче погляди автора передмови", вважає помилковою запропоновану Б. Кістяківським характеристику поглядів М. Драгоманова як конституціоналіста-демократа – і це фактично основний закид письменника до статті свого приятеля: "Можливо, що зачислення Драгоманова до конституційних демократів, назви, якою тепер обіймають у Росії найчисельнішу політичну партію ліберальну в західноєвропейськім значінні і не чужу державно-централізаторським тенденціям, проти яких увесь свій вік воював Драгоманов, – можливо, кажу, що таке зачислення з боку д. Б. К. було тільки lapsus calami і не було продиктоване виразною тенденцією – затягти Драгоманова десять літ по його смерті під стяг партії, що надала свою фізіономію першому російському парламентові, партії, прозваної кадетами" [11, с. 433].

Погоджуючись з С. Єфремовим, що "ніякий авторитет минулого не може і не повинен стояти на заваді потребам і змаганням пізнішого часу", І. Франко не погоджується з думкою С. Єфремова, що "Вільна Спілка" з проповідуваною територіальною автономією не суперечить програмі націоналістів: "Принципіальне в програмі те, що сам автор програми покладе принципом і трактує як принцип, тобто як основу цілої будови. [...] Коли ж він згодився укладати та опублікувати програму без покладення в її основу принципу національної автономії, то видно, що не вважав се принципіальним питанням і думав, що можна обійтися без нього. Тут нічого замазувати суперечність між Драгомановим і пізнішим українським націоналізмом, але ся суперечність не може бути "в суд і осуждені" ані Драгоманову, ані нинішнім його потомкам, бо один і другі, як вірно зазначує д. Єфремов, стоять кождий на своїм, історичними обставинами зміненім грунті" [11, с. 434]. Не згоджується І. Франко в означенні С. Єфремовим М. Драгоманова як "українського соціаліста-федераліста", вважаючи, що "у відомих нам писаннях Драгоманова дійсного соціалізму дуже мало" і не має характеру наукового викладу соціалістичної системи.

Історію вказаних видань і проблематиці, порушеній Б. Кістяківським щодо осмислення діяльності М. Драгоманова, висвітлює і деталізує окремий, чи не найоб'ємніший зі всього корпусу, лист Б. Кістяківського до письменника (№ 15 у нашій публікації) від 21 лютого 1908 року. У ньому, подякувавши І. Франкові за його критичні зауваження і оповівши історію виникнення паризького видання творів М. Драгоманова, Б. Кістяківський пише про своє ставлення до критики С. Єфремова: "[...] іноді мені приходить думка, що усе, що писав С. Єфремов про Драгоманова та мою працю коло видання його писань, є свідома брехня. В цьому може бути певний план – зробити з Драгоманова українського святого, звернувши усе, що не годиться з офіціальною українською святостю, на "баламутні заходи коло єго спадщини". Та, розуміється, це тільки гіпотеза. Що в такому цінуванню моєї праці над виданням писань Др[агомано]ва моя особа виставляється в ганебному світлі, мене дуже мало цікавить. Тому я й не полемізую, а відмовчуюсь, хоч би міг навіть в отвертому листі розкрити усі брехні, котрі писались про мене. До того я вважаю, що С. Єфремов не заслугує того, щоб звертати увагу на його брехні. Мабуть, з нього виробиться другий Арабажин; це продукт занадто утрірованого гуртковства».

Пропоновані листи друкуються вперше із дотриманням всіх особливостей оригінальної лексики і правопису. Підкреслення в тексті – авторські.

№ 1 **До Івана Франка**

Пасхань, Румунія,
27-го Падолиста 89 р.

Шановний Добродію! Струсив і не поїхав. Довідався я, шчо на границі тепер візують пашпорти. Коли б мені проставили візи, то я в жаден спосіб не мг би пояснити перед російською жандармерією для чого я їздив на ... до Болгарії.

Я зупинився тут в Пасхані, шчоб відпочити, бо за добу їзди дуже стомився, а мені треба було їхати шче більше двох доб. Звідси я послав телеграмму до М[ихайла] П[етровича][1], чи їхати? Відповіді не одержав, хоч чекав на неї 36 годин, а телеграмма звідси до Софії іде 2 год[ини].

Тепер я рішив вертатися до Россії. Може роблю дуже погано, але шчож? Треба було раніше усе добре розміркувати, а не так, як я пускався в цю дорогу навмання по дурному.

Про усі справи написав докладний лист М[ихайлові] П[етровичу]. Він Вам відповість, а Ви напишете мені. Думаю війти в контракт з київськими жидами, щоб вже давали свої адреси. Не знаю, чи удасться?

Усі умови зістаються як і попереду. Коли я буду писати о перевозці книжок, то буду вживати псевдоніму гроші = книжки, М.П.= чудак і т.п. Ви пишіть мені так само.

Поспішаю на потяг, до побачення! Кланяйтесь усім. Богдан.

P. S. Павл[икові] скажіть, шчоб другого листа до мене не посилав, а мій за тиждень нехай посилає.

P. P. S. Біографію післав М[ихайлові] П[етровичу].

ІЛ. – Ф. 3. – № 1607. – С. 13–134.

№ 2 **До Івана Франка**

Berlin N. Fieck Str. Nr 9, III. links.
21-го Марця 1895 р.

Вельми шановний Добродію!

Вже більше місяця я живу тут, а й досі не міг відкликнутись до Вас і прівітатись з Вами. Обставини, в котрих я жив у Россії, дуже мене прішибли умислово і морально, а видобувшись на волю і приїхавши сюди, я не тільки ще не позбавився цієї пришибленості, але від разу був може ще більше в пригніченому стані, бо зовсім я не призвичаєний до тутешнього гуркоту, чвару, руху і в загалі до житництва у великому місті.

Тепер я маю надію обжитись тут і знов почати мислити і учувати як звичайні люде, а заразом й стати ближче до нашої справи, а то живучи остатній час у сталій самотності, я став зовсім чужим усім людським ділам.

Хотів Вас спитати, чи одержали Ви спомини Квятковського з Київської тюрми, писані по польски, котрі я просив своїх товаришів переслати Вам у „Kur[jer] Lw[owski]". Мені дуже ходить о то, шчоб ці спомини зобачили світ,

бо вони надзвичайно вірно з'ображають стосунки у Київській тюрмі за остатні два роки. В споминах Невестюка[2] про це нічогісінько не сказано, він навіть не згадав про такий факт як вбивство воєного писаря Новака (іюнь 1892 р.), котрого задушили солдати відбираючи у нього з рота картку. Загальні фрази у Невестюка впрост невірні. Квятковський (бувший офіцер) сидів в справі воєних австрійских шпіонів. Хоч австр[ійському] Воєн[ному] штабу було б дуже неприємно, коли б де які факти були б подані на суд і критику публичності, але в тій частині спомин говорить тільки о тюрмі і Київс[ьких] жандармах. Тепер Кв. пійшов на вічну каторгу. Коли Ви цей спомин не відібрали і вони на що небудь придались би, то я постарався би їх ще видобути з Росії.

Я тепер не маю найменьшого виображення, як Ви тепер живете, чи працюєте як попереду в „Kur[jer-i] Lw[owsk-ому]", чи в яких інших часописах, і чи є яка надія, що Вам дадуть кафедру на Університеті[3]. Як би у Вас знайшлась вільна хвиля, і Ви могли б подати звістку про себе, то я був би Вам дуже вдячний. Покі що жичу Вам усього найліпшого. Бувайте здорові.

Щиро шануючий і поважаючий Вас Богдан.

P. S. Перекажіть, будьте ласкаві, Павлику, що як йому торік не передавали моє поручення сказати Невестюку, щоб він переслав свою адресу для Людвіка, то нехай він зробить це тепер, або нехай подасть мені адресу Нев. Я писав Пав[ли]ку на цих днях, але забув його про це просити.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1630. – С. 585–588.

№ 3 До Ольги Франко

Berlin NW Karlstr. 22 Hof II
3. I 96.

Дорогая Ольга Федоровна!

Не писав Вам так довго, бо від кінця квітня був хорий. Від морального пересилення я було стратив память, здібність затримувати думку на одному предметі і взагалі чув себе дуже погано. В липню приїздила до мене мати, вона звичайно живе літом зі мною, і коли я не можу вернутись до Київа, як це було остатні два роки, мати приїздить до мене. Тільки на будущій рік мабуть не можна буде цього устроїти, бо грошові стосункі не позволяють. Пам'ятаєте, Ви колись ганили моє відношення до матері. Тепер мати не має ліпшого друга як мене, а мій найліпший друг є мати. З другими братами, котрі мають більше філософську вдачу, ніж я, і тому здавалось би, мусили бути ближчі до матері, мати не стоїть так добре, як зі мною. Розуміється, що мати признала за мною право упорядковувати своє життя, як мені подобається. Цім літом ми трохи подорожували з матір'ю по Швейцарії, і відпочинок повернув мене почасти до нормального стану. Від кінця жовтня я знов у Берліні і дальше учусь і працюю, як попереду, в квітні ж цего року маю замір перейти на Віденьский Університет[4], а може приїду і до Львова, та, шкода, це не від мене залежить.

Я хотів би, шчоби "дід" приніс дітям шчо небудь і від мене, а тому задумав вислати подарункі почтою, але при цім я зовсім забув, шчо при полученню треба оплачувати цла, уже на почті мені нагадали про це. Як що виноситіме не більше двух ринських, то заплатіть, а як більше то не варто брати й пакети. Гроші візьміть у чоловіка, бо у мене є з ним рахункі, і я вислав єму трохи грошей. Доконче ж зробіть це, бо шчо ж це за подарункі, як Вам прийдеться доплачувати. Я послав там два подарункі для Андруся і Тарася і Вашої дівчинкі[5]. Надіюсь, шчо усі діти здорові і добре учаться, але хотів би мати звістку про їх, як і від Вас. Шкода, шчо я не маю часу написати їм, бо під час хороби і пильної праці в листопаді я занехав свою корреспонденцію і тепер мушу писати дуже богато листів. Жичу Вам з новим роком усього найліпшого, а Вашому чоловіку більше поводження в єго змаганях до чисто наукової праці і університетскої катедри[6]. Обіймаю Вас, друже.

Ваш Богдан.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1630. – С. 153–156.

№ 4 **До Івана Франка**

Berlin NW Karlstr. 22 Hof. II L.
3.1.96.

Дорогий друже!

Учора звістку, шчо Літературний Фонд визначив Людмилі Михайл[івні][7] річну пенсію в триста рублів, це найвисша сума, яку він взагалі може опридiляти. Будьте ласкаві, вишліть у Петербург в „Литературний Фонд вспомоществованія недостаточным литераторам и учоным" кореспондентку з докладною адресою Л[юдмили] М[ихайлівни], бо там її не знають. Я завжди писав туди тільки Софія, для офіціяльних же грошових зносин треба подати також улицю і число дома. Окрім того звістіть також Л[юдмилу] М[ихайлівну] про цю постанову Фонду[8], бо я не зовсім певний, чи вона ще у Софії. Посилаю Вам й виривок з листа до мене. Можете зовсім покладатись на цю відомість, бо мій приятель має її від Семевського, котрий є членом Фонда. Зрештою це рішення Фонда тільки справедливість; Ви мабуть знаєте про завіщаня Костомарова. Жінці ж емігранта Фонд не побоявся визначити пенсію, бо петербуржці взагалі не такі невільничі, як наші кіяне.

Я не писав Вам так довго, бо від кінця квітня був хорий, потім до мене приїздила мати, і ми разом робили подоріж, котра повернула мене до нормального стану. З кінця жовтня я знов оселився в Берліні, але мав пильну працю, і вона так абсорбувала мене, шчо я не міг зноситись з людьми.

Я твердо рішив старатися о знесення заборони пробувати мені в Галичині і Австрії. В цій справі я уже звертався за порадою до Павлика, і він був такій ласкавий, шчо прислав мені концепт подання до Намісництва, виготовлений Бубером. Однак же в концепті треба зробити богато переробок, а поручувати справу Буберу мені видається не зовсім відповідним, бо це може служити внішнім позором для доводів, шчо я отверто признаюсь до

соціалізму. З остатнім нічого і рипатись в цій справі. Окрім того я знаю, шчо йти в Галицьке Намісництво з якімсь папірцем, все одно шчо лізти до пічки з голими руками – нічого не зробиш, а тільки попечешся. Тому я думаю покі шчо зачекати з поданям і попробувати шче приватні дороги, котрих у мене дуже мало. Коли Ви можете дати мені яку раду, або чім запомогти, я буду Вам дуже вдячний. Як шчо заборона буде знесена, то в марцю я може приїду до Львова і побачусь з Вами, а в квітню я доконче перейду до Віденського Універс[ите]ту. Тут мені нічого робити. Догматичний марксізм і схематичний соціал-демократизм для мене вже überwundene Standpunkte. Німецька Соціал-Демократія формально не може бути для нас користною навіть при здобуваню політичної волі у Росії, бо тимчасово вона дуже опортуністична, а не революційна. Марксістом я зістанусь, але постараюсь приладити його до сучасних обставин на Україні, бо тільки позістаючись українцем я можу працювати в науці і літературі. Я хочу вибрати своєю спеціальністю порівнявче право, для чого потребую мати славянський етнологічний матеріал, котрий я можу дістати тільки на одному з австрійскіх У[ніверсите]тів і найбільше у Відні, а не тут. Я маю також надію, шчо Ви керуватимете моїми заняттями.

Чи не можно якось запомогти Павлику? Він обертався до мене в справі своїх довгів, але я не можу запомогти йому в цім разі безпосередньо, бо якби маєткові діла моєї родини були ліквідовані, то я мав би трохи грошей, тепер же у мене нічого нема і я дістаю тільки від матері на місячне утримання. Про довгі Павлика я уже писав до Петербурга і шче писатиму як туди, так і в Київ. У мене є надія, шчо звідти прийде для него запомога, хоч у него стільки довгів, шчо усіх ніхто не згодився оплатити, хіба треба особисто агітувати. На мою думку, головно в чім можно було би запомогти Павлику, це вистаратись для него о яке спокійне місце напр. бібліотекаря, бо пильна літературна праця руйнує його здоровля, а особливо шкодить його нервовому стану. Порадьте мені, чи не можно дійствовати в цім напрямку через Київ?

З великим напряженям слідив я від жовтня за звістками з Галичини[9]. Я читав Ваші статті в "Die Zeit" і "Kurjer'i Lwowskim"[10]. Охотнійше я бачив би Вас на університетскій кафедрі, але коли в Галичині тільки умислова марнота з Kathederfürhig, люде ж талану і правдивої наукової праці мусять зіставатись поза Університетом, то треба братись за політичну агітацію. З усього того, шчо я читав, я виніс переконання, шчо в слідуючі вибори побіда напевно зістанеться за Вами.

Сегодня я послав Вам двадцять марок, з ціх грошей дасте Ользі Федор[івні] на те, про шчо я єї прошу в особному листі, на решту ж вишліть мені обидва річники "Життя і Слова" (запренумеруйте його для мене на дальше), а окрім того "З вершин і низин" др[уге] вид[ання][11], "Нові українскі пісні"[12] і женевського "Кобзаря"[13], подайте мені також рахунок, скільки я зістанусь Вам довжний. Я ж не знаю цін ціх видань, й тому не можу прислати усіх грошей, довг же свій я верну в марцю, коли шче не раніше.

Обнімаю Вас до скорого побачення.

Ваш щирий друг Богдан.

ІЛ. – Ф. 3. - № 1630. – С. 157–164.

№ 5 **До Івана Франка**

NW. Karlstr. 22.II.
10. I. 96.

Дорогий друже!

Прийміть подателя цієї карткі як мого друга. Я міцно вірю в його шчирість. Він признав, шчо підставою до получення ріжних народів в боротьбі за волю і просвіту можуть служити тільки власні культурно-політичні інтереси кожного. Тому він шукає спільних пунктів, на котрих могли би зійтись полякі з русинами, а не покликається на стародавні права. З россійськими справами він далеко ліпше знаємий, ніж з нашими, і я дужче радий, шчо можу тепер направити його до Вас: до того я переконаний, шчо і для Вас ця знаємість буде інтересною.

Обіймаю Вас дружескі і міцно стискаю Вашу руку.

Богдан.

P.S. Назвиско моєго друга Броніслав Натансон.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1630. - С. 165–167.

№ 6 **До Івана Франка**

NW. Karlstr. 22.II.85.
10.01.96.

Дорогий Друже!

Віддасте долучаємий лист Броніславу Натансону з Варшави, котрий буде у Вас на цім тиждню. Прийміть його як моєго приятеля. Я цілком вірю в його шчирість. Він ясно зрозумів, шчо полученнє народів в боротьбі за волю і освіту може відбутися тільки на підставі культурно-помічних інтересів кожного з їх. Окрім того він позбувся багатих польских мрій. З россійскими справами він, розуміється, ліпше знаємий, ніж з нашими, і тому має до перших більше узнання. Коли ж Ви розважите, шчо він дуже здатний чоловік і син одного з найбагатших людей в Королівстві, то признаєте як важко ввести його в круг наших інтересів.

Я мусив ужити Вашої адреси, шчоби переслати йому лист, в котрім лежить друга така сама рекомендація його до Вас. Надіюсь, шчо Ви не в претензії на мене за це.

Вибачайте, бо я не можу на цей раз писати Вам більше, новина застала мене несподівано, і я мушу поспішати.

Обіймаю Вас дружескі і міцно стискую Вашу руку.

Богдан.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1630. – С. 169–171.

№ 7 **До Івана Франка**

15.1.96.

Даруйте, дорогий друже, шчо я знов непокою Вас. Передайте і цей лист моєму приятелю. Тут розходиться о то, шчо сюди був командірований окремий

шпітцель для него. Відповідні листи посідають люде, котрі взагалі викривають тепер в Німеччині усякі подлості.

Я боюсь, шчо мій дист не застав його в Варшаві, і тоді він не прийде сам до Вас. В понеділок вечером він виїхав з Варшави до Кракова, а потім буде у Львові. В кожнім разі він звернеться до пана Болеша, а тому упередіть цього останього, шчоби він направив мого пріятеля до Вас. Розуміється, це зістанеться проміж нас.

Міцно стискаю Вашу руку.

Ваш щирий Богдан.

ІЛ. – Ф. 3.. – № 1630. – С. 181–183.

№ 8 **До Івана Франка**

N. Auguststr. 89 IIч.
27.II.96.

Дорогий Друже Іване Яковлевичу!

Пишу Вам дуже коротко, бо не маю часу, а завтра писатиму Ользі Фед[орі]вні і вишлю подання. Я одержав Evmahnung, шчоби повернув книжку Ligne'я, тому вишліть її мені в той самий день, як одержите цей лист, інакше я втрачу право користати з бібліотеки. Висилати бібліотечні книжки із Берліна не можуть ані доценти, ані студенти, але ми випожичаємо книжкі на дом. Я розсудив, шчо робити противзаконня лекше одному, ніж удвох, і вислав Вам цю книжку сам. Книжку Maurу я вже два роки як обстальовував, але обидва рази мені відповіли, шчо вона вже випозичена. Від 2 до 9 марця відбудеся загальна ревізія Королівскої бібліотеки і усі книжкі будуть повернені. Коли хочете, я пожичу обидві ці книжкі або одну з них десятого і зараз вишлю Вам. Вашу картку я віддав Брюкнерові[14].

Одинадцять книжок "Життя і Слова", "З вершин і низин", "Кобзаря" і "України Irredenta"[15] я одержав. Дякую за все.

Не затримуйте ж тепер книжкі Ligne'я, бо мене бомбардуватимуть нефранкованими листами, а вкінці явиться сторож, і вийде скандал.

Міцно стискаю Вашу руку.

Ваш щирий Богдан.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1610. – С. 221–24.

№ 9 **До Івана Франка**

N.Auguststr. 89.IIч.
14.III.96.

Дорогий друже Іване Яковлевичу!

Не пригадаю, чи я висилав Вам один екземпляр російскої газети „Работник", в котрому поповнений безстидний плагіат одної з найліпших Ваших поезій. Запротестуйте проти цього, тим більше шчо ця поезія є в німецькому і польському перекладі і значиться там Вашою. З свого боку я незабаром писатиму до "Летучаго Листика" і попрошу зробити то само.

Я знов мусив відложити на пару днів висилку подання. Тепер я остаточно рішив тікати на будущий семестр до Відня. Я знаю шчо на ваших університетах нема катедр порівнявчого права взагалі, а славянського вчастності. Але мені більше ходить о книжковий матеріал. Я завжди був самоуком, ніколи не користувався наукового проводирства і навіть стратив надію коли небудь дістатись до правдивої школи. Однакож я рахую на то, шчо від професорів славянскіх літератур, історій або етнологій я могтиму засягти всказівки і ради. Я не знаю, як у Вас діляться фахи. В Росії курси так званої "Исторіи русскаго права" професори упорядковують в три отділа – історія державного (спеціально австрійского права, істор[ія] крімінального права і історія цівільного права. Остатні трактуються не догматично, а еволюціоністично, й тому цей предмет найбільше наближається до соціології. Чи курси державного польского права на Львовскому і Краковскому У[ніверсите]тах складаються з отих самих ділів, або ні? Загребский У[ніверсите]т мені не надається, бо мені прийшлось би потратити богато часу на угорский язик, та й сербску мову я знаю тільки поверховно.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1630. – С. 589–592. На сторінці 589-й ближче до верхнього лівого кута аркуша напис: "Канонічне право римське – і німецьке старе".

№ 10 До Івана Франка

8.VIII.96. Antwerpen.

Дорогий друже Іване Яковлевичу!

Ваш лист я вже давно одібрав, та не міг Вам відповісти, бо занадто був занятий. Окрім того наслідки відповіді поліції зі Львова показалися в найгіршій формі. Пруска поліція, довідавшись, шчо я видалений з Австрії, чекала тільки на повод, шчоби і самій причепитись. Для цего вона використала приїзд мого приятеля з Паріжа М. Єго арештували при вході в один ресторан, ніби узявши за другого студента, котрого колись видалили з Прус, а до мене прийшли з ревізією, шчоби справдити єго особу, бо я єго два дні не мельдував, хоч по правилам мельдувати треба на третій день. Попереду мені на поліції морочили голову, але скоро показалося, о шчо ім ходить. Мене розпитувались головно о моє минуле. Прийшлось знов роз'яснювати скучну історію, шчо з Австрії мене видалили по підозріню в панславістичній агітації, а в Россії переслідовали за зносини з Галичиною. Поки шчо мене лишили в спокою, тільки приставили двох шпіців, котрі в перші дні навіть і на ступінь не відходили від мене. А тепер остатні три дні перед виїздом один приходив аж до Університету і там дивився з ким я розмовляю.

Подлость і безчельність поліції в цім випадку перейшла усі границі. Моє берлінське життя (навіть коли б вони знали усі приватні подробиці) не давало жадного поводу, шчоби зачепати мене. Хоч як я і призвичаїний до поліцейских нападів, а вся ця історія мене роздражнила. Добрі люде радили мені покинути Берлін, та я сам ніколи не здаюсь і зістанусь, поки зможу. Жадні несподіванкі не можуть мене здивувати.

Тепер я роблю невеличку подоріж для відпочинку. Я хотів головно повандрувати пішки по Рену, але не міг собі відмовити, шчоби не навістити Антверпен і Брюкселлю. Уся моя подоріж треватиме 30 днів. У мене дуже мало грошей – не буде і трьох ринських на день з білетами на желізницю – і тому я вандрую яко ремісник (handwerkbursche). Та така подоріж може має більше вартості ніж по залізницях та готелях. Принаймні бачиш,. як люде живуть.

Смак роздражнення, з яким я знаходився остатні тиждні в Берліні, перешкоджав міні написати Вам, шчоби Ви прислали відповідь Адольфу Брауну, про шчо і як він мене просив. Ви на мене за це не сердитесь. Надіюсь, Ви єму вже написали і виповіли своє жичення, шчо до надрукування Вашої повісти.

В Берліні я розпитувався в антикварію про потребні Вам книжкі, але там страшенна біднота на французскі книжкі особливо антикварскі. Не зважаючи на те, шчо Берлін стає Weltstadt'ом, він дуже партікуляристичний, і в нему нічого не можно дістати. Тепер я спитаю про ці книжкі тут та в Брюкселі і маю надію їх дістати.

Ваші книжки "Життя і Слово" – шоста і перша не приходили.

Коли б Ви схотіли завідомити мене про шчо небудь на прудко, то могли б написати poste-restante до Келна, Франкфурта на М[айні] або Страсбурга – усі ці городи лежать у мене на дорозі. Зрештою, 5-8 вересня я вертаюсь до Берліна і тим часово мій адрес також p-r Postamt 24.

Вернувшись до Берліна, я займусь виключно підготовленням до докторскої дисертації. Та про темат я ще Вам писатиму і проситиму у Вас ради.

Міцно обіймаю і цілую Вас.

Богдан.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1630. – С. 597–602.

№ 11 До Ольги Франко

8. VIII. 96. Антверпен.

Дорога Ольга Федоровна!

Відповідь львовскої поліції настільки звичайне діло в моєму життю, шчо я постарався якнайшвидше забути про цю справу і полагодитись з конечностию, наскільки це можливо зробити об'єктивно. Мені буває тільки прикро, коли такі випадки перешкоджають мене в праці і задержують виповнення моїх замірів. Шчо я вже занадто в усему спізнився, Ви самі знаєте. Ось і в остатньому місяцю пруська поліція зробила на мене напад. Розуміється, вона нічого не доказала, але припровадила мене в страшенне роздражнення, так шчо я стратив на цьому два чи три тиждні.

Тепер під час ферій роблю невеличку подоріж для відпочинку, та мушу поспішати до Берліна, бо на мене чекає страшенна масса роботи.

Я сердечно Вам вдячний за Вашу прихильність і співчуття. Але вже треба погодитись з тим, шчо мені поки шчо не доведеться бувати ані у

Львові, ані в "рідних" горах. Розскажіть шчо небудь про мене дітям. Цілую їх міцно і Вас також.

Ваш Богдан.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1630. - С. 603–606.

№ 12 До Івана Франка

17.X.96.Charlottenburg
Kautstr. 18 Gartenh. part. rest.

Любий друже Іване Яковлевичу!

Я пообіцяв Вам винайти потрібні Вам книжкі, та не міг сповнити свого приречення. В Антверпені, як я Вам писав звідти, нічого не було, в Брюсселі ж я виходив усі антикварії і скрізь діставав відповідь: "C'est seulement a Paris,que vous loureevez cela". Тож саме я чув в Люттічу. Я мусив їм вірити, бо ще ніде не бачив таких багатих антикваріїв, як в Брюсселі. Комісії по достарченю ціх книжок вони не згоджувались брать, довідавшись, що я мешкаю не в Брюсселі. Тепер я ще раз звернусь до берлінських антикварів, а окрім того препоручу це діло своєму приятелю М., котрий в листопаді буде їхати через Берлін у Паріж для студій. Він напевне зробить усе, що тільки буде можно, шчоби знайти ці книжкі.

Дякую Вам за три перші книжкі "Ж[иття] і Сл[ова]". Стаття про Волгіна (Плеханова) і Ваша замітка до неї[16] навели мене на мисль виложити і мої думкі про це питання. Я віддавна вже "консеквентний марксіст" і тим часом ніколи не переставав бути українцем і хлопоманом, а завше полемізовав з теоріями в роді О.П. В останній час мої погляди набули особливої цільності і закругленості. Я думаю, шчо я з'умів би зовсім науково їх зформувати і обосновати бех усяких сантіменталізмів. Окрім того моє становисько не позбавлено оригінальности. Тільки формою я не володію; це у мене завжди слаба сторона. Напишіть мені, будьте ласкаві, чи надається программа журнала для такої статті, і чи буде у Вас місце? Я міг би Вам її прислати в листопаді або в грудні. Тепер я сижу над переробкою своєї статті о німецькому аграрному руху. Це заразом є і підготовлена студія. У нас є спеціальний професор по порівняльному праву, але у него не можно працювати. Я тут брав уділ тільки в семінарі Wirthschaftsgeschichte, але не хотів би робити з неї фаху для свого докторату. По-німецьки я ще нічого не друковав і не друкую. Уся моя літерацка праця складається тим часом з корреспонденцій і дрібних артикулів, котрі в офіціальних сферах не можуть служити мені рекомендацієй. Незабаром вийде нове видання одної книжочки мого батька під моєю редакцією і з доповненнями, але і там я підписався анонімними літерами, бо не хотів в такій спосіб робити наукової карєри. До того це книжка по карному праву, а не о Літовскім Статуті, те ж, що я пишу у свому поданню, неправда. Подання я написав так, шчоби воно тільки робило добре враження, формуляру же австрійских подань я не знаю, й тому я непевний, чи воно надається.

П[ані] Дашинск[а] кланялась Вам[17]. Бібліотечну книжку я одержав в свій час. дякую Вам.

Міцно зтискаю Вашу руку.

Ваш щирий Богдан.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1610. – С. 307-313.

№ 13 До Ольги Франко

17.X.96. Charlottenburg
Kautstr. 18 Gartenh. part.

Дорога кума Ольга Федоровна!

Дякую Вам за три книжечки, котрі я одержав. Я посилаю Вам тепер 8 марок. П'ять з них положіть на передплату "Ж[итя] і Сл[ова]", одну віддайте видавцям "Україна Irredenta", бо я одержав і другий примірник, а за дві, як можете, купіть і вишліть мені книжочку Дашінської о Нітшем[18], бо тут нема польскої книгарні. Не знаючи точно цін, я не певний, чи добре розклав ці гроші, але Ви справдіть мої рахункі, щоби за мною не було залежостей. Окрім того прошу Вас, висилайте мені усі наші видання по одному примірнику (Клоустона[19] я вже маю), а гроші я акуратно вертатиму Вам.

Мені було дуже мило одержати звістку від дітей. Вони зробили великій поступ від того часу, як я мав від їх вперше листи. Їм пишу окремо.

Жичу Вам усего найкрашчого. *Люблячий Вас Богдан.*

Напишіть мені також, як у Вас поставлений отділ бібліографії і про які книжки Ви хотіли б мати рецензії.

Старий мене питає, чи я сповнив свою обіцянку, а я, тільки одержавши Ваші книжкі, довідався, що у Вас діло наладилось і зовсім не знаю, як воно у Вас поставлено.

Міцно стискаю Вас.

Люблячий Вас Богдан.

P. S. Посилаю вам нове видання книжкі мого батька[20]. Може, Ви єї обговорите в своєму журналі. У Вас це також актуальна квестія; пригадайте хоч оповідання Сергія Д[егена], як він просидів цілу ніч з осудженим на смерть. Б.К.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1610. – С. 315-318.

№ 14 До Івана Франка

Berlin, 24-го марця 1899.

Дорогий друже Іване Яковлевичу!

Позавчора одержав від накладчика мою книжку, а завтра ввечері я їду до Петербурга. Над цією книжкою, авторскі екземпляри котрої я посилаю з цими стрічками для Вас і Павлика, я страшенно інтензивно працював більше двох літ. З початку я вийшов з конкретних соціологічних студій, але скоро побачив, що попереду треба проаналізувати усі методи ізслідування. Внутрішне я проробив девяносто другого року таку дорогу свого духового

розвою: 1)економічний матеріалізм, особливо Енгельс; 2) Фейербах, Штраус, французскі енціклопедисти, особливо Дідеро, Гельвецій і Гольдбах; 3)Гегель; 4) Кант. З внішней сторони, я приїхав сюди студіювати на правничому відділі порівняльне право, а на філозофічнім політичну економію в звязи з економічним матеріалізмом. Але потроху я перейшов путь до Зіммеля[21], а скінчив Віндельбандом[22] в Страсбурзі.

Вам мої ізслідування будуть лежати задалеко, так що вони не можуть серіозно заінтересувати Вас. Як будете мати часу, то прочитайте третю главу. Вона разом з шостою найважнійша в моїй книзі. Мої професори високо оцінили результати, до котрих я прийшов, так що я зміг знайти накладчика, котрий видав мою книжку на дуже вигідних умовах для мене.

Шкода, що личні діла так склалися, що я за час свого побиту на заході не міг навідатись до Вас! Тепер після четирьохмісячної відлучки я вертаюсь додому. Покі що я хочу зупинитись в Петербурзі і попробовати літературного щастя. Розуміється, нічого певного в цему нема. Мабуть, знову прійдеться терпіти поліцейскі шікани , може навіть ограничення місцевостей для побиту.

Посилаю Вам один єдиний лист, котрій мені написав Михайло Петрович[23]. Переховайте єго.

Як Вам буде що треба, то пишіть мені і в Россію тільки цензурно: Петербург, Гороховая, 8. Це не може зашкодити мені.

Передайте мій уклін Ользі Федорівні. Скажіть їй, що я дуже жалую, що перед виїздом не можу навідатись до Вас. Ваших дітей я цілую.

Моя мати, котра приїхала сюди, щоби їхати разом зі мною додому, пересилає Вам низенькі укліни.

Кланяйтесь від мене Павлику і передайте єму мою книжку.

Стискаю Вам руку.

Щиро Вас люблячий Богдан.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1611. – С. 65–68.

№ 15 До Івана Франка

Москва 21-го февраля 1908 р.
Покровка, Введенский пер., д. Самохина.

Дорогий друже Іване Яковлевичу!

Давно зібрався подякувати Вам за те, що стали в оборону моєї праці над виданням політичних писаній Драгоманова[24]. Ви зовсім вірно відгадали, що Драгоманов названий у мене „конституціоналістом-демократом" через lapsus calami[25], а властиво через той випадок, що свою статтю я писав в січню 1906 року, коли про россійских конституціоналістів-демократів ще мало було чутно, хоч партія і була заложена на три місяці перед тим. До того треба ще долучити наслідки жалізничного і почтового страйків, через котрі я не одержував россійских газет, і страшенну спішку, котра мені не позволяла робити що інше, окрім праці над Драгомановим, мішала навіть слідити за россійскими справами. Друга хиба парижского видання залежала від того, що у мене не було під руками "Громади"[26]. В Гельденберзі я не старався о те, щоб її видобути, бо ратував на те, що в бібліотеці "Освобожденія"[27] в

Парижі вона єсть, а як приїхав до Парижа, то довідався, що уся бібліотека уже виекспедійована у Россію. Тоді вже було пізно здобувати ці книжки з другого місця. На щастя, тут в Москві я знайшов усю "Громаду" в Румянцевському Музею. Щодо Вашого докору, що я получаю соціалізм з лібералізмом, то я з Вами не згоджуюсь[28]. Я получаю їх в їх чистім ідейовім змісті, а Ви розрізняєте, вказуючи на ворогування партій і на ті деякі додаткі, які через це ворогування повстали. Зрештою, мої погляди на ці відносини я виложив в одній моїй праці "Государство правовое и соціалистическое", котру я разом з деякими іншими працями одночасно з цім листом Вам посилаю.

Одно скажу, що я щиро і пильно працював над виданнєм писань Драгоманова і продовжую над їм працювати. Ні від кого в цій праці я не мав і не маю піддержки. Окрім лаєк і запідозріванів зі сторони "свідомих українців", бувших Конісковців, я не діждався і не дождусь. Усі мої заходи зробити спадщину Драгоманова загально-національним добром, використувані проти мене особисто.

Само паризьке видання повстало таким способом. В лютому 1905 р., пробуваючи в Київі, я пішов до В.П.Н. і сказав йому: звернітеся до В.Ф.С.[29], котрий 1889 році на парижскій виставі дав Др[агомано]ву 1000 фр (Народ), нехай дасть мені 600 рублів, а я вже вистараюсь, щоб на ці гроші ред[акція] "Освобожденія" видала писання Драгоманова. Для тамтого старого пана потрібна якась особиста аргументація і я аргументував тим, що наступають десяті роковини після смерті. За яких два чи три тижні В.П.Н. відповів, що 600 рублів на видання Др[агомано]ва є, та що вони порадились і рішили, що треба, щоб це видання було українським. Я відповів, що українським воно не може бути, бо нема такого видавництва, вказав на розповсюдження видання "Освобожденія" і на випливаючу з того користь розповсюдження ідей Драгоманова через популярне видавництво, але одночасно обіцяв вистаратись о зазначення участі в цьому виданню українців. Мене на ці наради не покликано, як взагалі ні разу не покликано до якогось українського діла. Усю зіму 1904/5 я жив у Київі, але міг бувати тільки на публичних українських святах, куди можно було брати білет за гроші, як наприклад публічне святковання 35-літнього ювілею Левіцького, вечір Шевченка. Навпаки на обидва банкети, котрі були звязані з ціми святами, але відбувались почасті приватно, я запрошення не одержав. Зазначаю це, щоб конкретизувати скільки (кружковщини) грубіянства ще в сучасному українстві.

Окрім 600 р., котрі я дістав через посередництво В.П.Н. (він особисто згоджувався з усіми моїми резонами), я ще одержав 300 р. від одного одесіта освободженця-автономіста. До нього я звернувся з тим, щоб він побалакав з одесскіми українцями про видання Др[агомано]ва, зібрав гроші, але він мені відповів, що з українцями він не хоче мати жадного діла; від себе особисто він згодився мені дати 600 рублів на видання писань Др[агомано]ва редакцією "Освобожденія".

Таким способом я мав усього 900 рублів. А Ви самі знаєте, що видавати такі два томи, які були видані, та ще в Парижі, коштує не 900 рублів і справді вони коштували більше ніж дві тисячі рублів. Недостаючі гроші на

це видання були з'ужиті з засобів редакції "Осв[обожден]ія". Розуміється, це було можливо тільки завдяки моїм особистим звязям з редакцією. Та взагалі це видання могло бути виконане тільки тому, що я дуже енергічно взявся за його. Усі видання "Осв[обожденія]" перервались ще в октябрі 1905 року, коли Струве[30] покинув Париж і виїхав до Петербурга. З другого тому Др[агомано]ва тоді було набрано тільки 4 аркуші. Я переконав жінку Струве, що треба закінчити це видання і не жалів ані праці, ані коштів для цього. Виключно для Драгоманова друкарня "Освоб[ожденіє]" працювала ще до кінця лютого 1906 року. Щоб закінчити це видання, я переїхав з Гейдельберга до Парижа, де мешкав майже цілий місяць.

З усього цього можете бачити, що коли я казав надрукувати на огортці "издається по иниціативі и на средства украинцев-демократов", то я поводувався як найлояльнішими учуттями до українства. При такому стані річей Ви зрозумієте, яка брехня виставляти діло так, що українці-демократи видали Драгоманова, а Б.К. в своїй статті усе це діло портив своїми "баламутними заходами коло політичної спадщини Драгоманова"[31]. Розуміється це робиться не з незнання, д. С.Єфремов дуже добре знає вище наведені факти, а виключно для нової тенденції.

Ви закинули мені, що я не зазначив свого становиска в статті, доданій до парижского видання писань Др[агомано]ва[32]. Але я робив це навмисне, бо не хотів висуватись з своєю особою, а думав тільки про користь загалу. Зрештою, мені здавалось, що є така позіція, котра може бути спільною для всіх українців. Вище я сказав, що не належачи до жодного гуртка, я був поставлений поза український рух зімою 1904/5 років. Але від себе я старався знайти якийсь спільний грунт. Розуміється цей спільний грунт я нащупував з того осередка, в якій я був поставлений. В противній українцям київскі "освобожденці" зараз і по моїм приїзді звернулись до мене. Я відразу був вибраний в члени київського комітету Союза Освобожденія (через кооптацію), хоч не був членом жодного гуртка і навіть не мав звязків з жодним з них. Цілу зиму я і працював в ньому. Дивні відносини були між Київскім відділом Союза освобожденія а українськими елементами. Усі знані українці були членами того або іншого гуртка Союза Освобожденія[33], але ані один з видатнійших українців не зміг поставити себе в своєму гурті так, щоб бути вибраним від нього репрезентантом до комітету. В комітеті було тільки два члени Старої Громади з тих, котрі не мають в українстві власної позіції і грають ролю більше менше юрби, так входив у нього я, котрого, як сказано, в жодну українську організацію не покликано. (Тепер можно записатись до організації, таж вони були нелегальні і треба було бути покликаним).

В лютому почав наш комітет лагодитися до з'їзду, котрий відбувся в кінці марта 1905 в Москві. Я висловився за те, що київський комітет мусить зазначити на цьому з'їзді спеціально українські жадання. Один з "старих громадян" піддержав мене і аргументував це в той спосіб, що українці лагодяться до свого з'їзду і коли Союз Освобожденія не зазначить прихильну позицію до українства, то обидва рухи зараз розійдуться. Тоді комітет погодився з нашими пропозиціями і постановив організувати спеціальну

комісію для вироблення українських позицій для з'їзда "Союза Освобожд[енія]". В цю комісію вибрано з комітету нас двох українців і двох россіян, а з поодиноких гуртків київського відділа Союза запрошено усіх видатнійших українців. Від участі в цій комісії ухилявся Стешенко[34], а С. Єфремов брав в ній найжівійшу участь. З самого початку наших праць українці під проводом С. Єфремова висунули вимагання національної автономії України. Але згодом нам вдалось переконати їх, що таке вимаганнє не відповідає реальним обставинам. Тоді всі згодились, не виключаючи і С. Єфремова, що національна автономія зістається пунктом програму maximum, а як minimum усі приймають "областную автономию". З цими резолюціями ми й поїхали на з'їзд Союза Освобожденія в Москву. Та нам і областную автономію відкинуто.

Але я вважав ці постанови для себе обовязковими. Я їх виложив в своїй роботі про українське питаннє в "Освобожденіи", здається в 75 №-рі – єдиній статті про українство в "Освобожденіи"[35]. Їх я держався як за провідну нитку в своїй статті – передмові до писань Др[агомано]ва. То, що я зложив у цій статті наприклад на стороні XLIII власне і есть результат ціх постанов[36]. З поводу висловленого там С. Єфремов запідозріває моє українство[37]. Але це ті самі резолюції, з котрими він згожувався, коли був членом одного з гуртка київського Відділу Союза Освобожденія.

Правда, після вибрання усіх цих резолюцій українці скликали накінець свої з'їзди, організували попереду дві партії, потім ночами їх зливали в одну; але певна стойкість все-таки обов'язкова, не зважаючи на випадкові історичні пригоди. Я виїхав в марті 1905 за границю и за винятком короткої перерви в серпню 1905 пробував за границею до квітня 1906. В серпню 1906 року, коли я на місяць повернувся на село у Полтавщину, трапилось мені якось бути у Полтаві. Спотикаюсь з Є. Чикаленком[38] я оповідаю як стоїть діло з виданнєм писань Др[агомано]ва. Коли чую від нього таку думку: "Та ми тепер боїмось, як би видання Др[агомано]ва не було нам шкодливе, він же стояв за областну автономію, а ми тепер пішли далі і обстоюватимемо національну автономію".

Ці слова мені частенько нагадуються і іноді мені приходить думка, що усе, що писав С. Єфремов про Драгоманова та мою працю коло видання його писань, є свідома брехня. В цьому може був певний план – зробити з Драгоманова українського святого, звернувши усе, що не годиться з офіціальною українською святостю на "баламутні заходи коло єго спадщини". Та розуміється це тільки гіпотеза.

Що в такому цінуванню моєї праці над виданнєм політичних писань Др[агомано]ва моя особа виставляється в ганебному світлі, мене дуже мало цікавить. Тому я й не полемізую, а відмовчуюсь, хоч міг би навіть в отвертому листі розкрити усі брехні, котрі писались про мене. До того я вважаю, що С. Єфремов не заслугує того, щоб звертати уваги на єго брехні. Мабуть з нього виробиться другий Арабажин[39]; це продукт занадто утрірованого гуртковства.

Але мені жаль, що це дуже шкодить розповсюдженню і виданню політичних писань Др[агомано]ва. Така стаття про перший том московського

видання[40], яка була надрукована в № 29 "Ради", в котрій С. Єфремов більше говорить про себе, ніж про Драгоманова[41], безумовно шкодлива для цього видання. Це видання дуже дороге, і воно може бути закінчено, як буде мати успіх комерційний. Але Ситін зобовязався платити Людмилі Михайлівні 40 рублів за аркуш в 40 000 букв і вже заплатив їй 1000 рубл. Як усе виданнє буде закінчено, він заплатить їй 4000 рублів. Ці гроші були б хоч малою компенсацією матеріальною родині за те, що він зробив для України. Однак же розуміється, Ситін не викіне дурно грошей. Я боюсь, що як це видання не буде мати комерційного успіху, він не схоче закончити єго. Він підписав контракт і зобовязався видати так, як це зазначено в заяві "От редакторов"[42], але він може ризікнути навіть процессом.

Шкода мені, що українство замісць широкої культурно-політичної течії обернено і якійсь сектярский напрямок. В цьому винні гуртківський догматизм взагалі і биття поклонів перед догматом національної автономії України в частності. Тому я й мусив зазначити мою ворожу позіцію до цього догмата на стор. XXXIV и XXXV моєї передмови до московського видання[43].

Одночасно з цим листом посилаю Вам перший том московського видання, котрий недавно вийшов. Судіть як знаєте. Але вірте, що коли я писав своє переднє слово, я мав на оці виключно інтереси українства. Мені тут зі сторони дещо виднійше, ніж у Вас в партійній колотнечі.

Окрім того посилаю усі мої праці з остатнього року. Накінець посилаю також сім випусків "Критического Обозрения", юридичний відділ котрого я редагую. Чи не згодитесь Ви написати для "Критического Обозренія" о першому томі Политич[ескіх] сочин[еній] Др[агомано]ва рецензію не більшу як на три сторінки (6000 букв) нашого видання. Розуміється, треба писати, що цікавого для россіян взагалі є у Драгоманова. Ми платимо гонорар 100 рубл. за 40 000 букв, виходить по 5 рублів з копійками за сторінку. Напишіть як найскорше відповідь хоч карткою, згоджуєтесь написати таку рецензію в три сторінки і коли Ви можете прислати манускріпт (чим скорше, тим ліпше).

Я з великим інтересом чекаю Вашої історії української літератури[44]. Вашу статтю "Южнорусскои литер[атури]" в словарі Брокгауза і Ефрона[45] уважаю за найліпше, що есть в тій справі.

З 20 лютого 1906 року з Парижа я післав Gesuch у Віденське Міністерство внутрішніх справ, щоб з мене знято заборону в'їзду до Австрії. Потім Єллінек (Jellinek)[46], котрий усе діло налагодив, писав мені, що моє прошення задоволено. Та я не маю жодної офіціальної звістки про це, бо волочився по світу і відповіді від міністерства не дістав. Чи не могли б Ви дістати яку легітімацію, чи можу і так приїхати до Львова. Тоді може в двадцяті роковини нашого остатнього зобачення я приїхав би до Львова і ми знову зобачимось.

Хотілось би мені побачити Вас, Вашу жінку, Ваших синів і Вашу дочку. З дітей Ваших я знав тільки двох старших синів та й то малими дітьми. Тепер вони козакі, кінчають а може вже й покінчали університет. Шлю свої низенькі уклони Вашій жінці, поздоровте від мене Ваших синів. Може ще коли побачимось в життю. Якщо трапиться кому з Ваших синів бути в Россії, то

нехай заїздять до мене у Москву. Буде він прийнятий як рідний і дуже буду єму радий. Жінка моя теж кланяється Вашій жінці і Вам.

Глибоко Вас поважаючий и щиро люблячий
Богдан Кистяковскій

ІЛ. - Ф.3. - № 1630. - С.607-623.

ПРИМІТКИ

1. Тут і далі йдеться про Михайла Петровича Драгоманова (1841–1895).
2. Невестюк Яків (1868–1939) – один із діячів радикальної партії. У червні 1892 року був заарештований на кордоні із забороненою в Росії літературою. Про цей епізод написав у "Споминах з моєї пригоди в Росії", які були надруковані у 17-му номері "Народу" за 1893 рік.
3. В момент написання цього листа надії на кафедру у Львівському університеті у І. Франка могли ще бути, адже 18 березня 1895 року І.Франко відбув габілітаційний колоквіум з української літератури і етнографії, а 22 березня того ж року прочитав пробну (габілітаційну) лекцію перед професорами філософського факультету про поему Т. Шевченка "Наймичка".
4. Працюючи в той час над дисертацією, Б. Кістяківський мав намір перейти на навчання до Віденського університету, а восени 1895 року навіть їздив до Відня, щоб дізнатися про умови вступу. Однак, дізнавшись про заборону йому перебувати на території Австрійської імперії, змушений був повернутися до Берліна. Л. Депенчук вважає, що під час візиту до Відня восени 1895 року Б. Кістяківський мав намір "зустрітись зі своїм кумом, як він називав І. Франка" (Депенчук Л. Богдан Кістяківський. – Київ: Основи, 1995. – С. 52).
5. Йдеться про дітей Івана Франка – синів Андрія (1887–1913), Тараса (1889–1971) та доньку Ганну (1892–1988). Богдан Кістяківський був хресним батьком Тараса.
6. На той момент всякі надії І. Франка на університетську кафедру були вже поховані. Як свідчить лист письменника до А. Кримського від 30 липня 1895-го, міністерство освіти не затвердило йому габілітації. Про це, мабуть, і відписав у своєму листі І. Франко Б. Кістяківському, бо вже в наступному листі до письменника від 3 січня 1896 року він шкодує, що "люде ж талану і правдивої науки мусять зіставатись поза Університетом..."
7. Йдеться про Людмилу Михайлівну Драгоманову (1842–1918) – дружину Михайла Драгоманова.
8. І. Франко сповістив про це Л. М. Драгоманову листом 7. 01. 1896 року. В ньому, зокрема сказано: "Вчера я одержав через Берлін звістку, що петербурзький фонд літературний (воспомоществования нуждающимся литераторам и ученым) присудив дати Вам 300 руб. річної запомоги" (Франко І. Зібр. творів в 50 т. – Т. 49. – С. 66). Згадана звістка "через Берлін" поступила від Б. Кістяківського.
9. Причиною такого інтересу Б. Кістяківського до галицьких подій у той час були вибори до державного австрійського парламенту. На цих виборах 1895 року було висунуто кандидатуру Івана Франка, але письменника так і не було обрано послом.
10. "Die Zeit" – громадсько-політичний і науково-мистецький часопис, який видавався у Відні 1894–1914 роках. "Kurjer Lwowski" - польська щоденна громадсько-політична газета, що виходила у Львові протягом 1883–1926 років. У 1887–1897 роках співробітником її був Іван Франко. Від вересня включно до грудня 1895-го у "Die Zeit" були опубліковані такі статті І. Франка: "Die Bauerbewegung in Galizien" (Bd. 4, № 51, 21.IX, S.177–180) "Galizische Wahlen" (Bd.5, N53, 5.X, S.1–3), "Die jungste galizische Wahl" (Bd.5, N58, 9.XI, S. 82–84).

Статті, які друкувалися у "Kurjer Lwowski", перераховані у виданні: Франко Іван: Бібліографія творів. 1874–1964 /Склав М. Мороз. – Київ: Наук. думка. 1966. – С. 275–280.

11. Друге видання збірки поезій І. Франка "З вершин і низин" надруковане 1893 року.
12. Мається на увазі праця М. Драгоманова "Нові українські пісні про громадські справи", видана 1881 року.
13. Йдеться про видання: Кобзарь (Виданьа стереотіпне). – Женева: Печатньа "Работника" й "Громади". 1881 (Видання в двох книгах).
14. Брюкнер Олександр (1856–1939) – польський і німецький філолог-славіст, історик культур, автор праць з польської мови та літератури, української та російської літератур. Знайомий І. Франка.
15. Йдеться про книжку громадського діяча, публіциста, члена Радикальної партії, марксиста Юліана Бачинського (1870–?), видану 1895 року, де чи не вперше було порушено питання української національної самостійності. І. Франко у журналі "Житє і слово" (1895. – Т. 4. – С. 470–483) доволі гостро зрецензував її. Ця Франкова рецензія – перша спроба письменника ревізувати вчення марксизму.
16. Йдеться про статтю Ів. Січовика "Російський народник і єго критик", опубліковану у журналі "Житє і слово" (Житє і слово. – 1896. – Кн. 3. – С. 225–229, розділ "Критика і бібліографія") разом із заувагою І. Франка до неї (там же, с.229–230). Стаття присвячена обговоренню книги В. Волгина "Обоснованіе народничества въ трудах В.В.". Плеханов Георгій Валентинович (1856–1918) – діяч російського соціалістичного руху, теоретик і пропагандист марксизму, один із засновників РСДРП.
17. Очевидно, йдеться про Зофью Голінську-Дашинську (Golinska-Daszynska, 1866–1934) – історика і соціолога, дружину знаного соціаліста і марксиста Гната Дашинського. Вона 1891 року захистила докторат в Цюріху, а з 1894-го працювала в Берліні як приват-доцент Академії ім. Гумбольдта. Детальніше про неї див: Polski Slownik Biograficzny. – T.VIII / 1. – Zeszyt 36. – Warszawa: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1959. – S. 223–225). Чоловік З. Дашинської – Гнат та його брат Фелікс були родичами родини Дзвонковських зі Станіслава, з якими І. Франко тісно контактував, тож З. Дашинська мала нагоду бути знайомою письменника.
18. Очевидно, йдеться про згадану вище Зофью Голінську-Дашинську. У поданому джерелі про неї, на жаль, не вказується її праць, пов'язаних з німецьким філософом Фрідріхом Ніцше, тому встановити, яку працю просить Б. Кістяківський у І. Франка, важко.
19. Вільям Александр Клоустон – англійський етнограф та історик літератури, автор двотомної праці "Popular tales and fictions, their migrationis and transformations" (1887). Розділи цієї праці вийшли у Львові 1896 року у перекладі А. Кримського під заголовком "Народні казки та вигадки, їх вандрівки та переміни". Саме цей український переклад просить у Івана Франка Б. Кістяківський.
20. Йдеться про видання книжки Олександра Федоровича Кістяківського (1833–1885) "Исследование о смертной казни". Видання задумувалося здійснити в 1895 році до десятиліття смерті його автора, але видання вчасно не вийшло, а вийшло тільки 1896 року.
21. Зіммель (Simmel) Георг (1858–1918) – німецький філософ і соціолог, доцент Берлінського університету, під керівництвом якого Б. Кістяківський мав намір писати дисертацію.
22. Віндельбанд (Windelband) Вільгельм (1848–1915) – німецький філософ, голова баденської школи неокантіанства, професор філософії Страсбурзького університету. За рекомендацією Г. Зіммеля Б. Кістяківський працює над дисертацією під керівництвом В. Віндельбандта.

23. Йдеться про лист М. Драгоманова з Софії до Б. Кістяківського від 1 (13) лютого 1895 року. Пізніше І. Франко надрукував цього листа у виданні М. Драгоманов. Листи до Ів. Франка і інших. 1887 1895 / Видав І. Франко. – Львів, 1908. – С. 296.
24. Йдеться про видання: Собраніе политическихъ сочиненій М. П. Драгоманова / Печатается по инициативе и на средства украинцев-демократовъ. – Paris: Society Nouvelle de librairie et d'edition, 1905. – Издание редакции "Освобождения". – Т.1. – 375 с., Т.2 – LIX+874 с. До другого тому цього видання Б. Кістяківський написав ґрунтовну передмову (59 сторінок). І. Франко висловив зауваги щодо цього видання загалом і вступної статті Б. Кістяківського зокрема, у постскриптумі до статті "Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова", яка була опублікована у "Літературно-Науковому Вістнику" 1906 року (Т.35, кн.8, с. 226–240).
25. У статті "Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова" І. Франко писав: "Можливо, що зачислення Драгоманова до конституційних демократів [...] – можливо, кажу, що таке зачислення з боку Б.К. було тільки lapsus calami і не було продиктовано виразною тенденцією – затягти Драгоманова десять літ по його смерті під стяг партії, що надала свою фізіономію першому російському парламентові, партії, прозваної кадетами" (Франко І. Зібр. тв.: В 50 т. – Т. 45. – С. 433).
26. Йдеться про український часопис "Громада", що видавався М. Драгомановим при співпраці М. Павлика та С. Подолинського в Женеві 1878–1882 роках.
27. "Освобождение" – російський журнал, орган ліберальної опозиції, який видавався 1902–1905 років у Штудгарті, а потім у Парижі під редакцією П. Б. Струве.
28. Йдеться про вступ до статті І. Франка "Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова", який починається: "Так само не зовсім обережним був д. Б. К., прикладаючи до Драгоманова епітет соціаліста з додатком лібералізму, яким буцімто визначаються всі правдиві соціалісти" (Франко І. Зібр. тв.: В 50 т. – Т. 45. – С. 433).
29. Під буквенними криптонімами йдеться, очевидно, про промисловця та мецената української культури Василя Федоровича Симиренка (1835–1915) та громадсько-політичного діяча, філолога, журналіста Володимира Павловича Науменка (1852–1919).
30. Струве Петро Бенгартович (1870–1944) – економіст, філософ, політичний діяч.
31. Цитата зі статті С. Єфремова "Політична спадщина Драгоманова", яка була рецензією на московське видання творів М. Драгоманова і опублікована в рубриці "Бібліографія" в газеті "Рада" (1908. – № 29. – 5(18).02. – С. 3).
32. У статті "Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова" І. Франко, згадуючи про видання праць М. Драгоманова, писав: "Весною сього року видано було під редакцією "Освобождения", по ініціативі і накладом "українців-демократів" другий том "Собрания сочинений М. П. Драгоманова", до якого передмову, життєписний нарис автора додав д. Б.Кістяківський. Передмова написана загалом розумно, факти про життя Драгоманова зведено рукою знавця і прихильника, хоч автор не зазначує виразно свого власного становища супроти ідей Драгоманова" (Франко І. Зібр. тв.: В 50 т. – Т. 45. – С. 432).
33. "Союз освобождения" – створена 1903 року нелегальна організація, яка об'єднувала конституціоналістів, представників інтелігенції, лібералів-земців. Організація була попередницею деяких ліберальних партій, зокрема партії "Народная свобода". Б. Кістяківський брав участь в установчих зборах організації, місцевих її осередків (зокрема у Києві).
34. Стешенко Іван (1873–1918) – громадський та політичний діяч, педагог, літературознавець, письменник, член Старої Громади.
35. Йдеться, очевидно, про статтю Б. Кістяківського "Русскія оппозиціонные партіи и украинцы", опубліковану у журналі "Освобождение" – 1905. – № 77. – 26 (13). 09. – С. 467–470 за підписом: Украинецъ. Ця стаття написана Б. Кістяківським як відповідь на статтю И.Л.Н. з Києва "Ультранациональная позиция

русских опозиционных партий" ("Ruthenishe Revue. 3 jahrd.. №13)".Ось як фомулюються постанови цього з'їзду у даній статті (для кращої читабельності подаємо за сучасним російським правописом): "I. Признавая для будущего политического строя единственно справедливой и разумной систему федеративной организации на основе национальной областности, в настоящее время, руководясь главным образом желанием устроить централизационный характер управления, мы считаем наиболее удобным и целесообразным создать областное самоуправление, распределив области насколько возможно, по однородности условий экономических, географических и этнографических для каждого из них, причем система местного самоуправления, начинаясь от сельской общины и мелкой земской единицы, переходит через уездные и губернские земства и заканчивается областным земством, имеющим свое представительство в сейме. Необходимость создания более крупных единиц самоуправления, чем губернские земства, а именно областного самоуправления, диктуется следующими соображениями: 1), общностью многих задач самоуправления, которая даже в современной России привела к учреждению целого ряда окружных управлений, охватывающих несколько губерний (учебные, фабричные, судебные, почтово-телеграфные, военные, административные округа); 2) не раз возникавшей у существующих губернских земств потребностью объединения не только в общерусскую земскую организацию, но и в организации областные, например для борьбы с эпидемиями и эпизоотиями для правильной постановки школьного дела, для организации агрономической помощи населению и т.д.; 3) распределением экономических и культурных интересов и этнографических особенностей по крупным территориальным районам, охватывающим несколько губерний и образующих таким образом естественные границы для деления России на области; 4) искусственностью существующего в многих случаях деления России на губернии, границы которым были иногда проведены по случайным соображениям без внимания к экономическим, культурным и этнографическим условиям; 5) усилением престижа организаций самоуправления, чем гарантируется более правильное развитие местной жизни и предупреждается опасность бюрократической централизации; 6) более рациональной организацией верхней палаты, как представительства местных областных интересов, в которой при единстве общегосударственных задач найдут себе выражение все общеобластные потребности и которая обезпечивает на будущее нормальный переход к реорганизации строя на федеративных началах.

II. 1) Преподавание в начальных школах для украинского населения должно вестись на родном языке его, а общегосударственный язык занимать в них место только как предмет преподавания, причем общества с неукраинским населениям могут основывать школы с преподаванием на своем родном языке. Для подготовки учителей начальных школ должны быть созданы специальные учительские школы также с украинским языком преподавания. В средних и высших школах пока должны быть введены как предметы обучения украинский язык, история Украины и история украинской литературы. В высших школах профессора по желанию могут читать лекции и на украинском языке. 2) В общественных учреждениях областей с украинским населением украинский язык уравнивается в правах с общегосударственным языком. Язык делопроизводства в судах и административных местах должен определятся в зависимости от желания лиц, имеющих дела в этих учреждениях. Учреждения, близкие к украинскому народу, должны вести делопроизводство на украинском языке" (С. 468).

36. Йдеться, мабуть, про передмову до паризького видання 1906 року. На вказаній сторінці Б. Кістяківський, говорячи про працю М. Драгоманова "Вільна спілка", пише: "Между тем, читатель может сам убедится, что национальная автономия Украйны как таковой совсем не предусматривается программой "Вольного Союза": она выдвигает как основное требование создание только областной

автономии. [...] Ввиду всего этого украинцы-националисты согут соглашаться на программу "Вольного Союза", только идя на компромисс. Это тот минимум, от которого украинцы-националисты и ненационалисты не могут отступить ни шагу".

37. Б. Кістяківський натякає на критику С. Єфремова у статті "Відгуки з життя і письменства" ("Нова Громада. – 1906. – № 6, червень. – С. 152–162. З приводу уступу передмови Б. Кістяківського, наведеного нами в попередній виносці, С. Єфремов пише: "Автор, як видно – російський "ка-де" (конституційний демократ) з деякими, досить виразними, хоч і недалекими, українськими симпатіями. [...] Що програму „Вільної спілки" жадна з теперішніх партій українських не може цілком за свою взяти – це правда. Але російський "ка-де", навіть із симпатіями до українства, не може собі й у голову тієї надто простої річі взяти, що з часів, коли ту програму складено, ми таки поступили наперед і через те питання автономії, як його представлено в програмі „Вільної Спілки", найменше нас задовільняє. Коли Драгоманов складав "Вільну Спілку", про питання національної автономії можна було говорити тільки теоретично, воно було ще зовсім не розроблене, і нічого дивного нема, що такий тверезий, практичний політик, як Драгоманов, зупинився на половині дороги, щоб не вдаватись, як тоді здавалось, в утопії. Инша річ тепер. Автономія для всіх недержавних народностей, – українці тут не повинні якимсь винятком бути, – це вже цілком практичний постулят, і українські політичні діячі не можуть виставити иншого домагання, хоч би тут довелося проти себе мати й авторитет Драгоманова та нарікання за "націоналістичність", які раз у раз чуємо від заступників російських партій. Нічого "моргати" на якесь "совершенно (!) животное чувство культурно-національного самосохраненія, продолжающее національний шовінізм", як говорить д. Б.К. трохи згодом, бо домагання автономії України виставляють українські партії, виходючи з тих самих загальнолюдських ідеалів, на яких стояв і Драгоманов. Тільки що сучасні наступники Драгоманова, відповідно до обставин часу, можуть і повинні піти далі, ніж ішов він, і це зовсім річ нормальна. Вимагати, щоб розвиток політичної думки зупинився на одному місці, хоча б його визначив такий дужий розум, як Драгоманов, може тільки завзятий доктринер, якому більше важуть бумажні формули, аніж домагання живого життя. Тим часом усякі програми лиш стільки мають ваги, скільки в їх справжнє життя одбивається, і сучасні українські "націоналісти", беручи термін д.Б.К., мусіли ясніше поставити справу національної автономії якраз через те, що життя все виразніше ту справу висуває. І коли хочете, вони зовсім не розходяться і з Драгомановим, бо він *не* принципіяльно, а тільки з практичних міркувань обстоював свою "областную" автономію. Коли життєві обставини змінились, то цілком натурально, що й українці мусіли змінити свої домагання, засновуючи їх, проте, на тих самих ідеалах загальнолюдського поступу і справедливости та йдучи тим самим "путем федерализации", яким увесь час Драгоманов ішов" (С. 159–160).

38. Чикаленко Євген Харлампійович (1861–1929) – громадський діяч, публіцист, видавець, агроном, землевласник, меценат української культури.

39. Арабажин Костянтин (1866–1929) – історик літератури, критик, журналіст.

40. Йдеться про видання: Драгоманов М. П. Политическіе сочинения / Под редакцией проф. И. М. Гревса и Б. А. Кистяковского. – Т. 1: Центръ и окраины. – Москва: Типография Т-ва Сытина, 1908. – LXXXII+ 486 + VIIc. До цього видання також долучена велика вступна стаття Б. Кістяківського "М. П. Драгоманов. Его политическіе взгляды, литературная деятельность и жизнь".

41. Йдеться про рецензію С. Єфремова на московське видання творів М. Драгоманова під назвою "Політична спадщина Драгоманова", опубліковану в рубриці "Бібліографія" в газеті "Рада" – 1908. – № 29. – 5 (18).02. – С. 3.

42. Згідно з запискою "От редакторов" московського видання, планувалося чотиритомне видання творів М. Драгоманова. Перший (і єдиний, який вийшов друком) том мав назву "Центр и окраины", другий – мав мати назву "Национальность и культура", третій планувалося озаглавити "Словянство и федерализм", а четвертий – "Политическая свобода и права личности".
43. Йдеться про вступ передмови Б. Кістяківського до московського видання творів М. Драгоманова, почавши від слів "Поэтому Драгоманов был безусловным противником национального сепаратизма..." до слів "этой близости еще больше усиливалось в его глазах тем, что как он твердо верил, русская литература приобретет всесловянское и даже мировое значение".
44. "Історія української літератури", над якою І. Франко почав працювати 1907–1908 рр., була недокінчена автором і за життя письменника не опублікована. 1910 р. Українсько-руською видавничою спілкою у Львові у серії "Писання Івана Франка" було опубліковано Франків "Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р".
45. Йдеться про нарис І. Франка "Южнорусская литература", опублікований у 41 томі "Энциклопедического словаря Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона " (Спб., 1904. – С. 300–325).
46. Єллінек (Jellinek) Георг (1851–1911) – німецький юрист, філософ, приятель Б. Кістяківського.

ЛІТЕРАТУРА

1. Депенчук Л. Богдан Кістяківський. – К.: Основи, 1995.
2. Єфремов С. Відгуки з життя та письменства // Нова Громада. – 1906. – № 6, червень. – С. 152–162.
3. Єфремов С. Політична спадщина Драгоманова // Рада. – 1908. – № 29. – 5 (18).02. – С. 3.
4. Калинович В. Політичні процеси Івана Франка та його товаришів. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1967.
5. Кістяківський Б. Вибране /Пер. з рос. Л. Малишевської; упоряд., прим. Л. Депенчук. – К.: Абрис, 1996 (Серія "Українські мислителі").
6. [Кістяківський Б.] Предисловие // Собрание политическихъ сочиненій М. П. Драгоманова съ біографическимъ очеркомъ и портретомъ автора. – Т. II. – Paris: Societe mouvelle de Libraire et d'editiom, 1906.
7. Синявський А. Із споминів про Б. О. Кістяківського // Синявський А. Вибрані праці. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 107–111.
8. [Франко І.] І.Ф. Dr. Th. Kistiakowski, Gesselschaft und Einzelwesen, eine methodologische Studie. Berlin 1899. // Літературно-науковий вістник. – 1899. – Кн.6 (червень). – Хроніка і бібліографія. – С. 189. – Підписано: І.Ф.
9. Франко І. Зібр. творів у 50 т. – Т. 49. – К.: Наук. думка, 1986.
10. Франко І. З останніх десятиліть XIX віку // Франко І. Зібр. творів у 50 т. – Т. 41. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 471–529.
11. Франко І. Суспільно- політичні погляди М. Драгоманова // Франко І. Зібр. творів у 50 т. – Т. 45. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 423–438.
12. Хейман С. Кістяківський: Боротьба за національні та конституційні права в останні роки царату / Пер. з англ. С. Левченка. – К.: Основні цінності, 2000.
13. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – Львів, 2000.

КАТЕРИНА ЗОЗУЛЯК

ЇХ ЄДНАВ ШЛЯХ ПОСТУПУ

Велику цінність для франкознавців становить тривале і плідне листування між Іваном Франком та вченим-славістом Матіясом Мурком. Прикро тільки, що листи М. Мурка до І. Франка ще досі не перебувають у науковому обігу – випадає ціла сторінка з творчого життя І. Франка 1894–1910 років.

Сім листів Івана Франка до Матіяса Мурка опубліковано у багатотомному зібранні Франкових творів (К., 1986, т. 49 і 50), а листи Матіяса Мурка до Івана Франка (їх дванадцять) у рукописному вигляді зберігаються у фондах НАН України (відділ рукописів Інституту літератури імені Т. Шевченка, ф. 3, № № 1612, 1624, 1626, 1632).

Матіяс Мурко (1861–1951) – видатний словенський і чеський філолог-славіст. У різні роки він був професором Віденського, Лейпцизького і Празького університетів. У 1931–1941 роках – директором Слов'янського інституту у Празі. Вчений з широкою науковою ерудицією, володів німецькою, польською, російською та іншими мовами, і це, мабуть, зблизило з ним Івана Франка. Це припущення підтверджує стаття І. Франка 1897 року "Поступ славістики на Віденськім університеті"* .

Іван Франко познайомився з Матіясом Мурком у Відні 1893 року, перебуваючи на курсах лекцій професора В. Ягича "Вступ до вивчення слов'янської філології" (можливо, він слухав лекції М. Мурка).

Саме цим, 1893 роком, датується і перший лист І. Франка до М. Мурка. У ньому (кінець грудня) І. Франко ділиться з М. Мурком тим, що почав видавати журнал "Житє і Слово" і просить написати для наступного номера цього журналу біографію В. Ягича. З відповіддю на цього листа М. Мурко не забарився – надіслав її І. Франкові 2 січня 1894 року. Біографію В. Ягича писати відмовився – вважав авторитетним автором для неї самого І. Франка: "... і так краще від усіх можете Ви написати потрібну статтю"**, – йшлося у листі.

Листування між І. Франком та М. Мурком тривало до 1910 року. Воно відтворює життєві і творчі інтереси обох вчених, їх прагнення добиватися поступу культури і науки.

---

* Франко Іван. Зібр. творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1981. – Т. 31. – С. 10.
** Там само, 1986. – Т. 50. – С. 444.

Матіяс Мурко

Іван Франко відгукувався на всі творчі кроки Матіяса Мурка. Коли у 1908 році з'явилася книга М. Мурка "Geschichte der älteren südslavischen Literaturen" ("Історія давніх південнослов'янських літератур"), Іван Франко написав на неї ґрунтовну рецензію і надрукував її в "Записках Наукового товариства Шевченка" (1909, т. 87, с. 171–178). Визнаючи велику наукову цінність праці М. Мурка, завдяки великій кількості в ній "нових історичних і культурних деталів", І. Франко подав свої критичні зауваження, виявивши при цьому дивовижно глибоке розуміння теми. Він вважав, що дослідження М. Мурка "являється важною новістю у славістиці і розширює значно обсяг наших відомостей про духове життя і традиції південних слов'ян... у досі малодосліджених епохах".

Не менш всебічно і вимогливо оцінив Іван Франко працю М. Мурка "Die sieben Weisen" ("Сім мудреців").

Не залишав поза своєю увагою наукових досліджень І. Франка і М. Мурко. У листі від 04.11.1899 року, прочитавши другий том "Апокрифів і легенд з українських рукописів. Апокрифи новозавітні" (Львів, 1899), захоплювався Франковою працездатністю і науковою обізнаністю.

Іван Франко надсилав М. Муркові журнал "Житє і слово", свої поезії (збірку "З вершин і низин"), твори "Іван Вишенський", "Апокрифи новозавітні", "Варлаам і Йоасаф", етнографічні праці, літературознавчі дослідження (відбитку праці про Еміля Коритка), рецензії. Просив надіслати йому з Відня (з бібліотеки слов'янської семінарії) книги і періодичні видання.

Листування між І. Франком та М. Мурком засвідчує довірливість і шанобливість у стосунках двох великих особистостей минулих часів.

Хронологічний порядок листів М. Мурка до І. Франка такий:

№ 1. 02.01.1894 (Відень)
№ 2. 12.11.1894 (Відень)
№ 3. 11.03.1897 (Відень)
№ 4. 23.01.1898 (Відень)
№ 5. 04.11.1899 (Відень)
№ 6. 13.11.1899 (Відень)
№ 7. 12.05.1902 (Градець)
№ 8. 25.05.1903 (Градець)
№ 9. 23.01.1908 (Градець)
№ 10. 22.01.1910 (Градець)
№ 11. 04.07.1910 (Градець)
№ 12. Без дати

Листи друкуються вперше. Через складність графічної форми літер окремі місця не вдалося відчитати. Усі листи – автографи. Тексти листів подаються без зміни авторського правопису і в перекладі на українську мову.

№ 1

Вѣна VII. Breit, д. 4
2 I [18]94

Многоуважаемый Иванъ!

Благодарю Васъ за хорошую память и желалъ бы быть къ Вашимъ услугамъ[1], но въ этомъ случаѣ мнѣ трудно, особенно теперь. Нашему брату трудно написать подходящую біографію Ягича для Вашего журнала[2], если бы даже времени у меня было достаточно. Но Вамъ извѣстно какъ я занятъ всяческими дѣлами, такъ что для моихъ работъ остается мнѣ всего нѣсколько часовъ, которыми я долженъ воспользоваться, чтобъ дойти когда-нибудь до хабилитаціи. Моя работа о Вразѣ[3] очень туго поднимается. Кроме того было бы даже непрактически такую біографію писать на другомъ языкъ и ее потомъ переводить. Данныя о Ягичѣ найдете въ Brockhaus-овом Conversationslexicon[4], которому ихъ онъ такъ помню самъ отправилъ – не знаю, какъ далеко дошелъ уже новый Slovnik [...], – о его работахъ говорятъ "Записки Ламанскаго и Грота"[5] (кажется въ "Запискахъ" академіи Наукъ 1879 или 1880 года)[6], титулы его находятся въ Verzeichnis der Academischer Bebinden und [...][7] ежегодно. Общую характеристику Ягича и его послѣднія работы Вы знаете и такъ лучше всѣхъ можете Вы написать требуемую статю.

Щербатский[8] теперь въ Парижѣ, но вернется скоро.

Вашему журналу[9] желаю много успѣха и буду ему и особенно Вашимъ стихотвореніямъ всегда очень радъ. Я намѣренъ въ этомъ году пріѣхать тоже на львовскую выставку и пожалуй подольше остаться тамъ или вообще в Галиціи.

Всего хорошаго! Прощайте!

Вашъ преданный
М. Мурко

ІЛ. - Ф. 3.– № 1612. - С. 767–770. Рукопис. Оригінал.

Переклад:

Вельмишановний Іване!

Дякую Вам за добру пам'ять і хотів би бути до Ваших послуг, але у цьому випадку мені складно, особливо тепер. Нашому брату важко написати достойну біографію Ягича для Вашого журналу, якщо б навіть часу у мене було вдосталь. Але Вам відомо, наскільки я зайнятий усякими справами, так що для моїх робіт залишається мені всього декілька годин, якими я повинен скористатися, щоб дійти колись до габілітації. Моя праця про Враза йде дуже повільно. Крім того, було б навіть непрактично таку біографію писати іншою мовою і її потім перекладати. Дані про Ягича знайдете у Brockhaus-овому Conversationslexicon, якому він їх, так сам пам'ятаю, відправив – не знаю, як далеко дійшов уже новий Slovnik [...], – про його роботи говорять Записки Ламанського і Грота (здається у «Записках» академії наук 1879 чи 1880 року), титули його знаходяться у Verzeichnis der Academischer Bebinden und [...] щорічно. Загальну характеристику Ягича і його останні праці Ви знаєте і так краще від усіх Ви можете написати потрібну статтю.

Щербатський тепер у Парижі, але скоро повернеться.

Вашому журналові бажаю багато успіхів і буду йому, а особливо Вашим віршам завжди дуже радий. Я маю намір у цьому році приїхати також на львівську виставку і навіть надовше залишитися там чи взагалі у Галичині.

Усього кращого! Прощайте!

Ваш відданий
М. Мурко

№ 2

Вѣна VII/ 2 Breite д. 4
11/ III [18] 97

Дорогой другъ!

Благодарю Васъ очень за присылку Апокрифовъ "Житя и Слова"[10]. Я думаю, что Апокрифы высланы по Вашему порученію и поэтому не поблагодарилъ общества Шевченка. Если надобно, сдѣлайте это для меня. Меня Вашъ трудъ просто поразилъ: когда Вы могли собрать столько матеріаловъ и ихъ такъ обработать?

Хотя мнѣ теперь эта область – понадѣюсь что не на всегда – нѣсколько чужа, я все-таки съ большимъ удовольствѣем просматривалъ книгу и опять жалѣлъ, что Вамъ не удалось попасть въ патентованые ученые. Но Вы дѣлаете свое дѣло и такъ, да вопросъ въ томъ, которою дѣятельностью можете быть болѣе полезнымъ своимъ землякамъ.

Благодарю Васъ за доброе мнѣніе о моихъ трудахъ и Ваши пожеланія. Хотѣлъ бы сдѣлать больше, но Вы знаете, что меня тяготитъ. Пріятно было бы мнъ слышать отъ Васъ о моей книгѣ[11] когда-нибудь побольше. Вы

понимаете, какъ мало моихъ знакомыхъ толкъ въ этих вопросахъ и по этому я бы Вашимъ мнѣніемъ очень дорожилъ. Если что-нибудь напишете, пошлите г[осподину] А. Н. Пыпину[12], который бы желалъ знать всѣ важнѣйшіе отзывы, особенно чешскіе. Несомнѣнно еще помнитъ, какъ ругали его за отдѣлъ о Чехахъ въ Ист[оріи] Славянскихъ литературъ. Изругалъ меня только Hlas Národa[13], но получилъ за то отъ Čas-a[14]. Въ цѣломъ всѣ разумные люди моею книгою довольны или даже очень довольны, хотя кто споритъ противъ "романтизма", другой противъ слишкомъ большаго нѣмецкаго вліянія. Пока интересно, что Gahrber[15] въ "Naše Doba"[16] доказываетъ, что Колларъ[17] былъ подъ вліяніемъ і Byron-a[18], хотя только по внѣшности, но все таки.

Всего хорошаго желаетъ Вамъ

Вашъ преданный
М. Мурко

ІЛ. – Ф. 3. – № 1626. – С. 13–16. Рукопис. Оригінал.

Переклад:

Дорогий друже!

Дякую Вам дуже за те, що прислали Апокрифи "Життя і Слова". Я думаю, що Апокрифи вислано за Вашим дорученням і тому не подякував товариству Шевченка. Якщо зручно, зробіть це для мене. Мене Ваша праця просто вразила: коли Ви могли зібрати стільки матеріалів і їх так опрацювати?

Хоч мені тепер ця галузь – сподіваюсь, що не назавжди, трохи чужа, я все-таки з великим задоволенням переглядав книгу і знову жалів, що Вам не вдалося потрапити в патентовані вчені. Але Ви робите свою справу все одно, та питання полягає в тому, якою діяльністю можете бути більш корисним для своїх земляків.

Дякую Вам за добру думку про мої праці і Ваші побажання. Хотів би зробити більше, але Ви знаєте, що наді мною тяжіє. Приємно було б мені чути від Вас про мою книгу коли-небудь більше. Ви розумієте, як мало моїх знайомих щось розуміють в цих питаннях і тому я би Вашою думкою дуже дорожив. Як що-небудь напишете, пошліть п[анові] О. М. Пипіну, який хотів би знати всі важливіші відгуки, особливо чеські. Без сумніву, треба ще пам'ятати, як сварили його за розділ про Чехів в Іст[орії] слов'янських літ[ератур]. Висварив мене тільки Hlas Národa, але дістав за це від Čas-a. У цілому всі розумні люди моєю книгою задоволені або навіть дуже задоволені, хоч хтось сперечається проти "романтизму", інший проти занадто великого німецького впливу. Поки що цікаво, що Gahrber в "Naše Doba" доводить, що Коллар перебував під впливом і Byron-a, хоч лише зовнішньо, але все-таки.

Усього доброго бажає Вам

Ваш відданий
М. Мурко

№ 3

Дорогой другъ!

Благодарю Васъ очень за книгу о Вишеньскомъ. Если не напишетъ Ягичъ о ней, сдѣлаю это я , хотя у меня времени мало. Просматриваю я иногда Ваше "Житє и Слово", которое мнѣ нравится, и я тому очень радъ,

что Вы все таки въ состояніи издавать такой серьезный журналъ. Въ Львовѣ я къ сожалѣнію не попалъ. Я былъ долженъ поправить свое здоровье, испугался холеры и узналъ, что Вы въ августѣ не нашелъ почти никого изъ знакомыхъ. Слыхалъ я, что Вы скоро хабилитаруетесь: Поздравляю! Когда я дойду до этого?

Вашъ искренне преданный
М. Мурко
Вѣна 12/11 [18] 94

ІЛ. – Ф 3. – № 1632. – С. 659–660. Рукопис. Оригінал.

Переклад:

Дорогий друже!

Дуже Вам дякую за книгу про Вишенського. Якщо не напише Ягич про неї, то зроблю це я , хоч часу в мене обмаль. Переглядаю іноді Ваше "Житє і Слово", яке мені подобається, і тому дуже радий, що Ви все-таки в змозі видавати такий серйозний журнал. До Львова я, на жаль, не потрапив. Я повинен був поправити своє здоров'я, злякався холери і дізнався, що Ви в серпні не знайшли майже нікого із знайомих. Чув, що Ви скоро габілітуєтеся: Вітаю! Коли я дійду до цього?

Ваш щиро відданий
М. Мурко
Відень 12/11 [18] 94

№ 4

Вына 23 I 18 [98]

Дорогой другъ!

Извините меня, если Васъ такъ поздно благодарю за присылку Вашей хорошей книги "Варлаамъ і Йосафат". Я все хотѣлъ ее пересмотрѣть, но къ сожалѣнію до сихъ поръ еще не успѣлъ, потому что у меня кромѣ моихъ должностей и лекцій еще разныя обязанности въ слав[янскихъ] обществахъ: я даже предсѣдатель слав[янского] общ[ества] пѣвчихъ! Желаю Вамъ времени и спокойствія къ подобнымъ почтеннымъ трудам и пребываю

Вамъ преданный
М. Мурко

ІЛ. – Ф. 3. – № 1632. – С. 661–662. Рукопис. Оригінал.

Переклад:

Дорогий друже!

Вибачте, що так пізно Вам дякую за надіслання Вашої гарної книги "Варлаам і Йосафат". Я весь час хотів її переглянути, але, на жаль, досі ще не встиг, бо крім моїх посад і лекцій в мене ще різні обов'язки в слов['янських] товариствах: я навіть голова слов['янського] товар[иства] півчих! Бажаю Вам часу і спокою до таких достойних робіт і залишаюсь

Вам відданий
М. Мурко

№ 5

Вѣна 4/ 11 [18] 99

Многоуважаемый другъ!

Я очень занятъ, особенно біографіею В. Облаки[19], которую я долженъ писать прямо для наборщика. Поэтому не успѣлъ пересмотрѣть побольше Ваши "Апокріфы новозавѣтніс". Но я любовался богатымъ и хорошимъ изданіемъ, которое дѣлаетъ честь Вамъ и Товариству Шевченка. Благодарю Васъ за добрую память. Думаю, что все таки мнѣ когда-нибудь удастся пользоваться и Вашимъ сочиненіемъ. Я отказался отъ преподаванія русскаго языка на училищѣ восточныхъ языковъ и бросилъ предсѣдательство въ слав[янском] общ[естве] пѣвчихъ. Какъ видите, большой переворотъ послѣдствіе испытаній поточного года. Ожидаю съ любопытствомъ Сборникъ, въ который попадутъ въ Кіевѣ не прочитанные рефераты. Всего хорошего желаетъ

Вамъ Ваш преданный
М. Мурко

ІЛ. – Ф. 3. – № 1632. – С. 663–664. Рукопис. Оригінал.

Переклад:

Вельмишановний друже!

Я дуже зайнятий, особливо біографією В. Облака, яку я повинен писати прямо для складальника. Тому не встиг переглянути якомога більше ваші "Апокрифи новозавітні". Але я милувався багатим і гарним виданням, яке робить честь Вам і Товариству Шевченка. Дякую Вам за добру пам'ять. Думаю, що все-таки мені колись пощастить користуватися і Вашим твором. Я відмовився від викладання російської мови в училищі східних мов і кинув головування у слов['янському] товар[истві] півчих. Як бачите, великий переворот в результаті випробувань біжучого року. Очікую зацікавлено Збірник, в який потраплять в Києві не прочитані реферати. Усього доброго бажає

Вам Ваш відданий
М. Мурко

№ 6

Вѣна 13/11 [18] 99

М[илостивый] Г[осударь]!

Библіотекарь слав[янской] семинаріи мнѣ сказалъ, что копія для Васъ уже сдѣлана[20] однимъ студентомъ, Вашимъ землякомъ. Надъюсь, что Вы ее уже получили. На случай надобности постараюсь я сдѣлать для Васъ, если бы было Вамъ еще что-нибудь нужно. Всего хорошего желает

Ваш преданный
М. Мурко

ІЛ. – Ф. 3. – № 1632. – С. 665–666. Рукопис. Оригінал.

Переклад:

М[илостивий] П[ане]!

Бібліотекар слов['янської] семінарії сказав мені, що копію для Вас уже зробив один студент, Ваш земляк. Маю надію, що Ви її вже одержали. При

потребі постараюсь я зробити для Вас, якщо б було Вам ще щось треба. Усього доброго бажає

Ваш відданий
М. Мурко

№ 7

Градецъ 12/5 [1] 902[21]

Многоуважаемый другъ!

На Ваше любезное письмо[22] я не хотѣлъ отвѣтить обыкновенными благодарительными словами, но писемъ писать нельзя было такъ скоро. Я уже 30. апрѣля переѣхалъ сюда, дѣлалъ визиты всѣмъ профессорамъ и доцентамъ, приводилъ библіотеку въ порядокъ и готовилъ себѣ лекціи. За то благодарю Васъ сегодня тѣмъ болѣе сердечно за Ваше поздравленіе и Ваши любезныя слова. Дѣйствительно, кончилась моя одиссея, даже лучше, чѣмъ я годъ тому назад еще могъ ожидать. Безъ препятствій и на этотъ разъ не обошлось. Представьте себѣ, cleskie панич селъ въ своемъ Dutachte обо мнѣ: kann uberläuft M[урко] nicht als Slavisten betrachte[23]. Уже въ прошломъ году принесъ Schroeves[24] въ Вѣну отъ Лескина[25] подобные иголки, что я mehr Schriftsteller. Что себѣ воображаютъ эти нѣмецкіе ограниченные Land-Schieber-ы?[26] Слава Богу, здѣсь люди были поумнѣе и я былъ въ конце концов единогласно предложенъ I. loco[27], что мнѣ мое положеніе – даже императоръ мнѣ сказалъ: ein sehr schwieriger Posten[28] – здѣсь очень облегчаетъ. Что я былъ сравнительно такъ скоро назначенъ (предложеніе было сделано 21/1), обясняется отъчасти тѣмъ, что Гартель[29] на этотъ разъ хотѣлъ Ягичу, который къ сожалѣнію въ этомъ случаѣ возставалъ противъ моего немедленнаго назначенія, показать, что профессоровъ назначаетъ онъ.

Если Вы на счетъ книгъ въ такъ непріятномъ положеніи, что тогда сказать мнѣ. Семинарія совсѣмъ новая, хотя Крекъ[30] много для нее сдѣлалъ, въ унив[ерситетской] библѣотекѣ даже югославянскихъ нужныхъ книгъ и изданій нѣтъ! И я думаю, такъ буду чаще путешествовать въ Вѣну, Загребъ и т. д. Когда выйдутъ Denkschrift[en] съ статьею Ягича[31], не знаю, но кажется, что по времени мифы I. Часть уже вышли. Съ универс[итета] или придворной библ[иотеки] можете получить отд[ѣльныя] оттиски въ львовскія библіотеки.

Когда я познакомлюсь съ семинарской и другими библіотеками какъ следуетъ, хочу хлопотать на разныхъ мѣстахъ объ ихъ умноженіи по части славяновѣденія. Напишу и Вашему Тов[ариству] Шевченка и надѣюсь, что не попрошу напрасно. Вообще уже теперь рекомендую Вамъ и Вашимъ землякамъ библіотеку Слав[янского] сем[инара] в Градцѣ.

Всего хорошего желаетъ Вамъ

Ваш искренно преданный

М. Мурко.

Читали ли Вы въ "Нов. Франски», что меня назначилъ проф[ессоромъ] "министеръ иностранныхъ дѣлъ за особыя отличія" и подоб[ные] клеветы?

ІЛ. – Ф. 3. – № 1624. – С. 362–368. Рукопис. Оригінал.

Переклад:

Вельмишановний друже!

На Ваш люб'язний лист я хотів відповісти звичайними словами вдячності. але листів писати не можна було так скоро. Я вже 30 квітня переїхав сюди, наносив візити всім професорам і доцентам, упорядковував бібліотеку і готував собі лекції. Зате дякую Вам сьогодні тим більш сердечно за Ваше привітання і Ваші люб'язні слова. Справді, закінчилась моя одіссея. навіть ліпше, ніж я рік тому ще міг очікувати. Без перепон і на цей раз не обійшлося. Уявіть собі, cleskie панич сів у своєму Dutachte про мене: "... kann uberläuft M[урко] nicht als Slavisten betrachte..." Уже в минулому році приніс Schroeves у Відень від Лескіна подібні голки, що я mehr Schriftsteller. Що собі уявляють ці німецькі обмежені місцеві Land-Schieber-и? Слава Богові, тут люди були розумніші і я був врешті-решт одноголосно запропонований I. loco, що мені моє становище – навіть імператор мені сказав: ein sehr schwieriger Posten – у даному випадку дуже полегшує. Що я був порівняно так швидко призначений (пропозицію було зроблено 21/ 1), пояснюється зокрема тим, що Гартель на цей раз хотів Ягичеві, який, на жаль, у даному випадку виступав проти мого негайного призначення, показати, що професорів призначає він.

Якщо Ви відносно книг у такій неприємній ситуації, то що говорити мені. Семінарія зовсім нова, хоч Крек багато для неї зробив, в унів[ерситет-ській] бібліотеці навіть південнослов'янських необхідних книг і видань нема! І я думаю, так частіше буду подорожувати до Відня, Загреба і т. д. Коли вийдуть Denkschrift[en] із статтею Ягича, не знаю, але здається, що за часом міфи I Частина вже вийшли. З універс[итету] чи придворної бібл[іотеки] можете одержати окремі відбитки у львівській бібліотеці.

Коли я ознайомлюся із семінарською та іншими бібліотеками як слід, маю намір турбуватися в різних місцях про їх примноження по частині слов'янознавства. Напишу також Вашому Тов[ариству] Шевченка і надіюсь, що попрошу не намарно. Взагалі вже зараз рекомендую Вам і Вашим землякам бібліотеку Слов['янського] сем[інару] в Градці.

Усього доброго бажає Вам

Ваш щиро відданий

М. Мурко

Чи читали Ви в "Нов. Франски", що мене призначив проф[есором] "міністр іноземних справ, за особливі заслуги" і подіб[ні] брехні?

№ 8

Градецъ 25/ 5 [1] 903

Многоуважаемый другъ!

Очень благодарю Васъ и г[осподина] Гнатюка за Ваши прекрасныя работы. Вообще поздравляю Ваше "Товариство" съ такими научными успѣхами. Вы дѣйствѣтельно приготовляете себѣ университетъ. Я особенно благодаренъ Вамъ за Ваши апокрифы, в которыхъ буду имѣть въ будущемъ году хорошее пособіе за Geschichte der älteren südslavischen Literat[uren][32]. Я очень занятъ лекціями и обогащеніемъ семинарской библіотеки, которую дополняю систематическимъ образомъ. Со временемъ попрошу у ноябре за некоторыя изданія Вашего общества. Не забывайте передать г[осподи]ну Гнатюку поклонъ отъ меня.

Я очень доволенъ, что разъ дошло и дойдетъ до съѣзда славистовъ[33]. Сколько я уже объ этомъ говорилъ и писалъ!

Всего хорошего желаетъ Вамъ

Вашъ преданный

М. Мурко

ІЛ. – Ф. 3. – № 1624. – С. 457–458. Рукопис. Оригінал.

Переклад:

Вельмиповажаний друже!

Дуже дякую Вам і панові Гнатюку за Ваші чудові праці. Взагалі вітаю Ваше "Товариство" з такими науковими успіхами. Ви справді підготовляєте собі університет. Я особливо вдячний Вам за Ваші апокрифи, яких буду мати у наступному році за добрий посібник для Geschichte der älteren südslavischen Literat[uren]. Я дуже зайнятий лекціями і збагаченням семінарської бібліотеки, яку доповнюю систематично. З часом, у листопаді, попрошу деякі видання Вашого товариства. Не забувайте передати п[ано]ві Гнатюку поклін від мене.

Я дуже задоволений, що раз дійшло і дійде до з'їзду славістів. Скільки я вже про це говорив і писав!

Усього доброго бажає Вам

Ваш відданий

М. Мурко

№ 9

Градецъ, 23/1 [18]98

Въ "Р[усскомъ] ф[илологическомъ] В[ѣстникъ]"[34] читалъ, что вышла уже IV кн[ига] Вашихъ апокрифовъ? Если у Васъ имѣется еще экз[емпляръ], вышлите мнѣ его пожалуйста сейчасъ, такъ какъ первыя три книги я имѣю и ими очень воспользовалъ. Иначе прошу заказать книгу и Вашего Veleger-а[35] на мой счетъ. Надѣюсь, что въ этомъ году выпущу Gesch[ichte] de[r] südsl[avischen] Lit[eraturen] I. Altere Periode[36]. Скоро выйдетъ Kultur der Gegenwart. I. [g][37], гдѣ у слав[янскихъ] лит[ературахъ] и яз[ыкахъ] мой обзоръ южнослав[янскихъ] литер[атуръ]. Посылаю Вамъ послѣднюю корректуру[38]. Что скажете къ такому изложенію южнослав[янскихъ] литературъ?

Ваш предан[ный]

М. Мурко

ІЛ. – Ф. 3. – № 1632. – С. 667–668. Рукопис. Оригінал.

Переклад:

У "Р[усскомъ] ф[илологическомъ] В[ѣстникѣ]" читав, що вийшла вже IV кн[ига] Ваших апокрифів? Якщо у Вас є ще прим[ірник], вишліть мені його будь ласка, зараз, оскільки перші три книги я маю і ними дуже скористався. Інакше прошу замовте книгу і Вашого Veleger-а на мій рахунок. Маю надію, що в цьому році випущу Gesch[ichte] de[r] südsl[avischen] Lit[eraturen] I. Altere Periode. Скоро вийде Kultur der Gegenwart. I. [g], де у слов['янських] літ[ературах] і м[овах] мій огляд південнослов['янських] літер[атур]. Посилаю

Вам останню коректуру. Що скажете про такий виклад південно-слов[янських] літератур?

Ваш відданий

М. Мурко

№ 10

Градецъ 22/I [19]10

Многоуважаемый г[осподинъ] докторъ!

Большое спасибо за оттискъ о Е[миле] Кориткѣ[39]. Я Вамъ не отвѣтилъ потчасъ, такъ какъ желалъ, что бы статью прочелъ раньше товарищъ Штрекель[40].

На счетъ слов[енскихъ] нар[одныхъ] пѣсенъ думаемъ, что у Коритка сохранилось едвали что новаго, неизвѣстнаго; онъ получилъ отъ Враза просто описи. Но рукопись надо пересмотрѣть. Это можетъ легче всѣхъ сдѣлать Штрекель (въ "Rosenberggr [...] Teil, 21) издатель слов[енскихъ] народныхъ пѣсенъ, который постоянно имѣетъ дѣло съ рукописями Ст[анко] Враза. Церковныя пѣсни изъ конца 18. стол[ѣтія] имѣются печатанныя и рукописныя. Достаточно было бы, если пошлете Штреклю первые стихи нѣкоторыхъ пѣсенъ. Интереснѣе, что дошлете "2 або 3 друкованныхъ міссалів[41] изъ 16 віку". Читалъ ли я вѣрно 16 стол[ѣтіе]? Это бы были непремѣнно выписки изъ протестантских сборниковъ церковныхъ пѣсенъ. Сравните сборникъ Slovenske Matice[42] Prim-уса Trubar-a[43] (1908), статью Д[октора] Черина[44] о духовныхъ пѣсняхъ слов[енскихъ] протестантовъ.

Важнѣе всего новое письмо Прешерна[45], которое Вы напечатали. Я теперь занятъ, но со временемъ хочу написать рефератъ о Вашей статьѣ, если этого не сдѣлаетъ Д[окто]ръ Приятель[46].

ІЛ. – Ф. 3. – № 1632. – С. 669–672. Рукопис. Оригінал.

Переклад:

Вельмиповажаний п[ане] доктор!

Вельми вдячний за відбиток про Е[міля] Коритка. Я Вам не відповів вчасно, бо хотів, щоб статтю прочитав раніше товариш Штрекель.

Щодо слов[енських] нар[одних] пісень, то думаємо, що в Коритка навряд чи збереглося щось нове, невідоме; він одержав від Враза просто описи. Але рукопис треба переглянути. Це може найлегше зробити Штрекель (в "Rosenberggr [...] Teil. 21), видавець слов[енських] народних пісень, який постійно має справу з рукописами Ст[анко] Враза. Церковні пісні кінця 18 століття є надруковані і рукописні. Достатньо було б, якщо надішлете Штреклю перші вірші деяких пісень. Цікавіше, що пришлете "2 або 3 друкованих міссалів з 16 віку". Чи читав я правильно 16 стол[іття]? Це були б неодмінно виписки з протестантських збірників церковних пісень. Порівняйте збірник Slovenske Matice Prim-уса Trubar-a (1908), статтю Д[окто]ра Черіна про духовні пісні слов[енських] протестантів.

Найважливіший від усього новий лист Прешерна, який Ви надрукували. Я тепер зайнятий, але згодом хочу написати реферат про Вашу статтю, якщо цього не зробить Д[окто]р Пріятель.

№ 11

Prof. Dr. M. Murko

Благодаримъ сердечно за очень интересный Наріс історії укр[аїнсько]-р[уської] лит[ератури]. Скоро выйдетъ моя статья Das Grab [...] (о поминкахъ и т[акъ] д[альше] въ Wöster п[ана] Sa[...][47]. Къ сожалѣнію не буду въ состояніи Вамъ ее выслать, но получитъ ее Гнатюкъ, которому я обязанъ за разныя сообщенія.

Всего хорошего желаетъ Вамъ Ваш

Градецъ, 4/ 7 [19]10

ІЛ. – Ф. 3. – № 1632. – С. 673–674. Рукопис. Оригінал.

Переклад:

Дякуємо сердечно за дуже цікавий Нарис історії укр[аїнсько]-р[уської] літ[ератури]. Незабаром вийде моя стаття Das Grab [...] (про поминки і т[ак] д[алі] в Wöster п[ана] Sa[...]. На жаль, не буду в змозі Вам її надіслати, але одержить її Гнатюк, якому я зобов'язаний за різні повідомлення.

Усього доброго бажає Вам Ваш

Градець, 4/ 7 [19] 10

№ 12

Dr. Франко

Dr. M. Murko

Я здѣсь на выставѣ до 6 1/2, вечеромъ буду въ Měsl'avs[...] Besevě на вечеринкѣ для болгаръ, завтра дополудни в Čashě[...] Museum пополуднѣ съ 3 часовъ опять на выставѣ. Я живу у "arcivěvod Tlepica vaclavski rěmisli.

Вашъ

ІЛ. – Ф. 3. – № 1632. – С. 675–676. Рукопис. Оригінал.

Переклад:

Я тут на виставі до 6 1/2, ввечері буду у Měsl'avs[...] Besevě на вечоринці для болгар, завтра до полудня в Cashe[...] Museum, пополудні з 3 години знову на виставі. Я живу у "arcivevod Tlepica vaclavski remisli.

Ваш

ПРИМІТКИ

1. Іван Франко у листі від грудня 1893 року повідомляв М. Мурка про те, що почався випуск журналу "Життя і Слово", і просив до наступних його номерів написати життєпис В. Ягича. Ідеться про реакцію М. Мурка на Франкове прохання.
2. Ягич Ватрослав (1838–1923) – видатний хорватський філолог, автор "Исторіи славянской филологіи". Займався питаннями української мови, літератури та фольклору.

3. Враз Станко (1810–1851) – хорватський поет і критик, видав збірку фольклорних матеріалів. М. Мурко написав дослідження життєвого і творчого шляху цього вченого.
4. Йдеться про спільний словник "Konversationslexikon" відомої видавничої фірми у Липську Брокгавза Фрідріха (1772–1823) та російської фірми Ефрон у Петербурзі.
5. Йдеться про дослідження Володимира Ламанського (1833–1914) – російського славіста-історика, дослідника слов'янських взаємин та Костянтина Грота (1853–?) – професора Варшавського університету, доктора слов'янської словесності.
6. "Записки Императорской Академии Наук" – журнал, що виходив у Петербурзі у 1862–1895 роках.
7. Очевидно, М. Мурко назвав німецький щорічний покажчик академічних праць. У листі через складність графічної будови письма назва його виразно не прочитується.
8. Щербатський Федір Іполитович (1866–1942) – російський сходознавець, академік АН СРСР. Писав праці про буддизм. Іван Франко присвятив йому поему "Цар і аскет". У листі до М. Мурка від грудня 1893 року він цікавився, чи "приїхав до Відня д[октор] Щербатський" – хотів вручити йому "книжку своїх віршів" – збірку "З вершин і низин" (1893).
9. Мається на увазі "Житє і слово" – український двомісячник, вісник літератури, політики і науки. Видавав у Львові у 1894–1897 роках Іван Франко.
10. М. Мурко дякує І. Франкові за працю "Апокрифи і легенди з українських рукописів. Т. І. Апокрифи старозавітні" (Львів, 1896).
11. Ідеться, мабуть, про попередні оцінки І. Франка на рукопис книги М. Мурка "Geschichte der Alteren sudslavischen Literaturen". Цей рукопис І. Франко готував до друку і згодом (у 1909 році) видрукував у ЗНТШ, т. 87, кн. І, с. 171–178.
12. Пипін Олександр (1833–1904) – російський історик літератури, автор нарису історії української літератури у книзі "Історія слов'янських літератур", статей про український літературний процес.
13. Hlas Národa – чеський друкований орган.
14. Čas – часопис, що виходив у Празі.
15. Gahrber – шведський вчений і літератор.
16. "Naše Dóba" ("Наша доба", 1893–1949) – чеський журнал.
17. Коллар Ян (1793–1852) – чеський і словацький поет, етнограф і фольклорист, видав збірки народних словацьких пісень.
18. Byron – йдеться про вплив англійського письменника-романтика Джорджа Гордона Байрона (Byron-a; 1788–1824)
19. Облак Ватрослав (1864–1896) - словенський вчений, лінгвіст і літературознавець, залишив праці з історії словенської мови, хорватських говірок. М. Мурко написав біографію цього вченого – про неї і йдеться.
20. "... копія для Васъ уже сдѣлана" – йдеться про копію тексту, надрукованого у зібранні апокрифічних книг О. Пипіна "Памятники старинной русской литературы..."
21. Лист цей, очевидно, написано дещо пізніше (не 12.05.1902 р.), адже за своїм змістом він є відповіддю на Франкового листа від 23.05.1902 р.: слова І. Франка з нього "... нехай ся номінація буде закінченням Вашої віденської одіссеї" перефразовано на «действительно, кончилась моя одиссея». Припущення підтверджуються ще й іншими даними з цього листа: "писать нельзя было так скоро..."; "я уже 30 апреля переѣхалъ сюда" і. т. п. Можна припускати, що лист почато у Відні (слово це закреслено), а закінчено вже у Градці.
22. Йдеться про лист від 23.05.1902 р., в якому І. Франко вітав М. Мурка з одержанням першого ступеня "до заняття високого і світлого становища в славістиці".

23. "шлезький панич у своєму [...] про мене: [...] знаю М[урка] не як славіста [...]". Ідеться про ситуацію під час габілітації М. Мурка.
24. Schroeves – прізвище німецького філолога. Не вдалося знайти даних про нього.
25. Лескін Август (1840–1916) – німецький славіст, автор цінних праць, серед них – "Граматики сербо-хорватської мови", який перед габілітацією М. Мурка вважав його "більше письменником", а не славістом.
26. "...ограниченные Land-Schieber-и" – зневажливе поняття "місцеві висуванці".
27. I. loco (*лат.*) – першим.
28. "... це дуже важка посада".
29. Гартель Вільгельм – німецький філолог, професор класичної філології у Відні.
30. Крек Григорій (1840–1905) – словенський славіст, професор університету в Грацу.
31. Denkschriften ("Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften") – віденський журнал, в якому (том. 42) 1902 року було надруковано розвідку В. Ягича "Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache" ("Історія виникнення церковнослов'янської мови"). Про це і йдеться в листі.
32. Йдеться про послуговування Франковим виданням апокрифів при написанні "Історії південнослов'янських літератур. Давній період".
33. Йдеться про з'їзд славістів, що мав відбутися 1904 року в Петербурзі. Іван Франко написав про цей з'їзд статтю "Із-за з'їзду славістів" (ЛНВ, 1904, кн. 2).
34. РФВ – скорочення (абревіатура) назви "Русский филологический вѣстник" – наукового журналу, що видавався у 1879–1919 роках почергово у Варшаві, Москві, Петрограді, Казані. У першому номері цього журналу повідомлялося про вихід IV книги апокрифів І. Франка – про це і йдеться у листі.
35. "Veleger" означає "видавець". Тут ідеться про видаваний І. Франком журнал "Житє і слово".
36. Gesch[ichte] de[r] südsl[avischen] Lit[eraturen] I. Altere Periode (*нім.*) – йдеться про працю М. Мурка "Історія південнослов'янських літератур. І. Давній період".
37. Kultur der Gegenwart I. [...] – "Культура сучасності І [...]".
38. Матіяс Мурко надсилав І. Франкові свій огляд південнослов'янських літератур для прочитання і оцінювання.
39. Коритко Еміль (1810–1839) – словенський філолог українського походження (народився на Покутті, був інтернований у Любляну), етнограф (збирач народних пісень). Іван Франко зробив про нього дослідження "Еміль Коритко, забутий слов'янський етнограф" (Окремий відбиток. – Л., 1908).
40. Штрекель Карел (1859–1912) – словенський філолог: праці з діалектології, видання етнографічних словенських матеріалів. М. Мурко радив І. Франкові послати "товаришу Штреклю" для прочитання "відбиток про Е[міля] Коритка".
41. Міссалі – богослужбові книги. Іван Франко у листі М. Муркові від 10.01.1910 р. писав про "2 або 3 друкованих міссалів із 16 віку". Про них тут і йдеться.
42. Slovenska Matica – культурне товариство, що займалося у Любляні видавничою справою.
43. Trubar Primus (1508–1586) – засновник писемності у словенців.
44. Д[октор] Черин – словенський вчений, що досліджував духовні пісні словенських протестантів.
45. Прешерн Франц Ксаверій (1800–1849) – словенський поет, представник прогресивного романтизму.
46. Пріятель Іван (1875–1937) – словенський історик літератури, професор Люблянського університету.
47. Йдеться про етнографічну статтю ("про поминки і т. ін."), назву якої через складність графічної форми літер неможливо відчитати. Не вдалося також установити, чи її М. Мурко надіслав В. Гнатюкові, як про це він пише у листі.

КАТЕРИНА ЗОЗУЛЯК

ВІН СТОЯВ В ОБОРОНІ ПРАВ РУСЬКОГО НАРОДУ

Про Амвросія Яновського (1810–1884), видатного українського освітнього і громадського діяча, ми, на жаль, знаємо дуже мало.

Народився Амвросій Яновський 17 грудня 1810 року в селі Смольна Дрогобицького повіту. Звання доктора філософії здобув у Львівському університеті. Вчителював у Чернівецькій гімназії, потім – у Перемишлі і в гімназії Львова. Це лише вибіркові штрихи з біографії цієї великої людини.

Важко навіть визначити, до якої ділянки тодішнього громадського життя не був причетний Амвросій Яновський. Інспектор гімназій Галичини, директор II гімназії (німецької) у Львові, шкільний радник, посол до галицького сейму 1861–1883 років, до австрійського парламенту; з 1881-го – член тимчасового комітету "Руського Товариства Педагогічного" (був членом-основником і головою комітету цього товариства), голова "Галицько-руської Матиці", містосеньйор Ставропігійського інституту, член Народного дому – і скрізь та всюди послідовно підтримував виховні, культурні процеси, обстоював інтереси руського народу, його мову і традиції.

Про Амвросія Яновського з великою шанобою писали газети і журнали: "Зоря Галицька", "Временникъ Ставропигійского института", "Слово", "Новый Проломъ", "Нове зеркало", "Учитель" та інші.

Усі тодішні публікації про Амвросія Яновського зібрав Іван (Омелянович) Левицький для свого словника, але не використав їх – вони і понині зберігаються у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України (ф. 167, оп. 11, № 3544). Деякі архівні документи про Амвросія Яновського (окремі з них написані готикою) та листування розміщено у цій же бібліотеці (оп. 2, № 294).

Найбільше преса писала про Амвросія Яновського як шкільного радника і посла, про його запальні виступи, що завжди супроводжувалися оплесками і вигуками "Слава!" ("Зоря Галицька", Львів, 1850). Вважали його "одним з перших і найбільш заслужених галицько-руських патріотів і діячів, які здобули загальну повагу до себе у всій

Галицькій Русі" (Слово, 1884, 20–21 лют.). Амвросій Яновський завжди відзначався "рідкісною... кмітливістю розуму", "завжди і всюди стояв... вірно і непохитно на захисті прав руського народу" (Временникъ Ставропигійского института 1892 годъ). Його любила і поважала галицька громада, а особливо молодь. Для молодих Амвросій Яновський видавав підручники, деякі – під своїм авторством. "Зоря Галицька" (Львів, 1849, № 36, с. 216) повідомляла: "Вийшла... книжка про школи гімназійні, видана А. Яновським... під назвою "Über den Gymnasialunterrich in Österreich, mit besonderer Rück, sicht auf Galizien vom Dr. A. Janowski... – Lemberg, 1849". У цьому підручнику йдеться про значення руської мови при вивченні грецької. Грецьку мову Амвросій Яновський знав досконало.

15 квітня 1861 року Амвросія Яновського одного-єдиного, як найбільш національно свідомого, обрали соймовим секретарем у захисті інтересів русинів ("Слово", Львів, 1861, № 21).

Своєю громадською діяльністю Амвросій Яновський заслужив повагу друзів, зневагу – у ворогів. "Gazeta narodowa", наприклад, поширювала про нього недружні вигадки – цькувала і принижувала його.

Амвросій Яновський 1881 року вийшов на пенсію, але активної громадської діяльності не припиняв. Виділив час для того, щоб пізнати класичну землю – Італію, про яку все своє трудове життя розповідав молоді. Цілими днями відвідував знамениті місця італійських міст, захоплювався ними. Планував на зворотній дорозі з Риму заїхати до своєї дочки у Луцьк – на Воскресіння Христове. Але омріяна ним поїздка закінчилася для нього фатально: захворів на запалення легень, і врятувати йому життя було неможливо. Помер на 74-му році життя на чужій, не своїй землі, яку так жертовно любив. Чужа земля прийняла його у своє лоно. Сповідав перед смертю і поховав його митрополит-архієпископ кир Йосиф Сембратович*. Він і повідомив львівські руські кола про смерть Амвросія Яновського – високоповажаного і високозаслуженого земляка.

Повідомлення про смерть Амвросія Яновського вразило галицьких русинів. Болісно сприйняв сумну звістку й Іван Франко. Не забарився написати епітафію, присвячену великому Галичанинові, надрукувавши її в "Новому зеркалі" під псевдонімом "Живий" (Львів, 1884, 15 берез.):

В далекім Римі ти поліг: змогли
Тебе літа і невсипущі труди!
О, стій там, мов протест науки
проти тьми
І Русі проти єзуїтської облуди!

---

* Сембратович Йосиф (1821 – 1900) – галицько-український церковний діяч, професор богословія у Львівському університеті (1858 – 1865), греко-католицький митрополит галицький.

Амвросій Яновський

Крипта на кладовищі у Римі, в якій поховано Амвросія Яновського

Чотирма поетичними рядками Іван Франко осягнув довге, насичене добрими справами життя Амвросія Яновського.

Поховано Амвросія Яновського на кладовищі у Римі, у крипті, викуваній в скалистій стіні, до якої дотикається і пам'ятник. Його спорудили сини покійного. На пам'ятнику – напис (руською і латинською мовами): "... Ту спочиваетъ д-ръ Амвросій Яновскій, обряда греко-католического, ц. к. директор гимназіи во Львовъ, посолъ думы державной, рожденъ въ Смольной дня 17 грудня 1810, умеръ въ Римѣ дня 2 марта 1884. Вѣчная память".

СОЛОМІЯ ВІВЧАР

СТОСУНКИ ІВАНА ФРАНКА З БРАТАМИ ІГНАЦІЄМ І ФЕЛІКСОМ ДАШИНСЬКИМИ

Брати Дашинські (Ігнацій і Фелікс) походили з "дрібної шляхти без власних гербів" [5]. Це були польські емігранти, які після подій 1863 року довгий час поневірялися по Європі, доки не оселилися у Галичині.

Ігнацій (1866–1936) і Фелікс (1864–1890) Дашинські народилися у Збаражі (Тернопільщина). У 1875 році після смерті батька, сім'я (мама – Камілла Мєженська (Kamilla Mierzeńska), двоє синів і наймолодша дочка Зося) переїжджає до Станіслава. Ігнацій вступає до другого класу гімназії, а Фелікс стає учнем 4 класу реальної школи.

У Задушний день 1880 року на могилі польського поета Листопадового повстання Мауріца Гославського (Maurycy Gosławski) Фелікс прочитав свого вірша, а Ігнацій його розмножив і розповсюдив серед населення. Втрутилася поліція – старшого брата заарештували. Однак незабаром після виходу на волю Фелікс почав організовувати зустрічі найближчих друзів у домі польського емігранта В. Дзвонковського. Тут вони співали пісень, розмірковували про долю Європи і про звільнення пролетаріату; саме тут відбулося знайомство з українськими патріотами і суспільними діячами, серед яких був і Іван Франко.

У 1882 році Фелікс Дашинський і Владислав Дзвонковський* переклали на польську мову деякі тексти соціалістичного змісту, а також "Червоний штандар" (слова і ноти). Учасники Станіславського "конспіративного товариства" [5] читали привезені із закордону матеріали і вирішили приєднатися до соціалістичного руху. Однак всі вони перебували під пильним наглядом таємних агентів австрійської поліції. Зберігся документ, який це підтверджує: "28 лютого 1882 одержала тутешня ц. к. державна прокуратура усне конфіденціальне донесення, що серед шкільної молоді середніх шкіл існує таємне товариство з соціалістичними цілями, на чолі якого стоять учні, що

* Син учасників повстання 1863–1864, який, втікаючи від переслідувань, змушений були виїхати до Європи. Брат Ю. Дзвонковської.

готуються до складання іспитів на атестат зрілості: Іван Порембальський, Щенсний Дашинський, Владислав Дзвонковський і Микола Якимович. Члени товариства проводять збори... на 10 березня 1882 року оголошено збори, на які мають прибути Драгоманов і Франк, або Франків[2].(Іван Франко. – *С. В.*). На підставі вищезгаданого донесення ц. к. державна прокуратура наказала ув'язнити вищезгаданих керівників, зробити [санкціонований] судом домашній обшук, під час якого знайшли різні рукописи і листи..." [2, с. 106–107]. Отже, Фелікса заарештували, звинувативши в участі у таємних зібраннях, а Ігнацій тим часом, після прочитання у школі реферату про революцію 1848 року, був відрахований зі школи, а також втратив репетиторство, яке було значною підмогою для родини.

У вересні 1882 року родина переїжджає до Львова, Фелікс вступає у Політехніку, а мама, Зося та Ігнацій оселяються у Дрогобичі. Тут Ігнацій знайшов роботу в адвокатській конторі, а також розпочав співпрацю з двотижневиком "Газета Наддністрянська" ("Gazeta Naddniestrzanska")*. У 1883 р. до Дрогобича повертається Фелікс, на той час відомий львівський соціаліст, агітатор у студентському і робітничому середовищі, співробітник часописів "Робітник" ("Robotnik"), і "Майбутнє" ("Przyszłość").

У 1887 р. Ігнацій з братом їдуть до Львова, а мама з 13-річною Зосею до Перемишля.

Спочатку Ігнацій мешкав у шевця, де отримував скромну винагороду за лекції, які читав його дітям. Пізніше брати оселилися разом. Ігнацій став організатором лівих гімназистів, вважав себе соціалістом, марксистом, багато читав соціалістичної літератури, спостерігав життя руських селян і робітників. У 1888 році він екстерном склав екзамен на атестат зрілості і вступив на філософський факультет Ягеллонського університету (Краків).

Року 1889-го на Паризькому конгресі було засновано Другий Інтернаціонал, у складі польської делегації у конгресі брав участь Фелікс Дашинський. Російські та австрійські силові відомства у зв'язку із зростаючою активністю молоді пильно стежили за ними, і, занепокоєні їх зв'язками з політичними емігрантами, заарештували Ігнація Дашинського, вважаючи його за Фелікса. Після семимісячного ув'язнення його перевели з Кракова у в'язницю, яка знаходилася у колишньому монастирі св. Михаїла. Слідчий суддя, колишній повстанець ,повів справу так, що Дашинського випустили на волю.

У січні 1890 року він вирушив до Швейцарії у Давос, де перебував хворий на туберкульоз Фелікс. Ігнацій вирішив покинути Європу і пересилитися до Південної Америки, тому він їде до Парижа, щоб

* Польська газета, виходила у Дрогобичі у 1881–1888 рр. під редакцією Леона Залеського.

заробити грошей на дорогу. 9 квітня того ж року у місті Меран помер Фелікс Дашинський. Його дружина Софія згадує про чоловіка так: "Це був чоловік незвично сильний, видатний промовець, агітатор, натура вулканічна, а одночасно людина лагідна і привітна до інших. Він подавав великі надії як письменник і політик. Виріс у Станіславі, перебував у середовищі польських, українських і єврейських соціалістів у Львові, у Швейцарії набув наукового шліфу. Мав великий вплив на Ігнація і на формування його суспільних поглядів" [5].

У вересні Ігнацій повернувся до Львова, де став одним з творців Галицької партії робітничої, яка з 1892-го виступала як Соціально-демократична партія Галичини. 1897 р. змінила назву і стала – Польська партія соціально-демократична Галичини і Сілезії. І. Дашинський від початку був одним з її лідерів.

Варто згадати також про публіцистичну і редакторську діяльність Ігнація Дашинського. Він був редактором газети "Праця" ("Praca"*), головним редактором "Робітничої газети" – органу польських соціалістів у Берліні. Також він редагував двотижневики "Робітник" і "Сила", а коли у 1893 році влада закрила ці видання, став редактором часопису "Вперед" ("Naprzód"). Це була дешева, загальнодоступна газета, яка давала читачам інформацію про робітничий рух, у ній друкували протоколи зборів, засуджували зловживання влади, висвітлювали факти приниження і зневаження людської гідності. За підтримки цієї газети друкувалися пропагандистські брошури. Фактично газета стала рупором Робітничої партії. Друкувалися у ній і новели Івана Франка.

У 1897 році І. Дашинського обрали послом до Віденського парламенту, і з того часу він 21 рік засідав у парламенті Австро-Угорської імперії. З цього часу він стає одною з головних постатей політичної арени Галичини. З початком І Світової війни його кар'єра стрімко пішла вгору, а в 20-х роках І. Дашинський був маршалком польського сейму. 1930-го І. Дашинський після важких сутичок з політичними опонентами відходить від активної парламентської діяльності. Він стає почесним президентом Польської партії соціалістичної, займається публіцистикою, пише спогади. 30 жовтня 1936 року після важкої хвороби І. Дашинський помер [6].

Іван Франко та Ігнацій Дашинський познайомилися на початку 80-х років XIX ст. у Станіславі. Про це Іван Франко згадує так: "З університету я познайомився також з двома станіславівськими учениками Дзвонковським і Феліксом Дашинським, якого брата Жеготу (Ignacy), пізнішого проводиря галицько-польської соціал-демо-

* Легальна польська робітнича громадсько-політична газета у Львові, орган робітничого комітету, виходила у 1878–1892 рр.

кратичної партії, я ще 1881 року пізнав у Дрогобичі як ученика гімназіального" [1, т. 41, с. 461].

На початку 1880-х років Іван Франко часто бував у Станіславі, мав тісні зв'язки з тамтешньою молоддю. Це був час, коли він був під впливом соціалістичних ідей. У 1883 році Владислав Дзвонковський запросив Івана Франка у свій дім, тут письменник познайомився з сестрою Владислава – Юзефою Дзвонковською. І. Франко покохав її, однак це кохання не було щасливим. У листі до А. Кримського він згадує "Я хотів женитися з нею, та вона, чуючи у собі початки сухіт, відправила мене і в кілька літ пізніше вмерла як нар[одна] учителька" [1, т. 50, с. 114].

У домі Дзвонковських збиралася соціалістично налаштована молодь, І. Франко зі Львова привозив книги – художні (зокрема твори Е. Золя) і публіцистичні. Але вже після 1883-го (після розриву з Юзефою) І. Франко перестав бувати у домі Дзвонковських. З братами Дашинськими він і надалі підтримував дружні стосунки.

Фелікс Дашинський був одним із перших перекладачів творів І. Франка польською мовою. Ще у 1883-му на зібраннях у Дзвонковських читали оповідання І. Франка "На дні", яке всім дуже сподобалося. Ф. Дашинський переклав це оповідання на польську мову (цей переклад так і не був опублікований). У листі, написаному 7 серпня 1884 року, Фелікс повідомляє, що вислав переклад повісті І. Франкові для перегляду і просить його поради у деяких складних для перекладу виразах.

Фелікс Дашинський був вражений повістю І. Франка "Boa Constrictor", і зробив її переклад на польську мову. У листі від 1 квітня 1884-го Фелікс пише: "Нарешті закінчив переклад "Boa Constrictor" і прошу Вас – оце перегляньте Вашу улюблену дитину руського Підгір'я, переодягнену в польські шати. Переодягнену, але не прикрашену, знаю ж бо, що переклад кульгає, трохи кривий, незграбний, зрештою не дивно, бо це мої перші кроки на цій ниві, інші переклади будуть кращі... У буцегарні я не міг дістати словника, тому врешті мусів залишити декілька слів не перекладених, тому будьте такі добрі і при перегляді заповніть порожні місця... Як переглянете, напишіть на титульній сторінці "Переглянено автором. І. Ф.". Вишліть якнайшвидше до Варшави...". У цьому ж листі Фелікс повідомляє про бажання перекласти і повість "Борислав сміється".

Повість "Boa Constrictor" польською мовою у перекладі Ф. Дашинського з'явилася у 1884-го на сторінках часопису "Przegląd tygodniowy" (t. 2. Dodatek miesięczny, półr. 2, s. 17–43, 167–224, 290–319, 437–459) [3, с. 21].

Переклад повісті "Борислав сміється" так і не був опублікований. У листі до Адама Вісліцького*, 27 вересня 1884 року І. Франко пише:

* Вісліцький Адам (1836–1913) – польський письменник, засновник переслідувань, змушені були виїхати до Європи, брат Ю. Дзвонковської.

"Що ж до другої частини "Boa Constrictora", тобто повісті "Борислав сміється", то тут п. Дашинський створив собі ілюзію, твердячи, що міг би прислати переклад у вересні, тоді як я до цього часу ще не знаю, коли я матиму можливість засісти за закінчення цієї повісті, яка між іншим кажучи, од "Boa Constrictora" щонайменше більша у 3 рази" [1, т. 48, с. 466].

Іван Франко так і не дописав повісті, зробив лише план, і аж 1922 року з друкарні НТШ повість вийшла окремою книжкою із закінченням, написаним "на основі оповідання автора" [4, с. 280] його сином Петром Франком. Звичайно, що перекласти її Фелікс Дашинський не міг.

З Ігнацієм Дашинським Іван Франко листувався з 1883 до 1896 року (на це вказують листи з архіву І. Франка), листів від Івана Франка до І. Дашинського не збереглося.

Два листи, датовані 1884 роком (26 березня і 4 лютого), написані українською мовою латиницею. У листах обговорюються особисті і громадські справи. У листі від 1 вересня 1886 р. Ігнацій просить дозволу І. Франка на друк у часописі "Naprzód", редактором якого він був декількох новел письменника. А у листі, датованому 18 вересня 1896 роком Ігнацій пише про політичні проблеми: "Національні суперечки між руськими і польськими робітниками нам тепер зовсім не потрібні... я б не хотів, щоб через місцеві непорозуміння люди воювали між собою невідомо для чиєї користі... Може, над тим варто Вам задуматися, чи не хотіли б Ви заснувати руський робітничий комітет, який би представив певного роду "Prinzipienerklarung" (принципове вияснення) і міг би діяти [самостійно] чи в союзі з нами і Вами. Не знаю вже, яку ще позицію можемо зайняти по відношенню до національних прагнень наших руських товаришів; бо справа не в принципі, а в людях... Може, матимемо нагоду узгодити окремі пункти виборчої агітації, що надходить".

Розповідає Ігнацій і про особисті справи, про конфлікти, які існували між різними часописами, – зокрема про передруковування матеріалів з одного часопису в інший – у листі від 10 лютого 1896 р. читаємо "... Поспішаю Вам повідомити, що "Кур'єр" [Перемишльський] з "Вперед" регулярно і безсоромно краде всі фейлетони... і не хоче помістити, натомість, навіть найменшого анонсу про наш журнал".

Із листування видно, що для І. Дашинського І. Франко був авторитетом і порадником, якого він поважав і дружбу якого цінував. Про це свідчить лист, написаний 26 березня 1884 р.: "Отже хочу ся взяти до перетолкованя якої книжки з німецького на польське – лиш не знаю, що собі пожиточного і потрібного вибрати. Ви яко в тім взгляді для мене повага, можебисьте схотіли вибрати яку книжку (не дуже велику) німецьку; може то бути повість – новели – розправа наукова або і що інше. Волівбим однакож щось з реалістичної школи – або фізіологічну яку розправу. Прошу вас дуже о відповідь?"

Після 1896 р. листування між Іваном Франком та Ігнацієм Дашинським перервалося. Після сфальшованих виборів у 1897 р. їхні шляхи розійшлися.

В архіві Івана Франка, що зберігається у відділі текстології та рукописів Інституту літератури імені Т. Шевченка НАН України зберігається 22 листи від Фелікса Дашинського, 11 листів від Ігнація Дашинського і 7 листів від Софії Дашинської – дружини Фелікса.

ЛІТЕРАТУРА

1. Франко І. Зібр. творів: У 50 т. – К.: Наук. думка. 1976 – 1986.
2. Іван Франко. Документи і матеріали. 1856 - 1961. – К.: Наук. думка. 1966.
3. Мороз М. О. Іван Франко. Бібліографія творів 1874 – 1964. - К.: Наук. думка.
4. Франко І. Борислав сміється: Повість. Перше книжкове видання. - Львів, Київ, 1922. З друкарні НТШ.
5. www.zse.4lomza.pl/art085.htm
6. www.pol.org.pl/news2.php?detail=n1065537774.news

Листи Ігнація Дашинського до Івана Франка

№ 1

Byczyj Horod 4/ 2 1884

Zdorowi buly!

Pered kilkoma dniamy pryjszow do mene d[obrodij] Melnyk[1] z Woli Jakóbowoj i prosyw mia, abym mu pozyczyw "Mołot"[2]. Po kilkoch dniach znowu prybihaje do mene i każe, szczo chocze sia na gwałt żenyty, ałe z nikim inszym, ino z Anną Pawlyk[3], tak mu sia duże a duże spodobała statia jei u Mo[ło]ti umiszczena. Prosyw otże mene duże [usylno], szczobym do Was o szczyru informaciju czy może szczo z toho buty czy ni?

Melnyk maje a prynajmni może maty, koły schocze gazdiwstwo, – newełykie – prawda – ałe swoje i pewne – prytim [Su]rbiński[4] wystupyw z uriadu podatkowoho o chocze takoż kupyty grunt i razom z Melnykom ugruntowaty osnowy pid wspilne gazdiwstwo, a ja takoż moze za parobka u nych stanu; otże bez zinki, samy znajete to dobre – gazdiwstwa nema. Tomu moze by szczo z toho buło?

Proszu Was duże, znesit sia samy z Melnykom i napyszit do nego, czy może szczo nadijatysia, czy ni?

Wasz druh
Zegota Daszko[5]

P. S. Choczesia nawit' fotografowaty!!!

Переклад:

Здорові були!

Перед кількома днями прийшов до мене д[обродій] Мельник з Волі Якубової і просив мене, щоб я позичив "Молот". По кількох днях знову прибігає до мене і каже, що хоче ся на гвалт женити, але з ніким іншим, іно

з Анною Павлик, так му ся дуже сподобала стаття єї в "Молоті" уміщена. Просив отже мене дуже усильно, щобим до Вас о щиру інформацію чи може з того що бути чи ні?

Мельник має, а принаймні може мати, коли схоче газдівство невеличке – правда – але своє і певне – притім [Су]рбінський виступив з уряду податкового і хоче також купити ґрунт і разом з Мельником угрунтовати основи під вспільне газдівство, а я також може за паробка у них стану, отже без жінки, самі знаєте то добре – газдівства нема. Тому, може би що з того було?

Прошу Вас дуже, знесіться самі з Мельником і напишіть до него, чи може що надіятися, чи ні?

Ваш друг
Жегота Дашко

P. S. Хочеся навіть фотографовати!!!

ІЛ. – Ф. 3. – № 1624. – С. 33. Рукопис. Оригінал.

№ 2

Drohobycz dnia 26/ III. 1884

Dorohij Druze!

Pry kińcy ćwitnia seho roku udajuś na selo na Podilu koło Husiatyna. Otże choczu sia wziaty do peretolkowania jakoi knyżky z nimeckoho na polskie – łysz ne znaju szczo sobi pożytocznoho i potribnoho wybraty.

Wy jako w tim wzhladi dla mene powaha, możebyśte schotily wybraty jaku knyżku (ne duze wełyku) nimećku; może to buty powiśt' – nowelli – rozprawa naukowa abo i szczo insze.

Woliwbym odnakoż szczoś z realistycznoi szkoly – abo fiziologicznu jaku rozprawu.

Proszu was duże o widpowid?

U nas w Drohobyczi taka nuda, taka hnyl "szczo i sumno nawit' pohadaty".

Bida taj nużda kruhom mow nenawyst[nymy] kruczamy dawyt kożdoho – a szcze do toho ni ohoty ni do czoho nema – taj z hory światyj Petro hasyt kożdu iskorku światoho ohniu mnozestwom nebesnoi wody – a z toho usioho bołoto.

Buw w mene d[obrodij] Melnyk i kazaw szczo bude wi Lwowi u was na poczatku cwitnia.

Bud'te tak dobri i widpowidzte meni.

Wasz druh
[Zegota Daszko]

Переклад:

Дорогий друже!

При кінці квітня удаюсь на село на Поділю коло Гусятина. Отже хочу ся взяти до перетолкованя якої книжки з німецького на польське – лиш не знаю, що собі пожиточного і потрібного вибрати.

Ви яко в тім взгляді для мене повага, можебисьте схотіли вибрати яку книжку (не дуже велику) німецьку; може то бути повість – новели – розправа наукова або і що інше.

Волівбим однакож щось з реалістичної школи - або фізіологічну яку розправу.

Прошу вас дуже о відповідь?

У нас в Дрогобичі така нуда, така гниль, "що і сумно навіть погадати".

Біда тай нужда кругом мов ненавист[ними] кручами давить кождого - а ще до того ні охоти ні до чого нема – тай з гори святий Петро гасить кожду іскорку святого огню множеством небесної води - а з того усього болото.

Був в мене д[обродій] Мельник і казав що буде ві Львові у нас на початку цвітня.

Будьте так добрі і відповіджте мені.

Ваш друг
[Жегота Дашко]

ІЛ. – Ф. 3. – № 1629. – С. 287–288. Рукопис. Оригінал.

№ 3

Przemyśl 8/6 [1]885

Szanowny Panie Iwanie!

Darujcie, że [smiem] Was prosić o malą przysługę: – Przed dwoma tygodniami otrzymalem list od Szczęsnego[6] w którym pisze, że uwiadomi nas o swym przyjeżdzie do Lwowa, dakąd ma przybyć ze swą uczenicą, około 6 czerwca. Listu dotychczas nie otrzymałem a od niego niestety zależy mój wyjazd z Przemyśla, który bym rad jak naj[szybczej] pożegnac!

Będicie tak dobry i odpiszcie kartką, czy brat przyjechal do Lwowa lub nie.

Do widzenia się we Lwowie
wasz
Żegota Daszyński

Adres: Przemyśl, ul. Węgierska [d. 101].

Переклад:

Шановний Пане Іване!

Вибачте, що смію Вас просити про малу послугу. – Два тижні тому отримав лист від Щасного, в якому він пише, що повідомить нас про свій приїзд до Львова, куди має прибути разом із своєю ученицею, приблизно 6 червня. Проте я досі не отримав листа, а від нього на жаль залежить мій виїзд з Перемишля, а з цим містом я б хотів [якнайшвидше] попрощатися!

Будьте так добрі, і відпишіть карткою, приїхав чи ні брат до Львова.

До побачення у Львові

Ваш
Жегота Дашинський

Адреса: Перемишль, вул. Угорська [д. 101]

ІЛ. – Ф. 3. – № 1629. – С. 289. Рукопис. Оригінал.

№ 4

2 [8] 85.

K[ochany]. P[anie]. Badzcie tak dobry, napisać mi, gdzie się znajduje obecnie Szczęsny? Nie mam o nim najmniejszej wiadomości.

Studyuję obyczaje Żołiewskiego powiatu. Zaiste ciekawe rzeczy!

Adres: Żołkiew Zameczek.

Wasz Żegota

Переклад:

Л[юбий] П[ане]. Будьте так добрі написати мені, де зараз перебуває Щасний. Не маю про нього жодної інформації.

Вивчаю звичаї Жовківського повіту. Справді цікаві речі.

Адреса: Жовква Замочок.

Ваш Жегота

ІЛ.– Ф. 3. – № 1615. - с. 98. Рукопис. Оригінал. Кореспонденційна картка з написом Wielmożny Pan Ian Franko, Ulica Lindego l: 3. Lwów. На поштовому штампі дата: 2 [8] 85.

№ 5

Berlin SW., dnia 2. II. [18]91
Beuth-Strasse. 2, IV. l

Kochany Iwanie!

W tej chwili otrzymalem list z Paryża, w którym donoszą, że wszystkie podane przez Was książki kosztuja razem około 150 franków. Wobec tego przysla[ły] tylko niektoże z nich.

Wkrótce więc albo otrzymacie je wprost z Paryża, albo ja Wam je ztąd odeszłe.

Zresztą tu w Berlinie nudno, _ _ _ _ _ [8]aż do wściekłości. Niech się to nądzne miasto schowa wobec Paryza...! Roboty mam dużo, towarzystwa małó. [Wbrew] spodziewania [memu] mogę doznawać gwałtownej [tęsknoty] za Galicyą!

Zasyłam pozdrowienia
Ignacy Dasz[yńsky]
Żoną pozdrówcie odemnie serdecznie.

Переклад:

Любий Іване!

Щойно отримав лист з Парижа, у якому повідомляється, що всі подані Вами книжки коштують разом 150 франків. У зв'язку з цим прислали лише деякі з них.

Незабаром мабуть отримаєте їх прямо з Парижа, або я Вам їх звідти вишлю.

Зрештою, тут в Берліні нудно, _ _ _ _ _ аж до сказу. Нехай це паскудне місто сховається перед Парижем! Роботи маю багато, товариства мало. Всупереч моїм сподіванням відчуваю раптовий сум за Галичиною.

З вітанням

Ігнацій Даш[инський]

Сердечно привітайте від мене дружину.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1612. – С. 58. Рукопис. Оригінал. Лист написано на бланку "Gazety Robotniczej"[9]

№ 6

Lwow 11. 9. [18]91

Kochany Iwanie!

Dowiedzawszy się, że w redakcyi Kuryera Lwowskiego[10], ktos rozsiewa wiadomość, jakobym ja w "Przedświcie"[11] pisał cokolwiek o redaktorze Rewakowiczu[12], pospieszam z listem do Was.

Otóż prosze Was, byśsie oświadczyli, [temu] kto podobne [wiesći] rozszera, że jest to fałszem, i że w potrebie mogę podać źródło, zkąd podobne wiadomśći do Londynu się dostały.

Ja nie ukrywalem się nigdy i poza oczy nie ciskałem na nikogo [podejrzeń].

Byłem u Was, ale nie zastałem Was. Wkrótce zgloszę się do Was, aby uscisnąć waszą dloń.

Ignacy Daszynski

P. S. Konstatuję, że to już po raz drugi musze zagważdżać mylne wieś[ći] powstałe w redakcyi Kuryera.

Переклад:

Любий Іване!

Довідавшись, що в редакції "Кур'єра Львівського" хтось поширює чутки, ніби я в "Przedświcie" щось писав про редактора Реваковича, поспішаю написати до Вас.

Отож, прошу Вас, що Ви засвідчили тому, хто поширює такі чутки, що це неправда, і що при потребі я можу вказати джерело, звідки така інформація дійшла до Лондона.

Я ніколи не ховався і поза очі не кидав ні на кого підозри.

Був у Вас, але не застав Вас. Незабаром зголошуся до Вас, щоб потиснути Вашу долоню.

Ігнацій Дашинський

P. S. Констатую, що це вже другий раз мушу спростовувати невірні чутки, які з'являються у редакції "Кур'єра".

ІЛ. – Ф. 3. – № 1624. – С. 10. Рукопис. Оригінал.

№ 7

Kraków 10. 2. [18]96

Kochany Iwanie!

Przeczytałem dziś Wasze oświadczenie wobec "Kuryera przemyskiego" i pośpieszam Wam doniść, że to "Kuryer" z "Naprzodu"[13] regularnie wszelkie feiletony kradnie bez upamiętania od kwartał[u].

[Нерозбірливо] już kilka nowel Waszych upolszczyli w naszym feiletonie. Przebaczcie ześmy w tom Wam osobiście nie prosily o pozwolenie, ale tłomaczami byli ruscy radykali, towarzysze partyjni [chodzacy] tutaj na uniwersytet i dla tego sądziłem, że nam tego za zle nie weźmiecie.

Jeżelibyśćie żądali, abyśmy każdym razem prosily Was o upoważnienie, to zastosuję się do tego.

Z "Kuryerem przemyskim" – dodaję nie łączą nas żadne stosunki z wyjątkiem tego jednego, że wszystkie fejleto[ny] i poezye i fachowe artykuly krad[nie] od nas "Kurjer", nie chcę nawet za to umieścić najmniejszego nawet anonsu o naszem pismie.

Tyle wyjaśnienia w tej sprawie.

Pozdrawiam serdecznie Was i Waszą rodziną

Ign[acy] Daszyńsky

Adres: Pl[ac] Szczepanski 9. II

Переклад:

Любий Іване!

Прочитав сьогодні Вашу заяву на рахунок "Кур'єра Перемишльського" і поспішаю Вам повідомити, що "Кур'єр" з "Вперед" регулярно і безсоромно краде всі фейлетони.

[Нерозбірливо] вже кілька Ваших новел переклали на польську мову у нашому фейлетоні. Вибачте, що не запитали особисто Вашого дозволу, але перекладачами були руські радикали, партійні товариші, які тут [вчаться] в університеті, і тому я думав, що Ви нам того не візьмете за зле.

Якщо хочете, щоб ми кожного разу просили Вашого дозволу, то так і робитимемо.

З "Кур'єром Перемишльським", додаю, немає у нас ніяких стосунків, за винятком того, що всі фейлето[ни] і поезії, і фахові статті крадуть у нас і не хочуть натомість помістити навіть найменшого анонсу про наш журнал.

Ось такі пояснення у цій справі.

Вітаю сердечно Вас і Вашу родину

Ігн[ацій] Дашинський

Адреса: Пл[оща] Щепанська 9. II.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1610. – С. 98. Рукопис. Оригінал.

№ 8

Krakow 1. 9. [18]96

Kochany Iwanie!

Jako redactor "Naprzódu" udaję się do Was z uprzejmą [prośba] o pozwolenie przetłómaczenia Waszej nowelli[14] z "Żytja i Słowa"[15] i umieszczenia przekładu w naszem piśmie.

[Jeżeli]byście prośbie nieodmówili, to napiszcie łaska[wie] kartą korespondencyiną na adres redakcyi odwrotną posztą, bo mam juz przekład gotowy.

Zasyłam Wam i Waszej rodzinie
serdeczne pozdrowienia

Ignacy Daszyński

(ul. Golębia 8.II.)

Переклад:

Любий Іване!

Як редактор "Naprzódu" звертаюся до Вас з люб'язним проханням дозволити перекласти Ваше оповідання з "Життя і Слова" і помістити переклад в нашому журналі.

Якщо не відмовите моєму проханню, то будьте ласкаві написати зворотньою поштою кореспонденційну картку на адресу редакції, бо я вже маю переклад готовий.

Передаю Вам і Вашій родині
сердечні вітання

Ігнацій Дашинський

(вул. Golębia 8.II.)

ІЛ. – Ф. 3. – № 1629. – С. 291. Рукопис. Оригінал. Поштова картка.

№ 9

Lwow. 16. 9. [18]96

Kochany Iwanie!

Bedąc we Lwowie [ustapiłem] do Was, aby gruntownie [pomówić] z Wami w sprawie załatwienia sporów między towarzyszami ruskimi a polskimi. Chciałem bardzo [słyszeć] Wasze zdanie i [zastosować] się do Waszej rady.

Niestety nie zastają Was w domu…

Chyba więc listownie jeszcze przed 27 t[ego] m[iesięca]. T[o]j[est] przed [Waszym] zjazdem do [Was się] w tej sprawie zwrócą.

Pozdrawiam Was i zona serdecznie

Ignacy Daszyński

P. S. Dziękują za [pozwolenie] przekładu nowelli.

Переклад:

Любий Іване!

Перебуваючи у Львові [зайшов] до Вас, щоб докладно [поговорити] з Вами про залагодження суперечок між польськими і руськими товаришами. Я б дуже хотів почути, що ви думаєте і прислухатися до Вашої поради.

На жаль, не застав Вас вдома...

Хіба тоді листом ще до 27 числа цього місяця. Тобто ще до Вашого з'їзду звертаюся до Вас у цій справі.

Сердечно вітаю Вас з дружиною

Ігнацій Дашинський

P. S. Дякую, що дозволили перекласти оповідання.

ІЛ. – Ф. 3. – №1629. – С. 293. Рукопис. Оригінал. Поштова картка.

№ 10

[Korzyna] 18. 9. [18]96

Kochany Iwanie!

Nie zastawszy Was w domu, zwracam się do Was listownie w następującej sprawie.

Spory narodowościowe między robotnikami ruskimi a polskimi są nam dzisiaj zupełnie niepotrebne. Nie wiem autentycznie, co mówił Kozakiewicz[16] na onem zgromadzeni[u] gdzie powstały spory, ale nie chciałbym, aby w [lokalnej nic jako zaciętosci], ludzie zwalczali się niewiedziec dla czyjej korzyści.

Macie wkrótce zjazd, może nad tem Wam się opłaci zastanowić, czy nie chcielibyście założyć – lub powód u [założenie] ruskiego robotniczego komitetu, który złożyłby pewnego rodzaju "Prinzipienerklärüng" i mógłby działać [samodzielnie], czy w sojuszu z nami i z Wami.

Nie wiem już, jakie [jeszcze] stanowisko możemy zająć wobec jakichkolwiek żądań narodowościowych naszych ruskich towarzyszy; [cała] też rzecz leży nie w zasadzie, lecz w ludziach. Gdybyście mogli m[n]ie łaskawie poinformować o jakichś jednostkach na prowincyi, któreby były zdolne do chwycenia w swe ręce ręce agitacyi wśrod ruskich robotników, wyrządzilibyśćie nam wielką przyslugę, bo wiedzielibyśmy raz kogo się trzymać w tych sprawach.

Zwracam się z tem do Was, bo do kogoz dzisiaj we Lwowie mam się zwrócić?

Moze bedzimy mieli sposobnosc w nadchodzacej agitacyi wyborczej porozumiewac sie w poszczegolnych jej punktach. Slyszalem ze bedziecie stawiali swoje kandydature w [prze]myskiem, choc nie wiem, czy to prawda.

Ja wracam za dwa dni do Krakowa. Adres: ul. Golebia, ą 8, II.

Przesylam serdeczne pozdrowienia

Ign[acy] Daszynski

Переклад:

Любий Іване!

Не заставши Вас вдома, звертаюся листом у наступній справі.

Національні суперечки між руськими і польськими робітниками нам тепер зовсім не потрібні. Не знаю точно, що сказав Козакевич на тих зборах, коли виникли суперечки, але я б не хотів, щоб через місцеві непорозуміння люди воювали між собою, не відомо для чиєї користі.

Ось коротко маєте з'їзд, може, над тим варто Вам задуматися, чи не хотіли б Ви заснувати руський робітничий комітет, який би представив певного роду "Prinzipienerklärüng" (Принципове вияснення) і міг би діяти [самостійно], чи в союзі з нами і з Вами.

Не знаю вже, яку ще позицію можемо зайняти по відношенню до національних прагнень наших руських товаришів; бо справа не в принципі, а в людях.

Якщо б Ви мене люб'язно поінформували про осіб на провінції, які були б здатні взяти у свої руки агітацію серед руських робітників, то зробили б нам велику послугу, і ми би вже знали, кого триматися в тих справах.

Звертаюся до Вас, бо до кого ж тепер у Львові можу звернутися?

Може, матимемо нагоду узгодити окремі пункти виборчої агітації, що надходить.

Я чув, що Ви будете виставляти свою кандидатуру в перемишльському [окрузі], але не знаю, чи то правда[17].

Через два дні я повертаюся до Кракова. Адреса: вул. Golębia, № 8, II.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1629. – С. 295–297. Рукопис. Оригінал.

№ 11

Kochany Panie Iwanie!

Prosze Was, jeżeli możecie, to zwróćcie uwaga na wyzysk pracy kowali, opisany w [Art. f.] "Pracy" – Towarzysze Kowalscy, który nam te daty podali, [prosze] bardzo, by sie za nimi ktoś [ujął] w prasie codziennej. Rzecz sama mówi za soba bardzo [wymownie].

Obok tego śmiem Was prosić o danie mi przez Karola numerów "Kurjera", w których podano [petycye] czeskich drukarzy.

Bardzo mi ich obecnie potreba i dlatego was o nie proszę.

Przypominam, ze o 7 godz[inie] w poniedz[iałek], 13/4 mamy się zejść w sprawie wydawnictwa czytelni. Moznaby zredagować prospect do druku.

Wasz

Ign[acy] Daszyński

Переклад:

Любий Пане Іване!

Прошу Вас, якщо можете, зверніть увагу на експлуатацію праці ковалів, описану у [статті газети] "Праця". Товариші Ковальські, які подали нам ці дані, прошу дуже, щоб хтось за них заступився у щоденній пресі. Справа говорить сама за себе дуже переконливо.

Разом з тим, смію просити, щоб Ви передали мені через Кароля номери "Кур'єра", в яких подано [петицію] чеських друкарів.

Мені їх зараз дуже потрібно, тому і прошу Вас.

Пригадую, що о 7 год[ині] в понед[ілок], 13/4 маємо зустрітися в справі видавництва читальні. Можна було б підготувати проспект до друку.

Ваш

Ігн[ацій] Дашинський

ІЛ. – Ф. 3. – № 1629. – С. 377. Рукопис. Оригінал.

ПРИМІТКИ

1. Семен Вітик у своїх спогадах зазначає, що Мельник був селянином з села Воля Якубова. Разом з іншими селянами вони організовували таємні сходини, щоб об'єднати селян проти безчинств влади. За це їх схопили і кинули до в'язниці у

Дрогобичі. Через погані умови утримання Мельник захворів на туберкульоз і по виході з тюрми помер у молодому віці (Див.: Спогади про Івана Франка. Упор. В. Гнатюк. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 399–400).

2. "Молот" – літературно-громадський збірник, виданий І. Франком та М. Павликом у Львові 1878 р. замість "Громадського друга" і "Дзвона", заборонених цензурою. Вийшло одне число, яке теж конфіскували.
3. Анна Павлик (1855–1928) – українська громадсько-політична діячка, активна учасниця жіночого руху у Галичині, сестра Михайла Павлика.
4. Прізвище написано нерозбірливо.
5. Ігнацій Дашинський часто підписувався як Жегота Дашко (Дашинський).
6. Szczesny (Щесни) – псевдонім Фелікса Дашинського (1864 – 1890), який був рідним братом Ігнація Дашинського.
7. Датується за поштовим штемпелем.
8. Риска в тексті.
9. "Gazeta Robotnicza" ("Робітнича газета") – газета польських соціалістів. Виходила у Берліні. І. Дашинський був її головним редактором.
10. "Kurier Lwowski" – щоденна польська газета, виходила у Львові з 1883 р. У 1887–1897 роках у ній працював Іван Франко.
11. "Przedświt" – політичний журнал, виходив у 1881–1920 рр. у багатьох містах Європи, певний час і у Львові. Спочатку як орган групи польських соціалістів, згодом як орган польської партії соціалістів.
12. Генрік Ревакович (1836–1907) з 1884 р. – головний редактор газети "Kurjer Lwowski".
13. "Naprzód" – краківська газета, виходила у 1892–1919 рр., орган польських соціал-демократів. Засновником її був Ігнацій Дашинський.
14. У журналі "Житє і слово" 1896 р. було вміщено оповідання І. Франка "Панщизняний хліб" (т.V, кн. І, с. 23 – 29) і "Чиста раса" (т. V, кн. 2, с.129–142).
15. "Житє і слово" – двомісячник літератури, політики і науки, у 1894–1897 рр. видавала О. Франко під редакцією І. Франка.
16. Можливо, автор має на увазі Яна Козакевича, якого 1893 р. до співпраці у журналі "Народ" хотів запросити М. Павлик.
17. У 1897 р. відбулися відомі "криваві баденівські вибори" – від радикальної партії по округу Перемишль–Мостиська–Добромиль селяни висунули кандидатуру Івана Франка. Вибори було сфальсифіковано. Сам Іван Франко про них написав: "Можемо сміло сказати: останні вибори – це була огнева проба для нашої інтелігенції: все що в ній було трусливе, безхарактерне, підле і продажне попритихло, розповзлося або поховалося, а що було чесне і щире, без різниці партій, стало як мур, обік народу, йшло до боротьби, зносило зневаги або й витирало тюремні кути – і все те вороги наші охрестили одною загальною назвою: радикали!" (Див.: Басс І., Каспрук А. Іван Франко. Життєвий і творчий шлях. – Київ: Наук. думка, 1983. – С. 319).

ВІОЛЕТА ЧЕРНІЄНКО

"ЗДАЄТЬСЯ МЕНІ, ЩО Я ЩИРО СЛУЖИВ СПРАВІ НАРОДНІЙ"

Поміж іменами культурно-громадських подвижників українського духовного відродження другої половини XIX століття по праву слід назвати Дем'яна Ромуальда Гладиловича, знайомого І. Франка.

Він народився 13 листопада 1845 року в Лубній Березівського повіту, де його батько Юрій був священиком. Незабаром багатодітна родина* переселяється до Берегів Долішніх, де й пройшло дитинство Дем'яна. Звідти батько відвіз синів до гімназії у Перемишлі.

Найкращим товаришем Дем'яна у шкільні роки був його старший брат Адольф, який пізніше стане письменником і юристом** . Помер кількома роками раніше за Дем'яна[3; с.112].

Найбільший вплив на Д. Гладиловича під час навчання у гімназії мав професор катехизму о. Ю. Желехівський. У шкільній бібліотеці не вистачало українських книжок, отож Ю. Желехівський давав читати книжки з власної бібліотеки, зокрема повісті Г. Квітки-Основ'яненка, "Записки" і "Чорну Раду" П. Куліша, "Кобзар" Т. Шевченка.

У 1863 році, склавши екзамен на атестат зрілості, Дем'ян та Адольф Гладиловичі вступили в духовну семінарію у Львові. Однак навчання не задовольнило їх. Через місяць покинувши семінарію, брати поселилися з друзями в кімнатах "Народного дому". Не змирившись з москвофільським керівництвом, Дем'ян полишить і цей львівський притулок.

Молодий Д. Гладилович багато працює над самоосвітою, вивчає класичні мови. Однак шлях до вчительської кваліфікації був надзвичайно складним. Тодішні професори університету допускали навіть найкращих студентів до екзамену через 8 – 10 років.

Одружившись з Амалією Ціпановською, донькою-сиротою по священику с. Комарняни, їде у Відень продовжити навчання. 8 липня 1868 року при матеріальній підтримці у будинку ректора семінарії у Відні о. Якова Ціпановського склав іспит з класичної філології на

* Крім Дем'яна Гладиловича, було ще четверо синів і чотири доньки.
** Працював повітовим суддею у Немирові.

Дем'ян Гладилович

гімназійного вчителя з правом викладання у нижчій гімназії. "Дворічний побут у Відні, здача екзаменів підірвали здоров'я Д. Гладиловича" [8; с.317].

30 серпня 1868 року Крайова шкільна рада призначила Д. Гладиловича заступником вчителя гімназії у Перемишлі. Через рік він стає вчителем гімназії в Самборі. У сім'ї народилося двоє дітей. Щоб забезпечити родину, Дем'ян тяжко працював. 23 грудня 1871 року він здав екзамен з української мови при Львівському університеті. На вчительській посаді його затверджено 10 листопада 1873 року. Згодом він отримує титул професора.

Коли 1874 року у Львівській академічній гімназії потрібно було вчителя з такою кваліфікацією, Крайова шкільна рада прийняла на цю посаду Д. Гладиловича. Він неохоче переїжджає з Самбора у Львів, бо до Хирова, що неподалік Самбора, переселився батько з ріднею.

"Значним був внесок Д. Гладиловича у становлення народовського руху, який він розглядав як запоруку розвитку й поступу української нації" [12; с.214]. Він був головою Товариства ім. Шевченка у 1887–1889 та 1891–1892 роках, одним із засновників економічного товариства "Дністер", член "Просвіти", "Народної ради", "Руської бесіди", "Русь

кого товариства педагогічного", "Народної торгівлі". Він обирався послом до галицького сейму. З власної ініціативи брався за будь-яку громадську роботу. Був одним із засновників друкарні Товариства ім. Шевченка, займався організацією українського народного театру у Львові, власником якого було товариство "Руська бесіда", збирав кошти на будівництво його приміщення, на видання часописів "Зоря" і "Зеркало".

"Він був як той робітник в копальнях під землею, котрого результати праці люди на горі бачать, але його самого за важкою роботою не бачать – хіба небагато тих, що працюють з ним і біля нього, – писав І. Белей"[1; с. 57].

Д. Гладилович відзначався скромністю і працьовитістю. І. Франко у праці "Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року" дає позитивну оцінку його діяльності: "Не з титулу літературної заслуги, але задля самої вартості чоловіка, годиться тут згадати ще про одного члена українофільської дружини старшої генерації. Дем'яна Гладиловича. Хоч був професором класичної філології, він не полишив по собі ніякої літературної, ані наукової праці, але серед громади львівських укроїнофілів був завсігди голосом тверезого і критичного розуму. В різних товариствах совісним і дбайливим адміністратором, а в остатніх роках життя двигав на собі увесь тягар адміністрації "Діла" в самих критичних його моментах"[9; т.41; с.358].

Значний період життя Д. Гладиловича пов'язаний із виданням "Діла", "...яке самим фактом існування багато заважило на піднесенні, уґрунтуванні й спопуляризуванні української ідеї"[4; с.92]. Д. Гладилович разом з іншими народовцями на таємній нараді, що відбулася за ініціативою В. Барвінського, в грудні 1879 року дав почин для видання "Діла". В. Барвінський працював головним редактором. "Адміністратором, тобто фінансовим директором був Д. Гладилович, який спричинився з 1888 року до переходу "Діла" на щоденник" [6; с.521]. Адміністрація вимагала багато праці й уваги: потрібно було вести касову книжку, список передплатників, носити папір, призначений для друкування газети. На адресу редакції приходили нецензурні записки, а також записки від прихильників. "А попри те стали приходити і замовлення, а то й жовтаві перекази з грішми"[11; с. 126]. А. Чайковський згадував: "Д. Гладилович з нетерпінням дивився в руки листоноса, скільки приніс тих жовтавих папірчиків. Від цього залежав його гумор на цілий день"[11; с.126].

Д. Гладилович займався видавничою діяльністю. За його редакцією вийшов "Малий Кобзар" Шевченка, через його руки пройшло багато видань "Просвіти", майже всі видання Товариства ім. Шевченка, де він виступав як рецензент, критик, коректор, перекладач.

У 1890 році міністр освіти відзначив Д. Гладиловича за успішну діяльність у справах шкільництва. В останні роки здоров'я Д. Гла-

диловича погіршало. Ще на початку вересня 1891 р. викладав у Львівській академічній гімназії. Через тиждень виразка шлунка спричинила крововилив. Лікарі боролись за здоров'я, хвороба відступила. Д. Гладилович продовжував працювати. У той час склав подання до міністра освіти про запровадження фонетичного правопису в школах, як це ухвалило Товариство ім. Шевченка, головою якого він був. Саме тоді листувався у справі жіночого видавництва. За місяць перед смертю склав план видання двох серій "Бібліотеки для руських жінок" і "Бібліотеки для шкільної молодіжи". Д. Гладилович готував до друку Г. Данилевського "Піонери Сходу". Відчуваючи останні дні, запросив професора І. Громницького, передав йому незакінчену роботу.

Після Різдва попрощався з ріднею. Останніми його словами були: "Здається мені, що я щиро служив справі народній". Помер о 2 годині ночі 28 січня 1892 р., залишивши дружину, дорослу дочку й сина, студента третього курсу прав Львівського університету. Поховали Д. Гладиловича у спільному гробівці в Хирові, де вже спочивала його мати і рідний брат Адольф.

І. Франко написав некролог на смерть Д. Гладиловича і опублікував в числі 4 радикального часопису "Народ", де висловив сумнів, щоби його "...манили обіцяні Романчуком "посади і аванси", а наприкінці життя була захитана віра "...в тривкість і пожиточності проголошеної Ю. Романчуком угоди" [10; с.63]. Невдовзі появилася реакція "Діла" на публікацію. Звернена увага на те, що хоч Франко і є співробітником польської газети, але вважається українським письменником, і щоб мати повагу "коли в поезії громи мече "на всесвітню брехню", нехай же сам не бреше"[5; с.347]. Редакція "Діла" запитує: "Коли ви, пане Франко, маєте хоч дрібку честі, то дайте відповідь: коли і кому обіцяв п. Романчук "рясні посади і аванси"[5; с.347]. У відповідь І. Франко надіслав до "Діла" лист, але редакція зволікала з його публікацією. Тоді І. Франко надрукував його в "Народі"(1892, № 5–6), супроводивши пояснювальною заміткою, а згодом ще раз звернувшись до редакції "Діла" з вимогою помістити лист на сторінках цієї газети, де він був надрукований ("Діло", 1892, 23 берез.).

І. Франко та Д. Гладилович працювали на благо рідного народу. Між ними склалися дружні взаємини, хоч іноді виникали непорозуміння.

Про одне з непорозумінь, яке виникло між І.Франком та Д. Гладиловичем у 1884 р., йдеться у листі І. Франка до О. Кониського від 13 грудня 1884 р., у якому письменник повідомляє про обіцянку О. Партицького передати йому у власність "Зорю". Д. Гладилович виступив проти радикалізації "Зорі": "Доки мене мої слабі ноги носять, я не позволю, щоб вони дістали "Зорю" в свої руки" [9; т.48; с.498]. Однак Д. Гладилович запропонував І. Франкові стати співредактором

"Зорі", зберігши загальний напрям видання. Від редагування журналу на таких засадах письменник відмовився.

Не подобався Д. Гладиловичу вплив на І. Франка космополітизму М. Драгоманова, який "дорікав письменнику за співпрацю з народовцями" [7; с. 83]. Зокрема у листі до О. Кониського 1884 року Д. Гладилович писав: "Драгоманов вкинув у болото ідею національності. Під неясним якимось указуванням гуманізму, зворушив многих, іменно молодших людей, котрі голосно (і у Вас, і у нас) голосили ничтожність народности, не даючи однако нічого взамін" [2; с. 38].

Невідому сторінку співпраці Великого Каменяра і Гладиловича висвітлюють листи, які зберігаються у фонді І. Франка (№ 3) відділу рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Серед них 9 листів Д. Гладиловича до І. Франка. На жаль, листи від І. Франка до Д. Гладиловича не збереглися. Проте у наукових працях, статтях ("Ще у справі Гуса", "Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.", "З остатніх десятиліть XIX в."), у листах до І. Белея, О. Кониського, М. Драгоманова письменник торкається діяльності Д. Гладиловича.

І. Франко, працюючи над перекладом "Мертвих душ" М. Гоголя, згадує про Д. Гладиловича у листах до І. Белея від 9 і 27 листопада 1881 року і від кінця лютого 1882 року. У праці "З остатніх десятиліть XIX віку" він зазначає: "...в "Бібліотеці найзнаменитших повісте при "Ділі"... годі було знайти місце для "Мертвих душ" Гоголя, я опубліковано окремо заходом Д. Гладиловича"[9; т. 41; с. 493].

У листі від 11 листопада 1886 р. до В. Лукича письменник повідомляє, що хоче порадитися з Д. Гладиловичем відносно видання нового літературного часопису "Поступ"[9; т. 49; с. 82].

Листування Д. Гладиловича з І. Франком охоплює період 1877–1891 рр. Усі листи до письменника надійшли зі Львова. Д. Гладилович з пошаною звертається і прощається з І. Франком: "Високоповажний Добродію", "Милий Добродію", "Здоровлю Вас щиро", "Сподіючись скорої і прихильної відповіді кланяюсь низенько".

У листі від 2 червня 1877 року Д. Гладилович звертається до І. Франка з проханням "...уложити популярний порадник в справах фінансових, бо дійсно такий доконче потрібний".

Д. Гладилович, вболіваючи за газету "Діло", нагадує письменнику про зобов'язання, які І. Франко взяв перед І. Вахнянином (лист від 7 березня 1880 р.): "Ви зобов'язалися для видавництва "Діла" дати уділ 36 зол. в місячних ратах...осмілюсь Вам пригадати з Ваших зобовязанях и о присилку рати просити".

Д. Гладилович запрошує І. Франка в гості (лист від 13 квітня 1888 року): "Заїжджайте просто до мене з улиць академічна, 24 в партері, де будете могли прожити, доки не знайдете собі хати". Пропонує І. Франкові співпрацю у Товаристві ім. Шевченка (лист від

28 лютого 1890 р.): "Іменем виділу товариства запрошую і Вас, щоби зволили приладити яку наукову працю для сего збірника".

Листи Д. Гладиловича до І. Франка друкуються вперше з повним збереженням особливостей тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белей І. Д. Гладилович // Зоря. –1892.
2. Гладилович Д. Лист до О. Кониського від 1884 р. // Україна. – 1922. – Ч.3.
3. Дамян Гладилович (некролог) // Діло. – 1892. – Ч.12.
4. Дорошенко В. Заслуги " Діла" для всеукраїнської ідеї. Погляд у минуле // Діло. – 1938. – Ч.9.
5. З регістру клевет // Діло. – 1892. – Ч.30.
6. Кедрин-Рудницький І. Діло // Енциклопедія українознавства. – Львів, 1993.
7. Луців Л. Іван Франко – борець за національну і соціяльну справедливість. –Ню Йорк-Джерсі Ситі: Свобода. – 1968.
8. Лучаківський К. Дамян Ромуальд Гладилович // Зоря. – 1892. – Ч.16.
9. Франко І. Зібр. творів: У 50 т. – К., 1976–1986.
10. Франко І. Некрологи // Народ. – 1892. – Ч.4.
11. Чайковський А. Як то було при народинах "Діла": Спомини зперед восьми літ // Діло. – 1928. – Ч.10.
12. Шаповалов Ю. Д. Гладилович // Українська журналістика в іменах. Вип. 3. – Львів, 1997.

Листи Дем'яна Гладиловича до Івана Франка

№ 1

Львів, 2.VI. 1877

Високоповажний Добродію!

Тішить мя се дуже, що Ваші сумніви вже пірнули именно що до урядовання виділу – виділ урядував все, и те не тайно, лише тайні були для Вас його урядованнє, бо не висилали ся Вам, яко многогрішному довжникови, книжочки.

Щодо истнуючої програми видавництва, то знова помилилисьте ся, бо такої нема, и безпрограмно провіщуєтъ ся щиро божій – тому все що ще видавало ся а що є добре, є и на часі и входить в програму. Тому просить Вас, Добродію, виділ, щобисьте зволили на першому місци уложити популярний порадник в справах фінансових, бо дійсно є такий доконче потрібний. Зволіть отже Добродію донести виділові про ті вимінки, які хочете поставити від себе, лише не осягайтеся довго, щоб ся праця не спинила ся.

31. 5 відбулися загальні збори[1], було гостей як звичайно над 60 – головою вибраний Омелян Огоновський[2], Федорович[3] не був навіть на зборах. Відписуючи Вам на Ваші вимінки напишу дещо більше, бо нині дуже сплючий.

Здоровлю Вас щиро.

Ваш Гладилович

ІЛ. – Ф. 3. – № 1616. – С. 315/6. Рукопис. Оригінал.

№ 2

Львів, 24. V. 1878

Високоповажний Добродію

Вашу фейлетонову допись дістав я вчора до рук, де майже ціле число було вже зложене, и на неї в 10 ч[ислі] ніяким чином місця би вже не знайшло, щоби не розкидати зложене.

Понеже до 11 ч[исла] часу ще доволі, тому я перечитав її і дав перечитати Романчукові[4] и Целевичеві[5] чім відослав до Барвінського[6], та всі ми признали вашим увагам цілковиту слушність, а прецінь не хотіли би ми її у присланій формі друкувати. Чому? На се зараз Вам відповім. Той Х. з Відня се для вас лише кажучи чого Ви може догадались – знакомий Вам Пюрко, а Ви ту звіздили як якого шкраба. Скажете: що мені до того, кожному приналежна правда, бо неповинні ми ся оглядати на якісь мнимі и немнимі авторитети а просто йти и я Вам притакну – але тут заходить виїмка, бо П[юрко] є чоловік щирий, наш, и що сказав, то не щоб комусь або партії в загалі докорити то зробив се в найліпшій, щиро прихильній волі – до того він одинокий наш чоловік в Відні, котрий паралізуючи по часті високопарні забаганки о. ректора ніякоби на сторожі наших справ там стоїть.

До того є він пій – а затім трохи зарозумілий на те що знає, та амбітний. Отже хоч цілком слушне Ваше мотто[7], що годі тут лептати сатири, однаково той сатиричний тон цілої Вашої дописи готов його дуже розгнівити, и він готов плюнути йому в лице – а таки годі так своїх людей збуватися, бо всіх, як знаєте небагато.

До того чи би не було саме тепер час ставляти ся на дибки з деякими хоч нашими, але в божій галилеї анатемізованими формами і словами, які такі у правді[8] часом подибувалися – а то для того, що Слово[9] щораз більше тратить грунт під ногами і більш людей мож би коло себе згорнути, а такі лінгвістичні горячі росправи готові знова розгарячкувати людей і викликати спір азбучний і не допустити до есенції річі самої. Тому ж удаюся в правки нашого кінця до Вас з прозьбою щобись те позволили змінити, а найлучше самі змінили цілий сатирично-горячий тон Вашої дописи на цілком поважно-об'єктивний. Тим й Ваша ціль виказати хиби п[ан]а Х буде осягнена и не зразить ся щирого нам чоловіка. Чекаю відповіди одворотною почтою

Ваш Гладилович

ІЛ. – Ф. 3. – № 1616. – С. 315/4. Рукопис. Оригінал.

№ 3

Львів, 7.III.1880

Високоповажний Добродію!

Проф[есор] Иван Вахнянин[10] заявив мені, що Ви зъобовязалися перед ним для видавництва "Діла"[11] дати уділ 36 зол. в місячних ратах від 1ч[исла]

марця сплачуватися мають, що і в доходи сей часописи пренотовано. Понеже до нинішнього дня Ви ще с першою ратою не зголосилися, тож осмілюся Вам пригадати з Ваших зобовязанях и о присилку рати просити.

Бувайте здорові

Гладилович

ул. Краківська 14[12]

ІЛ. – Ф. 3. – № 1616. – С. 315/5. Рукопис. Оригінал.

№ 4

Львів, 13.III.1880

Милий Добродію!

Не будучи правником ні процесовим чол[овіком] ні крутієм не міг я и половини Вашого листу зрозуміти бо через пів незнакомі мині ті технічні вирази і крючки, якими Ваш лист богатий. Тилько дочитався я, що ганьбите Львовян – та спасибі и за те, до ганьби навикли Львовяне вже и від других, бож им и належить ся ганьба именно за те, що и грішми и працею піддержувати стараються свої честе наші видавництва, а провінція коби здорова (не до Вас кажучи) ні одним ні другим іх не підпомага та ганьбить коби здорова! Но як є таке, утішив Ваш лист і мене, и всіх нас, бо видно з нього що Ви и здорові и добре Вам ведеться. Зле Ви, се певно, настроіли Ваші инструменти астрономічні, коли Ви не добачили вже 17 разів в Ряшові[13] показавшої ся планети, и не наша вина в тім! На різдво був ту Вахнянин и сказав, що Ви зобовязалися платити на піддержання "Діла" 36 зл. місячними ратами від марця почавши, и щоби Вам вже від 1ч[исла] посилати "Діло" до Ряшова. Для того вже и адреси виготовили и посилали ся Вам до Ряшова, як ся Вахнянин в Вашім имени препоручив. Льогичний с того вивід, що або забули Ви про умову з Вахнянином, або домові стосунки не уладили на стілько, що Вам відсилано з Ряш[ова] газету де треба. В листі до п. Барв[інського] нема згадки про жидні варунки, ні про які не згадував и Вахн[янин]. Слиби однако и Вахн[янин] Вас не вирозумів, то ще би було не було великим пониженьем для Вас наймити корр.до Львова и поспитати чи Діло виходить, чи ні. No (ut figura docet) нашим провінційним матадорам (не во гнів Вам буде) байдуже про те, щоби довідатися самому про що будь, их би ся понижило – бо прецінь на те там у Львові є іх вислугачі, що и при дорожшім життю 50 – 100 зол. повинні платити (як дійсно платнею), щоб уможливити газету, що повинні и цілу редакцію та й адміністрацію в додатку до народної дачки вести, бо платити кат ма чим, а мож би не взяли, та ще їх вести, що потроху з великих панів по за Львовом котрои днини и о котрій годині пригадати або пожелати або попросити, тілько крий Боже, щоби що проти форми світової не прогрішено, бо тя ще зганбить дурно за твої гроші и твою працю або роботу – пе розумію и в цілім Вашім логічнім виводі Вашого "возу-перевозу" – бо не звістні мині Ваші варунки, чи то має бути скриптом нотаріальним стверженє, чи як, а головно що чи те що маєте мати запевненье, що через цілий рік діставатимите Діло, чи те, що будете платити, чи може ще що

третє? Прошу ж о ласкаве в сім взгляді вияснене и (хочь в сій хвили страшно лютий на Вас)

Здоровлю Вас щиро

Гладилович

ІЛ. – Ф. 3. – № 1616. – С. 315/5. Рукопис. Оригінал.

№ 5

Львів, 16.VI.1881

Високоповажний Добродію

Experto crede Roberto – отже й ви ту є експерт, тому й до Вас удаюся з просьбою о повчанье. Намісник виказався на послідній сесії, що чув що многі руські учителі беруть уділ в видавництві руських газет і ще раз мусить тую справу вияснити.

Понеже и деякі з наших могли би при тій нагоді бути притягнеі до одвічальності тож коли би знати як далеко вільно урядникови в загалі а учителеві в особенности брати такий уділ. Чи є на тоє які причини и взбороненя? Бо в збірнику школьних устав Malanesheka и в пресовім законі я с таким забороненям не подибав ся.

Будьтето отже ласкаві донести в якій формі зроблено Вам своєвременно подібний закид – и як Ви проти йому боронилися и оборонили? А вітси чи не знакомі Вам в сім взгляді які причини котрі Ви правда подібно в своїм процесі перестуднювали. Сподіючи ся скорої и точної в сім взгляді відповіді. Здоровлю Вас щиро.

Ваш Гладилович

ул. Краківська 14

ІЛ. – Ф. 3. – № 1616. – Арк. 315/3. Рукопис. Оригінал.

№ 6

Львів, 22.V.1883

Коли Ви скінчили зредагованье правди то звеліть ласкаво її зараз приладити, коли же ні – то докінчуйте, Добродію, щоби вже раз той струп зліз з голови.

С поважаньем

Гладилович

ІЛ. – Ф. 3. – № 1615. – С. 33–34. Рукопис. Оригінал.

№ 7

Редакція "Діла" у Львові[14]
Львів, 1/13.IV.[1]888

Високоповажний Добродію!

Довідавшись з листу п. Титка[15], мого сердешного приятеля, що Ви би радо замешкали постійно у нашому Львові, колиби могли заробити 500 зр ,

спішу щоби повторити те тилько, що я Вам вже торік усно говорив, то значить приїзжайте, а буде. Бодрібно не розписуюсь, щоби знова не попав лист у непокликані руки[16], але потрібно розкажу Вам на місци. Депешу я Вам вислав зараз – чи одержали її.

До скорого побачення – заїзжайте просто до мене з улиць академічна 24 в партері де будете могли прожити, доки не знайдете собі хати – з Підволочиськ зглядно з Тернополя зателеграфуйте або напишіть, котрим поїздом приїдете, я вийду на дворець[17].

Прийміть мій низький поклін и приїздіть скоро.

Ваш Д. Гладилович

ІЛ. – Ф. 3. – № 1605. – С. 73–74. Рукопис. Оригінал.

№ 8

Львів, 28.IV.1890

Високоповажний Добродію!

Загальні збори товариства імени Шевченка[18] рішили від тепер видавати щороку збірник науковий, і вже за рік 890 видати одну книжку в 10–12 печатних аркушів.

В цей збірник входили би чисто наукові праці головно з історії, фільольогії, етнографії українсько-руского народа.

Іменем виділу товариства запрошую і Вас, щоби зволили приладити яку наукову працю для сего збірника.

Коли Ваша ласка, то прошу до 15 мая зголосити, яку працю схочете приготовити і в якім объємі, а найдальше до 31 ч[исла] августа треба буде готову вже працю виділові передати. Сподіючись скорої і прихильної відповіди кланяюсь низенько.

Гладилович
гол[ова] товар[иства]

ІЛ. – Ф. 3. – № 1605. – С. 513–518. Рукопис. Оригінал.

ПРИМІТКИ

1. Загальні збори "Просвіти" відбулися 31 травня 1877 р. Вибрано новий виділ: О. Огоновського, О. Партицького, О. Стефановича, Д. Гладиловича, В. Барвінського, І. Мандичевського, Ю. Романчука, Ю. Целевича, В. Танячкевича. Головою вибрано О. Огоновського (див. "Правда". – 1877. – Ч.10. – С.393.)
2. Огоновський О. (1833–1894) – мовознавець, літературознавець, письменник, громадський діяч, керівник кафедри української мови й літератури Львівського університету, автор шеститомної "Історії літератури руської ".
3. Федорович В. (1845–1917) – галицький громадський діяч, власник земельного маєтку в с. Вікно, меценат. Син народника І. Федоровича. 1873 р. голова т-ва "Просвіта" у Львові. Зібрав у Вікні скарби народного мистецтва, заснував школу.
4. Романчук Ю. (1842–1932) – визначний політичний і громадський діяч, провідник галицьких українців, педагог, письменник і журналіст, ініціатор і провідник "Народної Ради", один з творців т. зв. "нової ери", посол до австрійського

парламенту (1907–1910). Член-засновник т-ва "Просвіта", НТШ. Засновник і видавець газ. "Батьківщина", співзасновник "Діла", місячника "Ruthenishe Revue" у Відні, упорядник видань 1879 р. шкільних підручників.

5. Целевич Ю. (1843–1892) – галицький педагог, історик, з 1876 р. учитель Львівської академічної гімназії, голова НТШ, почесний член т-ва "Просвіта".
6. Барвінський В.(1850–1883) – громадський діяч, публіцист і літератор. 1868 р. один із засновників "Просвіти" і "Рідної Школи", а в 1876–1880 рр. редактор ж. "Правда". Засновник і перший редактор політичного часопису "Діло".
7. Мотто – дотепний вислів з сатиричним відтінком.
8. "Правда" – літературно-науковий і політичний часопис, що виходив у Львові з різною періодичністю у 1867–1879 рр. (з перервою у 1871 р.). Часопис був заснований за ініціативою львівських громад і до 1880 р. був провідним органом народовців.
9. "Слово"– громадсько-політична і літературна газета, орган москвофілів, виходила у Львові 1861–1887 рр., друкувалося "язичієм".
10. Вахнянин І. – природознавець, дядько А. Вахнянина.
11. "Діло" – галицька провідна газета, найстаріший і єдиний український щоденник. В. Барвінський – головний редактор, співробітники – І. Белей, Ю. Романчук, І. Вахнянин, М. Подолинський, Ю. Целевич, адміністрацію вів Д. Гладилович. Газета відстоювала ідеологію народовської партії.
12. Адреса редакції "Діла", яке розмістилося у приміщеннях "Просвіти".
13. Ряшів (Жешув) – місто у Південно-Східній Польщі, адміністративний центр Жешувського воєводства.
14. На відміну від інших листів, цей лист написано на офіційному бланку редакції "Діла" у Львові.
15. Ревакович Титко – суддя, громадський діяч, член-засновник НТШ, організатор і голова філії "Просвіта"з 1914 р., співредактор "Зорі".
16. 2 грудня 1887 р. лист Д. Гладиловича до В. Антоновича, адресований на Київський університет, потрапив до професора поліційного права, редактора "Киевского слова" А. Антоновича, який скористався тим, щоб звинуватити "Діло" в безпринципності і продажності. Ці звинувачення повторила москвофільська газета "Червона Русь". І. Франко полемізував із "Червоною Руссю", виступивши в газеті "Kurjer Lwowski", за 7–8 червня 1888 р. із замітками "Mialoz to byc prawda" та "Odpowiedż "Dila".
17. Дворець – залізничний вокзал, станція.
18. Товариство ім. Шевченка – українське товариство, засноване 11 грудня 1873 р. у Львові з метою створити базу для вільного розвитку української літератури й науки. Ініціаторами створення були громадські діячі з Східних і Центральних Земель під проводом О. Кониського. Свою діяльність розпочало придбанням друкарні та виданням книжок і журналів "Правда", "Зоря".

МАРІЯ ВОЙЦІЦЬКА

ІВАН ФРАНКО ТА ОМЕЛЯН ПАРТИЦЬКИЙ

Серед небагатьох друкованих періодичних видань, які виходили в другій половині XIX ст., особливе місце займає журнал "Зоря" (1880–1890) – один із "довгожителів" української літературно-наукової преси, який плідно прислужився розвиткові української культури, мистецтва, літератури і літературної критики. У перші роки журнал гуртував не лише представників народовського табору, а й табору москвофілів. Як писав І. Франко, "Зоря" у перший рік свого існування "робила враження органу не тільки майже виключно галицького..., але навіть у значній мірі компромісного між народовцями і москвофілами". [1, т. 41, 432]

Саме з цим часописом тісно пов'язане ім'я Омеляна Партицького (1840–1895), українського громадсько-політичного діяча, історика літератури, редактора і видавця журналу "Зоря" протягом 1880–1885 рр.

Партицький Омелян (псевдоніми: Рафалович, Один Ом., О. П. та ін.) народився в Тейсарові (Жидачівський повіт долина Дністра). Батько, Йосиф, був у Тейсарові парохом, мати Марія з Абрисовських померла, коли йому виповнилось лише дев'ять років. Усі школи, почавши з нормальної при латинській катедрі, закінчив у Львові. Ходив до так званої бернардинської гімназії, відтак вступив до духовної семінарії, де окрім теології студіював також філологію класичну й руську, а його професором руської мови й літератур був Яків Головацький. Після закінчення семінарії (1864 р.) посвятився себе праці учительській: був учителем гімназії в Чернівцях, Тернополі, Львові, а згодом став викладати в учительській семінарії.

Свою наукову діяльність О. Партицький розпочинає ще в семінарії як фольклорист. Перша його праця – "Червона Русь в часах передісторичних" (1863) була написана чистою мовою, хоча на цей час студентські часописи виходили в семінарії і етимологією, і фонетикою.

Другою важливою роботою в семінарії була участь у збиранні матеріалів, а опісля і редакція німецько-руського словника. Саме його коштом 1867 р. з'явився цей словник з граматичною передмовою. У рукописному фонді під № 154 Львівської наукової бібліотеки імені

Омелян Партицький

В. Стефаника НАН України зберігаються фольклористичні та етнографічні студії О. Партицького, які засвідчують широту його зацікавлень, високий науковий рівень ("З життя волинського люду", "Корочун-Крак", "З хорвацького Загір'я", "Одеські лимани").

Крім того, він брав активну участь у громадському та культурному житті України. Листувався з Кулішем, Костомаровим, Білозерським та ін. До вересня 1868 р. вів редакцію газети "Правда", перенесений того ж року до Львова, брав активну участь у діяльності "Просвіти" (заснована 1868 р.).

Важлива грань діяльності О. Партицького – це організаційна та видавничо-педагогічна діяльність. Так, 1870 р. він укладає невелику за обсягом читанку для селян "Зоря". До "Руської читанки для низших кляс середніх шкіл" (Львів, 1871. – Ч. І, ІІ) О. Партицький відібрав кращі прозові й науково-популярні твори П. Куліша, Ю. Федьковича, О. Стороженка, І. Нечуя-Левицького, Г. Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, Є. Гребінки, О. Огоновського, О. Партицького та інших письменників.

Для середніх шкіл вийшла читанка 1871 р. Одна за одною з'являлися його читанки для народних та середніх шкіл і вчительських семінарій.

Виданий 1879 р. у Львові "Буквар" з доповненнями та виправленнями публікувався 1881, 1882, 1884, 1886 років.

О. Партицький підготував і видав кілька граматик. Так, 1873 р. у Львові з'явилася "Граматика руського язика для ужитку в школах людських". Відтак із змінами та доповненнями вона перевидавалася 1880, 1885, 1889 рр. До кінця своїх днів О. Партицький пише вірші, друкує їх у "Зорі" і навіть видає їх окремою збіркою.

Постановою крайового відділу від 4 січня 1870 р. він призначений членом комітету для нагляду за діяльністю театру "Руська бесіда".

У 1882 р. О. Партицький в журналі "Зоря" оголошує конкурс на краще написання історичної повісті.

Саме в цей час І. Франко повертається з другого ув'язнення. Але безрезультатно шукає роботу. Обтяжений боргами, він повертається до вітчима в Нагуєвичі. Працює до знемоги – вдень на полі, а вночі – за письмовим столом. З листів І. Франка до М. Павлика, М. Драгоманова, Ф. Вовка можна довідатися, що матеріальна скрута письменника досягла межі жебрацтва.

Події, пов'язані з другим арештом, привели І. Франка до написання повісті "На дні", яка була гаряче зустрінута молоддю і відкинута старою генерацією, а серед неї був і Омеляном Партицьким. Він, як редактор журналу "Зоря", у 20-му числі за 1880 р. у розділі "Нові книжки" подав коротке повідомлення про новий твір І. Франка і з насмішкою відгукнувся про погляди І. Франка на соціалізм.

І. Франко почув себе глибоко ображеним такими кпинами. Як можна так сміятися з соціалізму?

Повний гніву І. Франко пише О. Партицькому листа, де пригадав йому всі його гріхи ще з того часу, коли він насмілився покритикувати напрямок відверто промосковського студентського журналу "Друг", в якому дебютував І. Франко.

На щастя, І. Франко скоро зрозумів, що у відношенні до О. Партицького він не має рації. 17 листопада 1882 р. він з Нагуєвич пише О. Партицькому: "Хоч переконання наші поставили нас, так сказати, на противних кінцях одного табору, та все-таки смію надіятись, ми належимо до одного табору народовців... Коли затим між нами обома зайшли невеликі непорозуміння, чи то зі зглядів політичних, чи особистих, то се ще, думаю, не повинно перепиняти нам ввійти в зносини в літературі. Мені, молодому, випадало зробити перший крок до поєднання, і я роблю се, шлючи на розписаний Вами конкурс свого "Захара Беркута" [1, т. 48, 335].

На цей лист О. Партицький тут же відписав – 15 грудня 1882 р. Він дізнається від людей, що Франкові сутужно як матеріально, так і морально, а тому, щоб порятувати, запросив його стати постійним співробітником свого журналу "Зоря" і мати бодай якийсь прожиток.

Справді, повість викликала великий інтерес не тільки у читачів Галичини, а й Великої України. Фактично це була перша прозова річ Франка, з якою познайомились в Україні.

Проте О. Партицький до написаної повісті мав багато суттєвих зауважень, і випливали вони найперше з того, що все-таки він був вченим, істориком, який написав давню історію Галичини. Найсуттєвішим зауваженням було те, що І. Франко ідеалізує общину і її роль у громадському житті. Мав О. Партицький суттєві зауваження і до трактування образу боярів. Однак всі ці суперечки не були суттєвими. Суперечки з О. Партицьким були у розпалі, коли мова зайшла за гонорар та премію за повість "Захар Беркут". І Франкові потрібно було поїхати до Києва, щоб вирішити деякі особисті питання. Потрібної суми грошей на дорогу у нього не було, тому він просить в О. Партицького гроші в рахунок майбутнього гонорару. У цей час зросла вартість поліграфії і паперу, тому всі гроші, заощаджені на премію, пішли на покриття цих витрат.

Ображений черговий раз на О. Партицького, І. Франко зарікається, що для "Зорі" не напише й рядочка.

Премію у сумі 100 гульденів І. Франкові дали дещо пізніше, і він пустив їх на організацію свого журналу "Світ". Проте часопис довго не проіснував. Знову залишився О. Партицький і його "Зоря".

Несподівано наприкінці 1883 р. О. Партицький заявляє, що його час минувся, пора давати в літературі молодим дорогу, а тому пропонує І. Франкові вести журнал самостійно.

Нарешті І. Франкові здалось, що журнал буде його і він матиме тільки соціалістичну орієнтацію.

Працював у редакції "Зорі" І. Франко, як він сам про це писав, "не по своїй волі, а з поручення молодежі" [1, т. 49, 36]. Рішення І. Франка брати участь у редагуванні "Зорі" було зумовлене також відсутністю в Галичині співзвучних Франковому світогляду періодичних видань, на сторінках яких він міг би друкувати свої твори, а також до деякої міри матеріальною скрутою письменника. "Я буду скільки мога старатись поставити "Зорю" так, щоб вона була і справді європейською по провідним думкам та поглядам і справді нашою, українською, по реальному змісту, по мові і по духу"[1, т. 48, 489]. – писав І. Франко О. Кониському 5 листопада 1884 р.

Умови роботи І. Франка в "Зорі" були складні, нелегкі. З одного боку, він вважався одним із редакторів журналу, а на початку і редактором "Зорі", а з другого боку, його роль в редакції "Зорі", як сам він відзначав, зводилася до того, що він повинен був "представляти редакційному комітетові матеріал, котрий має бути прийнятий (а може бути і неприйнятий) до "Зорі", справляти рукописі і вести коректуру "(...). Звісно, коли комітет рішить друкувати якусь річ, то хоч я й не хотів, вона буде друкована" [1, т. 48, 525].

"Я не можу містити нічого без дозволу Партицького і Подолинського" [1, т. 48, 556], – писав І. Франко. Такі цензорські обмеження, редакторський диктат гнобили волелюбного І. Франка. Його картають за безпринципність, компроміси, поверховість і уривчастість у праці, помилк. Такі несправедлииві докори глибоко вражали І. Франка.

У кінці 1884 р. І. Франко їде до Вікна до І. Федоровича, щоб переглянути його збірники кореспонденцій за 1848–1870 рр. Пробув там кілька місяців, збираючи потрібний матеріал, а повернувшись до Львова, застав несподівану зміну: "Зорю" передали на власність товариства Шевченка. І. Франко знову ображений.

Восени 1886 р. народовці усунули І. Франка з редагування "Зорі", побоюючись, що за його старанням "Зоря" набуде соціалістичного спрямування. Зрештою, Товариство реформувалось у Наукове товариство імені Шевченка, а "Зоря" перетворилася у "Літературно-науковий вісник".

Тема І. Франко і журнал "Зоря" настільки важлива, що може бути об'єктом спеціального дослідження. Але в даному випадку можна зазначити лише те, що І. Франкові, не зважаючи на складність умов роботи в редакції "Зорі", чимало вдалося зробити для перетворення цього видання у всеукраїнський журнал, для залучення до нього кращих українських літературних сил. Показовим у цьому відношенні був річник "Зорі" за 1886 р., багатство і різноманітність якого відзначав сам І. Франко.

Так, в листі до М. Драгоманова він писав, що за його, І. Франка, заходами, "Зоря" здобула до 1000 передплатників. Як на тодішні несприятливі умови розвитку українського слова, це був немалий тираж.

Хоч стосунки І. Франка з О. Партицьким ніколи не належали до ідеальних, проте один одного вони шанували і навіть той факт, що О. Партицький постійно простягав І. Франкові руку допомоги, свідчить сам за себе. А коли 1894 р. І. Франко врешті дочекався свого журналу "Житє і Слово", то одного з перших до співробітництва запросив О. Партицького, і той написав для журналу доволі цікаву розвідку про бойків. Співпраця, проте, була короткою: 1895 р. О. Партицького не стало.

Помер він від інсульту. У некролозі, вміщеному в журналі "Зоря" (за 1895 р., № 13), йшлося: "Це була справді людина доброї волі, рідкісним меценатом свого часу, адже всі свої кошти він жертував на друк книжок не лише свого, але й чужого пера. Його життя – це справжній приклад того, як щиро і безкорисно потрібно працювати для народу" [3, 58].

У фондах Інституту літератури імені Т. Шевченка НАН України (відділ рукописів, ф. 3, № 1615, 1618) знаходиться чотири листи О. Партицького до І. Франка, які вперше друкуються без зміни фонетичних, морфологічних та синтаксичних особливостей тексту.

Це листи ділового характеру стосовно публікацій творів І. Франка у журналі "Зоря", про його преміювання; уточнюються деякі деталі, зокрема стосовно написаної на конкурс "Зорі" повісті І. Франка "Захар Беркут".

ЛІТЕРАТУРА

1. Франко І. Зібр. творів: У 50 т. -- К.: Наукова думка, 1976–1986.
2. Горак Р. Приречений на забуття // Дзвін. -- 1995. – № 4.
3. Зоря. – 1895. – № 3.
4. Лучаківський К. До історії видавництва українських шкільних книжок. - Львів, 1910.
5. Романюк М., Галушко М. Українські часописи Львова. 1848--1900 рр. Т. І. – Львів, Світ, 2001. С. 376–385.
6. Українська журналістика в іменах // Під ред. М. М. Романюка. -- Львів, 1996, Вип. 3.

Листи Омеляна Партицького до Івана Франка

№ 1

15 грудня 1882 р.

Високоповажний Пане!

За прислану повість и за приобіцяну дальшу поміч для "Зорі"[1] від серця Вам вдячний, й би рад тілько найти одвітний спосіб до гонорованя Ваших праць не лиш що до повісти[2] теперішної, а взагалі и на будуще. И от, обчислившись з собою, придумав я такий modus: за кожду Вашу писану стрічку – чи повість, чи яка-небудь инша статя – нехай буде одинъ центъ... Ремунерации сего рода вправдъ смъшна, але при нинішних обставинах "Зорі" годі инакше.

Будьте так добрі и донесіть мені, чи на подані услівя можете згодитись – а коли згода, приладьте яку недовгу розправу або може яку критику до першого, новорічного числа (я єго видам ще перед руськими святами).

В надії скорого відпису з глубоким поважаням

Ом. Партицький

ІЛ. – Ф. 3. – № 1618. – С. 25–26.

№ 2

Високоповажний Добродію!

Скорше чим надіявся, станув я перед Вашим ultimatum. Щож пораджу? Я оминав питанъ преміюваня, и мав до того важні причини. Повість Ваша хоч як знаменито писана, та всеж в цілій своїй заснові, в цілій тенденциі для "Зорі" не зовсім надає ся. Зразу єще думав я, що редакциі прислугувати буде право скороченя повісти, ба навіть дрібної модифікациї деяких вираженій. Чей кожде письмо має якусь провідну гадку, певні якісь цілі, котрим зміст поодиноких артикулів не повинен противорічити. А хотяй в

кождій газеті заходити могут певні відтінки гадок, а часом и полемики, то дієсь оно звичайно в предметах для редакциї нейтральних, або в предметах строгоі науки, а не в таких, що им редакция вже з гори не дуже то рада.

Гадка Ваша о важности громадских общин (в місце княжої власти) єсли коли, то в порі навали татарскоі не мала би змислу. История републик Новгородскоі, Псковскоі и инших доказує власне противні результати, а именно, що в часах згаданних належит лучити ся під одну хоругов, а не дробити краю на атоми. Я знаю историю громад старинних и знаю их роботу. Не добро загалу, а егоизм, крайний егоизм руководив такими организмами: спори о межі, сіножати, ба навіть о поодинокі деревця, студиі и т. д. Знаю и про давні суди громадскі – и з цілоі душі рад би тілько, щоби громадска воля (говорю ту про волю поодиноких громад) сама для себе не становила ніколи остаточного закону.

Що були князі на Руси часто лихі, не перечу, але постать Данила[3] світло представляєсь в нашій минувшости. Власне з демократичного становиска заслужив він на глибоке поважаня, бож знаємо, як він брав селян в опіку супроти бояр, як розсипав воєвод по селах, щоби боронили покривджених, як против него вороговали бояре галицкі и як він в кінци навіть нову столицю собі поклав, щоб від бояр жити независло. Данило, по свідоцтву историі, був правдивим "королем мужиків".

Не погоджусь и з тим, щоби монахи давні учили простий люд знахарства. Монахи в перших віках християньства на Руси – були люде набожні, в письмі св. біглі и зовсім иншу мали ціль в горах, ніж заниматися знахарством. Впрочім Скит[4], про котрий пишете, був одним з наймолодших монастирів на Руси, и заложений у XVII, а найкраще в XVI столітю. З часів Данила був монастир в Синевідску[5].

Додаю ще (хоч то річ малої ваги), що Тухлі за Данила не було – то назва румуньска и вказує на пізнійшу кольонизацию в наших горах и на Підгірю. В загалі за Данила людности в горах було небагато.

От кілька уваг, котрі отверто виповідаю. Мені великий жаль буде, коли зажадаєте звороту повісти, або не призволите на дрібні зміни бодай деяких вираженій. Повість в цілости (без скороченя) друкована займе 8 аркушів печатних. Числячи два центи від одної стрічки мігби я найвисше 100 з[олотих] р[инських] заплатити – инакше ніяк вже не можу.

У Львові 25 ч. грудня [1]882

З повним поважаням Ом. Парт.

ІЛ.– Ф. 3. – № 1618. – С. 27–30.

№ 3

21. 5. 1883 р.

П. Т. Дякую за такъ скору присылку манускриптовъ – одно и друге помищу въ 10 числѣ. Въ артикулѣ про початокъ театру деяки имена менѣ незнани, для того прошу о поновне написаня тихже. Ось ті имена:

Айсхиль, а потомъ Айсхина – чи се рожни назвы?

Еврипидъ въ своѣмъ Гиппомпѣ
жидівскій акторъ Алитуръ
Vinonti (чи Viskonti?)

Въ передпослѣдний примѣтцѣ стоитъ: "Оденъ з першихъ соборовъ заборонювавъ христіянамъ женити ся. Але въ пізнѣшій порѣ приняли (кто?) собѣ одного святого за патрона. Бувъ се святый Генетъ и т. д.

Надѣюсь, що до четверга пришлете менѣ одповѣдь на теперѣшне запитаня – инакше выйдутъ безсомнѣвно велики блуды.

Зъ гл. пов. Ом. Парт.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1615. – С. 31–32.

№ 4

П. Т. – Достав я Ваші обі посилки. Артикул про драмат и "Неміродайна замітка" війдуть до сего числа, а мабуть и артикул про образи в церкві Завалівскій – на більше тепер містця не найду. Я навіть рад, що продовженя Женьскоі неволі в тім нумері не буде, инакше треба би знов додати піваркуш.

Відповідь П. Цеглинському[6] мені дуже вподобалась – написана далеко холоднійше, ніж був первотвір рецензиі (я в "Зори" дещо полагодив).

В артикулі "Початок драмату" хотів я уникнути слова "Кругляр", та мабуть нароблю неладу, бо ставляю на переміну "штукарь" и "Комедіянт". Зробив я ту зміну задля тих читателів "Зорі", що часто напастують редакцію увагами про полонизми. Надіюсь, що коли мисль не вийде хибна, не прогнівайтесь за ті зміни на мене.

От[ець] Матюк[7] дуже допоминаєсь своїх зборників. Був раз в редакциі, а тепер наглить листовно. Пришліть конечно.

З повним поважаням О. Партицький.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1618. – С. 51–52.

ПРИМІТКИ

1. "Зоря" – двотижневий часопис, письмо літературно-наукове для руських родин, з 1891 р. ілюстрований, виходив у Львові 1880 – 1897 рр., вид. О. Партицького 1880 – 1885 рр.
2. Мова йде про повість "Захар Беркут", яку І. Франко надіслав у "Зорю" на конкурс, оголошений О. Партицьким.
3. Данило – князь Данило Романович (1202–1264) – князь волинський і галицький, король Русі (з 1253). Засновник міста Львова.
4. Скит – відокремлена обитель для ченців, що бажають вести суворіше, ніж у монастирі, життя. Побут ченців скиту керується особливо вимогливим уставом.
5. Синевідсько Вижнє (IV–4), з 1946 р. – Верхнє Синьовидне, смт Сколівського району Львівської області. У літописі С. В. відоме з 1241-го під назвою Синоводсько.
6. Цеглинський Григорій (1855–1912), громадський діяч, педагог і письменник, родом з Калуша. По закінченні Віденського університету учитель Академічної гімназії у Львові, одночасно редактор "Зорі" (1887–1888) й організатор театру "Руська Бесіда".
7. Матюк Віктор (1852–1912), композитор, український католицький священик у Галичині.

РОМАН ГОРАК

ЗАБУТИЙ КОРНИЛО УСТИЯНОВИЧ

"Півсотні церков має мої ікони, п'ятнадцять – іконостаси, одинадцять – стінописи, у сімох залишив я, крім декоративних картин, вартісні твори мистецтва за час від 1862 р. до 1902 р. І тих 40 літ праці не принесло мені ані грошей, ані слави. Так само, як і моя літературна праця не діждалася заслуженого признання. Був я і загину загальновідомим, але ніким не поважаним, не любленим щиріше і дилетантом у всьому. Не захопив я нікого і так зійду зі світу, хоча бачиться мені, що так воно бути не повинно...". Так писав про себе Корнило Устиянович незадовго перед смертю і вірив, "що так воно бути не повинно".

Неувага до його особи, до його внеску у нашу культуру, просто вражаюча. До 1990 року, тобто часу, коли вийшов історико-етнографічний нарис Миколи Батога "Вовківська земля", навіть не було відомо, коли він народився. Точніше було відомо, що народився у селі Вовкові теперішнього Пустомитівського району Львівської області, де був парохом його батько Микола Устиянович, та що сталось те у 1839 році. Ні дня, ні місяця... Тепер, дякуючи М. Батогові, відомо, що Корнило Устиянович народився 22 вересня 1839 року, але й це абсолютно нічого не означає для укладачів різних довідників та енциклопедій.

Дата смерті Корнила Устияновича відома. Обставини смерті в трактуванні різних авторів та дослідників – найрізноманітніші і часто просто вигадані. Він помер 22 липня 1903 року в селі Довгому теперішнього Дрогобицького району. Навіть доволі поважні видання і монографії продовжують стверджувати, що Корнило Устиянович загинув: впав з риштувань, коли розмальовував тамтешню церкву! Гарна і символічна смерть для художника! Кращу й не вигадати: ось так – ще останній штрих, останній мазок, але летить вниз пензель, а за ним і маляр... Нічого подібного не було. Ті, хто писав такі нісенітниці, не завдали собі труду вияснити, що в селі Довгому церква Святого отця Миколая була дерев'яною, старою, бо перші документовані згадки про неї зустрічаються в актах візитацій 1724 року. У неї тік дах, вона перекосилась на один бік і ніхто її не збирався не те що розмальовувати, а навіть ремонтувати. В селі давно говорили, що треба збудувати нову церкву, "як у людий" та "по єнших селах", але далі того справа не пішла.

Корнило Устиянович

Саме з перспективою на ту нову церкву і малював ікони Корнило Устиянович, і малював їх на прохання тамтешнього пароха Юліана Шиха, котрий змилосердився над художником, уже серйозно хворим на той час, і до того ж безробітним. Був його добре знайомим, а окрім того ще й родичем. Тому й придумав йому таку роботу – малювати образи, забрав його до себе на плебанію, де годував та доглядав. З вдячності Корнило Устиянович намалював портрет Юліана Шиха. Це була остання робота художника. Вона не внесена в художні реєстри, ніколи не виставлялась на виставках, а отже, невідома громадськості. Зберігається у спадкоємців пароха у Львові.

Шихи віддавна були священиками в Довгому. Перед Юліаном з 1867 по 1889 рік парохом у селі був його батько Теодор. Юліан народився 1846 року в Довгому, закінчив Львівську духовну семінарію і поки в Довгому парохував його батько, то правив на інших селах, а після смерті батька 1889 р. перейшов у Довге. Юліан Ших і ховав Корнила Устияновича у своєму рідному селі. Бо постійного місця проживання Корнило Устиянович не мав, бурлакував з села до села, з одної плебанії та громадських харчів на іншу плебанію та інші громадські харчі. До того ж був неодруженим, хоч мало хто знав, що

має позашлюбного сина, котрий до батька чув великий жаль і котрий помер від туберкульозу, коли мав 21 рік. Родина була далеко, навіть не прибула на похорон художника, хоч була й повідомлена. Не приїхали друзі, не прислали товариства своїх делегатів, ні вінків від них, ні квітів, ні навіть телеграм співчуття. Навіть не було некрологів. Вони з'явились із великим запізненням. Некролог у "Літературно-науковому віснику", підписаний "В. і Ів. Тр." був просто некоректним і образливим до пам'яті покійного. Ніхто не здогадався організувати посмертної виставки художника, видати її каталог чи бодай написати статтю про мистця. Ніхто достойно не поцінував його ні як художника, який перший серед мистців Галичини зважився на рішучий крок – відійти від суто релігійної тематики у живописі і звернутися до тем з життя українського народу та його історії, ні як письменника, вклад якого в українську літературу беззаперечний.

Саме за те, що він, вихованець Віденської академії мистецтв, нехтував основними принципами академізму, то так і ніколи не став дипломованим художником. Корнила Устияновича це боліло до кінця днів. Це звання і диплом мала принести відома сьогодні картина "Мойсей". Вона створена була 1887 р. у Відні і там же була виставлена, однак визнання Академії не дістала. Корнило Устиянович наступного року привіз її до Львова і виставив на огляд у Народному домі. Відгуки про неї були дуже похвальні, про неї писала преса, але купити її ніхто не поспішав, щоб порятувати художника в його скрутному становищі. Розміри картини, її монументальність вказували, що це річ не для салону чи хати, а принаймні для такої споруди, як велика мурована церква. Отці ж церков твердили, що образи Мойсея в "наших" церквах рідкість. Церков, посвячених старому, тобто старозавітному, пророку нема, а тому й не може бути образ К.Устияновича намісним, отже про місце його в церкві не може бути мови, а окрім того в яку церкву його давати, як "наші церкви такі малі і вузькі". Відстрашувала ціна, яку художник назвав за картину. Словом, картина залишилась в Народному домі. Народний дім будував церкву Преображенія Господнього на руїнах колишнього університету, спаленого 1848 року. Вона називалась "второй городской церковью" і, як Народний дім, стала пристанком москвофілів, з якими люто воював Корнило Устиянович. "Той демон, – писав він про них, – що відбирає всім охоту до народної праці, виховує плаксивих поетів, нездарну молодіж і ширить по краю безнадійність, жручи сили наші в небезпечних демонстраціях... Той демон – то наше нещастя, то наш гріб, смерть, безславна, гнусна смерть, безславна гнусна смерть народності нашої. Єго треба викоренити з-між нас, а ні – то пропадемо!"

"Вторая городская" церква була висвячена через тридцять років від початку будівництва, а 1908 року і Народний дім вирішив за потрібне картину "Мойсей", як і картину "Христос перед Пилатом" помістити на її стінах безкоштовно.

Ховав Корнила Устияновича в Довгому отець Юліан Ших. На могилі було поставлено звичайний дерев'яний хрест без означення, хто лежить під ним. Хрест невдовзі впав, бо зігнив. Отець Юліан Ших помер 1933 року. Ніхто й не думав про якийсь пам'ятник. Отці з Преображенської церкви, до котрих звертались, "постоянно находились в нужде", а тому й нічим не могли зарадити. На місце Юліана Шиха прийшов о. Йосиф Кецун, – і вже застав, що на могилі Корнила Устияновича паламар косив сіно. Горбик зрівнявся із землею. У 1970-х роках про місце поховання Корнила Устияновича знав тільки тамтешній парох отець Луцький. Він був уже людиною похилого віку і боявся, що помре і забере з собою пам'ять про місце поховання Корнила Устияновича, а тому і звернувся до Львівської організації Товариства охорони пам'яток історії культури, головою якої був на той час Ігор Кудин. Тільки дякуючи йому невдовзі на могилі постав пам'ятник роботи Євгена Дзиндри. Правда, призначався цей пам'ятник зовсім не для художника. Скульптор робив його на могилу письменника Михайла Яцкова, що похований на Личакові у Львові. Планувалось, що в майбутньому на могилі Корнила Устияновича буде збудований достойний, а не серійний пам'ятник. Та так не сталось.

В Україні якраз стало модним затоплювати села і на їх місці утворювати великі моря, звичайні водозабірники, які опісля перероджувались у смердючі гнилі багна. Західна Україна не хотіла відставати від передових областей Східної України, а тому запланувала собі зробити таке озеро і в Довгому, яке мало тягнутись аж до села Кропивника. Могила Корнила Устияновича мала бути на самому дні цього рукотворного моря. Всі з тим змирились. Ніхто не відважувався виступити проти новобудов комуністичного майбутнього. Нікому навіть на духу не снилося перепоховати Корнила Устияновича, який для тодішнього райкому партії в Дрогобичі був ніщо. На щастя, не заграла синя хвиля над прахом Корнила Устияновича. Будівництво моря перетворилось у типовий радянський довгобуд. Все решта, як було, так і залишилось. Могила Корнила Устияновича й надалі забута...

Не залишилась, проте, церква – ні та перша, дерев'яна, яка була стара і її хотіли розібрати люди, ні збудована нова, "як у людий". Першу розібрали люди, щоб збудувати нову, а другу знищила радянська влада з цілком зрозумілих причин. Про долю ікон, мальованих для церкви, сьогодні достеменно нічого ніхто сказати не може, навіть невідомо, що це були за ікони. Зрештою, дуже мало відомо і про долю іншої мистецької спадщини Корнила Устияновича: "Півсотні церков має мої ікони, п'ятнадцять – іконостаси, одиннадцять – стінописи...". Тільки 1938 року М. Перекотиполе (очевидно псевдонім) склав список церков, у яких малював Устиянович. Потім була війна, було російське православіє, опісля нова хвиля "нових" греко-католиків, і від праці Корнила Устияновича майже нічого не залишилося. В Славську,

наприклад, батюшка наказав місцевим трактористам, що за сумісництвом були й художниками, бо писали ще афіші про кінофільми, перемалювати церкву в "хороших тонах". Сказано – зроблено. Ніхто ніколи, жодна установа, наукова експедиція, музей, реставратори не вивчали долю церковних розписів, іконостасів, які виконував Корнило Устиянович. Тоді – зрозуміло, чому ні, не зрозуміло, чому не робиться це зараз...

Літературна доля Корнила Устияновича була ще гірша. Він відійшов в історію разом з усім своїм літературним набутком, не зацікавивши пізніших дослідників та літературознавців. Його твори ніколи ніхто не перевидавав, не включав у читанки, хрестоматії з літератури, антології чи збірники, хоч у його творах відчутна і ясна народна свідомість, видно і щиру працю для народу. Кожен, хто хотів хоч трохи ознайомитись з літературною діяльністю Корнила Устияновича, змушений був звертатись до "Історії літератури руської" Омеляна Огоновського з тої простої причини, що іншого більш інформативного джерела не було. І немає досі! Навіть немає жодного бібліографічного довідника, хоч подібними забезпечили себе багато сущих сьогодні письменників, точніше членів і членкинь Національної спілки письменників України. Тільки 1992 р. видавництво "Веселка" у Києві випустило книжку Ол. Федорука для дітей шкільного віку "Корнило Устиянович". І все...

Забути про Корнила Устияновича в літературі не дозволяло багато причин. Найперша та, що він був художником, який серед художників Галичини, як писав Ярослав Нановський, автор монографії "Корнило Миколайович Устиянович (Київ, Мистецтво, 1963)" зважився на рішучий крок – визволитись від релігійної тематики у живописі і звернувся до тем з життя українського народу та його історичного минулого. Беззаперечним є той факт, що саме Корнило Устиянович був тим мистцем, котрий сприяв якнайбільше формуванню нової школи реалістичного мистецтва в Західній Україні. На першого, що зважився на такий крок, завше падають каміння. "Корнило Устиянович, – писав крім того Іван Франко в своїм "Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 року", – більше маляр, як поет, і в однім в другім фаху, був не без таланту, та все-таки, без того внутрішнього вироблення, що дає талантові оригінальність і свіжість".

Другим важливим фактором, який не давав забути Корнила Устияновича і як художника, і як письменника, був той, що Корнило Устиянович був сином Миколи Устияновича, на котрого наша суспільність, як колись, так і тепер, дивилась через призму некролога Івана Франка з епіграфом Ніколая Некрасова: "Так чуждым народу умираю, как жить начинал". І все ж роль Миколи Устияновича в історії нашої новітньої української літератури незаперечна. Він представляє собою ту епоху, яка єднала час Маркіяна Шашкевича з часом ради-

кального Івана Франка та новітніми завданнями літератури. "Умер, – писав у цьому некролозі Іван Франко, – один з перших будителів нашого народного руху, друг Маркіяна, "соловейко", як звали його молодші товариші, умер, залетівши на старості літ на чуже поле, забажавши співати "по нотах". На жаль, Іван Франко висловив не стільки свою особисту думку про Миколу Устияновича, скільки загальноприйняту, котра стверджувала, що на старості Микола Устиянович став москвофілом, хоч це не відповідало дійсності. Не допускаючи до слова Миколу Устияновича, тогочасна преса зробила все, щоб представити його ким хотіла, тобто "другом Маркіяна Шашкевича", а водночас москвофілом...

Третім фактором, властиво, і було москвофільство самого Корнила Устияновича на початку його літературної діяльності. Воно викликало такий шалений спротив самого Івана Франка, що майже всі твори Корнила Устияновича Франко брав під гострий приціл критики. Доля кожного письменника чи просто людини, котра потрапляла в тенета москвофільства, була не байдужа Франкові. Вважав, що москвофільство в Галичині, де ще сяк-так може вільно розвиватись українська культура в конституційних межах Габсбурзької імперії на відміну від імперії Романових, де взагалі українська мова, мова народу, була заборонена, не кажучи вже про все інше, "має метою умертвити живого духа та живий національний рух серед нашого народу, мертвить, ломить, деправує поперед усього своїх чільних діячів". "Немов упир, – писав Іван Франко в статті "Іван Гушалевич", – він висмоктує з них живі соки, а відриваючи їх від живого ґрунту, засуджує їх на неминучу духову загибель. Виссаних, здеправованих ветеранів він не може потребувати, бо йому треба чимраз свіжих сил; та не може й шанувати, бо у них нема того, що все і всюди збуджує пошану, нема ореолу ідейності, характерності та власного почуття чесної праці, праці для високого живого діла. Їх сопартійники хвалять pro foro extemo*; але їх творів не читають, не критикують, не розбирають, знаючи добре, що нічого навіть для піддержання і розвою власного напрямку з них не видушать". От і вся відповідь...

На щастя, Корнило Устиянович належав до тих щасливих людей, які хоч і з запізненням, але все-таки доволі вчасно зуміли визволитись і від ідей панславізму, ідеї місіонерства росіян, ідеї, що розгорнула в Галичині у москвофільство – відкритого і лютого ворога всього українського як по духу, так і по формі. Корнилу Устияновичу достатньо було поїхати декілька раз в Росію, точніше на окуповані нею землі, щоб побачити справжнє обличчя "братолюбних" росіян, зрозуміти і відчути експансію Росії на всі слов'янські народи з метою їх загарбання і перетворення їх у звичайних рабів, від котрих з часом

* Про людське око *(лат.)*.

і відбирають мову. Результатом того визволення була книжка "М. Ф. Раєвскій и россійскій панславизм. Споминки з пережитого и передуманого", що вийшла у Львові 1884 року.

"Зародок панславізму, – виправдовувався Корнило Устиянович, - виніс я ще з дому. У мого вітця говорилося до 1860 року переважно по-польськи, хотя й отець був любимим руським поетом і виховував нас усіх в руськім патріотичнім дусі. Дитиною прислухався я, як отець читав матері Вальтера Скотта в польськім перекладі, я слухав поезії Міцкевича і драм Коженьовського, а попри те читав і співав пісні Падури, "Не згасайте ясні зорі" Шашкевича і переглядав віденського "Вісника". В бібліотеці мого вітця найшов я також поезії чеські і вчився їх напам'ять, найшов я і "Кроледворську рукопись" і силябізував "Семейную Библиотеку", Зубрицького "Исторію Галицько-Володимирського княжества" і повість російськую "Старий дом", – се річи писані язиком великоруским. Додайте до того, що в школах учили нас язика церковного з виговором малоруським, то й поймите легко, що я, понюхавши трохи тих язиків, а не навчивши окрім німецького, т.є. чужого – ні одного докладно, був відличним матеріалом на панславіста".

Дивно, але патріотичні почуття збудив у нього не Т. Шевченко, не І. Котляревський, а маловідомий польський поет Моргенбессер своїми творами про минулі княжі часи. Під впливом прочитаного молодий хлопець почав писати і свої вірші, але зустрів глум з боку товаришів, а викладач гімназії, в котрій навчався Корнило Устиянович, навіть застеріг його, щоб він перестав писати такі поезії, бо вони нічим іншим, крім тюрми, не світять. Так уже сталось, що тим учителем був Омелян Огоновський...

Зневірений, він дуже швидко потрапляє в сіті москвофільства, розставлені протопопом М. Раєвським у Відні, де вчився Корнило Устиянович. Невдовзі "запела душа поэта" і продукція цього співу вилилась на сторінки коломийських газет. Корнило Устинович писав їх мовою "коменданта галича-рускай літературы" Богдана Андрєіча Дєдіцкаго, з котрої на весь світ сміявся М. Чернишевеький. Вірші жодної вартості не мали.

У Львові Корнило Устиянович дебютував 1867 року віршем "Кормчій" в газеті "Галичанин" (№ 4), редактором якої був усе той же Богдан Андрєіч. Звичайний панегірик на честь крилошанина митрополичої консисторії Михайла Куземського. Більш серйозним віршем був елаборат, опублікований у цій же газеті № 7 під назвою "Изменникам Родины". Ті "изменники Родины" –звичайно, українці, котрі "згордили русским хлебом и за безцветные мечты пошли служити злым соседям на скорб своей отчизны". "Злые" сусіди – це поляки та австріяки.

1870 року К. Устиянович опублікував у 12-му номері "Основы", що видавалась Ставропігійським інститутом у Львові і була органом "партии Юлиана Лавровскаго", вірш "Сто літ минуло", а в наступні

роки свої поезії друкує в газеті "Правда", яка виходила під редакцією Олександра Огоновського й іменувала себе "письмом літературно-політичним", а також "хранительницею святощів народних". На думку Омеляна Огоновського, друковані в "Правді" вірші – "Галич" (№ 2), "Думка" і "Над Дунаєм" (№ 4), написані під впливом Тараса Шевченка, дуже нагадують відомий образ України – "церкви-домовини" і знаменують наступний етап як творчості поета так і його світогляду.

Устиянович закликає всіх "руських дітей" до єдності, через відсутність якої ці ж "руські діти" й надалі перебувають "на скверній постели рабства":

Прокиньтеся!
В останній раз
Зоря займається для нас
І будит всіх, і до життя
І праці і борби нас кличе
В остатний раз!
Дивіть: усі народи братні
Купають в поті зною лиця
І плодом праці благодатним
Вже крешуть жизнь собі нову,
І бистрою безпечною ходою
Спішать на волю золоту;
І тільки ви одні, одні,
На скверній постели рабства
Качаєтесь ліниві в сні
І кленете пророкови,
Що вас збудив до жертв і до життя.

("Галич").

Єдності не було. Прірва збільшувалась. По одному боці – москвофіли, котрі кричали, що українців нема і не було, і їх видумав німець, а з другого боку москвофіли, котрих у Галичині звали кацапами. Москвофіли йшли монолітом, українці ділились на різні партії. Торжествував монарх. Політика розділяй і владарюй не давала збоїв.

У 18-му номері "Правди" за 1873 рік з'являється поема "Вадим", про яку Омелян Огоновський у своїй "Історії літератури руської" скаже, що це був великий успіх письменника, "в котрой вдатно зображєся змаганє славного проводиря народу против Рюрика, першого князя Руси, і одтак нещасна его боротьба про свободу і волю". Проводиря народного звали Вадим, а звідти і назва поеми, яку на відміну від Омеляна Огоновського піддав жорстокій критиці молодий Іван Франко, який тільки-но приїхав з Дрогобича завойовувати Львів.

Корнило Устиянович друкується зрідка. 1874 року "Правда" в № 9 публікує "Веснянки", а в 12-му номері "На зорях". Наступного року в "Правді" з'являється тільки один вірш – "Дві доньки слави". Проте саме цього 1875 року виходить перша книжка творів письменника під

назвою "Письма К. Н. Устияновича". Перша книга містила "поеми історичні" і вийшла накладом відомого мецената дідича села Вікна Володислава Федоровича. Крім відомої поеми "Вадим", тут була вміщена поема "Іскоростень", яка складалась з 25 пісень, "котрі, – як характеризував її Омелян Огоновський, – переносять нашу думку в мрачну старину і розвивають перед нашою душею неначе панораму гарних образів з давної бувальщини, коли-то в народній фантазії вся природа була оживлена богами, коли ріки говорили, а дерева в недолі людській тужили та в смутку аж до землі хилились".

І знову дві категоричні оцінки. Омелян Огоновський в "Правді" (№5, 1876 р.) про історичні поеми Корнила Устияновича відгукнувся вельми позитивно, зауваживши, що автор в ній послуговується літературою та записами, яких "не мож назвати критичними". "Насамперед, – писав Іван Франко в другому номері журналу "Друг" 1876 року в статті "Слівце критики", підписану псевдонімом "Джеджалик", – во "Вступі" автор сам, властиво не знає, чого хоче і що пише – і ціла річ кінчиться на викладі початків міфології і повірій народних і на викладі початків темної слов'янської історії [...] Епос "Іскоростень" так єсть за кождим кроком переповнений такими, правду сказавши, непотрібними прелекціяни, що читатель за масою міфологій і сказок не годен добачити і самого оповідання". З тих 24 пісень, що в поемі, можна викинути без шкоди для твору більшу половину і це тільки б надало йому ясності та користі. Так вважав Іван Франко, так він критикував, подавав поради і оцінював. "Правда, – писав він, – автор заявляє тут глибшії і серйознішії студії на полі слов'янської міфології, но ми дали би йому добру раду: замість розкидати такії ціннії скарби марно і уривково по поемах, де лежать, мов каміння серед дороги, най уложить їх систематично їх в учебник, котрого у нас і так велика потреба". Все в Корнила Устияновича не так, як треба: недостатнє знання життя героїв і недостаток життя взагалі в поемі, відсутність пластики, багатослівность, "прелекції", тобто авторські вставки і пояснення, гомерівські епітети, які нагадують міхурі, котрі сам автор понадував та котрі, звичайно, займають в поемі багато місця, але всередині "пусті і безжизненні". Сюжет заплутаний, зіпсований, що не збагнеш, про що йде мова, недбальство у викінченні форми, відсутність "цілі етичної", занедбаність техніки вірша, від чого поема скоріше проза, ніж вірш. Ні, звичайно, про техніку вірша, римування, зберігання жіночих і чоловічих рим, – говорити й нічого. Автор у тому напрямку зовсім занедбаний і невироблений. Напиши хтось зараз таку рецензію на твір сучасного поета чи навіть прозаїка, де не треба маніпулювати чоловічими і жіночими римами, то не тільки "Дзвін", а навіть "Сучасність" тебе не надрукує. Половину зі звинувачень, котрі сипав молодий Іван Франко на твір Корнила Устияновича, можна було з таким же успіхом сипонути на тодішні твори Івана Франка: той же "язик", "прелекції",

гомерівські епітети. Правда, більшість творів з тими вадами Іван Франко зі свого доробку відкинув і не надрукував, а тому на них Омелян Огоновський не написав таких одіозних відгуків у "хранительниці святощі ", як газета "Правда".

В поемі, звичайно, є Ольга, канонізована у святі, є Ігор, її чоловік, є княжа дружина. В трактуванні Корнила Устияновича, як каже Франко, Ольга, як жінка-тигр, Ігор – розбійник, дружина його – банда розбійників, – і всі вони в кінці поеми домагаються перемоги. Франко категорично проти того, щоб моральне зло перемагало. Воно може перемогти фізично, але в жодному випадку морально.

Зрозуміло, що бачив Іван Франко і дещо добре. "Уже самоє теє, що первий взявся за серйознішу працю, ставить го високо в нашій современній літературі. Язик у господина Устияновича народний, а пишучи прозою, він навірно міг би стати поруч з нашими первими писателями, если б тільки позбувся своєї суб'єктивності і менше гонив за оригінальністю, котра правдивому поету мусить бути вроджена. Силувана оригінальність сейчас замітна і дуже немилое робить впечатлєніє. Желатильним було би також, щоби г. У. позбувся своєї охоти до філософствування, котрим, мов водою, розпустив кінець свого епосу "Іскоростень", нищачи через те сам найтрагічніший момент поеми".

1876 року накладом Корнила Сушкевича, голови "Просвіти", виходить друга частина "Письм К. Н. Устияновича", котра містила думу "Святослав Хоробрий" і трагедію в п'яти діях "Олег Святославович Овруцький".

Знову на вихід книжки відгукнувся вельми позитивно Омелян Огоновський, а в своїй "Історії..." зазначає, що вже надто сучасним виглядав Олег, бо говорить такі речі, "які би міг тепер виголосити князь в державі конституційній".

Корнило Устиянович замахнувся написати тетралогію драм з нашої історії, зробити своєрідний цикл драм та трагедій, подібно, як в літературі англійській це зробив Шекспір. "Мушу зауважити, – писав на це в "Літературних письмах" Іван Франко, – що д. К. У. зробив дуже некорисний для свого таланту вибір, ставлячи собі за задачу представити в цілім циклі драм і трагедій старинну добу історичного життя Русі. Уже сама недокладність історичних переказів мусить ставити йому велику перепону і спонукати його якнайширше пускати вудила своєї фантазії. Правда, як в першім, так і в тім томі "Письм" Устиянович заявив дуже обширні і основні студії на полі руської історії і древньої міфології, – та все ж се, а ще більше його немалий талант, з яким опрацьовує свої трудні теми, велить нам жалувати дуже, що він не взявся до оброблення тем із нашого суспільного життя, і що взагалі, як зачуваємо, відноситься до нього з маловажанням, кажучи, що воно "не дає тематів для артистичного оброблення".

З уст Івана Франка це величезна похвала і визнання таланту Корнила Устияновича. Франкові не подобалось одне: письменник легковажить сучасністю. На його думку, тільки сучасність розкриє повністю талант Корнила Устияновича і під тим оглядом він робить скрупульозний аналіз книжки з точки зору "правди життєвої, історичної та артистичної". "І яке ж переконання виніс я з того перегляду? – запитує Франко. – Певно не те, що автора на тім полі жде успіх, на який заслуговує його талант і його студія. Противно, я скріпився в тій гадці, що лиш сучасні сюжети можуть поставити його високо в ряді наших писателів, і що старинна, середньовічна мертвечина, історії про князів та панів не то його, а й писателів з сильним, об'єктивним талантом, спосібні звести на хибні дороги".

1877 року вийшла третя частина "Письм". Вона містила чи не найосновніший твір К. Устияновича, один із задуманої серії про руських князів "Ярополк І Святославович, великий князь Київський". Це була трагедія в шести діях, присвячена Миколі Устияновичу, трудів якого на ниві рідної культури так і не змогли достойно оцінити тодішні літературознавці та критики. "З борців свободи, – писав у посвяті батькові Корнило Устиянович, – звелись ми на розпинателів її. Не припускає вольного слова противної гадки і зазубившись в буквах і виразах і формах поржавілих і нових, одцуралисьмося друг друга, патріот патріота, син батька, безчестимо, плюгавимо, нищимося перед лицем розвельможившихся ворогів; без надії тверезої на будучність, без любові до нинішности, без почитаня для бувальщини тяжкої в наші діла – п'яні завзяттям одним – скарбом однісіньким, перехованим з прапрапрадідів – молим і чаєм лиш помсти на ворогах наших – хоть би по трупах наших".

Присвята, безумовно, була відповіддю І. Франкові, який не вважав за потрібне порпатись у темних княжих часах, а радив займатись тільки сучасністю.

Драма була премійована товариством "Руська Бесіда", а її аналізу Омелян Огоновський присвятив у своїй книжці "Історія літератури руської" вісімнадцять сторінок, зазначивши, що має вона велику літературну вартість, є окрасою нашої драматургії і одним з найкращих творів її.

Дивно, але на появу третьої частини "Письм" Іван Франко не відгукнувся нічим, але драмі "Ярополк" відвів чимале місця в різних своїх критичних студіях, літературних оглядах та статтях.

27 листопада 1890 року відбулась прем'єра "Ярополка", поставленого театром "Руської Бесіди", а на її постановку відгукнувся в хроніці "Кур'єра Львівського" Іван Франко. "Про саму п'єсу, – писав він, – написану К. Устияновичем, можна сказати небагато. Це хроніка в діалогах, майже без драматичної дії (за винятком різних убивств) і без сліду якої-небудь характеристики дійових осіб, а її основа, взята з давнього минулого, не будить ані психологічного, ані будь-якого

іншого інтересу". Франко непохитний у своїх переконаннях. Правда, при цьому всьому похвалить прекрасну гру артистки Біберович, що виконувала роль дружини Ярополка, скаже кілька слів похвали деб'ютанту Нестору Яворівському в ролі Ярополка, похвалить режисера Івана Гриневецького, який потратив і великі сили, і великі гроші на постановку, а в "Українсько-руській (малоруській) літературі" 1898 року назве драму "мертвою історичною п'єсою".

Своє ставлення до драми Іван Франко пояснив у статті "Наш театр" (дев'ята книга журналу "Народ" за 1892 рік). "Ми, русини галицькі, – писав він, – властиво не маємо своєї національної історії, не маємо минувшини, котра б була близька до свідомості народної і, виставлена на сцені, могла б підносити народного духа. Часи князів і бояр поросли мохом, і кого у нас нині до них зогрієте? Всі оті Ярополки, Олеги, Настасі, виводжені на сцену нашими драмописателями, були чистою мертвяччиною і не мають ніякої поетичної вартості. Історія козаччини, така багата на драматичні конфлікти, зачіпає Галичину, тільки дуже слабо; що вона дуже слабо корениться в свідомості не то вже простого люду, але й самих драматичних авторів, се показує найліпше "Полуботок" Барвінського – нудна книжкова риторика без іскри живого чуття, котра держиться на сцені тільки завдяки кільком патріотичним фразам. І що ж лишається нам із нашої минувшини? Чи історія роду Острозьких, безперечно трагічна, але далеко більше, напр., в фігурі Анни-Алоїзи, ніж звеличеної Гальшки. Чи, врешті, опришки з Довбушами та Баюраками? Звісно, є тут зеренце живого драматизму (гляди Коженьовського "Kaграссу Górale"), але як же старанно втікають наші поети від того зерна, коли й такий Федькович уважав потрібним обснувати його до невпізнання фантастично-міфологічною павутиною?"

Корнило Устиянович відповів Іванові Франку віршем "Ото поезія", надрукованим у "Зорі", №14 за 1892 рік:

Днесь добре з'їсти, добре спати,
Забавитись на кошт чужий,
Когось іздерти, роздоптати,
Або у воздух багачів
Цікаво повисаджувати.
Ото поезія! Йдім спати!
Нам вже такої не писати!

Іван Франко почувся діткнутим. "А надто ще тепер, – відповість – в часах "нової ери", коли навіть колишній співак убійств князів та бояр Корнило Устиянович здригається на саму думку про таку поезію, в котрій би хтось наважився убити багача, і з тої притоки зводить навіть клевету на всю сучасну поезію".

Драма "Ярополк" була найбільшим твором Корнила Устияновича і фактично остання. Так і не вдалося зреалізувати задум про нашу

давню історію серією драм та трагедій про князів. З постановки п'єси, музику до якої написав Наталь Вахнянин, залишилась "Пісня норманнів", яка починалась словами "По морю, по морю". 1894 року Олександр Колесса написав вірш "Шалійте, шалійте, скажені кати" і невдовзі слова Корнила Устияновича "По морю, по морю" були замінені на слова О. Колееси. В майбутньому пісня стане улюбленою вождя революції В. І. Леніна, її історію написання вже й мало хто знав, але 1895 року вона принесла чимало клопоту Колессі, який габілітувався у Львівський університет, хитро-мудро обставивши при цьому Івана Франка, якому сам посол О. Барвінський обіцяв, що скорше на його долоні волосся виросте, ніж Франко стане працювати в Університеті. Того року, принаймні, щоб не зашкодити своїй репутації цією піснею, О. Колессі довелось трохи попереживати і благати різні хори та їх керівників не виконувати її, а ще більше тримати в таємниці, хто є автор тих слів. В радянські часи всі заслуги академіка О. Колееси звелись саме до цієї пісні...

1881 року Корнило Устиянович познайомився з Іваном Франком у Вікні в дідича Володислава Федоровича, але це знайомство так і не переросло у дружбу та спільну працю, хоча так спочатку заповідалось. 1882 року Корнило Устиянович засновує гумористичний журнал "Зеркало". Саме працю у "Зеркалі" дуже високо цінував Іван Франко і засвідчив це, зокрема, в "Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.", де писав: "В цьому журналі Корнило Устиянович показав себе не тільки не злим гумористом, але також добрим ілюстратором". Випуск журналу приніс редакторові тільки неприємності. На нього з усіх боків почали тиснути, номери конфісковувати. Корнило Устиянович змушений був припинити випуск і відкрити новий журнал цього ж скерування тільки під назвою "Нове зеркало", яке почало виходити з 1 червня 1883 року. Його редактором К. Устияновин був лише півроку. Опісля його замінив Василь Нагірний, який нещодавно приїхав зі Швейцарії і активно включився у громадське життя Галичини. Він мешкав у будинку № 3 по вулиці Лінде та тримав квартирантом голо-босого Івана Франка. Василь Нагірний був редактором ще дев'яти номерів 1884 року.

Відновлення журналу Іван Франко привітав віршем "Нове зеркало", який опублікував журнал в другому номері за 1882 рік.

...Отак-то недавно блищало, ясніло
То "Зеркало" наше, зорею зоріло.
Глядівся в нім чистий – і чистий уздрівся;
Глядівся плюгавий – і стидом укрився;
Заглянув продажний – вздрів Хруня Микиту,
Жидок уздрів Швіндля й любку оковиту;
Уздрів Лизунович свої товсті лиця,
І "Ми" тут стояли, яко опозиція.

Хрунь Микита, Швінделес, Пархенбліт, отець Лизунович – типові фігури "Зеркала", творені Корнилом Устияновичем. Саме їм дуже не подобався журнал. Надто незадоволені були "ми" – клір Святоюрської гори. Вони примусили закрити журнал, відтак відректись редакторства Корнила Устияновича.

1884 року Корнило Устиянович публікує матеріал "М. Ф. Раєвскій и російскій панславізм. Споминки з пережитого и передуманого". 86 сторінок пристрастної сповіді Корнила Устияновича, який, вирвавшись з тенет москвофільства, став гарячим українським патріотом. Про цю працю Іван Франко так і писав: "Найціннішою його (Корнила Устияновича. – *Р. Г.*) спадщиною я вважаю його спомини "М. Ф. Раєвський і російський панславізм", видані у Львові 1884 року".

Окрім цих спогадів окремими виданнями вийшли ще 1902 року дві книжки: "Кавказ. Етнографічно-історична розвідка", видана у Львові накладом автора, та "Три цікаві загадки", видані в Чернівцях, накладом тамтешньої "Руської Бесіди". В цьому міжчассі (1884–1902 рр.) Корнило Устиянович нагадує про себе в пресі невеликими віршами, друкованими в "Альманасі буковинськім", виданім на честь десятилітнього "существованія общества русскіх академіков "Союз" "– тут він друкує оповідання "Межи добрими людьми" та вірш "На спомин літ". 1884 року письменник у "Батьківщині" друкує притчу-вірш "Хто винен?" (№ 16), у "Зорі" – "Против судьби" (№ 12), а в 1885 році вірш "Гостина на Поділлі" ("Буковина", № 24), "Земле моя" та "Летіла пчілка" в "Ділі", вірш "Прозрім" друкує "Зоря" (№ 22).

Не так багато полишив по собі Корнило Устиянович і прози: "Сватане Бали" ("Зоря", № 20, 21, 1884 р.), "Межи добрими людьми" ("Буковинський альманах", Чернівці, 1885 р.), "І не введи нас во іскушеніє" ("Буковина", Чернівці, 1887 р.), "І остав нам долги наша" ("Буковинський календар", Чернівці, 1887 р.), "Емігрант" ("Діло", № 124, 128, 1888 р.), а також цикл гумористичний статей, опублікованих 1888 року в "Ділі" під рубрикою "Під неділю".

У 1877–1881 роках вірші Корнила Устияновича можна надибати в москвофільських виданнях "Пролому", які редагував Осип Марков, та в "Слові" (редактор Венедикт Площанський). Здебільшого це вірші із закликом помиритись і йти однією громадою в обороні народних справ.

Це в основному і весь літературний доробок Корнила Устияновича, за винятком того, що в десятому номері журналу "Зоря" письменник друкував невеликого розміру поему "Мойсей". Перед тим у другому номері цього журналу була опублікована поема "Самсон", яка з "Мойсеєм" творила один цикл біблійних поем. Можливо, ця поема забулась би серед творчого доробку Корнила Устияновича, як забулось і все решта, коли б 1937 року Богдан Лепкий у "Трьох портретах" не оповів про відвідини Іваном Франком його батька Сильвестра Лепкого,

відомого в літературі під псевдонімом "Марко Мурава", в селі Жукові, де той був парохом, та розмову, яка відбулась між ними. Опісля цю подію Богдан Лепкий описав ще і в повісті "Казка мого життя", що вийшла 1942 року. Неподалік плебанії, на березі річки під грушею текла мирна розмова між обидвома. Перебирали різні теми і зупинились на "Мойсеї" Корнила Устияновича. На поемі, публікованій у "Зорі", та образі, виставленому в Народнім домі. Сильвестру Лепкому поема подобалась і він навіть процитував: "Мертва очам, німа для уха, жене від себе жизні духа...".

"– Невже воно не гарне, не поетичне й не сильне? – питався батько.

– Гарне, та неглибоке, – відповів Франко. – Устиянович пише й малює поверху, нічого з глибини душі Мойсея не добуває, не розуміє його трагізму.

І пішла дальше бесіда про біблійного Мойсея. Не міг я надивуватися, що Франко так добре знав Святе письмо, історію церкви, патристику тощо, забувалося тоді, що це поет, можна було гадати, що доктор святої теології, тільки не зовсім покірний канонам. Полеміка скінчилася, як звичайно, – противники залишилися на своїх позиціях....

– А все ж таки, отче, не вдовольняє мене Устиянович своїми *Мойсеями*. Побачите, якого я колись напишу.

І написав, але батько вже не побачив. Полеміка залишилася не вирішена, а як полемісти вирішили її "там", то ми про це не будемо знати.

Для мене вона лишилася як причинок до генези однієї із тих нечисленних поем, якими слушно може повеличатися наша література, до генези Франкового "Мойсея".

Скільки вже написано про генезу чи "до питання" появи "Мойсея" Франка! Сумнівно, щоб якийсь вплив на Франка мали "Мойсеї" Корнила Устияновича, але поза сумнівом, що і полотно і поема спровокували написання Іваном Франком його власного "Мойсея", що став шедевром української літератури. "Напевно є якась закономірність у тому, – писав Я. Горак, – що мистецьке втілення образу Мойсея підвладне лише таким особистостям творців, які мали чи бодай частку величі Мойсея, чи своєю долею мимоволі повторили з певному сенсі долю пророка. Тому, можливо, найвідомішими і найбільш признаними в історії людства залишаться Мойсеї Мікельанджело, Генделя, І. Франка, в той час як менш відомими будуть, Мойсеї Рембрандта, Н. Пуссена, Д. Россіні, К. Устияновича. Та значення останніх не слід недооцінювати: при їх відсутності не було б того фону, на якому вирізнялися б визначні шедеври. Цьому прикладом є Мойсеї К. Устияновича і їх вплив на історію задуму написання Франкової поеми "Мойсей".

І над Корнилом Устияновичем, як і колись над його батьком Миколою Устияновичем, надалі тяжіє оцінка, яку дав йому Іван Франко і котра переходить з одної праці про письменника в іншу без жодних критичних зауважень, роблячи при цьому недобру прислугу і Кор-

нилові Устияновичу, і Іванові Франку і виставляючи при цьому останнього як своєрідного диктатора в літературі, а першого, як його несправедливу жертву. І перше, і друге теж несправедливе.

В основному літературознавство послуговується оцінками Івана Франка, які він висловив у молоді роки. Ще тоді, коли Іван Франко ефективно заявляв: "У нас нема літератури". "Спори, сварки та крики о літературі, – писав він тоді, – се ще не література. Газети, повні фраз, маскуючі заливом слів недостату мислі, й брошури, голосно і з твердим переконанням розправляючі о виїденім яйці, справоздання з діяльності, котрої ніхто не бачив і з котрої ще перед виходом справоздання сліду не лишилося; повісті про торішній сніг, *в котрих видно все, крім життя, правди й дотепу*; стихи про весну, літо, зиму й осінь, про любовні зітхання, і святу трійцю, про природу, засушену в бібулі, і про чуття, законсервовані в спіритусі, – се ще не література. Се підпеньки, що ростуть на здрухнілих пнях, а не крепкі, здорові дерева. Се плісень, що вкриває гниле багно, але не цвітиста мурава. Се щось таке, що твориться ні на землі, ні в воздусі, ні в воді, щось відірване від життя, від мислі, від сучасних інтересів, що постає і гине, не будячи в нікім цікавості, ні охоти, ні співуділу, а хіба рівнодушне здвигнення плечима". Найдивніше, що ці пристрастні слова писав до вступу свого перекладу "Фауста" Гете. Максималізм Івана Франка зрозумілий. Дбаючи про встановлення української літератури, яку розглядав як одну зі складових боротьби за українську самототожність та політичну самовизначеність, Франко вважав, що наявний письменницький арсенал треба скеровувати виключно на цю святу справу. На його думку відхилень від цього курсу не могло бути.

Не могло бути "співів про торішній сніг", як і не могло бути того, що зреанімувалось у вигляді ідеалів "молодомузівців". Треба було, як пізніше скаже в "Декаденті", на "шрум настроїть ліру". Від письменників і від самої літератури вимагав активних позицій у вирішенні сьогочасних проблем. Вимагав того, що назвав методом ідейного реалізму і типовим твором якого вважав свій "Борислав сміється", котрого так і не за кінчив. Проблеми Ярополків, Олегів, князів, Настась вважав за потрібне залишити на потім. При реалізації найосновнішого, після встановлення української літератури в національній державі, можна, вважав, повернутись до тих проблем. Тоді це буде оправдано і навіть потрібним. Зараз цими силами, які є в літературі, робити іншої роботи не можна. І був у цьому, безкомпромісним.

Інакшу точку зору мав Корнило Устиянович. Вважав, що саме зараз у часи незгоди між українцями, ворогування партій, оповіді про старі часи, давні звитяги будуть дуже доречні. Хотів збудити тим самим народний дух, бажання змінити життя, консолідуватись, забути давні чвари. Без осмислення минулого неможливе сьогодення – це лозунг Корнила Устияновича.

Він не був піонером у нашій літературі в царині історичного епосу, розробленого циклу драм, трагедій та поем. Ця тема виникла в нашій літературі в час "Руської Трійці". Звернення до історії свого народу було тоді явищем революційним, зрозумілим та історично виправданим, але аж ніяк не могло бути основною чи головною темою літератури. На жаль, історична тема стала основною, затьмаривши всі інші. Одним з представників цієї течії був і Корнило Устиянович. На відміну від інших письменників, він торкався ще давнішої історії, майже міфологічних часів, які в літературі не оброблялись ні до нього, ні після нього. Це була серйозна, систематична робота, закроєна на широку ногу і орієнтована на кращі літературні зразки, а найперше В. Шекспіра. Не вина Корнила Устияновича, що суспільство втратило до цієї теми зацікавлення. Ми значно краще знаємо історію англійських королів та історію французьких інтриг та збочень, ніж свою давню історію. Та й не тільки давню. Корнило Устиянович виявився останнім, хто в нашій літературі торкався цієї проблеми. На відміну від багатьох письменників в основу своїх драм виклав сюжети з загальноукраїнської історії, а не обмежувався тільки галицькими сюжетами.

Поетична частина спадку К. Устияновича, котра опинилась поза межами "Письм", ніколи ніким не була впорядкована і видана принаймні як пам'ятка нашої літератури під дахом однієї збірки. В основному це поезії, присвячені темі єдності українських сил. Тобто, маємо продовження теми, яка посідає чимале місце в творчому спадку його батька Миколи Устияновича, що мав одним із псевдонімів "Дротар" від назви спеціальності ремісника скріплювати дротом побиті горшки. За ці заклики Миколу Устияновича постійно били з обох боків, і ті тлумаки діставались його синові. Об'єднання, примирення так і ніколи не настало.

Найціннішою частиною спадку Корнила Устияновича є мемуаристика. Цінна з будь-якої точки зору: історичної, психологічної, пізнавальної. Книжка "М. Ф. Раєвскій і россійський панславізм" – це оповідь про шлях людини до пізнання правди, шлях навернення і покути. Якщо в оцінці поетично драматичного та прозового спадку Корнила Устияновича були різні думки, то в оцінці мемуаристики всі були єдині. Жаль, що в нашій літературі подібних книжок не так і багато, хоч, ох, як здалось би. Ми давно вже зробили професією розкаюватись, називаємо це навіть патріотизмом і заробляємо на цьому непогані дивіденди...

Поза всіляким сумнівом, що беручи до уваги вклад Корнила Устияновича в нашу культуру і порівнюючи той вклад з тим, яку увагу приділяємо йому зараз, то зрозуміло, що цю увагу інакше, ніж кривдою, не назвеш. Та й назвати інакше не можна. Хіба що потішимо себе тим, що він серед нас не перший і не останній та що така вже доля мистця в своїй країні...

Листи Корнила Устияновича до Івана Франка

Шість листів Корнила Устияновича до Івана Франка, які зберігаються у відділі рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України та охоплюють 1885 -1903 роки, тобто час, коли Іван Франко працював у редакції "Зорі" і від нього залежало друкування в журналі того чи іншого літературного твору, аж до смерті Корнила Устияновича, дають доволі зрозумілу картину стосунків між Іваном Франком та Корнилом Устияновичем, до творчості якого Іван Франко ставився критично і, як свідчать листи, часто відмовляв публікацію тих чи інших його творів.

З листів Корнила Устияновича до Івана Франка слідує, що Іван Франко також час від часу відписував йому листи на прислані до нього твори, але, на жаль, ці листи не збереглися, як і не зберігся архів Корнила Устияновича.

Листи публікуються з повним збереженням особливостей тексту.

№ 1

[7.09.1885]

Прошу от мене приняти отсю поезійку для "Зорі". До сих пор годі мені було написати якої-небудь повістки. Дасть Бог восени споможусь. На теперь будьте вибачнії і присилайте мені "Зорю" до Угриня[1] (почта Чортків), куди завтра от'їжджаю.

Не знаю чи получили Ви от "Діла" поезійку "Над Збручем"[2]? Єї надпись треба змінити на "В Гусятині" або – як хочете.

Просив я также Академичне Брацтво, посилаючи єму поезію добру "Гостина на Поділю"[3], щоби єї передала редакцій "Зорі". Єсли не одержали, то прошу упомнути ся , бо я вже цілой не тямлю , шкода би єї було.

За сим словом посилаю Достохвальной Редакцій[4] мій найсердеснійший поклон і упевненостью о моїй готовности послужити їй широ де и в чім только зможу.

Остров[5], 7го Вересня 1885

К. Н. Устиянович.

[P.S.] Отець[6] мій дуже небеспечно хорий на жовтачку. Мушу і до Сучави подивитись.

Островску церкву украсив я хорошо. Особливо удав ся образ "Причастія Св. Онуфрія" і "Пресвята Діва" в хорі Патріархів і Пророків – образ може найбільший – се певно один з найбільших в Галичині.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1619. – С..61–62. Рукопис. Оригінал.

№ 2

[4.10.1885]

Достохвальна Редакція! Дякую за прислану "Зорю". Однак не можу того поняти: для чого не можете помістити моєй поезії "На нашой земли". В ній говорит о упавшім величію давной олігархії на Руси і о нинішним нашом

змаганю і роботі. Нічого там нема такого, що противилось би властям. Єї можна і в польскій газеті містити. Що иншого "Над Збручем". Надіючись, отже, що зробите з неї ужиток, пишу ся сердечним Вашим слугою.

К. Устиянович.

ІЛ. - Ф. 3. - № 1615. – С. 383. - Рукопис. Оригінал. Кореспонденційна картка з адресою: "Висоповажна Редакція "Зорі" у Львові".

№ 3

[1885][8]

Достохвальна Редакція!

Єсли би моя поезія "Пісня пісней" не могла би бути поміщена в "Зорі", то прошу єї звернути мені до Сучави, де остану ся єще 10 днів віроятно.

Єсли "Зоря" желає мати опись послідних хвиль Николая Устияновича, то прошу мені зараз дописати, в протилежнім случаю дам той опис до якої иншої газети[9]. Я бо то обіцяв товаришам школьним мого отця.

Вижидаючи якнайскоршої звістки, пишу ся с глуюбоким и приятельскім почтенієм.

К. Н. Устиянович.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1615. - С. 325–326. Рукопис. Оригінал. Синій олівець.

№ 4

[7.07.1890]

Дорогий пане!

Постарайте ся, прошу, о те, щоби залучена допись була в "Кур'єрі" поміщена і пошліть одно число до Денисова[10].

Я пишу безсторонно. Факти подані мною суть правдиві. В Збараскім товариство а властиво суспільность польска є так скоррумпована, що і не встидає ся ставати голосно по стороні звістного злодія, бувшого повітового сатрапа і безсовістного кривдителя селян.

Цілую Вас сердечно і кланяюся добрим здоровлям Вашой благородной доброй пані.

Денисів, 7/7 1890.

К. Н. Устиянович.

ІЛ. - Ф. 3. - № 1607. -- С. 101–102. Рукопис. Оригінал.

№ 5

Вижниця[11]*, 25 / II 1895*

Сердечно дякую Вам за публікації Ваші, що Ви мені прислали. Они говорят сміло правду, добре говорят і не прогомонят марно. Я даю їх тут читати декотрим панам тай вишлю їх сими днями на Поділля духовникові Сидору Глинському в Буцневі[12], Вашому великому почитателеві. Він хотів би заснования хлопської уміренно радикальної газети і котра б на ціли мала

б виховати молоде покоління сільське до самостійного виступу на політичне ігровище. Гроші на те мали б зложити товариства наші і народолюбці. Я однак гадаю, що то ще не удасть ся. Як на тепер, то вистарчило би під важні хвилі – ясні популярні брошури дармо розкидати і котрі би упоминали народ до того, щоби вже раз розпочав сам собі радити і самостійно ділати (під проводом людей світлих, що їм вірує).

На віче я не їхав, бо такий не вірив в те, щоби правительство позволило на себе горлати! Що до книжки, про котру питаєте, довідавсь я, що в Чорногузах (Вижниця) має таку, но дяк Лесь Семанюк – якась стара Псалтира. Але ж він інтелігентови єї не покаже. Треба, щоб Ви при добрій нагоді сюди завітали тай, одягнувши ся в сердак, пішли самі до него. Мені він єї не покаже – боіт ся. Єсть єще такий ворожбит і в Кобаках[13]. Про него тай про те, чи нема якої старої писаної книжки на Віжници або в горах напишу, скоро дістану відомости, а сим часом кланяюсь Вам і Вашій добрій пані якнайсердечніше.

Устиянович.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1613. – С. 707–708. Рукопис. Оригінал. Листівка вислана за адресою: "Високоповажний Пан Іван Др. Франко, літерат і журналіст редакції часописи "Kurjer Lwowski" у Львові. Lemberg, Chorajzczyzna".

№ 6

Долге[14], 3/6 1903, п[ошта] Східниця[15]

Високопочтенний Господине!

Сердечно радую ся Вашому подужанню і прошу бути мені вибачним, що доси ще не післав нічого у "Вістник"[16]. Годі... Малювати мушу, а те, що підготовлене обіцяв я редакторам "Руслана" в їхню часопись. Суть то малі оповідання з Кавказа та дві об'ємисті повісті гісторичні.

Ладив я їх для "Діла" та не довело ся там їх публікувати, а "Руслан"[17] приняв все, що я написав. Не ладно би було покинути єго.

Не хочете ниякиx екскурзій і блуканин по царині науки? Я ж їх і не маю... Я не учений, я ділетант. Є в мене ще тілько одна трохи ніби учена розвідочка по аеронавтичній части. Однак експерименти мої ще не покінчені і деяких цікавих вислідів ниях не розумію тай не знаю науково вияснити. Для того і не вихоплюю ся з розвідочкою про них перед форум свідомої публики.

Є ще, правда. У моїй тетрядці якісь трохи чи не антихристиянські поезії та й 1 сатирична поема "Αγίωμα", "χία", жартуючи із Святих. Однак і єї треба б обчімхати, ба і не знати, чи час єї пускати в світ і чи пригоже.

Для того прошу Вас ще раз: не гнівайте ся на мене: на старого і недужого, котрому і запрещено засиджувати ся біля столика – може в будучім році поклоню ся з чим в редакцию "Вістника", а сим часом вибачте і прийміт мій сердечний поклін, яким до Вас і до всеї редакції кланяюсь.

Корнило Н. Устиянович.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1624. – С. 461–463. Рукопис. Оригінал.

ПРИМІТКИ

1. Село Угринь належало до Чортківського повіту та Скальського деканату Львівської, а від 1885 року – новоствореної Станіславівської митрополії. Намалювати образи до тамтешньої новозбудованої церкви Святої Параскеви Корнила Устияновича запросив тамтешній парох о. Омелян Брилинський (1820 – 08.01. 1888).
2. Ця поезія не була опублікована в "Зорі".
3. Ця поезія не була опублікована в "Зорі".
4. "Зорі".
5. Село Острів з 1832 до 1906 року входило до складу Тернопільського деканату. 1882 року там було вибудувано нову муровану церкву. і Корнила Устияновича запрошено намалювати для неї декілька образів.
6. Відомий український письменник Микола Устиянович був парохом міста Сучави на Буковині з 1868 року аж до самої смерті 1885 року.
7. Датується про поштовому штемпелю відправлення.
8. Датується по згадці про смерть М. Устияновича.
9. На сторінках "Зорі" ці спогади не були опубліковані.
10. Село Денисів належало до Тернопільського деканату. У 1887 році там було збудовано церкву Св. Миколая. Корнила Устияновича запросив намалювати для церкви декілька образів відомий керівник хору та тамтешній парох о. Йосип Вітошинський, який був у селі парохом з 1868 до 1901 року.
11. Відоме містечко на межі Гуцульщини та Буковини.
12. Сидір (Ісидор) Глинський був парохом у селі Буцневі Тернопільського деканату з 1888 року до самої своєї смерті у 1931 році. Він був довіреною особою гімназіального та університетського товариша Івана Франка Йосифа Білинського, лікаря єгипетського короля.
13. Кобаки – відоме село на Косівщині. Батьківщина українського письменника Марка Черемшини.
14. Село Довге (Долге) належало і до Дрогобицького повіту і до Дрогобицького деканату. Парохом цього села був Юліан Ших, родич Корнила Устияновича. До нього хворим приїхав бездомний Корнило Устиянович. Там і 22 липня 1903 року помер Корнило Устиянович.
15. Східниця – село в горах за Бориславом. Зараз відомий курорт.
16. "Літературно-науковий вісник" так і не надрукував жодного твору Корнила Устияновича.
17. Газета "Руслан" виходила у Львові у 1897 – 1914 рр. під керівництвом О. Барвінського.

РОМАН ГОРАК, МАР'ЯНА КУЛИКОВЕЦЬ

ЛИСТИ ЛЮДМИЛИ ДРАГОМАНОВОЇ ДО ІВАНА ФРАНКА

Іван Франко, відповідаючи на запитання А. Кримського про те, який вплив мав М. Драгоманов на нього , писав у листі від 26 серпня 1898 р. [1, т. 50, с. 115]: "Без сумніву великий вплив мав на мене пок[ійний] Драгоманов, але вплив дуже своєрідний, більш негативний, як позитивний. Спеціально як белетрист я майже нічого не скористав від нього; він, бачилось, не звертав уваги на мою белетристику, а коли де на що й звертав увагу, то тільки лаючись. Посередньо і безпосередньо він пер мене до публіцистики, але й тут не любив думок інших, крім своїх власних. Реасумуючи все, що лишилось мені в пам'яті з його впливу, я сказав би, що він не був для мене батьком, добрим, ласкавим і вирозумілим на хиби поводирем, а радше батогом, що без милосердя, не раз несправедливо, а завжди болюче цьвігав мене. Се була важка школа, тяжча, як у дрогобицьких василіан".

Листи Л. Драгоманової до Івана Франка були спричинені появою цілого ряду публікацій Івана Франка про М. Драгоманова, який, як відомо, мав великий вплив на становлення світогляду Івана Франка і під впливом якого він перебував довгий час. Після смерті М. Драгоманова І. Франко до багатьох положень свого вчителя віднісся доволі критично, що й викликало гостру реакцію Л. Драгоманової, яка в основному тлумачила таку поведінку І. Франка особистими мотивами. Досі не опубліковані листи Л. Драгоманової до І. Франка дають вичерпну відповідь на причини суперечок та непорозумінь, про які досі в літературі було відомо лише з листів Івана Франка до Михайла Драгоманова.

У відділі рукописів та текстології Інституту літератури імені Т. Шевченка НАН України збереглося шість листів Л. Драгоманової до І. Франка, які публікуються вперше із збереженням всіх особливостей тексту. Три листи І. Франка до Л. Драгоманової опубліковані [1, т. 50, с. 66–67; с. 70–71, с. 311–313]

ЛІТЕРАТУРА

1. Франко І. Зібр. творів: У 50 т. · К.: Наук. думка, 1975-1986.

№ 1

12 Генварьа 1896

Вельми шановниј земльаче!

Вибачајте, шчо так не скоро відповідају вам: ја не знају, јак вже ја перейшла празники и Новиј рік, так вони мені нагадували згублене шчастьте, шчо не мала сили сісти писать кому ні на де, навіть сину свому не писала. Тепер вже бачу, шчо треба взнати себе в руки, бо діло вже таки је і не можно одтьагати јого. Ото не перш усього міј довг одповісти на ваши питаньньа: "Из уст народа" ја шче не знајшла, јак шче вони не загубились в дорозі до вас і знайдуться, зараз же вишльу вам јіх з дорогому душоју, бо знају шчо ніхто іншиј не доведе јіх до путьтьа, јак ви. Так же само радо вишльу вам Chid-a[1] 1-й том для пороблениньа виписок, і мисльу, шчо це міј обовьјазок дати вам, знајучи, шчо ви будете обережно обертатись з ним. Јак би ці книги були оставлені М.П[етрови]чим мені, ја б не задумалась би передати јіх в библіотеку Львівського університету, але так вони принадлежать нашому сину і він шче дуже мали], шчоб зрозуміти јак бути з цим дарунком его батькові. Порадившись з льудьми, ја, може, зробльу ось јак, коли це можливо: передам Child-a на сохранени]е в Львівськио університет з дозволом давать льудьам користуватьсьа јім до совершенно летія сина, коли він, може, схоче взнати јого собі. Прошу вас спитати в університеті чи сгодьатьсьа на се, шчоб через таких 10 років вернуть јого сину. Спасибі за звістку про Литературниј фонд[2]. Прожити на ці гроші-25 руб. в місьаць-ледві чи можно і одному молодому та здоровому; та дльа мене цінні вони тим, шчо сталі і шчо цьа помічь іде від літер[атурного] фонда - це велика моральна піддержка дльа [мене].

Чи дав вам Павлик передмову М. П[етрови]ча до "До світла"[3] ? Ја прошу јого передати вам јіјі. Јак шчо знајдете можливим позволити мені напечатать јіјі де і добачите те чого не достаје в тому, шчо ви робили за послідні роки, буду вам дуже вдьачна. Прошу вас також дозволити мені перекладать де шчо из ваших творів. Коли можно, будьте ласкаві одповісти мені на це скоро.

Лист ваш до Шишманова[4] ја передала јому і він казав мені, шчо буде писать вам.

Коли матимете шчо нового в ваших справах, прошу вас не оставльать мені без звісток. Ја читала вашу статьтьу в Die Zeit[5] про ваши вибори.

Чудні на світі бувајуть речі. Јак мені прикро, шчо пропав "Народ"[6], не можу сказати вам. Чи ж то він пропав дльа того, шчоб народившіјсьа јого "Радикал"[7] јаг уајскорше скінчив своје житье і сліда не оставив! Чула моја душа, шчо воно так буде.

Ну бувајте здорові. Жінці і діткам вашим бажају здоровьіа і всього најкрашчого.

З великим поваженьнем ваша

Л. Драгоманови.

P. S. Оце хтіла надписувати адрес на цьому місці і бачу, шчо не добре.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1613. - С. 293– 296. Рукопис. Оригінал.

ПРИМІТКИ

1. Йдеться про книжку F. Childa "English and Scottish popular ballads" (1884–1896). Чайлд Френсіс Джемс (1825–1896) - американський філолог і фольклорист, дослідник і видавець старовинних англійських і шотландських балад. Про цю книжку І. Франко просить в листі до Л. Драгоманової від 7 січня 1896 року.
2. У листі від 7 січня 1896 року І. Франко писав: "Та отсе сьогодні я пишу до Вас в надії, що перший передам Вам радісну для Вас звістку, хіба що, може, П[авли]к писав Вам її вчора, що петербурзький фонд літературний (воспомоществования нуждающимся литераторам и ученым) присудив дати Вам 300 руб. річної допомоги. Се дасть Вам можність хоч вчасти позбутися клопотів об завтрьому і осісти чи в Женеві, чи в Галичині. У нас в якім-небудь меншім місточку близько Львова, напр., у Стрию. Ви могли би на ті гроші, з невеличкою ще піддержкою, прожити досить вигідно.
3. З цього листа стає зрозуміло, шо І. Франко готував до друку у 1896 році збірку оповідань "До світла". Він просив М. Драгоманова написати до неї передмову. В зв'язку зі смертю М. Драгоманова збірка не вийшла, а рукопис написаної Драгомановим передмови залишився у М. Павлика. Назву збірки очевидно дало оповідання "До світла".
   "До світла" – вперше надруковано в журналі "Зоря", 1890 р., № 2 з підзаголовком "Оповідання арештанта". Набуло великої популярності у Росії. У перекладі російською мовою воно друкувалося понад десять разів у різних періодичних виданнях. Неодноразово воно видавалось окремою книжкою (вперше у 1899 році).
4. Іван Шишманов (1862–1928) – болгарський літературознавець, фольклорист, історик, професор Софійського університету, зять М. П. Драгоманова.
5. Йдеться про статтю "Galizische Wahlen", надруковану у віденському часописі "Die Zeit" 5 жовтня, 1895 року (№53).
   "Die Zeit" – громадсько-політичний і науково-мистецький тижневик. Видавався у Відні у 1894–1904 роках.
6. "Народ" – громадсько-політичний журнал, що виходив у Львові (1890–1892) за редакцією М. Павлика та І. Франка і в Коломиї (1893–1895) за редакцією М. Павлика. В зв'язку зі смертю М. Драгоманова, який фінансово підтримував цей журнал, при кінці 1895 року він перестав виходити.
7. "Радикал" – двотижневий журнал, орган радикальної партії, виходив у Львові в 1895–1896 роках.

№ 2

30 Октьябрь 1898

Висоповажниј Добродіју Франко!

Прийміть і міј слабиј голос з поводу Вашого славного јубілеју. Хај він Вам посвідкује, шчо ја завше з великім інтерессом [і] гордістьіу слідила за Вашому литературноју дијательностьју.

Ваш талант у звьазку з невсипущоју працеју, ідеоностьју на науковіј підставі, і до того сталість, з котроју Ви вміли боротисьа з матеріальними, моральними і соціальними перешкодами, поставили Вас високо і зробили Вас не тільки русинським писателем, але загально чоловічним.

Пріјміть же міј шчириј і сердечниј привіт і шчире поваженьнье, а з тим і бажаньнье, здоровьја і сили на многі многі роки, шчоб Ви мали можлівість

працьовати в крашчих обставинах і тим шче ліпше служити нашому народові, гордість котрого Ви вже єсте і тепер.

З великим поваженьем и шчиростьоу

Ваша Л. Др.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1680. – С. 1– 3. Рукопис. Оригінал.

ПРИМІТКИ

1. Лист із архіву зятя М. Драгоманова В. В. Шишманова і має печатку архівного відділу Болгарської Академії наук у Софії.

№ 3

27 Янв[аря] 1902

Високоповажний Добродію,

Здається у 1893 році Ви дали свою статью у болгарський "Сборникь на народни умотворенія"[1] і не дістали за неї гонорара. Тоді Вам треба було грошей і мій чоловік послав Вам 150 фр[анків] своїх. Ви писали чи мойому чоловікові чи зятеві віддати јіјі нам, коли зять дістане Ваш гонорар, на що Ви дали зятю – Шишманову довіренность, але ця довіренность мала якісь, не памјатаю, якби з формального боку: і ни Ви, і ни ми не дістали грошей. Якось, згадавши про це діло, я просила зятя спитать в Міністерстві, чи там памјатають, що воно не заплатило Вам за Вашу статію. Тепер я дістала відповідь – зять пише, що в Міністерстві сказали йому, що справді статья Ваша зісталась не оплаченою і він радить Вам просити Міністерство Народної Просвіти видати Вам той гонорар і краще, для певності, довірити зятеві дістати його, для чого Ви мусите дать довіренность йому, засвідченню Нотаріусом, як там у Вас по закону треба, і вислати јіјі зятю на руки, розуміється і прошеніе в Міністерство, і довіренность зятеві рекомендованими.

І те, і друге можна написати, коли не по россійски, то по французски.

Як дістанете гонорар цей, то будьте ласкаві довг Ваш нам 150 франків передати пану Трушу[2]. Я тільки таким способом можу віддати йому ці гроші – мій довг за його роботу для мене[3]. При тому надіюсь, що і для Вас, може, що дістанеться, і буде користно вдвойні.

Передайте, будьте ласкаві, мій щирий привіт Вашій жінці. Надіюсь, що јіјі здоровіє, як і Ваше тепер ліпше. Зі всею щиростьјю бажаю Вам цього, як і всього найкращого всій Вашій семьи.

З великим поваженьјем

Ваша Л. Д.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1620. – С. 378– 378. Рукопис. Оригінал.

ПРИМІТКИ

1. Мова йде про "Сборник за народни умотворения, наука и книжнина". Цей збірник видавався болгарським Міністерством просвіти. В ньому була опублікована "Притча за единорога и нейният български вариант" (1896, кн. 13,

с. 570–620), а окремою відбиткою "Притча про єдинорога" вийшла у Софії того ж 1896 року. В листі до М. Драгоманова від 9 квітня 1822 року І. Франко запитував: "Чи не згодилась би редакція "Сборника" надрукувати в прилозі збірочку апокрифічних повістей та легенд, зібраних з червоно-руських рукописів. Я міг би за 2–3 місяці зладити таку збірку об'ємом 5–8 аркушів, головно з рукописі Білахевича, збірника дрогобицького, з тих, які є в бібліотеці Оссолінських і університетській, і з інших рукописів, котрі виявляють більші або менші відміни супроти текстів, друкованих у Тихонравова, Костомарова – Кушелева. Напишіть, що Ви на се і чи стоїть братися за сю роботу?" Ця праця не була надрукована. В листі від 6 жовтня 1893 року І. Франко просив М. Драгоманова: "Я не задовго вишлю Вам назад. Дуже жаль, що "Сборника" Вашого міністерства я все-таки досі не одержав. Я незадовго вишлю в Софію частину своєї дисертації – про "Притчу от книг болгарських" і, коли редакція найде її гідною друку, то буду просити, щоб вислано мені томи "Сборника", крім 1 і 7, на рахунок гонорару".

Першу частину обіцяної праці, як слідує з листа до М. Драгоманова від 23 лютого 1894 року, І. Франко мав вислати 24 лютого 1894 року і просив повідомити його, коли буде надрукована стаття, проте вислав 25 лютого 1894 року, обіцяючи, що другу частину вишле на днях. В листі від 22 березня 1894 року до М. Драгоманова І. Франко запитував, чи одержав М. Драгоманов другу частину його статті для "Сборника". В листі від 9 квітня 1894 року І. Франко писав: "Чи ви одержали другу частину моєї статті про "Притчу о богатих"? Ви нічого не згадуєте про її получку. І коли вона буде вся в руках редакції "Сборника", то чи не можна б від неї одержати трохи грошей a conto ("в рахунок плати", з *італ.*)? Я тепер по поводу банкротства моєї драматичної штуки в великій біді і мушу братися за такі ганебні роботи, як ладити провідник по Львові і покажчик вистави, щоб зробити кількадесят гульденів] для сплати довгів, котрі вже надто дуже на мене тиснуть; не кажучи вже про те, що самим приходиться буквально недоїдати і ходити обідраними". Згідно даного листа Л. Драгоманової гонорар І. Франкові дав М. Драгоманов своїми власними грошима, а І. Франко прислав довіреність на ім'я зятя Шишманові дістати гонорар від журналу. І. Франко, судячи із листа до Л. М. Драгоманової від 7 січня 1896 року, обіцяв повернути гроші, які дав йому у вигляді гонорар М. Драгоманов. Міністерство просвіти, яке видавало "Сборник".

2. І. Труш (1836–1898) – видатний український художник. Був одружений з дочкою М. П. Драгоманова – Аріадною.
3. Іван Труш був автором портретів Людмили Драгоманової, Аріадни Драгоманової, Лесі Українки.

№ 4

[Березень 1905][1]

Добродію,

Почитаю своїм обовязком сказати Вам, що Ви зробили виводи по невірному факті в Вашій "Сильветці"[2] на добродія Павлика. Розрив з Ков[алевським][3] у нього був після смерти мого чоловіка, бо Ков. гнівався на П[авли]ка і за те, що часть грошей Павлик узяв на книжку Юбилея и смерті М[ихайла] Петровича][4]. Коли гроші були призначені на спеціальну ціль.

Мені дуже прикро, що Ви не цитуєте у свого того листа мого чоловіка, в котрому він жалівся Вам на те що Пав [лик] "сильно підірвав його вбогі фінанси"[5]. Я певна, що тоді ця фраза трохи інакше виглядала б. Певна я тому, що знаю на скільки мій чоловік був деликатний в таких справах.

В чи малих характеристиках Ваших мого чоловіка я бачила, як Ви так само обертались з фактами. Не мені б поправляти Вас, і то щиро від усього серця, щоб виводи Ваших наукових праць оперались на фактах лише Вами провіренних.

Л.Д.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1614. – С. 493– 494. Рукопис. Оригінал[6].

ПРИМІТКИ

1. Датується на основі згадки про вихід книги "Михайло Павлик. Замість ювілейної сильветки".
2. Йдеться про книгу "Михайло Павлик. Замість ювілейної сильветки", надруковану в "Літературно-науковому віснику" (т. 29, кн. 3, с. 160–186). На її публікацію та звинувачення І. Франка М. Павлик в № 56–57 газети "Діло" за 1905 рік опублікував відповідь "Пан Іван Франко супроти мого 30-літнього ювілею". Цього ж року ця відповідь була випущена окремою брошурою. На відповідь М. Павлика І. Франко в цій же ж газеті № 60 від 15(28) березня 1905 року опублікував статтю-відповідь під назвою "Не для полеміки з д. Павликом та його статтею".
3. У листі до Л. М. Драгоманової від 12 лютого 1907 року стосовно Ковалевського І. Франко писав: "Щодо моєї ювілейної сильветки про Павлика, то Ви також помиляєтесь. Я не сказав там, що історія з Ковалевським ускорить смерть Дрва, а сказав лише, що вона ускорила смерть Ковалевського, а сказав се, бачивши на власні очі, як тяжко збентежений і зажурений був Ков. після сцени з Павликом, при якій я не був присутній і якій не міг запобігти. Ков. ніколи не доручав грошей нам обом, а розірвавши свої зносини з Павликом, давав мені одного року невеличку допомогу на видання "Житя і слова", з якої я йому здавав точні рахунки".

   Ковалевський Михайло Васильович (1841–1898) – український громадський демократичний діяч, перебував у дружніх стосунках з І. Франком, М. Павликом, М. Драгомановим, збирав кошти для прогресивної української преси в Галичині.
4. Йдеться про видання "Михайло Петрович Драгоманов. 1841–1895. Єго юбилей, смерть, автобіографія і спис творів. С портретом небіжчика. Зладив і видав М. Павлик. Коштом Українців". Львів, 1896.
5. Цей лист І. Франко привів у книзі "Михайло Павлик. Замість ювілейної сильветки".
6. В архіві І. Франка зберігається аналогічний лист. Таким чином листів є не сім, як вважалось досі, а шість.

№ 5 [1]

[1907]

Добродію,

Якась добра чи недобра рука дістала мені "Листи"[2] мого чоловіка до Вас. В усякім разі дякую тій руці, заразам дякую і Вам, що Ви надрюкували їх. Історія розбере, хто з Вас – чоловік мій, чи Ви – правий, хто винуватий. Передмова ж Ваша до них єсть "обвинительний акт" проти мого чоловіка, яко товариша, громадського діяча і навіть ученого. Цей останній аккорд єсть консеквентним закінченєм того мотива, котрий ведеться Вами, на жаль, тільки після смерти мого чоловіка для того, як мені здасться, щоб можливо

знищити вплив (як би такий був) на людей тих ідей, яким чоловік мій служив без упину усе своє житьє з тої пори, як став свідомою людиною. Після його смерти Ви явно прилучились до партії[3], для котрої дещо в програмі Др-ва не підходило, і ніхто так, як Ви, озброєні особистим злобним почутьтем до Д-ва, знатьем обставин, при котрих він працював, таланом богом Вам людина, не міг так яскраво виповнять ту задачу знищеня не тільки уступів в программі Др-ва, які не по смаку Вам, але і знищеньня людини, яко моральної особи. Переживши гірки хвилі, читаючи Ваші инсинуації впротязі довгих років після смерти мого чоловіка, тільки тепер я стала розбіратись в Ваших відносинах до нього і тільки тепер стало для мене ясно, що чоловік мій вважав Вас за іншого і по напряму і по поводженю, ніж яким Ви справді були. Ви були народовцем і зостались ним, як то і говорить п[ан] Грушевський у своїй статьї у "Жур[налі] Минист[ерства] Народного Просвіщенія"[4]. Він виводить Вашу партію від народовців. Ви головний співробітник ційеї партії і нічого не сказавши проти цього – значить це так воно і єсть. Пан Грушевський[5] говорить, що Ви (теперешня партія) программу народовців поширили, поліпшили і я не маю нічогісенько проти того – бачу навіть, що Ви багато доброго робите, щиро радіючи, – але не в тім тепер для мене діло, а в тім що Ви – пане Франко – увійшли у ту партію, яко народовець. Я не маю на меті ні боронити программу мого чоловіка (він, і неживий, може сам йійі боронити) не сперечатись з Вами, як партією, бо стою я далеко від усього, занята я "боротьбою за істнувальне" своє і своїх дітей, та і не розуміюся у Ваших ділах... Мета мого листа не та. Я беру сьмілість показати Вам, що Ваше поводженьне з моїм чоловіком і Ваш способ боротьби з ним, як з людиною другої партії, чи то зі свойїм особистим ворогом, не достойна людини з таким богом даним таланом і розумом як Ви. Може Вам покажеться дивним, що я звертаюсь до Вас, та ще зі всею щиростью, а не вважаю себе щасливою, що Ви стараєтесь знищити значіньне особи мого чоловіка. Коли люди, котрих я не поважаю, презираю говорять про мого чоловіка, чи про мене погано – мені погано – мені байдуже. А от же до Вас пишу, бо крім пошани до Вас, як видного белетриста, як людини, маючої таку надзвичайну роботоспособність, я звикла десятки літ лічити Вас товаришем мого чоловіка по праці і по ідеям.

Тому мушу звернутись до Вас одверто щиро і правдиво. Скажіть, на віщо Ви зіпсували стільки життя і собі, і мойому чоловікові, удаючи из себе "радікала", коли Ви були завше "народовцем". Не писав би Вам мій чоловік "Листів", які Ви тепер видали, не було б Вашої передмови до них, де Ви кажете, що Др-в робив собі з мене жорстоку гру, мучив, відпихав і знов притягав мене зовсім безцільно, бо ж ані для загальної справи, ані для мене самого се не принесло ніякої користі. Др-в поводився зі мною непедагогично!"[6] Ви так думали. На віщо ж Ви терпіли, чому Ви не сказали йому тоді ж: "відчепіться від мене", як йому казали ж инші. А то тепер приходиться Вам злитись, у злости тій забувати факти, а то, може, і нарочито перекручувати їх, щоб доказати, що він винуватий у всьому, а Ви були бідний, нещасний, мусили так гірко страждати від нього. А щоб доказати, що Др-в не тільки з Вами обертався так безоглядно, егоїстично, то без усякої Вашої вини, Ви розказуєте, що він також егоїстично, самовільно обертався із Київською Громадою, своїми товаришами, також як і Вас згубив

він і Терлецького[7]. От як доказуєте Ви усе це: в "Остан[нім] Дісятилітю" Ви хочете показать, як Др-в обертався з Громадою, не виповнив своїх обов'язків перед нею не остався в Відні, як того вимагала від нього Громада, а поїхав у Женеву. Усякому зрозуміло, що коли людина не виповняє узятих на себе обов'язків, вона не може вважатись моральною людиною. Але ж чи через Ваше забутьте того, що Ви пишете, чи через що друге у некролозі Терлецького через кілька років пізніше, де вже Ви маєте на меті другі обвинюваченьня, Ви розказуєте, чому Др-ву не можно було зостатись у Відні і резонами цього являється зовсім не самовільє Др-ва і його упертість. У некролозі Терлецького Вам треба було показати, що то за руйнуюча сила був Др-в. Загубив він і Вас, і Терлецького бідненьких, нещасних. Про себе Ви кажете, що Ви були молоді, без досвіту, недоучені, а Др-в накладав на Вас несуразну миссію (Ви її навіть дикою квалификуєте). Яка ж це була миссія? Ви про неї говорите у Передмові до "Листів": "Др-в подає не то поради, не то розпорядженьня... що я маю невідомо чого і до кого поїхати на Угоршину, та обїхати Угор[ську] Русь"[9]. Роспоряджень мій чоловік не давав, а радив. Чого йіхати вУгор[ську] Русь Ви знали. Ви знали про те, що мій чоловік був в Угор. Русі і який вона на нього зробила вплив. Він думав, що і Ви до серця візьмете стан своїх земляків і пропонував Вам познайомитись з ними, а як можно буде пойіхати, то і етнографичного матеріалу придбать. Що ж тут такого страшного? І якби Вас за це засудили? Ви ж у тім же Некролозі і поясняєте тодішню психологію австрійського уряду, у якій головну ролю грала русько-турецька війна. Пздоровь Боже п[ана] Гнатюка[10] за видавництво пропонованої Вам Др-вим роботи. Він же дістав за нейі пошану від Россійської Академії Наук, придбавши титул члена-корресподента війї. Не така вже страшна була вона, тая миссія!

Ви кажете, що Ви були тоді молоді, недоучені, неопитні, але ж Вам було тоді не менше 20 років. Ви вже і "Вістник" вспіли видавать "язичієм". Ви і етнографичні матеріали збірали. Ви кажете "Др-в поводився зі мною не педагогично".

Він обертався з Вами, як щирий товариш, котрий сильно любив Вас і цінив, говорючи з Вами щиро одверто, він тим самим виявляв, що поважає Вас і казав, що Ви сами себе не цінете, а про педагогичні прийоми не думав, бо сам став на ноги у 21 рік, скінчивши Университет і в Университеті сам себе одержував. Він сам не від кого не чекав педагогичних заходів, тягнув лямку громадської праці, помагаючи чи то свойім, чи чужім людям, чім міг, не раз забуваючи про себе і у такій альтруістичній натурі не було місця для егоїзму. Мені це ніяково говорити, бо люде звикли думати, що жінка зоставшись удовою, завше ідеалізує свого чоловіка. Але не я одна так думаю.

У Вашій промові на юбилей М[ихайла] Петровича] Ви зробили його "великим чоловіком". Ви говорили там, що він Ваш учитель, а тепер потребуєте всі йейі сили Вашої злости, щоб розвінчувати його. Моє моральне почутьте відмовляється зрозуміти, як так можно поводитись. Не треба вінчать, то не буде потреби розвінчувати. Я переконана, що усі ваші напади на Др., не в силі знищити ні тиєйі праці, на яку він поклав усе своє житьтя, не зіпсовати тойі цільности моральної людини, яку навіть і вороги признавали

за ними. А Ви лишаєтесь проті нього з Черкесовими, Пихнами[11], Катковими[12], де якими поляками і tutti quanti. До речі сказать, може Ви і не знаєте, що брошюра Черк[езова][13] (о котрій Ви згадуєте в примітці до "Листів" так: "Партиц[ький][1] помістив про Др-ва звістки на основі заграничних публікацій (головно брошюри Черк.), де подано в подозрінє не лише його наукову працю, але й особистий характер", – була узята з книгарень тими ж людьми, котрім Черкез. хтів прислужитись нею і спалена уся до чиста, окрім тих небогатьох екземплярів, котрі були видані з друкарні. У цій брошюрі, як знаєте Черк. порівнює Др-ва з Гримом[15], думаючи його тим принизити, як людину науки. А мій чоловік казав на це: "Як би то я став Гриммом для України!". Особистий же характер Др-ва Черкезов подає у подозрінє тим, що буцім то Др-в украв у йіх якусь программу, коли вони самі не украли, а одняли у його ту программу, яка їм була не до сподоби за цітати из "Громади"[16] і яку було прислано для перегляду тільки редакційною між иншими і Др-ву, а також і для друку. А Ви кажете: "на основі" і тим прикладаєте і свою руку для підтверженя інсінуацій Черкесова.

Мій чоловік ніколи не вважав себе за "великого чоловіка". Він почитав себе безмірно малою частиною тиєйі довгойі нитки, яка тягне людскість до поліпшеня йійі долі. Тим то він так сильно поважав і був вдячний свойім вчителям; ніколи йому у голові не приходило казать, що вони загубили його життя, через те, що він мав з ними стосунки, ані відкрещуватись від них, бо коли він робив що в тому ж напрямі, що й вони, то і знав що робив і терпів, коли приходилось терпіти. З рік тому назад приходив до мене один пан і казав мені, що він чув сам від брата М. П. наріканьня на одного чоловіка, що той буцім то звів М. П. з путьтя і тим загубив йому житьте. "Не ж М. П. думав так?" – запитав він мене. Не чувши ніколи подібних нарікань від мого чоловіка, а мала право відповісти йому так: "М. П. так не думав, а хто може думати так про М. П., той ображає, не поважає його, бо М. П. мав свій розум, знав за ким йому йти і коли йшов, то це була його свідома воля, коли треба було і терпів за це, ніколи не обвинювачуючи других".

У Передмові до "Листів" Ви кажете: "Відносини Др-ва до Київської Громади історик мусить оцінювати не зовсім так, як їх оцінював Др-в... Що власне журнал, виданий українською мовою на рівні європейських Revue бажала мати Громада, це я знаю з уст того делегата, що приїздив до Львова 1876 р. і телеграфично запитував відсі: Wie mit journal?

Ви кажете, що по Вашому зробив Др. у Женеві. По Вашому знамените зеро. Правдивий історик може скаже, що у Др-ва не було можливости вести такий журнал з браку грошей, а головно з причини недостачі співробітників, які обіцяли йому присилати свої праці і дописі і не присилали. Це вже друге діло чому не присилали. Але Вам, людині науки, хоч мов би то і не історику. Треба представити так, щоб для Громади було усе "ко славі", а Др.-ву – "ко стыду".

Усе що Ви говорете про стереотипне видання Др-вим "Кобзаря" – не вірно. То був плян не Др-ва "повзятий на власну руку, плян, на якім головно розбилися його зносини з Кієвс[кою] Громадою". У виданих же Вами "Листах", сам Др. Каже, що це був плян Кузьми[17], про який "Др-в переказав де який свойім людям і вони обіцяли дати Кузьмі на це гроші. Давали йіх так,

як і завше - не ставало навіть на матеріал папье-маше, а Кузьма робив дарма. Він робив довго, бо робив він тільки по вечорам, коли кінчав свою роботу для заробку і складав стереотипі папье-маше на горіщі. Треба було б одливать по ним олово, грошей не було, а коли знайшлись, то виявилось, що миші зїіли папье-машеві стереотипи. Це було перед відїіздом Др-ва у Болгарію. Спитаїіте про це Вовка. При чому тут Кієвс. Гром. і Галичина з свойіми "цензурними" обставинами?" Кузьма таки надрюковав з коментаріями Вовка нелегальну частину Кобзаря. Вийшла вона тоді, коли Др-в був вже у Болгарії у досіть великому числі екземплярів, котрі і росходились добре. І це не "ко стиду" чи то Кузьмі, чи Др-ву, бо вони повинні були видати Кобзаря іменно тоді, коли "цензурні обставини" були такі і у Галичині, і у Россії, що там не можно було думати видавати його. Від цього ці цензурні обставини не погіршали, бо вже нікуди йім було ставити гіршими.

Як Ви писали про "цензурні обставини", чи не здавалось Вам чудним -- на віщо ж таки Гр[омадяни] висилали Др-ва за кордон та ще, щоб він видавав "європейське Revue", коли йім треба було оглядатись на свої цензурні обставини у працях за кордоном?

Про Політ. Пісні Ви кажете, що виданьне їх не зробило ніякого вражіньня особливо в Галичині. І "вбожество" матеріала, і монотонність комментарія". Куди там йім до Істор[ичних] Пісень Малоруського] Народа Антоновича[18] і Др-ва. Через те мабуть не можно було добитись Др-ву, щоб надрюковали у Галичині, хоч заплату про те, що вони вийшли, через те мабуть, кому була охота заходитись писати критику на такі негодящі праці! Так воно було у Галичині. У європейській прессі були таки замітки про працю, а у Лейпцигському Университеті профессор славянських литератур, по виході "Пол. Піс." прочитав і лекцію про них, високо ставлячи той народ, який міг йіх зложити; не обійшлось без доброго слова і на долю Др-ва. Мені розказував про цю лекцію студент, котрий йійі слухав.

Чому б Вам тепер, хоч трохи за пізно, не написати критики на Пол. Піс? Вчинили б добре, а може б збільшали матеріал і освітили б його краще. Гаили ж Ви свій час, писавши довгу розвідку про те чи Старицький[19] сам написав, чи то по порученьню Кієвс. Гром., чи переробив Драгоманівський "Пклик до Славян". Из тисйі розвідки виявляється, правда, дуже важна річ: Старицький був кращий патріота від Др- ва, бо він бажав "хоч трохи розвію для свого края".

Др. вичерпав увесь присланий йому матеріал до тих пісень: що робить, коли він нужденний. От і добре було б знати, чи він з тойі пори побільшав.

Що до того матеріалу, який Др-в не вспів використувати, то я, прийіхавши у Київ, зараз же звернулась оффиціально до Громадян з питанем, що з ним робить? Чи не віддати його у Галичину? Так само оффиціально через делегата мені було переказано: "У Галичину отдавать не згожуємось ні на що. Візьмем сами, як буде треба". На тім стало і на дні.

Читаючи Вас у Передмові до "Листів" видно, що уся діяльність Др-ва у Женеві нікуди не гідна, що він тільки і займався тим, що дратував і губив Вас і других і йшов на перекір Кієвс. Громаді. Особам, обуреннім на Др-ва може Ваші заходи і сподобаються, но я маю надію, що не всім. Не

сподобаються вони, може декому из тих, до котрих Др-в у свій час і гостро обертався, але які розуміють, що це не було із за егоїстичних цілей.

Перед тим як дістати "Листи", я спромоглась купити Лит[ературно] Наук[овий] Віст[ник], де Ваш реферат про суспільно-політичні погляди Др-ва. Ви кажете у P. S. що виголосити цей реферат Вас просили студенти Львівського Университету і що Ви вважали для себе можливим у коротких рисах подати характеристику Др-ва на основі власної знайомости і довголітньої корреспонденції з Др-вим, та пильного читаня його писань". Не маючи потреби спорити проті Ваших виводів про суспільно-політичні погляди Др-ва, я мушу тільки сказати Вам про Ваш метод доказів. Ви говорете, що Ви пильно читали Др-ва.

У рефераті у Вас Др-в був соціалист, хоч і поганенький, а у P.S., оповідаючи Єфремову[20], відмовляєте Єфр-ву право називать Др-ва соціалістом, глузуєте з Єфремова, з Др-ва. Як же тепер розуміти Вас Вашім читачам – Др-в соціалист, чи ні?

Так же в P. S. Ви глузуєте з комічності федералізма Др-ва, оповідаєте про те, як Др-в "конче домагався від редакції Ргаса, щоб вона покинула писати по польськи, а писала для Львівських робітників по мазурськи, очевидно не знаючи, що ніяки поляки у Львові по мазурськи не говорять". Коли б я не знала, що писав Др-в до редакції Ргаса , то все таки я не могла б повірити тому щоб людина , котра була вчителем Географії, котра була співробітником Reclus, взагалі добросовісний учений, не говоривший ніколи про те, чого не знав, – могла б домагатись такої дурниці, котру Ви йому накидаєте. Але ж я не могла б просіву ставити Вашому запевненьню нічого окрім особистого недовіря до Ваших слів. Стали мені тепер у пригоді видані Вами «Листи», і я відсилаю Вас на стор. 4, де Ви прочитаєте лист до редакційі Ргаса і тим же самим показую Вам , що Ви не пильно читали і читаєте писаньня Др-ва, глумитесь несправедливо, передали факт неправильно і тим зробили провину не тільки перед Др-вим, але і проті наукового трактованьня фактів.

Може так само пильно читаючи Др-ва Ви начитали у нього, що він "державник", котрий "в ріжнонаціональній державі признає панованьнє чи то духове та політичне верховодство однойі наційі, а потреби і жаданя инших націй мірить потребами і інтересами цілойі держави" і т. п...

Цікаво було б мені взнати де це Др-в признає панованьнє однойі наційі над другою, очевидно у федеративних стосунках тих націй?

Диво мені дивное – майже 20 р. працювали Ви мов би то вкупі з мойім чоловіком, правда, перекидаючись гострими листами -- Ви відходили від нього, знов вертаючись, чи то він Вас "притягав", та "одтягав", чому ж Ви йому живому не казали усього того, що тепер кажите, не критикували його, не все ж Вам було тільки 20 років і Ви були молоді, та без досвіту?

Тепер уже знаходячи Др-ва шкодливим і для партійі і для Вас самих, Ви стараєтесь нищити його у чому тільки можно, впрочім прийоми ці Ви дістали в спадщину від народовців "Зорі" і "Правди"[22]: раскланяєтесь перед ним і тут же обільєте болотом, або навпаки. І на Павлика Ви нападаєтесь через те, що він стоїть за Др-ва. Я не переписувалась з Павликом зовсім і не можу відповідати за його, але те, що Ви понаписували про його у Вашій "Ювелейній

Сильветці", хай Вам Бог простить. Не можуть бути факти проті нього, виставлені у "Сильветці" усі вірними, суджу я по тому фактові, який Ви подаєте, росказуючи историю з грошами Ковалевського. Ви кажете, що история ця ускорила смерть Др-ва, коли це було після смерти його. Окрім того Ви накидаєте усю одвічальність на Павлика, коли Ков. доручав гроші Вам обом. Я знаю це від самого Ков., котрий переписувався зі мною після смерти мого чоловіка.

Як Вас читаєш, то у Вас так до ладу усе виходить, така у Вас певність, що Ви говорете так, як справді воно було, або є, що я певна Ви сами вірете в те що говорете. Велике це діло і честь Вам, що Ви осягнули широкойі і многостороньойі освіти і був би з Вас ще колосальнійший белетрист наш, маючий таку сильну фантазію, а от вийшло, що Ви не мали можливості працювати тільки на цім грунті, треба було хапатись за все - сідать за писаньне і учених, і політичних, і критичних і журнальних статей, робить переклади, видавати Вістники, у редакціях працювати, корректуру справляти, бігати і часто недоідати. Це доля – будемо сподіватись, що настане час, коли не буде так – усіх наших інтелігентних робітників, особливо найбільш спосібних, бо йіх же так мало у нас. Мойому чоловікові прийшлось так само через те розриватись. *Я* й знаю, що то за каторжне діло бути нашим украйінським і інтелегентним робітником, через те я не можу віднестись до Вас так, як би до Черкез., Пихна і йім подібним. Тому я обертаюсь до Вас з цим листом. Нехай він буде правдивим словом до Вас людини, котра так само, як і Др. уміла Вас цінити. Мені він був потрібен для того, щоб виповнити перед смертью свій обов'язок перед мойім чоловіком і перед Вами, а вкупі з тим і зняти зі свойейі душі тягарь, вимовивши Вам усе одверто, а може цей лист і Вам на щось пригодиться, розуміючи в тім "щось" не злобу, а правдиву об'єктивність на давно минуле...

Л. Драгоманова.

P. S. Ви не спитали у мене дозволу на виданьне "листів" мого чоловіка. "Надіюсь", що тим самим Ви дали мені право, коли знайдуться у мене гроші, видати і Ваші листи до мого чоловіка.

Буду чекати нетерпляче слідушчих листів Др-ва до Вас. Думаю, що видані росходяться добре.

Лист цей я написала Вам не для дрюку, коли ж Ви схочете глумитись з його і з мене прилюдно, я відповідати Вам не буду.

Як же Ви відповісте мені приватним листом, я прочитаю його з увагою.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1637. – С. 197– 220. Рукопис. Оригінал.

ПРИМІТКИ

1. На даний лист Л. М. Драгоманової є відповідь Івана Франка від 12 лютого 1907 р.
2. Йдеться про видання "Михайло Драгоманов. Листи до Івана Франка і інших" (т. 1, Львів, 1908 р.).
3. Йдеться про Українсько-руську радикальну партію. У відповідь на таке звинувачення І. Франко у листі від 12.02.1907 р. писав: «Помиляєтеся, високоповажана пані, також що до того, буцімто я веду полеміку з Драгомановим

в інтересі якоїсь партії і буцімто я ошукав довір'я покійника до мене, який би то кореспондував зо мною як з партійним товаришем, з радикалом, а я як був, так є народовцем. Чи і на скільки я був радикалом, се показує моя десятилітня праця коло організації радикальної партії і ширення радикальних думок серед народу. Що я, зневірившись в успіх тої партії головно через роботу її інтелігентних проводирів, відступив від неї, хоч і не вирікся її провідних ідей і не перестаю працювати для них і досі, се, здається, відомо тим, хто цікавиться нашим життям. Що ті ідеї, ширені у нас уперве пок. М. Драгомановим, прийнялися у нас і стали в головному основою теперішнього політичного життя, про се Ви могли б переконатися на місці краще, ніж у вашої публіцистики та письменності, хоч і на них той вплив видний виразно. Та й тут було немало моєї роботи. Розуміється, я не кладу собі того ні в яку особливу заслугу , бо я робив се тільки для того, що вважав ті ідеї вірними і корисними для народу і вважав своїм обов'язком по змозі служити їм".

4. "Журнал Министерства народного просвещения" – орган міністерства народної просвіти. Виходив у Петербурзі в 1834–1917 рр. Публікував, зокрема, статті з усіх галузей науки, наукові праці та рецензії на художні твори.
5. На даний закид І. Франко відповів: "Як хто, [приміром] проф. Грушевський, оцінює мою давнішу політичну працю і її напрям та наслідки, се, очевидно, річ того чоловіка, а не моя; протестувати против такого чи іншого осуду я не бачу жодної потреби, тим більше що тепер до жодної не належу, та й і давніше брав у партійнім житті участь лиш остільки, оскільки їх програма і тактика відповідала мойому розумінню діла. І коли я позволив собі висловляти в своїх писаннях деякі уваги про пок. Драгоманова, то се не було ніколи а ні в інтересі якоїсь партії, ані з приватної злості, але завсіди відповідало моментальному мойому розумінню фактів і бажанню говорити по правді те, що знаю і почуваю. Зрештою, в писаннях проф. Грушевського зовсім нема того, щоб я належав до партії народовців, а виразно я названий прихильником Драгоманова".
6. На цей випад І. Франко відповів: "Я висловив тут моє особисте почуття жалю за поводження покійника зо мною, се людська річ – нехай і так, що людська слабість, та листи ж говорять самі за себе, і всякий читаючий їх сказав би, мабуть, те саме. Питаєте, чому я не говорив се йому самому. Не пригадую собі всіх своїх листів, але пригадую, що інколи натякав йому на се, деколи відмовчувався на його насміхи та докори, хоч вони, особливо коли видавалися мені несправедливими, страшенно боліли мене. Я не писав Драгоманову: відчепіться від мене, бо не бажав сього, вірив у його великий розум, його прихильність і бажав іти за його вказівками: я волів терпіти незаслужені закиди та докори, бо в цих темних часах не бачив нікого іншого, хто б міг бути мені провідником для вироблення мойого світогляду. Я в своїх листах обертався до нього все вповні делікатно і річево, та й тепер Ви помиляєтеся, докоряючи мені, що я закинув йому якийсь егоїзм у поводженні зо мною. Ні про який егоїзм тут не може бути мови, так само як при тій нагоді я не нарікаю на свою бідність та нещадність, а представляю себе тим, чим справді був, недосвідним молодим чоловіком. Я ніколи не мав претензії ані до Драгоманова, ані до нікого іншого, щоб зглянувся на мою бідність, щоб признавав мені якусь вартість, якусь заслугу, чи шо, і я нікому не можу докоряти, що мені того не признав, що мене осуджував або підіймав на сміх. Але мені боліло се в листах Драгоманова і заболіло наново, коли я порядкував їх до друку. Що я висказав той свій жаль, се було натуральне, щоб се чим-будь було шкідливе для слави й поваги імені Драгоманова, сього я не думаю. Я не сказав тут ніякої неправди, бо, як кажу, самі листи говорять за себе.
7. Остап Терлецький (1850–1903) – український економіст, публіцист, літературознавець, громадський діяч.

8. Мова йде про статтю "Останнє десятиліття". На цей закид І. Франко писав: "В статті "Останнє десятиліття" я висказую свої думки та міркування про те, що Драгоманов, не випробувавши всіх можливих способів удержатися в Відні, покинув його і перебрався в Женеву, де успішність його роботи була значно утруднена і його особистий вплив на Галичину зробився майже неможливий. Се все не осуд Драгоманова, бо, може, він і справді не міг зробити інше, як зробив, але це моє міркування може бути оправдане, і ні в якому разі мені не може бути заборонений такий погляд на сей факт".
9. "Про мою нібито місію на Угоршину, про яку згадано в моїй передмові, треба сказати ось що: вона, справді, послужила головним мотивом нашого засудження, бо з сього листа Драгоманова прокураторія виснувала і суд прийняв за доказане, що ми творили тайне товариство під проводом Драгоманова, а се була неправда. Що ж до тої так званої місії, то я не кажу нічого іншого понад те, що я не знав про неї нічогісінько перед тим, і закид суду про неї, хоч зовсім безглуздий, був для мене зовсім незрозумілий, так що я й не знав, як боронитися від нього. Та й і з сього приводу я не нарікаю і ніколи не говорив ані підозрівав Драгоманова ані в своїй передмові не роблю йому особисто ніякого закиду, бо ж у тім, очевидно, не було його волі. Повторяю, ні про яке угорсько-руське видавництво, ні про яке збирання матеріалів, яке хотів поручити мені Драгоманов, тоді не було між нами мови, і я не знав нічого сього та й був зовсім неприготований до такої поїздки. Чи педагогічно, чи не педагогічно, чи по-товариськи, чи не по-товариськи промовляв до мене Драгоманов, се видно поперед усього з його листів. Але видно також, що він промовляв до мене (й до інших) як учитель, що бажає навести інших на добру дорогу, і тому мої слова видаються мені оправданими".
10. Володимир Гнатюк (1871–1926) – український фольклорист і етнограф, академік АН УРСР (з 1924 р.).
11. Дмитро Пихно (1853–1913) – російський економіст, професор кафедри економічних наук Київського університету, реакціонер і великодержавний шовініст, редактор газети "Киевлянин" (1879–1907).
12. Михайло Катков (1818–1887) – російський редакційний публіцист та журналіст, видавець журналу "Русский вестник" і газети "Московские ведомости".
13. І. Франко у листі до Л. Драгоманової писав: "Брошури Черкезова проти М. Драгоманова я ніколи досі й не бачив і не читав, і все те, що було в ній писане, зовсім не відоме мені, так само, як і писання Пихна та Каткова, і для того й Ваші докори в моїй спільності з ними несправедливі і мене не доторкаються. Я ніколи не важився входити в особисте життя Драгоманова і осуджувати його характер, а коли для пояснення одного місця в його листі подаю згадку про закиди, роблені йому Черкезовим, і... то не думаю зовсім прикладати до них свою руку, а просто нотую факт і не говорю про нічого докладніше, бо не знаю. Те, що Ви згадуєте факт про М. П., також мене не доторкається, бо ж мені ніколи і в голову не приходило відрікатися моєї прихильності до Драгоманова, його впливу на мене, того, що я його ученик. Із сього ще не випливає, щоб я не смів говорити і писати про нього ніякої критичної думки, хоч я ніколи не робив сього без признання його таланту, широкого знання і чистого характеру".
14. Омелян Партицький (1840–1895) – український філолог, історик та педагог. Автор підручників для середніх шкіл, видавець "Газети шкільної", пізніше – редактор "Зорі". Автор багатотомної "Історії літератури Руської". І. Франко присвятив йому відому статтю "Професор Омелян Партицький", яка була надрукована у журналі "Народ", № 20 за 1894 р., с. 316–318, №21, с. 334–336, № 23, с. 382–385. В архіві І. Франка зберігається п'ять автографів листів І. Франка до О. Партицького і чотири листи О. Партицького до І. Франка. Всі вони написані протягом 1882–1883 років і присвячені видавничим справам, зокрема друкуванню в журналі "Зоря" повісті І. Франка "Захар Беркут".

15. Грімм, брати Вільгельм (1786–1859) та Якоб (1785–1863) – німецькі філологи, основоположники літературознавчої та мовознавчої германістики й інтерпретатори найвидатніших пам'яток давньонімецької поезії, народних казок, саг.
16. Громада" – український громадсько-політичний і літературно-художній збірник, видавався в Женеві за редакцією М. П. Драгоманова. Протягом 1878–1879 років вийшло чотири книги, 1880 р. виходив як журнал, 1882 р. з'явилась п'ята книга.
17. Ляхоцький Антін Михайлович (1854–1918), псевдоніми: Н. Кузьма, Кортієв – український громадський діяч, політичний емігрант, друкар. У 1877 р. був заарештований разом з М. Павликом та І. Франком і висланий австрійським урядом за межі Галичини; у Женеві друкував українські женевські видання та революційну літературу російською мовою, зокрема збірники "Громада", твори Т. Шевченка.
18. Антонович Володимир (1834–1908) – історик, археограф, археолог, професор історії в Київському університеті, головний редактор видання "Временной комиссии для розбора древних актов". Антоновичу належать історичні примітки до видання М. Драгоманова "Исторические песни малорусского народа".
19. Михайло Старицький (1840–1904) – український письменник, театральний і громадський діяч.
20. Сергій Єфремов (1876–1937) – український громадсько-політичний діяч, літератор. І. Франко в листі до Л. Драгоманової писав: "В моїм рефераті про суспільно-політичні погляди Драгоманова я зовсім не глузую з Єфремова за те, що назвав Драгоманова соціалістом, але наводжу і зовсім спокійно розбираю той уступ у "Переднім слові до "Громади", де Драгоманов викладає свій погляд на соціалістичний ідеал. Так само мені ані в думку не прийшло глузувати з його федералізму; я тільки підніс те, що вже було висказане й іншими, а то неповноту його федералізму без ясно виложеного національного підкладу. Може, мій погляд бути хибний, але глузування над пам'яттю Драгоманова в нім нема ніякого".
21. "Pracа" – легальна, польська, прогресивна, робітнича, громадсько-політична газета у Львові, орган робітничого комітету, виходила в 1878–1892 роках. І. Франко певний час був одним з її редакторів і друкував у ній художні твори та статті про життя бориславських і дрогобицьких робітників.
22. "Правда" – літературно-науковий і політичний журнал, що виходив у Львові з перервами (1867–1897). Орган "народовців".

№ 6

20 Іюля 1908

Добродію.

Давненько вже дістала Ваш лист, за який в усякім разі дякую Вам, але мушу сказати, що він зробив на мене пригнітаюче враженьня, при тому недоброму стані мого здоровля, у якім я знахожусь тепер, мені важко писати Вам, але, раз почавши говорити з Вами одверто, чесно і від серця, я мушу довести розмову до кінця. Ви в своїх критиках особи мого чоловіка, як громадського діяча, ученого і просто людини зовсім справедливі, а як же в чому помиляєтесь, то можно, мовляв, поправитись. (Далі йде вставка.)

Поправьте ж наприклад ту неправду, котру Ви сказали у Вашій статьйі (Наук[овий] Вісник])[1], 1905 № 8 про мазурську мову, бажавши висьміять комічність федералізму Драгоманова і кинувши тінь на його научну недобросовісність. Я ж, по Вашому, у всьому помиляюсь.

Ви доводете мені, що Ви ніколи не належали ні до якоїі партійі. Коли я помилилась у цьому, то це не моя вина, бо я звикла судити людей, до якоїійі партійї вони належать, по програмам, які вони пишуть. Ви ж писали программу для "Жит[я] і Слова"[2] і були редактором його. Тут буде до речі сказати, що "Жит. і Сл." було перше укр[аїнське] "європейське Revue", яким воно тут і признавалось.

Добре – Ви ніколи не належали ні до якоїі партійі. Я помилилась. Чим ж мені об`яснить собі Ваше поводжень не з Др-вим. Ваш лист до мене дає мені таке об`ясеньне ' воно приходило імені у голову, коли я Вам писала листа.

От що Ви мені пишете: "я позволив собі висловити деякі уваги про покійного Драгоманова та се було ніколи ані в інтересі якоїсь партії, ані з приватної злости, але завсігди відповідало моментальному моєму розуміню фактів і бажаню говорити по правді те, що знаю і розумію".

Під впливом такого моментального розуміня Ви і пишете про те, чого добре не знаєте; моментальне розуміня не примушує Вас провіряти факти, на які Ви покликаєтесь, а то і зовсім не інтересуєтесь ними, аби виснови у Ваших писаннях виходили літературно гарно, до ладу і авторитетно.

По тому, що Ви написали у Передмові до "Листів"[3], і по Вашому до мене листу, бачу, що Ви докладно не знаєте обставин видання "Кобзаря"[4], не знаєте точно коли і через що вийшли "Поезії Шевченка" і на тому незнаню постройіли обвиноваченьне Др-ва. Ви скаржитесь у Передмові на прикрі листи до Вас Др-ва, а самі не поінтересовались навіть взнать, чим же то Др-в так ображається що там говорять про нього Черкез[ов][5] і К°; мабуть не прочитали і того, що надрюковала редакція "Зорі"[6] до якої ж Ви належали і про яку Ви тепер говорете, що вона надрюковала замітку до Др-ва "на основі тих публікацій".

Не так поступало Товариство "Січ"[7] у Відні: коли один росіянин гість, бувши на одному засіданню Товариства почав висловляти проті Др-ва речі на тих основах, присутні члени прямо вигнали його з хати. А торік тут люди, прочитавши пакости надрюковані в одній тутешній газеті про Др-ва одним полякам на тих же самих основах, то йому так відповіли, що, мабуть вдруге він вже не зважиться писати таке.

Ну, а Ви, дістаючи прикрі листи, почували образу носили йійі в собі десятки літ і тепер холоднокровно пишете мені: я не читав брошури Черкез[ова] і йому подібних, не знаю". Але ж не може бути щоб Ви не читали, що було надрюковано в "Зорі" "на основі"? І нічого не зробили для того щоб заступитись за Др-ва і при тому розривать з Др-вим не хтіли, «бо не бажав сього, вірив у його великий розум і його прихільність, бажав іти за його вказівками; я волів терпіти незаслужені закиди, та докори, і в тих темніх часах не бачив нікого іншого , хто б міг бути мені проводником для виробленя мого світогляду".

І от таку користну для Вас людину, Ви оддали на поталу "Зорі", а тепер оддаєте йійі на все людне посрамленьне!

У Вашому листі Ви іронічно дякуєте мені за одвертість, з якою я заявляю, що не віру Вашим словам. Я візьму Вашу Передмову до "Листів", Ваш лист до мене, скористуюсь научним порівняючим методом і попрошу Вас самих сказати мені яким словом і чому вірити мені. Тим самим я наглядно покажу Вам, яку силу має на Вас моментальне розумінье фактів.

Ви доводете мені, що Ви ніколи не належали ні до якоїі партійі. Коли я помилилась у цьому, то це не моя вина, бо я звикла судити людей, до якоїі партійі вони належать, по програмам, які вони пишуть. Ви ж писали программу для "Жит[я] і Слова"[2] і були редактором його. Тут буде до речі сказати, що "Жит. і Сл." було перше укр[аїнське] "европейське Revue", яким воно тут і признавалось.

Добре – Ви ніколи не належали ні до якоїі партійі. Я помилилась. Чим ж мені об'яснить собі Ваше поводжень не з Др-вим. Ваш лист до мене дає мені таке об'ясеньне ' воно приходило імені у голову, коли я Вам писала листа.

От що Ви мені пишете: "я позволив собі висловити деякі уваги про покійного Драгоманова та се було ніколи ані в інтересі якоїсь партії, ані з приватної злости, але завсігди відповідало моментальному моєму розуміню фактів і бажаню говорити по правді те, що знаю і розумію".

Під впливом такого моментального розуміня Ви і пишете про те, чого добре не знаєте; моментальне розуміня не примушує Вас провіряти факти, на які Ви покликаєтесь, а то і зовсім не інтересуєтесь ними, аби виснови у Ваших писаннях виходили літературно гарно, до ладу і авторитетно.

По тому, що Ви написали у Передмові до "Листів"[3], і по Вашому до мене листу, бачу, що Ви докладно не знаєте обставин видання "Кобзаря"[4], не знаєте точно коли і через що вийшли "Поезії Шевченка" і на тому незнаню постройіли обвиноваченьне Др-ва. Ви скаржитесь у Передмові на прикрі листи до Вас Др-ва, а самі не поінтересовались навіть взнать, чим же то Др-в так ображається що там говорять про нього Черкез[ов][5] і К°; мабуть не прочитали і того, що надрюковала редакція "Зорі"[6] до якої ж Ви належали і про яку Ви тепер говорете, що вона надрюковала замітку до Др-ва "на основі тих публікацій".

Не так поступало Товариство "Січ"[7] у Відні: коли один росіянин гість, бувши на одному засіданню Товариства почав висловляти проті Др-ва речі на тих основах, присутні члени прямо вигнали його з хати. А торік тут люди, прочитавши пакости надрюковані в одній тутешній газеті про Др-ва одним полякам на тих же самих основах, то йому так відповіли, що, мабуть вдруге він вже не зважиться писати таке.

Ну, а Ви, дістаючи прикрі листи, почували образу носили йійі в собі десятки літ і тепер холоднокровно пишете мені: я не читав брошури Черкез[ова] і йому подібних, не знаю". Але ж не може бути щоб Ви не читали, що було надрюковано в "Зорі" "на основі"? І нічого не зробили для того щоб заступитись за Др-ва і при тому розривать з Др-вим не хтіли, «бо не бажав сього, вірив у його великий розум і його прихільність, бажав іти за його вказівками; я волів терпіти незаслужені закиди, та докори, і в тих темніх часах не бачив нікого іншого , хто б міг бути мені проводником для виробленя мого світогляду".

І от таку користну для Вас людину, Ви оддали на поталу "Зорі", а тепер оддаєте йійі на все людне посрамленьне!

У Вашому листі Ви іронічно дякуєте мені за одвертість, з якою я заявляю, що не віру Вашим словам. Я візьму Вашу Передмову до "Листів", Ваш лист до мене, скористуюсь научним порівняючим методом і попрошу Вас самих сказати мені яким словом і чому вірити мені. Тим самим я наглядно покажу Вам, яку силу має на Вас моментальне розумінье фактів.

Щодо вартости їх (Пол. Піс.) Ви не беретесь судити, а про те судуте і гостро.

Др-в жалувався Вам на те, що у Галичині ні Ви, ані ніхто інший не хтів навіть за плату надрюкувати оповіщення про йіх вихід у сьвіт...

Було це страха ради іудейська, було це через очевидність явної наукової невартости праці, це Вам краще знати. Правдивий історік, може, колись і оберне на це увагу. Тільки Ви дарма покликаєтесь на критику ціх Пісень Сумцова.[10] Я дістала цю рецензію і прочитала такий присуд Сумцовим на цю працю: "при всехь хронологическихь преувеличениях научное значенье, ценной стороной представляется обилие писень (у Вас стойіть вбожество матаріалу) 157 изь коихь 105 впервые изданы, остальныя взяты изь малоизвиьстныхь старыхь сборниковь. При распредилененіи пиьсень, фальшивия пісни виділени. Можно пользоваться также историческими коментаріями, только помня что в зтихь коментаріях обьективная критика нарушается пристрастиемь".

От так то! "Вбожества матеріалу "в усякім разі нема. А щодо "пристрастія", то, може, колись виявиться, що сам Сумцов йім согрішив".

Може, також, настане колись час, що люди скажуть добре слово про Пол. Піс. і взагалі про працю занадто короткого і гіркого життя Др-ва, до того момента, хто не посьміє забороняти Вам "критиковати" Др-ва?

Кінчаю Вам знову завіреньнем, що помимо того, що мені не можно було промовчати на всі Ваші напади на мого чоловіка, мною руководило щире горяче бажання звернути Вашу увагу на те, щоб Ви обереш ніш обертались з фактами, не піддавались моментальному розуміньню їх (це допускається тільки у белетристиці і поезійі) йіх наукова правда, а за нею і справедливість тільки виграє. Вибачьте за тон мій, коли він Вам не сподобається, і вірьте мені, що мною руководить тільки бажання зворушити Ваше сумліньня. Признаньне ж своєйі неправоти , хоч тільки перед самим собою, веде завши людину чи то молоду чи то старшу, чи навіть зовсім стару – тільки до поліпшаньня.

Л. Драгоманова

P. S. Справка: У мене у памьяти лишилась фамілія професора Лейпцігського університету, про котрого оповідав мені його слухач: Липсіус. Я подивилась у Енциклопедичний Словар Мейера.[11] Там стойіть: Сь 1877 г. ординарний профессорь Классической филологіи в Лейпцигскомь Университете.Сь 1878 по 1890 г. быль также директоромь русской филологической семинаріи (у тому ж Лейпцигу).

ІЛ. – Ф. 3. – № 1681. – С. 427- 436. Рукопис. Оригінал.

ПРИМІТКИ

1. Йдеться про "Літературно-науковий вісник". "Літературно-науковий вісник" щомісячний художній, науковий і публіцистичний журнал. До його редакції входив І. Франко (1896-1906).
2. "Житє і слово" – літературно-науковий і громадсько-політичний журнал. Виходив у Львові в 1894–1897 роках за редакцією І. Франка.

3. Йдеться про видання "М. Драгоманов. Листи до І. Франка і інших. 1887–1895. Видав І. Франко". Львів. 1908. Книжка вийшла накладом Українсько-руської видавничої спілки. Передмова І. Франка написана на сторінках 1–4.
4. "Кобзар" – загальна назва видань поетичних творів Т. Шевченка. Перший "Кобзар" видавався у 1840 р. в Петербурзі. І. Франко писав, що "ся маленька книжечка відразу відкрила немов новий світ поезії, вибухла мов джерело чистої холодної води, заясніла невідомою досі в українськім письменстві ясністю, простотою і поетичною грацією вислову". І. Франко в листі до Л. Драгоманової на цей закид відповів так: "Що до видання Шевченка в Женеві, то високоповажана пані також помиляєтеся. Маленьке виданнячко "Кобзаря", доконане Кузьмою і Вовком, вийшло ще в 1880 році, а суперечка з Київською громадою за видання повного "Кобзаря" розпочалася аж 1886 р., і се нове видання мало бути справді працею Драгоманова. З нього вийшла лише частина "Поезії Шевченка, заборонені в Росії" того ж 1886 р., решта мала вийти пізніше. Я далекий від того, щоб сі видання вважати зайвими і нічого не вартими. Та все-таки, дивлячися на се діло тепер, з далекої перспективи, і знаючи потрохи ті спори, які вийшли за се у Драгоманова з громадянами, і ті клопоти, яких причинило йому се видання, я думаю, що саме діло не варто було того. Драгоманов не робив ніяких заходів, щоб друкувати се видання де-будь в Австрії, де його, хоч би знов у Празі або в Відні, преспокійно можна було вислати. А так "Поезії", видані ним в Женеві, були за саму фірму заборонені в Австрії, а на Україну пішли мало.
5. Йдеться про брошури Черкесова проти М. Драгоманова. У своїй брошурі "Драгоманов из Гадяча в борьбе с руськими социалистами" (Женева, 1882) В. Черкезов звинуватив М. Драгоманова у ворожому ставленні до російського революційного руху і у зв'язках з "Ш-м отделением". Ця наклепницька брошура викликала негативну реакцію навіть з боку ідейних противників М. Драгоманова і швидко зникла з політичного горизонту.
6. "Зоря" – літературно-громадський журнал , що виходив у Львові в 1880–1897 роках. Певний час до складу редакції журналу входив І. Франко, намагаючись демократизувати журнал, що викликало протест з боку "народовців". У 1886 р. Франко пориває в редакцію "Зорі". Взагалі Франкові доводилося час від часу через відсутність прогресивних видань друкувати свої твори і в тих періодичних органах, ідейні позиції яких він не поділяв.
7. "Січ" – організація студентів-українців Віденського університету, що виникла наприкінці 60-х років XIX ст., заснована в 1868 році . Це українське земляцьке студентське товариство. Прогресивного характеру діяльність товариства набуває у 1873–1877 рр. під впливом М. Драгоманова і Терлецького.
8. "Київська громада" – один із культурно-громадських осередків , які існували на Україні в другій половині XIX - на початку XX ст. Першу громаду було засновано 1859 р. в Києві.
9. Мова йде про "Исторические песни малорусского народа". 1–2 (1875).
10. Сумцов Микола Федорович (1857–1922) – український фольклорист, етнограф і літературознавець, член-кореспондент Петербурзької АН (з 1905 р.), академік АН УРСР (з 1919 р.). Збереглося 3 листи М. Сумцова до І. Франка (ІЛ. ф. 3. № 1620, 1634, 1725). Працював над створенням систематизованої історії української літератури XVII ст. У 1922 р. видав "Хрестоматію з української літератури". Першим з професорів Харківського університету почав читати лекцію українською мовою, поки радянська влада не заборонила йому цього робити. Засновник Харківської громадської бібліотеки (тепер Харківська бібліотека імені Короленка).
11. Мова йде про "Meyers Konversations-Lecsicon", який виходив в Лейпцигу та Відні декількома виданнями. Перше видання почало видаватись у 1885-му, друге - у 1895 році.

ОЛЬГА РИКМАС, РОМАН ГОРАК

ФЕДІР ДЕРГАЛО

В епістолярній спадщині Івана Франка ім'я Федора Дергала згадується всього один раз – у листі до Володимира Гнатюка від 29 грудня 1902 року. "Як Ваше здоров'я? – запитував Іван Франко. – Був тут колись у нас Дергало і запропонував весною на щупаки, – значить, треба, щоб Ви вертали нам зовсім здорові" [1, 50, 220]. Саме цього дня, 29 грудня 1902 р., В. Гнатюк був обраний членом-кореспондентом Російської Академії наук. Вістка застала його, коли він для порятування здоров'я виїхав на острів Корфу в Греції, куди й написав йому Іван Франко і нагадав, що потрібно якнайшвидше лікуватись, бо приїздив Дергало і запрошував на щупаки.

У відділі рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України збереглось вісім листів Федора (Теодора) Дергала до Івана Франка. Листи Івана Франка до Ф. Дергала не збереглись.

Наскільки мало згадується ім'я Теодора Дергала в епістолярії Івана Франка, настільки часто згадується воно у спогадах сучасників Івана Франка, особливо, коли мова заходить про рибальство – одне з найулюбленіших занять Івана Франка. "Одинокою його розривкою, писав у своїх спогадах В. Охримович [2, 89] було риболовство, яке любив пристрасно. Від часу до часу він виїздив на село ловити рибу, між іншим до села Голобутова коло Стрия, де ловив рибу в річці Колодниці разом зі своїм приятелем Федьом Дергалом, тамошнім селянином, освідомленою і симпатичною людиною. Також на літніх феріях, проживаючи на селі, багато займався риболовством".

Северин Паньківський у своїх спогадах розповів зі слів Миколи Вороного про один забавний випадок на рибалці. "Франко розказував, – писав С. Паньківський зі слів Миколи Вороного [2, 176–177], як він зустрічався зі своїм гімназіальним колегою, що тепер він попом у підгірському селі на Стрийщині, і той запросив його до себе половити рибу.

– А ви не боїтеся, – каже Франко, – приймати у себе такого атеїста, як я?

– А мені яке діло? – каже піп.

– Ну, а як я вам з собою ще й гайдамаку з України привезу, тоді що?

– Байдуже, – каже той.

От договорилися вони. і піп пообіцяв виїхати по них на станцію кіньми. Виїхали вони втрьох: Франко. Вороний і малий Франків син Петро. а в останній момент пристав до них ще Михайло Новаківський. відомий радикальний агітатор. Приїздять вони на станцію. шукають -- нема ні попа, ні брички. Підождали трохи і рушили пішки. Франко знав добре ці околиці. Пройшли вже добрий шмат дороги. коли дивляться – котить піп бричкою. "Я, – каже. - по вас їду". Посідали і поїхали.

Приїхавши до хати, піп щез і довго шептався про щось із попадею. Очевидячки, він каявся. Для годиться похопився запросити і тепер злякався такої компанії і шукав способу здихатися як-небудь небезпечних гостей. Нарешті виходить він із жалем і заявляє, що така йому несподівана неприємність трапилася: помирає його брат. і вони з попадею мусять зараз виїхати.

– Ну, так ви собі їдьте, а ми собі підемо на рибу, – каже Франко.

Хазяї поїхали, а гості пішли на рибу. Був ще з ними на цій ловлі хлоп, радикал Дергало, що по дорозі пристав до компанії. Весельчак і "торба гумору", як казав Вороний.

Закинули вони неводи . Двоє тягло, а Франко лазив, як водяник, та бовтав воду і виганяв рибу. Тут Вороний згадав Каспровича. Комарі так почали його тяти, що він "запросив пардону". А Франкові байдуже. Ні комарі, ні кущі його не беруть.

Раптом налетіла буря – і дощ як із відра. Промочив усіх до нитки і перервав усю рибальську справу. Витягли вони невода. А з нього добули одного щупака і, як хлющ мокрі, рушили додому, на попівство.

Треба осушитися та відживитися по трудах і по купанні, а хазяїв нема, тільки якась стара баба. Поскидали вони з себе всю одежу сушити, а переодягтися нема в що. Шафи позамикані. Нарешті знайшов Франко одну шафу відчинену і витягнув з неї дві старі реверенди попівські. Одну, сіру, віддав Вороному, а другу, чорну та порвану ззаду, одягнув сам. Походжає Франко у попівській реверенді і чирвою світить.

Картина, гідна увійти в історію літератури. В цьому ж "духовному облаченії" кинувся Франко на розшуки поживи. Десь у пивниці знайшов і приніс вчорашні вареники і ще щось, і наші голодні рибалки в мент строщили все.

Вже під вечір, підсушившись трохи, зібралися в дорогу, коли зирк – в'їздить піп на подвір'я. Очевидно, певний був, що нікого вже нема.

– А ви ще тут? – питає єгомосць.

Наші спортсмени подякували за гостину і рушили до Львова".

Петро Франко. син Івана Франка, у своїх спогадах запевняв: "На вакації ми все кудись їздили: до Завадова (до Дергала), до Голобутова (до Коренця). до Тишивницького. а найкращі вакації переводили в горах" [2, 454].

Відомо, що Іван Франко приїздив сюди [2, 456] не тільки сам, але з дружиною та сім'єю і що в річці Колодниці ловилися не тільки щупаки, але й прекрасні клені. Колодниця протікає через село Голобутів, що в якихось семи кілометрах на захід від Стрия, де в ті часи була зосереджена вся адміністрація Стрийського повіту. Саме село розкинулись на її правім березі якраз тому місці, де в неї впадає інша менша річка Улічанка. В село вона входить з півдня і пливе у північно-східному напрямку, придержуючись східної частини села. На захід від села знаходиться великий ліс. 1869 р. в сільській гміні нараховувалось 53 доми із 447 мешканцями. Згідно з шематизмами у 1881 р., в селі було 460 мешканців греко-католицького обряду та 18 обряду римо-католицького. До двору, який належав графині Кароліні Тарновській, належало 358 моргів орної землі, 313 моргів лугів та городів, 49 моргів пастівників та 1328 моргів лісу. Селу ж належало 616 моргів орного поля. Лугів та городів 1597 морги, 34 морги пастівників та три морги лісу.

На схід від Голобутова, в неповних двох кілометрах розкинулось село Завадів, а від нього на північний схід Нежухів. Північною частиною терену села перепливає річка Колодниця. Через північну частину села йде залізниця та дорога, що веде зі Стрия до Дрогобича. В 1890 році в селі нараховувалось 129 домів із 756 мешканцями, з яких 594 – були греко-католиками, 57 римо-католиками, 36 ізраїльтянами. Решта була інших віровизнань. Трошки пізніша статистика виявила в селі 595 українців, 52 поляки та 131 німців. Село мало однокласну школу.

Річка Колодниця славилась своєю рибою, особливо кленями, щупаками. Тобто щукою та линами. Вона й належала до місць, де найчастіше бував Іван Франко.

Тарас Франко у своїх спогадах запевняє, що в них вдома часто бували гості. Особливо коли було збудовано власний дім на Софіївці і деякий час мешкав у них "Дергало Михайло з Завадова" [2, 462]. Тарас Франко помилився: у Завадові був тільки один Дергало, на ім'я Теодор, тобто Федір.

Рибна ловля для Федора Дергала закінчилась трагічно. "Коли батько вже був хворий, – писав у своїх спогадах Петро Франко [2, 456], – забажав іще раз поїхати на рибу до Завадова. Я поїхав з батьком. Із нами поїхав теж проф. Грушевський, який говорив мало, найчастіше вживаючи здогадливих речень "так, гм", якими по-мистецьки висловлював цілу гаму почувань, решту даючи догадуватися співрозмовникові. На станції в Стрию нас ждав п. Дергало з сином. Мабуть, ще того самого дня ми пішли на рибу. День випав холодний, і проф. Грушевський сумнівався, чи ми загріємо собою воду в річці. Батько не йшов до води. Я тільки попробував рукою. Пішов п. Дергало й ще якийсь принагідний рибак із страшним "брухом". Риб багато не

зловили. Добичею поділилися, але, але як ми потім довідалися, п. Дергало міцно перестудився і скоро помер. Слід додати, що п. Дергалові в житті не везло, бо 10 дітей померло в молодім віці. Батька так важко пройняла смерть п. Дергала, що не міг поїхати на похорон, із-за чого, як ми чули, кривдувала сім'я блаженної пам'яті Дергала". Застудився весною 1913 р. на ловленні риби на річці Лімниці у Підгірках брат Івана Франка Онуфрій Франко і невдовзі помер. При аналогічних обставинах застудився на ріці і його найстарший син Яків і помер того ж 1913 р. після батька....

Спростувати або ж підтвердити те, що розповів у своїх спогадах Петро Франко, можна тепер тільки на підставі копій метричних книг народження та смерті, які попри все, збереглися і сьогодні знаходяться у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові. Справа в тім, що в Першу світову війну церкви у Голобутові та Завадові згоріли дощенту , а разом з ними згоріли й обидва села. Разом з церквами згоріли й оригінали метричних книг, а тому залишились тільки копії, які знаходились у канцелярії (консисторії) єпископства, до котрих належали церкви. У Голобутові довший час була дерев'яна церква Вознесіння Господнього. Вона була відома ще до 1832 р., тобто часу виходу щорічного довідника про церкви, церковні маєтності та священиків (шематизми). 1908 р. цю церкву знесли. А на її місці збудували нову кам'яну. Яка й згоріла під час Першої світової війни. У селі Завадові, що в двох кілометрах від Голобутова, була дерев'яна церква Архистратига Михаїла. Після того, коли обидві церкви згоріли, то люди ходили аж до села Нежухова. Яке разом з Голобутовим та Завадовим творили одну парафію. У Нежухові з 1875 р. була церква Успіння Пресвятої Богородиці, яка не згоріла. Вона й залишалась довгі роки центром церковного життя парафії (общини), поки на місці спалених церков не збудовані нові.

З 1834 р. священиком в цих селах був о. Йосиф Тишинський (його у своїх спогадах Петро Франко назвав Тишивницьким), який виявився добре знайомим Івана Франка. Йосиф Тишинський помер 14 травня 1888 р. [4, 6418, 81]. Невдовзі на його місце прийшов о. Петро Шанковський, для якого свого часу Іван Франко був репетитором і час від часу був у нього вдома в селі Дулібах. Батьком Петра Шанковського був відомий священик, стрийський декан, Лев Шанковський. Отець Лев Шанковський став героєм Франкового нарису "Благородні пориви" [1, 15, 35–42], яке було написане Іваном Франком невдовзі по виході з тюрми 1878 р. і вперше опубліковане в першому номері журналу "Громадський друг" за 1878 р., а відтак увійшли у збірку "Рутенці", видану 1913 р. Лев Шанковський, а також його син переслуховувались слідчими у "соціалістичній" справі Івана Франка. Добрі стосунки між обома залишились надалі. Іван Франко час від часу дарував своєму колишньому товаришеві свої книжки. Одна з яких з дарчим надписом

Петрові Шанковському зберігається у фондах Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка. Петро Шанковський був одружений із Марією-Фаустиною Шепарович, дочкою пароха із Чорнолозців Фауста Шепаровича та Емілії Лопатинської. 5 червня у них в Завадові народилась перша дитина – дочка [4. 6418. 145]. Як і слід було очікувати, свою внучку охрестив о. Лев Шанковський. Невдовзі батько дружини Петра Шанковського о. Фауст Шепарович помер. І вся його сім'я переїхала до зятя Петра Шанковського до Завадова. 8 лютого 1891 року [4, 6418, 174] дочка покійного о. Фауст Шепаровича Софія-Юлія, якій було 19 літ, вийшла заміж за 32-річного кандидата в нотаріуси з міста Познаня Мечислава-Антонія Варуського.

Парафія отця Петра Шанковського була прибутковою, а громада давала йому чимало поля для вжитку, яке в документах звалось ерекційним. Звичайно, Петро Шанковський сам на полі не працював, а цією справою займався посесор Василь Рогульський, член радикальної партії і один з керівників її, дяк при церкві у Завадові. Він мешкав на плебанії отця Шанковського, яка мала орієнтаційний номер п'ять. Саме під тим номером у метричних книгах будуть і зафіксовуватись народження дітей Василя Рогульського та його дружини Ванди, дочки Михайла Літинського та Марії Ортинської. 24 липня 1893 р. у них народився син Володимир [4, 6418, 195], якому не судився довгий вік, бо він помер 16 червня 1894 року [4, 6418, 210], а 31 липня цього ж року народився у них син Петро [4, 6418, 208]. Хрещеним батьком і Володимира і Петра був Теодор Дергало, дяк і церковний диригент села Завадова та Голобутова.

З о. Петром Шанковським мешкала й друга дочка покійного о. Фауста Шепаровича Стефанія-Гелена. Вона була замужем за цісарсько-королівським помічником юриста з Олеська Володимира Плинського. Тут 19 серпня 1893 р. у них народилась дочка Софія-Іванна [4, 6418, 200]..

Петро Шанковський був парохом у Завадові до 1901 року, а отже описана подія із Миколою Вороним могла статись до цього часу, або ще стисліше до 1896 року, коли Микола Вороний покинув Львів і виїхав на Велику Україну.

Метричні книги зафіксували й метрику одруження Федора Дергала. Сталось це 6 червня 1886 р. [4, 6418,119]. Про нареченого подано скупі дані: Теодор Дергало, син Стефана Дергало та Таці Дергало. Мав Теодор Дергало 23 роки, тобто був 1863 року народження. Одружувався він із Євдокією Ткач, дочкою Івана Ткача та Февронії Даньків . Вік Євдокії у метриці не зазначений, але зазначено, що вона, як і Теодор Дергало, мешканці Завадова, Теодор Дергало мешкав у будинку № 102, а вона у будинку № 17. Шлюб давав молодим о. Йосиф Тишинський. Соціальне становище обох – селяни.

На жаль, метрика народження Теодора Дергала у метричних книгах Голобутова, Завадова та Нежухова відсутня, хоч метричні книги цього часу збереглися. Відсутні будь-які вказівки проживання й його батьків і, взагалі людей з таким прізвищем, що наводить на думку, що Теодор Дергало був людиною заїжджою в дану парафію і не народився у вказаних селах. Зате в метричних книгах даної парафії є метрика народження його дружини Євдокії Ткач. Вона народилась у Завадові 4 жовтня 1859 р. [4, 1224,7]. Батько Іван Ткач. А мати – Февронія Даньків. Обоє селяни.

Дітей у Теодора та Євдокії Дергалів довший час не було. Первісток, охрещений ім'ям Василь, народився 5 березня 1890 року, але помер 5 грудня 1890 року [4, 6418, 164]. Як вказано у метричному записі, причиною смерті була ангіна. 29 грудня 1891 року [4, 6418, 172] народилась дочка Параскевія, але вона померла 30 вересня1892 року [4, 6418, 193] Помер й наступний син Теодора Дергала Іван. Він народився 2 квітня 1893 року [4, 6418, 200], а помер 25 грудня 1893 року [4, 6418, 202]. Четвертою дитиною був син Дмитро, який народився 1 листопада 1894 року [4, 6418, 218], а помер 1 січня 1895 року [4, 6418, 235].Померла й п'ята дитина – дочка Анастазія, яка народилась 20 січня 1896 року [4, 6418, 251], а померла 28 серпня 1896 року [4, 6418, 254]. Шоста дитина була син Петро, який народився 21 серпня 1897 року [4, 6418, 262] . Про його долю невідомо нічого, оскільки роком 1897 метрична книга закінчується.

Кожен запис народження дитини в Завадові чи Голобутові фіксує, що її хрещеним батьком був Теодор Дергало. І був він свідком на багатьох весіллях, словом, був людиною популярною. Мав добрий ґрунт, мав, як на село, прибуткову професію, був людиною грамотною, ставок коло хати завів, але не благословив його дім Господь дітьми, бо ті вмирали одне за одним і народжувались одні за одними.

Жертвував Федір Дергало на народні цілі, підтримував радикальні видання, товаришував з людьми освіченими, брав участь у різних вічах і мав повагу серед односельчан.

1901 року після від'їзду о. Петра Шанковського на його місце парохом Голобутова, Завадова та Нежухова став о. Остап Нижанківський (1862–1919). Він був активним пропагатором хорової музики, ініціатором і організатором товариства "Боян" у Бережанах (1892), диригентом аналогічного хору "Бояна" у Львові (1895–1896) та в Стрию (1900–1914). Він заснував видавництво "Музикальна бібліотека", був автором "Українсько-руського співаника", що вийшов 1907 р., чисельних хорових творів та обробок народних пісень, а також творів для фортепіано.

Остап Нижанківський, опріч того, проявив неабиякі організаторські здібності в області кооперації і створив у Завадові першу молочну кооперативу. Був одним із засновників "Маслосоюзу". Був членом

Української Національної Ради ЗУНР. У травні 1919 року розстріляний поляками на мості в Стрию.

Свої риболовецькі снасті Іван Франко залишав на плебанії спочатку у о. Петра Шанковського, а відтак у о. О. Нижанковського. Детально про це, як ловив рибу Іван Франко в Голобутові та Завадові на річці Колодниці, оповів у своїх спогадах "Як ми з І. Франком ловили рибу" Левко Чикаленко [2, 416–417]. Це було 1904 р., коли автор спогадів приїхав до Львова на літні курси української мови та літератури, на котрих викладав Іван Франко. Дякуючи цим спогадам, відомо, яким чином ловив рибу Іван Франко.

Федір Дергало участі у тій ловлі не брав.

Пригода, про яку згадує у своїх спогадах Петро Франко, трапилась 1907 року. Очевидно, трапилось це восени. Федір Дергало сильно застудився і помер 1 січня 1908 року [3]. Метрика смерті зазначає, що причиною смерті були сухоти. Вказано у ній також, що мав Федір Дергало 45 років, тобто був 1862 року. Зазначено, що був дяком у Завадові та Голобутові. На похоронах Іван Франко не був, але не з причин, які вказує у спогадах син Петро.

Нововиявлені листи Федора Дергала до Івана Франка, які зберігаються у відділі рукописів та текстології НАН України, вказують, що дружба Івана Франка та Федора Дергала не обмежувалась тільки на партійному полі. Іван Франко часто бував у Завадові та Голобутові, а Федь Дергало навіть підшукував йому помешкання в селі. Іван Франко значно частіше приїздив сюди з сім'єю, ніж було досі відомо зі спогадів.

Листи відкривають ще одну сторінку відносин між Іваном Франком та Федором Дергалом, зокрема в організації спільного рибного підприємства. Іван Франко займався у Львові оформленням документів на дане підприємство. Залучив він до цієї справи і свого товариша Євгена Олесницького, що слідує з листа до нього від 26 березня 1904 року [5].

Листи Федора Дергала до Івана Франка публікуються із збереженням усіх особливостей тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Франко І. Зібр. творів : У 50 т. - Київ: Наук. думка, 1976.
2. Спогади про Івана Франка / Упоряд. М. Гнатюк. – Львів: Каменяр, 1987.
3. Стрийський РАГЦ, кн. 194, арк. 16.
4. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. – Ф. 201. – Оп. 4а, далі справа та аркуш.
5. Кухар В. З історії взаємин між І. Франком та Є. Олесницьким / Науковий вісник музею І. Франка у Львові: Вип. 4. – Львів: Каменяр, 2004. - С. 182.

Листи Федора Дергала до І. Франка

№ 1

Завадів, 5 червня [1]899 [року]

Ласкавий Пане!

Щодо Вашого помешкання: був-єм на Брибідоні[1], ізнайшов-єм дві хати, і в сусідстві одна від [д]ругої на кілька кроків, інакше не хотят пустити як пів сема римського на місяць. Хати просторі, але тілько по одні[й] кімнаті. Ліжка суть, столи, крісла і т.д. щодо помешкання потрібно. Прошу, звертаю увагу, що кухні нема, але з тим можна легко дати раду, прошу повідомити мене, коли приїжд[ж]аєте, бо я маю повідомити тих німців, а, може, приїдете оглянути, то на всякий случай прошу повідомити.

Щиро зичливий вам

Ф. Дергало

Завадів, 5 червня [1]899.

ІЛ. – Ф. 3,. – № 1611. – Арк. 121 – 122. Картка кореспонденційна, вислана зі Стрия до Львова за адресою: "Кастелівка, Крижова, 12 Львів. Високоповажаний Пан Др. Іван Франко". Рукопис. Оригінал.

№ 2

[кінець 1899 – початок 1900 р.][2]

Ласкавий Пане!

Перепрошаю, що-м так довго не відписував, бо то якось нагоди не було, а то ще-м й сніг упав. Був-єм із п. Веретеном[3]. Казав, щоби Пан приїхали, показати кілько треба, то сі погодити, а за копачі весною легко постаратисі можна.

Вам щирий

Федь Дергало

ІЛ. – Ф. 3. – № 1629. – С. 319–320. Кореспонденційна картка, вислана за адресою "Кастилівка, Крижова, 12, Львів, Високоповажному Пану, Др. Івану Франку". Рукопис. Оригінал.

№ 3

Завадів, 2/2 1900 [року]

Ласкавий Пане!

Напишіть мені, чи отримали-сьте кореспондентку від мене, що-м написав про ставок. Був-єм у Веретени, то казав, щоби-сьте приїхали, то якось погодитеся. Нашу Колодницю[4] арендує Староство, поділило наділи і то з великою бідов. Селяни уперлися, але не знати, чи позволить намісництво. Так, від Улична, і від Долголуки поза Брибідон, а від Брибідону до Білецької границі, але не знати, коли буде ліцитація, то ж напишіть, як ся маю застановити, і чи будете належати до спілки і кілько можете на то грошей дати, щоби знав, як ся застановити. Я мислю, всьо відступити, тільки собі

лишив би-м від Голобутова до Брибідону. Похваляю вашу політику, а то що дописуєте до "Свободи"[5].

Поздоровляю всіх, вам щиро зичливий Ф. Дергало.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1629. – С. 321–324. Рукопис. Оригінал.

№ 4

Завадів,6 липня 1902 [року]

Пане Доктор!

Приїжд[ж]айте, коли лиш вам випадає. Щупаки суть, тілько нагоди нема. Волок іще тілько з ігли. Не потребуєте кол[и] свого часу гаяти. В неділю чекали-сьмо, вас не було, але не дивно, бо була сльота. Дайте знати, то-сі вишлемо. Щодо мене, в кажді[й] хвилі служити буду, тілько щоби знав коли.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1629. – С. 325– 326. Кореспонденційна картка, вислана за адресою "Кастелівка, Крижова,12, Львів, Високоповажаному П. Др. Івану Франкові".

№ 5

Завадів,16 червня 1905[року]

Високоповажний Пане Доктор!

Посилаю Вам через батька два "Божі листи" тимчасово, бо більше не можна було дістати. Обіцяли їм ще з Дрогобицького повіту, але і донині ще нема. В Шарабурах[6] єсть ще один лист старий, на шкірі писаний ,але не знати чи урятований. На рибу ще-сьмо не ходили, доперва може завтра, як приїду на свята, і то не знаю, чи піде батько, бо щось хорий!

Остаю з глибоким поважанєм

Федь Дергало

ІЛ. – Ф. 3. – № 1629. – С. 327–330. Кореспонденційна картка вислана зі Стрия до Львова за адресою: "Кастелівка, Крижова, 12, Львів Др. Івану Франку". Рукопис. Оригінал.

№ 6

Стрий, 22/ XII, 1903 [року]

Ласкавий Пане!

Будьте такі ласкаві, підіть до намісництва, а там-сі довідаєте у від[д]ілі ре[є]стрів, що є з ре[є]стром 22 (той самий що Колодниця), а як уважаєте, а я би навіть просив, наложіт 4 к (то буде 105 к[орон]) возьміт на себе, бо як я виджу з тов спілков, не буде межи нами ладу, жид на спосіб жидівський, стрийський міщанин хоче взяти від гостинця. Або як уважаєте, оба в спілці возьмім, а с певностию зле не вийдем, а навіть дуже добре, бо нам гроші зложать з подякою.

Ліцитація на 10 літ, і мусит-ся кавциєю зложити, можна на паперах.
Поздоровляю Вас сердечно!

Федь Дергало

ІЛ. – Ф. 3. – № 1629. – Арк. 333 – 334. Кореспонденційна картка вислана зі Стрия до Львова за адресою: "Кастелівка, Крижова, 12, Високоповажаному Др. Івану Франкові". Рукопис. Оригінал.

№ 7

Стрий дня 7/ XII [1]903 [року]

Ласкавий Пане!

Ревір заліцитований. Описую вам меншу-більшу діяльність. Той Мотика, що управляє корпусом завадівської цигольні, ставав до ліцитації і подав остатну ціну 100 кр., а ми, яко спілка, складаючися з чотирох членів, а іменно з Колодниці поцесора жида і німці з Брибідону, з одного міщанина і мене – подалисьмо 101 кр., зложили в діюм 30 кр. тогди комісар сказав, що низнати, що на то скаже Намісництво, бо заниська ціна, але, здає сі, що остане на нашім, тогда гадаю брати Голобутів, Завадів, і може, Нежухів – то всьо покаже сі. Я маю приїхати нагодою до Львова на зїзд народний, яко делегат, але якось не ладит сі.

Поздоровляю Вас

Ф. Дергало

Як будете з Никольським, то скажіт.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1629. – С. 331–332. Кореспонденційна картка вислана зі Стрия до Львова за адресою: "Плац Виставовий, вул. Понінського, 4, Львів, Високоповажаному Пану Др. Івану Франку". Рукопис. Оригінал.

ПРИМІТКИ

1. Присілок у Завадові.
2. Датується на основі змісту листа.
3. Посесор панського маєтку графині Тарнавської у Завадові.
4. Річка, що протікає через Голобутів та Завадів.
5. Політичний просвітянський та господарський тижневик, який виходив у Львові у 1897–1918 рр.
6. Село Стрийського району.

РОМАН ГОРАК

ДРУГА СПРОБА

Прекрасно розумів, що скоріше чи пізніше, а особливо тепер, коли заборона української мови в Росії знесена, "Літературно-науковий вісник" переїде до Києва і він, Іван Франко, після десяти років роботи в цьому журналі втратить роботу, з якої жив. Потрібно було шукати якесь надійніше джерело заробітку. Про роботу в якомусь часописі не могло бути й мови. Там його не чекали, він там був взагалі небажаним гостем, а крім того всі посади у редакціях були, як було прийнято говорити, обсаджені відповідними кандидатурами. І так було дивом, що він зумів втриматись у редакції "Літературно-наукового вісника". Вже на початку його роботи на ім'я керівництва Наукового товариства ім. Т. Шевченка, яке видавало "Літературно-науковий вісник", приходили погрозливі листи, аби вигнати з редакції соціаліста та атеїста Івана Франка, бо, в протилежному випадку, "вони", тобто передплатники, будуть бойкотувати часопис. Здебільшого листи були колективні і найчастіше від священиків, які з тої чи іншої нагоди збирались на свої збори, званих "соборчиками" чи, правильніше, "деканальними соборчиками" і після вирішення суто своїх професійних справ писали колективного листа з погрозами, які найчастіше зводились до того, що не тільки вони перестануть передплачувати журнал, але й через інші газети звернуться до читачів, а, найперше, до священнослужителів, аби й вони бойкотували часопис.

Окрім того, на жаль, загострились стосунки із М. Грушевським, особливо після того, як він відмовив Івану Франкові видати його "Історію української літератури", над якою той працював довгі роки. Дружина, Ольга Федорівна, віддавна радила кидати "ту газетярську" справу і братись за викладацьку роботу. Був доктором наук. Ну, не вдалось за першим разом, то можна спробувати ще раз. Він справді перед тим переконував дружину, що "Австрія перестане бути Австрією", перш ніж допустить його до університетської кафедри. Де б то видано, щоб в таку мізерну справу, як дістати місце доцента, і до того ж навіть не звичайного доцента, а тільки приват-доцента, чи так званого надзвичайного доцента, мусив втрутитись сам намісник Галичини Казимир Бадені і просити Міністерство освіти та віросповідань у Відні не затвердити габілітацію, тобто спробу Івана

Франка після складених докторських екзаменів та блискуче прочитаної пробної лекції. Звичайно, що намісника, стараннями якого внаслідок "проведеної" роботи в Бориславі та Дрогобичі" по експлуатації нафтових та озокеритних родовищ, цісарська казна наповнювалась дзвінкою монетою, мусили послухати. Цим і скористались більш прозорливі кандидати, і на місці, за яке так боровся Іван Франко, шляхом обхідних маневрів, невдовзі сидів інший кандидат, догідливий і Львівському університету, і особливо наміснику Галичини.

Поки Іван Франко роздумував, як бути, з Петербурга насліло запрошення прочитати курс лекцій з української літератури, який би обіймав 35 лекційних годин і вкладався б щонайбільше в два місяці. Звичайно, що це була тимчасова робота, але перебирати Іванові Франку не було чого. Над ним висів величезний борг за збудовану хату, за котру кожного місяця потрібно було сплачувати з добрими процентами. "Я зразу, – повідомляв з цієї нагоди Іван Франко Михайла Грушевського 4 січня 1907 року, – глянув скептично на се запрошення, але потім роздумав. Чи не варто би справді поїхати? Прочитати двомісячний курс, се ще не значить уплутати себе в якесь постійне ярмо. Притім і я сам дещо скористав би з петербурзьких бібліотек і курс написав би, якого в противнім разі, може, й не доведеться ніколи написати за іншою, спеціальною роботою. Удаюся, проте, до Вас і прошу Вашої поради в двох точках. Я нічогісінько не знаю, що се таке той Вольний університет у Петербурзі і чи варто взагалі з ним зв'язуватися, чи вже розпочалися його лекції, чи юридично він обезпечений так, що для лекцій запевнена свобода і т. д. А друге: чи міг би я одержати часткову відпустку з ЛНВ на ті два місяці? Говорю: часткову тому, бо значну часть роботи редакційної я міг би робити й там (переглядати та поправляти скрипти, написати дещо власного). Я не палюся до сеї експедиції, але принципіально не маю нічого против неї і так само принципіально обіцяю петербуржцям, коли практичні перешкоди не окажуться сильнішими. Не знаю, чи між тими практичними перешкодами не стане й рос[ійський] консул, що знов готов мені відмовити візи на паспорт" [1, 50, 307].

Як виявилось трохи пізніше, з працею в Петербурзі, хай навіть і тимчасовою, нічого б не вийшло з тої простої причини, що в'їзд на територію Російської імперії Іванові Франкові був заборонений. Колись винесена постанова стосовно нього продовжувала діяти. Неодноразові спроби знести її нічого не давали. З тієї ж причини Іван Франко не міг сподіватись на роботу у "Віснику", коли б його перенесли до Києва. Очевидно на цьому справа й заглухла, оскільки Іван Франко до неї більше не повертався.

Однак невдовзі сталась пригода, яка примусила Івана Франка повернутись до думки знайти роботу у Львівському університеті. Справа в тім, що несподівано захворів відомий професор і вчений

Антоній Каліна. Спочатку думали, що він зможе, трохи підлікувавшись, повернутись до праці, але виявилось, що повернутись до викладацької роботи він вже не зможе, а тому сенат філософського факультету почав підшукувати відповідну йому заміну. Тепер, на думку дружини Івана Франка, настала слушна хвиля діяти і було б гріхом не попробувати вдруге зайняти місце, яке йому по праву належало, тим більше що особливих старань не потрібно й було докладати. Потрібно, щоб сенат філософського факультету Львівського університету погодився прийняти його на роботу на основі попередньої габілітації та його законного права працювати викладачем у вищій школі. Чесно кажучи, в успіх затіяної справи Іван Франко мало вірив. Він підтримував дружні стосунки із викладачами факультету, брав участь у різних конференціях, на які вони його запрошували. Писав статті до наукових журналів, які видавали, проте знав, що якби сенат філософського факультету хотів, аби він працював, то він би міг його відстояти перед Міністерством. Не затвердження габілітації Івана Франка ще нічого не означало. Сенат Львівського університету мав право внести протест проти цього незатвердження і тим самим принаймні зберіг би своє лице якщо не перед наступними поколіннями, то хоча б перед Іваном Франком. В разі внесення такого протесту міністерство мусило б ще раз переглянути своє рішення. Могло його відмінити, а могло його підтвердити. Годі гадати, як би тоді було, бо факт залишається фактом: сенат такого протесту не вніс... Саме той момент майбутні дослідники та біографи творчості Івана Франка обходили стороною і всю увагу в даному питанні зосередили на тому, хто був винен в даній ситуації, що Іван Франко не дістав місця доцента. Звичайно, що винні у всьому були "українські буржуазні націоналісти", які голосували проти Івана Франка, забуваючи при цьому повідомляти читачів своїх досліджень, що тих "націоналістів" у сенат філософського факультету було...аж один. І був ним Михайло Грушевський, який мав всього-навсього один голос при голосуванні. Проте, як виявилось опісля публікації документів габілітації, і він, М. Грушевський, отой проклятий радянською ідеологією "український буржуазний націоналіст" був "за". Звичайно, ті ж дослідники старались також переконати своїх читачів. Що польські вчені того часу також були дуже лояльні до Івана Франка. Професор Антоній Каліна навіть після прочитання пробної лекції Іваном кинувся його при всіх присутніх обнімати та гаряче поздоровляти. Долив огню і сам Іван Франко, який в цей період, коли ще не була визначена його доля в міністерстві, в листах до друзів та знайомих твердив, що польські професори були за ним. Припустити такої думки, що невдовзі буде внесено протест намісником проти Івана Франка. ніхто з них не міг. Тоді чому вони не протестували, коли міністерство не затвердило Івана Франка? – залишається до сьогодні нерозв'язаним питанням. Точніше питанням, яке мало обходило

дослідників або вони свідомо не хотіли його зачіпляти. Зрештою, невдовзі все стало на своїм місця. Сенат філософського факультету, який так жалів Івана Франка, тепер мав можливість реабілітуватись і показати свою справжню суть. Чому б Іван Франко не мав стати доцентом університету. Його пробна лекція закінчилась овацією студентів, якої ще стіни Львівського університету не бачили і не чули. Не бачили, щоб зворушені лекцією студенти кинулись до Івана Франка і за українським звичаєм тричі підкинули його вгору. Навіть позичений фрак у Яна Каспровича тріснув при цьому. Хіба міг бути кращий викладач для університету. Правда, більш помірковані голови сенату могли задуматись над тим, чому для габілітаційної лекції Іван Франко вибрав саме аналіз поеми та повісті Тараса Шевченка "Наймичка". Хіба їх не міг вразити метод викладу і акценти при аналізі тих творів Тараса Шевченка. "Наймичка" своєю духовністю та вчинками піднімалась на висоти людського духу, гідного поклоніння. Який мусив бути могутнім і високим цей народ, що витворює таких людей! Ніхто з них навіть допустити в думці не міг, що саме зараз вже в мозку Івана Франка промайнув образ Конрада Валленрода, сотворений генієм польського народу Адамом Міцкевичем. Йому він протиставляв мораль і високість духу звичайної наймички, над якою поглумилась лиха доля і кинула на дно суспільства...

Іван Франко піддався наполяганням дружини і зробив чергову спробу знайти роботу у Львівськім університеті, про що він оповів у статті "Історія моєї габілітації", яка була опублікована у № 251 газети "Діло" від 25 жовтня / 7 листопада 1912 року. "Аж у році 1907, – писав він, – усунувшися з редакції "Літературно-наукового вісника", я одну хвилину подумав, чи не добре було би ще раз попробувати на основі моєї габілітації з-перед десяти літ осягнути урядове уповноваження у Львівському університеті. Я вніс прохання до деканату філософського факультету, але ніякої відповіді на нього не діждався. Приватно тільки я довідався, що моє прохання було обговорене на засіданні філософського факультету, та там не запала ухвала надіслання його до міністерства освіти, але його відіслано до так званої інгумаційної чи то пак гуманістичної комісії, де воно спочиває й досі".

Саме прохання Івана Франка не збереглося, але зберігся протокол № 11 (в загальних справах його номер був 1732) засідання колегії професорів філософського факультету університету під керівництвом професора Смолюховського, на якому було розглянуто прохання Франка. Засідання відбулось 15 липня 1907 р. (ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 574. арк.18–29).

На цьому засіданні були присутні професори Цісельський, Пузина. Кручкевич, Ігнатій Закревський, Станіслав Закревський, Твардовський, Фінкель, Зубер, Студинський. Семірадський. Вітковський, Брухнальський, Толочко, Калленбах, Раціборський, Гадачек, а також

представник від доцентського корпусу професор Ерк. Впадає відразу в око відсутність Олександра Коллеси. Як виявилось, він завжди, коли приймались важливі рішення для української справи, волів бути відсутнім. З українців присутнім був тільки Кирило Студинський. Грушевський був відсутній також. Він перебував у Києві.

Професор Смолюховський відкрив засідання і ознайомив присутніх з новими розпорядження, які були прийняті сенатом останнім часом, тобто від № 1722 до сьогоднішнього, яке мало мати номер 1732. Останнє розпорядження торкалось прийнятих рішень на засіданні сенату від 11 липня 1907 року. Засідання 15 липня мало закінчувати навчальний рік і наступне вже мало відбутись восени. Після цього декан факультету професор Смолюховський запропонував розглянути справу із переведенням збірки старих монет із університетської бібліотеки в археологічну колекцію Інституту археології. Виявилось, що на це повинно бути спеціальне розпорядження Міністерства. Питання з монетами на попередньому засіданні було відхилене. І на цей раз справу було відкладено на пізніше. Рішення прийнято одноголосно. Опісля декан повідомив, що досі не розв'язано дві справи, які подано протягом другого півріччя. Першою справою була габілітація доктора Ф. Крессека, і її вирішили не розглядати, поки не повернеться відсутній професор Криньський, оскільки мова йде про габілітацію на кафедру слов'янської філології. Другою справою розглядалось подання доктора Івана Франка до Міністерства про затвердження рішення сенату філософського факультету університету з 1895 р. про надання йому на підставі габілітації цього ж року venia legendi з руської літератури. Це подання мало йти від факультету і декан, як записано у протоколі, "був намірений" відразу переслати це подання per vidi до Міністерства освіти та віросповідань у Відень, але потім після "роздумів" дійшов до переконання, що висилати просто так подання не годиться і потрібно послати його із супровідним листом деканату, в якому викласти суть справи. Чим більше думав професор Смолюховський, тим більше ним оволодівав і він дійшов висновку послати справу не в міністерство, як просив Іван Франко, а до Комісії "dla kultur humanistycznych, polecyjąc jej by sobie dobrałą odpowiedni siły fachowe"*. Присутні прийняли це рішення одноголосно. Все. Не все. П'ятнадцятою справою, яку розглядали на цьому засіданні, було затвердження надзвичайного професора Кирила Студинського в статус звичайного професора. Очевидно, Кирило Студинський і повідомив Івана Франка стосовно його справи. У своїй статті "Історія моєї габілітації" Іван Франко не сказав, з якого приводу він вирішив саме 1907 р. подати документи, аби дістати працю в університеті на основі

* Для культур гуманітарних, доручаючи їй, аби собі дібрала відповідні фахові сили (*пол.*).

попередньої габілітації. Загально прийнято було вважати, що справа була в тому, що поважно захворів А. Каліна та що він на роботу в університет не повернеться.

Зрештою, інакшого рішення сенат, виходячи із своїх принципових позицій по відношенню до претендентів типу Івана Франка, винести і не міг, а Іван Франко, оповідаючи дану історію у статті "Історія моєї габілітації", ні словом не обмовився про причини такого рішення сенату. Однак долю Івана Франка було аж ніяк не вирішено саме на засіданні сенату 15 липня. Вона була вирішена значно раніше подіями, які відбулись в університеті 10 січня за старим, чи 23 січня за новим стилем, 1907 р. Саме того дня українські студенти розгромили актовий зал університету, понищили всю аудиторію богословського факультету і кабінет ректора, а на довершення всього вивісили синьо-жовтий прапор. Це був вибух обурення українських студентів за постійне знущання над ними університетських властей, приниження їх людської та національної гідності. Це була відповідь студентів на дії того ж сенату, який через деякий час мав вирішувати долю Івана Франка. Розповідь про ці події довгий час не сходила зі шпальт усіх газет, які виходили в Австро-Угорській імперії.

Отож, "На Львівськім університеті, – повідомляло "Діло" № 7 від 10/23 січня, – прийшло сьогодні до дуже бурхливих подій. Українсько-руські академіки, спровоковані секретарем Віняржем, побили його. Ректор завізвав поліцію і військо, котре окружило університет. Українсько-руські академіки забарикадувалися, вивісили на університеті руську хоругв і здемолювали університетську авлю і всі залі першого поверху. Заарештовано звиш 200 (двісті) Русинів-академіків і, окружених кордоном кінної і пішої поліції, випроваджено на поліцію. Арештовані співали по дорозі "Ще не вмерла Україна" і інші патріотичні пісні". Це було перше оперативне, без роз'яснень повідомлення газети "Діло" того ж самого дня, коли стались розрухи.

Наступного дня "Діло" дало більш розгорнуту інформацію про те, що сталося. "Вчера о год. 11, – писало воно, – перед полуднем зібралося пів третя сотки української академічної молодежи на віче в справі прав української мови на Львівськім університеті, а головно в справі імматрикуляції, котра мала сьогодні відбутися, і мали вислати депутацію до ректора, щоби дав салю на віче. Тим часом в університетському актовому залі відбувалася докторська промоція трьох жидів-ригорозантів і кромі кількох професорів університету були в авлі присутні знакомі і свояки ригорозантів – кілька жидів і жидівок.

Коли на університетських коридорах було вже велике число українських академіків, переходив поміж них секретар університету д-р Вінярж, нечуваний лядський шовініст, зненавиджений віддавна в кругах української академічної молодіжі за своє вороже відношення до неї і її змагань. Переходячи поміж рядами українських академіків, др. Вінярж

згірдно глядів на них і півголосом бурмотів "hajdamacka dzicz", "ukraińska dzicz". Рівночасно розійшлася поголоска між академіками, що др. Вінярж постарався вже о се, щоби не допустити до віча. Сі обставини, а також давні гріхи д-ра Віняржа спричинили, що серед українських академіків вибухло велике роз'ярення. Кількох академіків кинулося на д-ра Віняржа і сильно побили його по голові палицями так, що його обілляла кров. Він утратив притомність і упав. Завізовано лікарську поміч і відвезено його додому. Д-р Вінярж дістав по голові дві товчені рани.

Тим часом інша часть українських академістів кинулася на університетську авлю і, випустивши з неї "со миром" присутніх там жидів, жидівок і ректора Гризського, що сховався між жидівки, зруйнувало цілу авлю. В кількох хвилях величава саля стала руїною.

Роз'ярена до краю молодіж поломила крісла, столи і фотелі, подерла килими і дивани, подірявила, попорола і понищила образи всіх ректорів: Пінінського, Білінського, Пєнтака і Цвіклінського, – зате образи цісаря і його родини остали не нарушені. В той сам спосіб зруйновано всі салі першого поверху, з виїмком квестури, котру полишено в супокою, так з огляду на те, що так переховуються гроші, як і з огляду квестора, котрий супротив українських академіків поводився завсігди чемно і толерантно.

Рівночасно ще інша часть української академічної молодіжі збудувала барикади на коридорах університетського будинку і замкнула тим доступ до занятого крила будинку. Один з академіків одягнувся в ректорську тогу і берет і виліз на барикаду, тримаючи в одній руці український прапор, а в другій ніж. За хвилю повівав той сам синьо-жовтий прапор з університетського будинку зі сторони вул. Святого Миколая.

Ректор зателефонував на поліцію – і в годині пів о першу прибули сильні відділи кінної поліції під проводом поліційних комісарів Райнлєндера і Тавера – та окружили університет з усіх боків.

Ректор хвилю надумувався, що має почати, однак – як пише "Wiek nowy" – "młodzież polska zwróciła się do rektora ze stanowczym żądaniem, by kazał położyc kres tej wandalskiej robocie". Тоді ректор згодився на інтервенцію поліції, і відділ поліції під проводом комісара вступив в мури університету. Однак і поліція не знала, що почати. Побіч відділу поліції стояв гурт польських академіків, яких 50 люда. Комісар поліції відізвався до них: "Pomozcie nam panowie!" Але з гурту польської молодежі ніхто не обізвався на той зазив. Тоді присутній при тім репортер "Polskiego Slowa" зачав кепкувати собі з польських академіків за їх малодушність та нерішучість, та за хвилю і сей відважний репортер уважав за відповідне "спастися бігством".

Ситуація ставала поважна і напружена. Українські академіки, бачачи, що боротьба з поліцією могла би довести до проливу невинної

крови, а демонстрація вже і так була покінчена, заявили ректорові і поліції, що добровільно опустять університетський будинок. Ректор і поліція згодилася на се, і українська академічна молодіж почала виходити з університету. Тоді велика часть української академічної молодіжи знов задержалася і заявила, що не позволить на поодинокі арештовання: як мають арештувати, то нехай арештують всіх гуртом. Поліція на се згодилася, і кордон кінної і пішої поліції окружив демонстрантів.

Утворився прохід, зложений зі 180 арештованих гуртом демонстрантів, окружений з обох боків шпалірами пішої і кінної поліції, під проводом комісарів, що повели арештованих до поліції.

Цілий той гурт арештованих академіків, ідучи головними вулицями Львова (Академічною, Оссолінських, Словацького і попри сеймову палату) співав по дорозі патріотичні пісні, як "Ще не вмерла Україна", "Не пора!" і інші. Один із арештованих розвернув синьо-жовтий прапор і ніс його якийсь час, але комісар поліції зобачив се і видер його. На площі Хорущини поліція хотіла провадити арештованих бічними вуличками, але арештовані оперлися сему і остаточно поліція по довгім торзі уступила та, згідно з волею арештованих, повела їх головними вулицями.

У будинку поліції вміщено всіх арештованих зразу на подвір'ю, а відтак в поліційній касарні. Рівночасно також візвано до поліції яко свідків педелів і професорів, щоби в арештованих пізнали чиновників бучі; однак ті свідки не могли майже нічого пізнати. Переслухуваннє демонстрантів тривало до першої години вночи. Всіх арештованих було 153 і всі вони відмовили всяких зізнань. Остаточно по сконфронтуванню зі свідками і по переслуханню випущено на волю всіх арештованих з виїмком двох, а се Дмитра Дірзника (медика) і Лева Ціховського (правника), котрих дальше задержано в арешті.

Між арештованих знайшлося кількох, котрі не є слухачами львівського університету, як прим. Кушнір, редактор "Ukrainische Rundschau", др. В. Загайкевич, кандидат адвокатський, і кількох техніків: всі ті неакадеміки не брали в бучі ніякої участи і прийшли на університет в послідній хвилі, аби довідатися, що там скоїлося.

Наші адвокати, д-р Левицький і д-р Федак, інтервеніювали у директора поліції в користь арештованих і приспішили їх увільнення.

Польські газети доносять, що вправді др. Вінярж є тяжко ранений, але рани його не є смертельні" [3].

В п'ятницю основною темою як української, так і польської преси були події у Львівському університеті. Польська преса, окрім лайок та прокльонів на голову українських студентів, повідомляла, що понищено олійні портрети ректорів Людвіка Цвіклінського, Леонарда Пєнтака, графа Леона Пінінського, Л. Білінського, Ант. Малецького, ксьондза Альберта Філярського, Томаша Станецького, ксьондза

Делькевича, ксьондза Солецького, Кароля Гітлера, ксьондза Кльоса Жмурка, о. Онуфрія Криницького, Евсебія Черкавського, Радзішевського, Фігера де Рехтборга. Декотрі портрети потоптані. "Gazeta Lwowska" твердила, що "dzicz ruska" ушкодила бюст цісаря і портрет цісаря Фердинанда. Натомість "Діло" доводило, що це справжня брехня. Ніхто й пальцем їх вельможність цісарську не тикнув. Хіба би самі поляки це зробили і спихнули на українців.

"Dziennik Polski" підрахував, що університету нанесено шкоду в розмірі 30 000 корон. Ця ж газета цілком серйозно переконувала читачів, що в Ботанічному саду знайдено чимало гайдамацьких ножів, декотрі з них були закривавлені польською кров'ю, що дало привід "Ділові" покепкувати з того, як було розпізнано на ножах польську кров, на що польська преса відповіла, що на гайдамацьких ножах може бути тільки польська кров.

Університет у ті дні був відкритий для всіх бажаючих, аби всяк міг побачити, що наробила українська і гайдамацька дич. В університеті побував віце-президент Крайової шкільної ради пан Плансек, радник Двору Дембовський, барон Бруницький, староста Цоль. Намісництво зажадало від ректора детального опису нанесеної шкоди.

Аби весь світ знав, якими українці є дикарями, в університет були запрошені всі світові агенції, а особливо ті, які мали фотокореспондентів. З того часу й походять декілька фотографій, зроблених фотокореспондентами. Тільки дякуючи тим світлинам сьогодні відомо, як виглядав актовий зал тодішнього університету, а також ректорський кабінет. Інших документіва, які б дали опис актового залу, на жаль, досі не виявлено. Дають ці світлини інформацію про те, що на той час в університеті було газове освітлення, широка дубова підлога з порядними шпарами ще від часу, коли тут був монастир, а опісля стояли австрійські улани. Аби прикрити ті шпари, підлога була вистелена килимами. Розкішні меблі – це декілька дешевих фотелів та звичайні віденські тверді крісла. Забігаючи наперед, варто зазначити, що портрети ректорів збереглись. Їх не так давно виявили у Львівській галереї мистецтв. Правда, без розкішних рам. Рами, як виявилось, свого часу забрав Державний банк. Львівському літературно-меморіальному музею на прохання тодішнього його директора, відомої політичної та партійної діячки Марії Кіх, вдалось в того банку випросити тільки три рами.

Варто зазначити також, всі події розпочались біля так званої третьої аудиторії, в якій Іван Франко 1895 року читав габілітаційну лекцію. 1910 року в тій же аудиторії відбулись збори українських студентів, після яких на них вчинений звірячий масований напад, в результаті чого був убитий студент Адам Коцко.

Після згаданих подій у січні 1907 року заняття в університеті продовжували відбувались й надалі. Не мали де вчитись тільки студенти богословського факультету, бо їх сім аудиторій були знищені.

"Діло" поправило попереднє повідомлення, що не на прощі Хорущині захотіла поліція вести заарештованих бічними вулицями; насправді це сталось на Академічній біля пам'ятника О. Фредрові, а на вулиці Хорущини від українців комісар поліції видер прапор.

Професор геології Габданк Дуніковський так розпочав свою лекцію: "Zanim rozpoczną wykład, muszę dać wyraz swemu oburzeniu wobec strasznie barbarzynskich, dżikich i niekulturnych zajć wczorajszych na uniwersytecie, ktorych sprawcami były niektorze indywidua z posród waszych kolegów. Wzywam was wszystkich, abyście wzieli w obronę powagę uniwersytetu przed dziką hordą, ktorę kijem i pałką trzeba cywilizować. Mienią się oni być narodem, a nie są nawet ludem, tylko dzikim szczepem!"[1]

Всі без винятку польські газети стверджували, що русинам університету не потрібно. Тому племені також не потрібно взагалі шкіл. Деякі газети закликали розібратись з професором М. Грушевським, лекції якого гострять гайдамацькі ножі на поляків і що через нього розпочались ще 1905 року розрухи у Львівськім університеті. Як посмів той профос говорити на засіданні сенату філософського факультету українською мовою. Йому зробили зауваження раз, а потім вдруге, але він продовжує говорити далі, хоча, як запевняв декан факультету, тієї мови ніхто не розумів. На думку польської преси, до компанії з Грушевським є д-р Дністрянський, якого треба провчити, як і професора Грушевського, коли той повернеться з Києва до Львова. Треба також привести до порядку студентів-богословів, які посилались на якусь вигадану традицію, буцім їх залікові картки на богословському факультеті мають заповнятись українською мовою.

"Діло" ганьбило тхорячу поведінку двох українських професорів О. Колесси та К. Студинського, які, знаючи про українське віче в університеті, не з'явились того дня на роботі. Ще ганебніше повів себе професор Комарницький, який втік з університету через вікно.

У понеділок 15/28 січня, як повідомило "Діло", відбулись збори професорів університету, де було прийнято рішення, щоб **"ректорат й надалі ревниво охороняв польський характер університету і не допускав до викладів нових професорів-русинів, які б шкодили загальній справі".** Рішення мало безпосередній вплив на спробу Івана Франка дістати роботу у Львівськім університеті і було вирішено на основі цієї резолюції вже наперед.

З оцінкою подій, які трапились у Львівському університеті з 23 січня і тривали до 4 березня, тобто аж до закриття університету, виступив Михайло Лозинський у четвертій (квітневій) книзі "Літературно-наукового вісника". "Хто слідив, – писав він, – за розвитком боротьби за український університет у Львові, від часу, коли се домагання поставлено перший раз ясно на студентськім вічу літом

* Франко І. Зібр. творів: У 50 т.– Т. 37.

1899 р., аж до нинішніх днів, тому ставало щораз яснішим, що неминуче прийдеться звести різку боротьбу за фактичне право (формальне право маємо на основі 19-го артикулу австрійської конституції) на університет. Зрештою, серед національностей австрійської держави не ми перші. Приклади такої різкої боротьби бачили ми серед Чехів, серед Італійців... І коли виявилося, що законним шляхом нікуди далі було йти, то лишалося або покірно ждати, доки загальнополітичне положення в Австрії так не зміниться, що й український нарід стане повноправною й рівноправною національністю в державі, або добиватися свого права пробоєм.

І молодіж була б певне пішла першим шляхом. Була б служила ради ріжних "поважних політиків", які їй радили виключно вчитися, вчитися і вчитися, – вчитися доти, доки не заімпонує противникові кількістю наукових сил, здібних обняти університетські кафедри (подумайте: заімпонувати кількістю наукових сил противникові, на якого найменша признака нашого розвитку наводить скажену лють, заставляючи його до щораз гострішого походу против нас!); була б на жертовнику утопії – здобуття українського університету виключно через продукцію наукових сил складала жертви з найліпших з-поміж себе, усуваючи їх через те з круговороту загальнонаціонального життя й ослаблюючи тим самим загальнонаціональний організм; була б ішла шляхами своїх батьків, які на всі знущання і провокації відповідали тільки щораз більшою "повагою і спокоєм", які деінде названо б покірністю рабів...

І коли молодіж не пішла сим шляхом, то за се треба подякувати перше всего нашим противникам. Відколи тільки піднесено домагання українського університету, на Львівськім університеті повіяло таким ворожим духом супротив усего українського і сей дух з кожним роком так змагався, що треба було б бути хіба мертвим на точці національних почувань, щоб на се ніяк не реагувати. І в головній мірі завдяки сьому українофобському становищу університетських властей, більшості польських студентів і польської суспільності молодіж реагувала. Юридичними аргументами до вищих властей, ухвалами зборів, пасивним опором – одним з т. зв. "благородних" способів боротьби. Але все викликало ще сильніше українофобство. Тоді почалися перші признаки реагування, яке виходило поза "законні межі". З тим самим наслідком. І так дійшло аж до демонстрації 23 січня.

Відмова імматрикуляції на українській мові, відмова салі на збори, недобра усмішка, чи навіть провокаційні слова секретаря Віняжа, все те річи, які самі по собі ще не можуть бути тим пальним матеріалом, що спричинив такий вибух, як та демонстрація. Але коли взяти під увагу польсько-українські відносини на Львівськім університеті за останні роки, то тоді доведеться дивуватися, що вибухла не аж така, але тільки така демонстрація..."

Всю справу з бучею у Львівськім університеті, – вважав М. Лозинський, політичний оглядач "Літературно-наукового вісника", – можна було б порішити зовсім просто: викинути кількох людей з університету, давши решті спокій, треба було в голосах польської преси відділити "агнців від козлів" – демонстрантів від українського загалу, і все було б зійшло так, як попередніми разами. Адже газета "Руслан" на чолі з її редактором О. Барвінським зачав був уже співати, що нерозважний поступок демонстрантів мусить осудити кожний, хто бажає якнайшвидшого здійснення домагання українського університету; на ту ноту заспівав і соціал-демократичний радник міста Львова Гудец, який посунув свій об'єктивізм до того, що уявив себе українцем і почувши на собі українську шкіру, заявив, що поступок демонстрантів зі становища українського народу треба якнайгостріше засудити.

Але університетським властям цього видалось замало і вони захотіли, щоб у справу втрутилась поліція, а польська преса вирішила, що наступив слушний момент, аби показати світові, що українці не заслуговують на університет і до того ж на такий університет, де б навчання велось рідною мовою, бо вони звичайні головорізи, такі самі гайдамаки, як і їх предки. Крім того, чим скоріше позбавиться цивілізація таких горлорізів, дикунів, голодранців, то буде краще усім. Ця ж польська преса відкрито закликає поляків стати в обороні Львівського університету. Не було жодної газети у Львові, яка б розважливо поставилася до даного питання і хоч би постаралась зрозуміти той відчай, з яким боролись українські студенти проти ксенофобії до них польських шовіністів. Ні, преса закликувала до помсти, під якою кожен польський патріот розумів помсту фізичну, рада міста Львова офіційно ухвалює ухвалює резолюцію в тім же дусі...

"І так, – коментував події М. Лозинський, – ударено у великий дзвін до загальнонаціонального походу против "гайдамаків". Слідчий арешт, накладений на всіх демонстрантів, був видимим наслідком того. А всі обставини, що попередили арештування, свідчать, що до діла взялися з певним планом. Заждали на розв'язання парламенту, щоб не було де вивести справи перед ширший світ, вислали часть в'язнів з львівського арешту до інших міст, значить, заздалегідь приготовляли місце для великого числа нових "гостей" на довший час. Потім само арештовання... Який се насміх над приписами закону, який каже, що слідчий арешт повинен бути накладений таким способом, щоб якнайменше діткнув арештованого. А може бути, що судові власті думали, що, арештуючи над раном, коли публіка спить, справді роблять арештованим прислугу, бо не виставляють їх на очі публіки.

Тут уже був не тільки спосіб, приписаний законом, щоб заздалегідь накласти "руку справедливості" на підозреного, тут... просто видно бажання зробити підозреним прикрість, помститися на них, заки ще закон признає їх винними й вимірить їм "законну помсту " – засуд.

Що такою самою помстою можна вважати також слідчий арешт сам по собі, про се вже й не говорю. Закон про слідчий арешт такий розтяжний, дає стільки свободи "внутрішньому пересвідченню" судді, що треба собі уявити хіба суддю-ангела, щоб бути певним, що закон не буде надужитий. А суддів-ангелів, як людей-ангелів загалом немає, а тим більше не могло їх бути тут, де ціла польська преса і вся польська суспільність кричала: "Пімсти!", а суд – кров від крови і кість від кости тої суспільності. Зрештою, покличуся на згідну опінію всіх юристів (очевидно, з виїмком офіціальних юристів львівського суду), які забирали голос у сій справі; всі вони доказували, що слідчий арешт у сім випадку не оправданий законом.

Зате спосіб, як ведено слідство перші три тижні, зраджує виразну тенденцію протягнути слідчий арешт якнайдовше. Найліпший доказ сьому те, що зробив суд опісля, під натиском голодного страйку. Ніхто не повірить, щоб за три тижні не могло бути зроблене те, що опісля суд зробив протягом двох днів. А коли за ті перші два дні голодного страйку можна було слідство посунути так далеко, що без шкоди для дальшого ведення судової справи можна було випустити всіх арештованих, крім п'ятьох без кавції на свободу, – то чому не можна було зробити те саме протягом трьох тижнів?"

Студенти оголосили голодовку, яка тривала чотири дні та котра сколихнула весь цивілізований світ, коли взяти до уваги, що в Австрії, як і загалом скрізь поза границями Росії, масових політичних арештів у ті часи майже не було, а голодний страйк українських студентів, – одинокий масовий голодний страйк політичних в'язнів поза границями Росії, явище, перед яким весь цивілізований світ став як перед чимсь невиданим, нечуваним і неможливим ніде поза межами Росії – тоді повинно також стати ясним, "по какому поводу шум", як писав у статті "З нашого життя" в № 46 "Ради" Сергій Єфремов.

Вдарила на сполох наскрізь реакційна "Neue Freie Presse", яка на всі заставки хвалилася своїми демократичними поглядами, а у всіх рішучих моментах польсько-української боротьби завжди ставала на польсько-шляхетську службу проти українців; цього разу вона вдарила у великий дзвін тривоги, що через події у Львові Австрія може втратити у світі репутації культурної держави. На цьому вона стояла до самого кінця подій. Саме дякуючи тривозі за репутацію Австрії як держави з демократичними устоями, світ дізнався про голодовку українських студентів, про яку замовчувала польська преса та її сателіти. Оповідаючи про голодовку, ця газета вважала, що рятує репутацію, незважаючи на напади з боку поляків. І коли голодний страйк не проминув без такого розголосу або не скінчився трагічно, то це певній мірі і її заслуга. Маючи значення світової газети, зробила вона справу настільки голосною в широкім світі, що урядові сфери не могли не числитися з тим.

Голодування українських студентів, тиск світової громадськості примусив Львівський суд, який також хотів зберегти обличчя перед світом, крок за кроком йти на поступки і задовольняти вимоги українських студентів. Врешті 24 лютого основна маса студентів була випущена на волю.

"Пам'ятна неділя 24 лютого 1907 року, – писав М. Лозинський. – Справді пам'ятна неділя для української суспільності! В ряді змагань і боїв людськості була то мала й незначна подія, але для нас, що від часів польсько-козацьких війн не можемо записати ані одної побіди над нашим історичним ворогом, який усе тільки побивав нас: і в своїй державі, й потім, після поділу Польщі, під австрійським пануванням, як за часів абсолютизму, так і в конституційній ері, – для нас се була після довгого-предовгого ряду розгромів перша побіда. І тим пояснюєся таке сильне враження від сього факту в галицькій суспільності.

Очевидно, що ся побіда тільки ще більше розлютила тих, які в польсько-українській боротьбі привикли бути тільки побудниками. Розлютила до такої міри, що вони втратили всякий політичний такт і зовсім "пустилися берега". Тон польської шовіністичної преси під час голодного страйку й опісля був просто негідний культурної преси. А фарисейство її, як і фарисейство польської суспільності, було занадто очевидне, щоб можна було його уважати чим іншим, як тільки фарисейством. Маю на думці те удавання святого обурення за "нарушення судейської незалежності", яке зазначилося червоною ниткою і в пресі, і в інтерпеляції в сеймі, і на засіданню ради міста Львова.

Коли польська преса, зараз після демонстрації українських студентів на університеті, кричала одним згідним хором: "Кари на гайдамаків!", коли делегація професорів Львівського університету благала того самого у галицького намісника, коли резолюція ради міста Львова, ухвалена також голосом д. Гудеца, домагалася того самого, тоді ніхто в тих кругах не обурювався на "нарушення судейської незалежності", навпаки, польська преса з задоволенням констатувала, що суд нарешті послухав публічного голосу і є надія, що "напад на польський університет" не піде "гайдамакам" безкарно. Але коли віденська й українська преса почала домагатися увільнення арештованих і коли в справу вглянуло міністерство судівництва, отже, вища власть над львівським судом, тоді саме ті круги, які кликали суд покарати українських студентів і самі хвалилися, що суд їх послухав, страшно обурилися на "нарушення незалежності польського суду". Обурився і д. Гудец, – дарма що центральний орган австрійської соціальної демократії, віденська "Arbeiter Zeitung", просто завзивала центральне правительство, щоб не допустило до голодної смерті в львівськім слідчім арешті, – і солідарно з цілою радою міста Львова знов запротестував против "нарушення судейської незалежності". В обороні "польського суду" д. Гудец знов знайшовся на одній дошці з усіми шовіністами ради міста Львова".

Коли не вдалося примусити суд засудити українських студентів, кинути їх у в'язниці і домордувати їх там, як це звично робилось, – було вирішено, що справу помсти має доконати саме польське суспільство. Про кращі методи, як погроми, на той час не знали. Кожен польский патріот повинен був взяти участь у тій акції. Русину-гайдамаці потрібно було раз і назавжди відбити бажання мати свої українські школи, гімназії, університет. Ця дика раса, – як запевняла преса, – не повинна була мати цих благ. А привчити це бидло до такого становища мали патріоти-поляки. Їх польська преса закликала до погромів. Те, що писалося в польській шовіністичній пресі протягом цілого тижня після того, як українські студенти вийшли на волю, те, що говорилося 3 березня на польських зборах під покровом найвищих польських авторитетів польської суспільності, все те носить на собі виразний характер "погромної літератури", погромових промов. А те, чого допустилися всепольські студенти в порозумінню з професорами університету 4 березня, викинувши українських студентів з університету, – це як дві краплі води подібне до "подвигів" "истинно-русских белогвардейцев" в Одеськім університеті.

Ставало зрозуміло, що ні погромами, ні дикими виступами польських професорів, проблеми з українським університетом не вирішиться. "А тепер, після демонстрації 24 січня зі всіма її наслідками, – дійшов висновку М. Лозинський у згаданій статті, – всякий бачить, що вона посунула справу українського університету та й загалом українську справу в Австрії настільки наперед, що виводи з сього на будучність стають кожному ясні. Досить того, що про заложення українського університету починають думати й говорити як про актуальну справу. І не може бути інакше, бо коли спільна наука Поляків і Українців стала неможливою, – а що вона неможлива, се тепер кожному ясно, – то мусить стати окремий університет для Українців. Очевидно, до сього ще не близько, але дуже багато ближче, як перед демонстрацією 24 січня і польським погромом 4 марта.

На шляху до здійснення домагання українського університету жде нас іще важка боротьба за столицю галицької України, за Львів, бо Поляки, як се видно і з дотеперішніх голосів, коли й будуть примушені згодитися на заложення українського університету, то ще всіма силами боротимуться против заложення його у Львові, який вони хотять навіки вдержати "польським містом", а з другого боку Українці за ніяку ціну не можуть допустити, щоб штучно сполонізована столиця галицької України осталася польською кріпостю серед української людності. Та се ми тільки зазначаємо, бо докладне обговорення справи українського університету в зв'язку з справою польсько-української боротьби за Львів виходить поза рами сеї статті-огляду.

І так, як уже було зазначено, українська суспільність в Галичині зрозуміла вагу хвилі. Се показала своїм становищем, солідарним зі

становищем студентів-демонстрантів, своєю жертволюбністю, своїми відносинами до арештованих, якими опікувалася як синами народу".

"Правда, – зазначав тут же автор статті, – бажалося б, щоб те її становище не було тільки хвилевим підйомом духу, щоб не переходило властивих меж, які звичайно переходять усякий хвилевий підйом духу, щоб не вінчало досмертним, а може, й безсмертним вінцем геройства за одно зусилля в боротьбі й не давало права спочивати на раз добутих лаврах, – і з другого боку, щоб те становище не минало, як минає усякий хвилевий підйом Духа, і не перемінювалося в повну байдужність до змагань і жертв, які покриває сіра буденщина".

Отже дивною в цьому світлі виглядає спроба Івана Франка після всіх цих цих подій, після дикого розгулу шовінізму, погромів, відвертих закликів польської преси знищувати українців, подати заяву з прохання затвердити його на роботі в університеті на основі його попередньої габілітації. Невже не було зрозуміло, як керівництво цього навчального закладу свято берегло "польськість" Львівського університету, і її достатньо було вже мати у складі професорів Михайла Грушевського, через якого все й розпочалось? Мати ще Івана Франка, – було понад верх, тим більше що Іван Франко не був би таким, як О. Колесса, чи К. Студинський, чи бодай о. Комарницький, який волів вилізти з університету через вікно, щоб, не дав Боже, бути запідозреним у зв'язках зі студентами.

Очевидно й тим пояснюється не тільки те, що Івана Франка не прийняли на роботу, а й ту зневагу, яку продемонструвала вчена рада філософського факультету до нього. Справа, окрім того, не потрапила й на сторінки преси. На захист Івана Франка не виступив ніхто. Але... чи не знав Іван Франко, що Сенат прийме саме таке рішення, яке прийняв? І чи не свідомо подавав Іван Франко прохання саме зараз, наперед знаючи відповідь? Чи з боку Івана Франка це не була звичайна провокація, аби університет і його керівництво показало свою справжню суть?

Думка подати прохання в Івана Франка про бажання працювати у Львівському університеті він подав вже тоді, коли справи навколо університету, здавалось, стихли. *"Я подав*, – повідомляв він 7 травня 1907 року Михайла Грушевського, – *до міністерства просвіти просьбу, щоб мені дали venia legendi на мою габілітацію з р. 1895 з розширенням програми на славістику і мови викладової на польську і руську. Може б, удалося зайняти місце Каліни"*. Більше ніяких документів, які б показували розвиток подій, досі не виявлено. Не виявлено і не опубліковано подане прохання у Відень. Невідома відповідь міністерства, але, очевидно, що вона прийшла, бо саме на основі її Іван Франко звернувся з проханням до Сенату Львівського університету.

Варто зазначити, що подібне ставлення до Івана Франка зайняла Російська Академія наук і саме того ж 1907 року. Правда, при інших умовах і обставинах, хоч суть була одна і та ж.

18 лютого 1907 року Федір Вовк листом повідомив Івана Франка, що на засіданні "Малорусской комиссии" Академії наук російські вчені О. Шахматов, Ф. Корш і Ф. Фортунатов висунули кандидатуру І. Франка у дійсні члени Петербурзької Академії наук. У зв'язку з цим, – писав Ф. Вовк, – вони доручили "попрохати Вас, щоб Ви зробили повний спис Ваших наукових праць, особливо за останні роки... Отже, переказую Вам те прохання і зі свого боку дуже прошу цього діла не відкладати, а зараз же таки братися і якнайскоріше заслати той спис Ваших праць, хоч би й на мої руки. Думка перетягти Вас до Петербурзької Академії, казали мені, вже давня, але тепер тільки буде спроможність її здійснити, бо буде вакансія..." (ІЛ. – Ф. 3. – № 1628. – С. 509).

"Високоповажний добродію! – писав у відповідь Іван Франко. – *Спасибі Вам за звістку. Розуміється, я не маю нічого проти того, щоб перенестися до Петербурга, особливо коли се може мати зв'язок з організацією і оживленням наукової праці України. Щоправда, я дійшов тут уже до повного отупіння й апатії, з чим у парі йде почуття упадку і вичерпання моїх духовних сил, та, може, се минеться.*

Щодо моїх праць, то за останні роки все було друковане в "Записках" і інших публікаціях Товариства, то се мають там в руках. У німецьких часописах ("Zeit") я друкував переважно белетристику та публіцистику, а поза тим два маленькі причини в "Archiv für slavische Philologie" (відбиток їх не маю) та пару Beitrage в "Zeitschrift für neutestamentliche Wissenschaft". "Нарис історії української літератури", написаний для одної мадярської енциклопедії, досі, здається, не вийшов".

Нічого із даної затії не вийшло. Російська Академія наук звернулась до Ватрослава Ягіча, радника цісаря з національних питань і колишнього керівника докторської роботи Івана Франка. Він дав різко негативну характеристику Іванові Франку і порекомендував російському урядові бути обережним з таким питаннями. Номер 10 журналу "Рідний край", що вийшов 15 березня / 2 квітня, повідомив: "По смерті звісного російського вченого академіка О. М. Веселовського осталась вільною вакансія в отделении русского язика и словесности императорской Академии Наук. Частина членів отделения, вкупі з О. Шахматовим, зробила внесок, щоб запрохати на тую посаду в Петербург д-ра Ів. Франка. Реферат про научні заслуги Франка зробив академік Хв. Євг. Корш. При голосуванню члени отделения поділилися на дві рівні половини: одна обстоювала за д-ром Франком, а друга (реакціонери) – голосувала проти нього; найбільше опирався проти д-ра Ів. Франка відомий ворог українства О. Соболевський. Постановлено цю справу на найближче засідання, що відбудеться в марті".

Засідання не відбулося і до справи Івана Франка більше не повертались.

Не повертались більше і до справи Івана Франка у Львівськім університеті, проігнорувала лист сенату Львівського університету у справі праці Івана Франка і у Відні. Свій дослідницький потенціал Іван Франко активно реалізує в "Записках Наукового Товариства імени Шевченка" (ЗНТШ) – "науковій часописі, присвяченій передовсім українській історії, філології та етнографії", яка виходила що два місяці під редакцією Михайла Грушевського.

Залишивши всі клопоти у Львові на літо 1907 року Іван Франко виїхав до Криворівні. Приїхав без дружини, тільки з синами Андрієм і Тарасом. Зупинився у о. Волянського, як і в попередні рази. 25 серпня дружина написала йому листа, який вперше був опублікований 2003 року в № 3 "Наукового вісника музею Івана Франка у Львові". *"Дорогий Татуся!* – писала вона. – *Дуже мені приємно, що Вам там гарно. Чому хлопці не підуть у Буркут? Сидіти на однім місці лиш для доброго вікту – то не в моїм густі. Хіба Мітчук схотів добровільно віддати гроші?* – дивується Ольга Франко з Миколи Мітчука, в якого зупинявся Іван Франко у 1900 році та якому, як слідує з листів Івана Франка (ІЛ. – Ф. 3. – № 1624. – С. 303 –304; № 1632. – С. 599 –602, 603 –606) Письменник позичив 100 корон, а той не збирався віддавати, а твердив, що дасть до церкви на молитви за здоров'я Франків. Він, зрештою, не віддаючи їх до церкви, може відробити, прецінь є добрим майстром до будови.

"У мене лишилося з тих грошей, що ти дав, лиш 10 зл., – продовжувала. – До Ґандзі мусілам запросити лікаря, бо якось ножка почала пухнути. Тепер уже добре, ходить без жадного болю. Отже, грошей, певно, мені забракне, бо вписове Ґандзі коштує з 10 щомісячно, а Петрови 17 гульдени. Єсли хочеш, то на 1 вересня пришли квиток до Беднарських хоч на 30 гульд. (К. Беднарський – управитель друкарні НТШ. – Р. Г.*). Я думаю, що ви лишитеся там, єсли вам добре, хоч до 15 вересня. Однако хлопців наука не почнеться борше, а єсли тобі що треба післати із книжок – я вишлю. Нічого важнішого до тебе нема. Хіба може від Rode. Єсли у вас нема де діти грошей, то візьміть від дяка меду, а від гуцулів – здоровий будз у ту пошивку, що я вам дала. А Ґандзя просить принести з гір красного песика – Буруся. У нас була дуже красна погода, відколи ви поїхали, лише тепер пішли дощі, і є холодно. Чому хлопчики нічого не писали про свої враження? Чи багато Андрусь записав уже приповідок? Я була за вас дуже неспокійна, але отсе відобрала листок і відповідаю, а що їх одинак (син Олекси Волянського Роман. –* Р. Г.*) уже устаткувався? Передай від нас Панству Волянській найкращий поклін. Ми самі раді були би вибратися до них. Цілуємо Вас. Ольга Франко".*

28 серпня, тобто на свій день народження, Іван *Франко* відповідав на цей лист дружині. *"Дорога мамо!* – писав він. – *Зачав був писати лист до Лесі Українки по поводу її "Касандри", та якось не йшло, а Грушевський*

(він також цього літа був у горах. – Р. Г.) каже вірно: не до Вас прислано, то й ні по що Вам писати. І рація. От тим-то я, перечеркнувши початкові слова до Лесі, пишу тобі на тім аркушику, щоб не псувати решти паперу. В суботу або в неділю сього тижня приїде до Львова Гнатюк; я вже сказав йому, щоб він написав тобі квиток на 60 корон, а він обіцяв не лише зробити се, але надто взяти сам гроші і зараз передати тобі. Се буде найліпше. Щодо меду, то поговорю з дяком, а щодо будза, то мені здається, що нема потреби лазити за ним на полонину і везти його до Львова, коли можна тут дістати готову бербеницю доброї бринзи; можливо, що о. Волянський відпродасть свою; він замовив був одну бербеницю у одного гуцула, та коли той не постачив йому на час, він купив бербеницю у другого, а тільки потім дістав замовлену „чісто овечу" від першого. Отсю-то бербеницю, а хоч би лише половину її, я надіюся відкупити від о. Волянського.

Я тут наразі відпочиваю від деякої духовної роботи і не почуваю до неї потреби. Читаю я й хлопці мало, майже нічого, крім газет, та ось прочитав "Записки Наук. тов. Шевченка", останній том. Щоб заповнити час, ходимо оба з Андрієм щодень на гриби, хоча властивого врожаю правдивих ще не було, а може, й зовсім не буде. Два рази ходили ми на афини і принесли по неповному кошику. Ожини вже приносять гуцули, але вони ще переважно зелені, хоч зародили дуже рясно. Гуцули почали вже "ходити в гогози" – вчора Митчук ходив із дітьми.

У Жаб'ю були два віча – на одно обіцялися прибути 5 послів, зібралося з 5000 гуцулів, а з послів не прибув ані один, і було загальне обурення. Друге було посольське справоздання Трильовського, та на нім був також посол проф. Дністрянський, який своєю промовою в честь Трильовського викликав загальний несмак. Я не ходив на жодне з тих віч. Нині в Жаб'ю знов храм і повалило туди маса народу з усіх гуцульських сіл. Хлопці приповідок не записують, а я записав кількадесят від бабки Бурачинської та від гуцулів.

На сьому кінчу, бо кортить вийти на Черемош або в лісок. Цілую Вас усіх.

Іван Франко.

[P. S.] Адвокатові Роде і накладцеві Бонді я зараз відписав. Добре, що прислала їх листи".

Ще через чотири дні, 2 вересня, Ольга Франко знову пише до чоловіка: *"Дорогий Татуся! Не знаю, чи тобі потрібно буде на що лист* ***Rode****, однак посилаю. Завтра, кажуть, процес у Відні. Чи приїхав Петро до вас? Не кажу єму лазити по печерах. Там бездонна пропасть, нехай ліпше поїдуть у Буркут".*

Дружина турбувалась за Петра, який не виїхав з батьком і братами. Іван Франко заспокоював дружину. *"Петро приїхав добре,* – повідомляв, *– хоч їхав щось три дні. До сьогодні мали ми гарну погоду, щодня ходили то на гриби, то на афини, зрештою, Тарас і Петро частіше сиділи на Черемоші. Вони занимаються з Романом, який нині над якоюсь книжкою розревівся як дитина, що не може зрозуміти того, що там сказано. Його*

будуть учити дома. О. Волянський виїхав з дочками, одну відвозять до Калуша, другу до Перемишля до інституту. Не буде дома з тиждень. Чому ти шлеш мені неоплачені листи? Адже подвійне порто платити за нізащо. Цілую тебе і Ґандзю. А не боїтеся самі вночі?".

І листи Ольги Федорівни до Івана Франка, і його до неї та згадки. про якісь листи від Rode не привернули уваги дослідників. На диво, бо в них і крилась відповідь на запитання, яке продовження могла дістати справа з відмовою університетом в роботі Іванові Франку.

Перший лист датований 22 вересня 1907 року.

Wien, am 22. August 1907.

Sehr geehrter Herr!

In dem Prozesse gegen die ruthenischen Studenten, habe ich als Verteidiger eines Teiles der Angeklagten die Absicht, den Antrag zu stellen, es möchten gewisse Verhältnisse des Landes Galizien unter Beweis gestallt werden, und zwar möchte ich zunächst durch Zeugen erhärten, dass die ruthenischen Studenten Schikannen ausgesetzt waren, dass ruthenischen Kanditaten durch allerlei Hinterlisten die Habilitation unmöglich gemacht wurde etc.

Ich möchte weiter unter Beweis stellen, dass die allgemeine Lage des ruthenischen Volkes einen Ausdruck gefunden hat in der Stimmung der ruthenischen Studenten vor den Exzessen am 23./I. und das die Bestrebungen zur Erlangung einereigenen Universität in direktem Zusammenhang steht mit der Erkenntnis der Unterdrückung des eigenen Volkes in den Belangen des Lebens.

Zu diesem Zwecke nun wäre es mir wichtig, von Ihnen zu hören, welche Momente aus der Lage des ruthenischen Volkes einer besonderen Beleuchtung bedürfen und welcher Beweismittel man sich bedienen müsste, um die Bedrückung des Volkes eklatant erscheinen zu lassen.

Ich möchte nämlich nach dem Muster des Königsberger Nihilistenprozesses das land Galizien auf den Gerichtstisch niederlegen und mich hiebet auf Sachverständige über galtziesche, besonders Ostgalizische Verhältnisse berufen konnen.

Ich danke in erster Linie hiebei an Sie, sehr geehrter Herr und ich bitte Sie mir ausser Ihrer Ansicht über mein Vorhaben auch noch mitzuteilen, ob ich mich auf Sie als Zeugen, resp. Sachverständigen berufen darf und Sie wen Sie mir noch weiter namhaft machen könnten, als eine Auskunfts Person, auf man sich verlassen kann.

Ihrer gesch. umgehenden Antwort entgegensehend, zeichne ich mit dem Ausdrucke vorzüglicher Hochachtung

Dr. Walter Rode
Hof- und Gerichtsadvokat
WIEN
L, Graben 13²

ІЛ. – Ф. 3. – № 1638. – С. 465–468.

На жаль, листи Івана Франка до Вальтера Роде не збереглися, тому важко встановити, чи були перед тим знайомі Іван Франко та віденський адвокат Вальтер Роде, чи ні. Даний лист не дає відповіді на це запитання, але однозначно вказує, що першим до Вальтера Роде як

адвоката на процесі українських студентів звернувся Іван Франко і пояснив йому всю ситуацію, в якій опинилися українці під протекторатом поляків у Австро-Угорській імперії. Очевидно, лист Івана Франка настільки своїм фактажем вразив Вальтера Роде, що той на його основі чітко вибудував свою лінію захисту студентів, яка зводилась до того, що українські студенти вимушені були виступити проти свавілля польського шовінізму, бо були своїм становищем доведені до такого виступу. Вальтер Роде вирішив запросити на процес Івана Франка в ролі свідка або в ролі експерта від галицьких справ, а також просив, чи не міг би Іван Франко порадити, до кого в такій справі звернутись. Чи відповів на той лист Іван Франко також невідомо, бо 26 серпня Вальтер Роде вислав телеграму Іванові Франку. Зміст її був короткий: "Dr. Franko Schewtsstenko Gesellscfft Lemberg = fr Wien 11+ 3623 17 26 10 40 = Bitte um Mitthejlung ob meinem Brief erhalten = Dr Rode Wien Graben 13" (ІЛ. – Ф. 3. – № 1716). Телеграма Роде була вислана з Відня на ім'я НТШ др. Франку 26 серпня 1907 року. Др. Роде просив: "Прошу підтвердити одержання мого листа".

Одною із справ, яку хотів при захисті порушити Вальтер Роде, була справа не тільки в знущанні над українськими студентами в Галичині. Вальтер Роде планував порушити питання про всілякі перепони, які чинять українським претендентам на посади у вищі учбові заклади. Без сумніву, Вальтер Роде добре був ознайомлений із провалом Івана Франка в 1895 році і, без сумніву, мусив знати про провал 1907 року. Іван Франко мав свідчити на цьому процесові як потерпілий.

Письменник хотів взяти участь у процесі, але він аж ніяк не встигнув би приїхати до Відня і вчасно приїхати туди з Криворівні, де перебував. Занадто пізно він дістав листа. Його вислала Ольга Франко тільки 25 серпня. На нього Іван Франко відписав Вальтеру Роде. Лист був датований 27 серпня. Зміст його невідомий, проте про суть його можна здогадуватись із наступного листа до Івана Франка, датованого 30 серпня 1907 року. Його Ольга Франко переслала негайно, попередивши чоловіка, що завтра, другого вересня, розпочинається процес над студентами.

Wien, am 30. August 1907.

Sehr geehrter Herr!

Ich bestätige dankend den Erhalt Ihres Schreibens vom 27. ds.

Das Kulturbild aus Galizien, wie Sie meine Absicht galizische fragen in dem Studenten Prozesse aufzurollen, bezeichnen, ist keineswegs so ganz unvorbereitet, da ich mich schon? sät? Wochen mit der Frage beschäftige und durch eifriges Studium der in Betracht kommenden Literatur diejenigen Tatsachen, welche den politischen Hintergrund des Studentenausbruches bilden, erfasst zu haben glaube. Allerdings hätte ich gerne mit einem praktischen Kenner der Verhaltnisse gesprochen, um meine Darstellung vor Uebertriebenheiten und Unrichtigkeiten zu bewahren.

Verschieben lässt sich die Verhandlung nicht, da ich ohnedies schon Mühe gehabt habe sie auf den Monat September verlegen zu lassen. Es bestand die Absicht den Prozess Ende August zu verhandeln, also zu einer Zeit, wo man keinerlei Teilnahme für die Sache hätte erzielen können.

Ich werde Sie, sehr geehrter Herr Doktor, jedenfalls als Zeugen und Sachverständigen über die Lage des ruthenischen Volkes, auf welche ich im letzten Grunde alle Unruhen zurückfuhre, namhaft machen.

Falls Sie, was ich jedoch bezweifle, vom Gerichte zugelassen werden sollten, so würden Sie telegraphisch für den 5. September vorgeladen werden. Ich würde jedoch Wert darauf legen mindestens einen Tag früher mit Ihnen gründlich über die Sache zu sprechen.

Bitte mir jedenfalls noch die Namen derjenigen Herren Abgeordneten mitzuteilen, die man über die Wahlmissbrauche vom Jahre 97. über die Unterdrückung des Feldarbeiterstreiks und über die planmässige Chikanierung der ruthenischen Lehrerschaft, anfuhren könnte.

Ihrer geschatzten Antwort entgegensehend, zeichne ich
Hochachtungsvoll
Hochwohlgeboren
Herrn Dr. Iwan Franko,
Lemberg,
Poninski-Gasse4[3] .

ІЛ. – Ф. 3. – № 1638. – С. 467 –468.

2 вересня 1907 року у Відні розпочався процес проти 17-ти українських студентів Львівського університету, яких звинувачували "о публичне насильство, тяжке ушкоджене тіла й інші переступства" під час бучі в університеті 23 січня 1907 року, коли було побито вченого секретаря університету Віняржа за образу українців та його ксенофобію, а також в знак протесту проти університетської влади, яка толерувала виступи, подібні до виступів Віняржа.

Преса дуже детально висвітлювала перебіг процесу у Відні, оскільки подібний процес провести у Львові було неможливо через боязнь перед українцями, які стали на захист студентів. "Діло" свої репортажі почало вести з 187-го до 193-го номера. Вже у суботу 31 серпня (за новим стилем) 1907 року № 185 "Діла" опублікував статтю "Університетська демонстрація перед судом", в якій приведені дані тих, кого будуть судити і хто буде судити. Головою суду був крайовий суддя д-р Вак, радниками фон Черни, д-р Шпіцкопф і ад'юнкт д-р Ранзавер. Студентів обжалував перший прокурор держави д-р Мокс. Інтереси потерпілого захищав, – як писала газета, – "тутешній крикливий вшех-польський адвокат д-р Н. Гофмокль, який недавно провалився на виборах до парламенту у Львові. До відповідальності були притягнуті студенти правничого факультету Іван Цяпка – пізніша легенда Січового стрілецтва, Лев Ціховський, Микола Галущинський, Тарас Коритовський, Павло Крот, Олекса Ніщинський, Осип Назарук, а також студенти філософського

факультету Ярослав Бабій, Петро Бекесевич, Василь Гладкий, Франц Коковський, Лев Смулка, Іван Биховський та студенти медичного факультету Андрій Дідуник та Йоахим Крисовський. Українських студентів боронили адвокати Андрій Кос, товариш Івана Франка, Йоган Іоахім та відомий адвокат Вальтер Роде із Зальцбурга.

Процес планувався провести протягом трьох днів, однак виявилось, що цей строк закороткий і він тривав тиждень. Його перенесли свідомо у Відень, аби уникнути демонстрацій та заворушень у Львові, однак і в цьому прорахувались. Все, що могло відбутись у Львові, відбулось на очах всієї Європи у Відні і до української проблеми привернуло увагу море людей. Шовіністична польська преса відверто і безкарно закликала до погромів над українцями і винищенню їх. Терору були піддані всі українські діячі. Дивовижним було те, що на бік української молоді стало чимало польських студентів. Дякуючи адвокату Вальтеру Роде, процес перетворився у звинувачення галицької адміністрації в знущанні над українцями. Іван Франко на процес не був запрошений. Експертом у галицьких справах виступав посол Микола Василько. Згідно з повідомленнями преси, ім'я Івана Франка в процесі не звучало. Другий провал Івана Франка не дістав широкого розголосу і не дійшов до відома широкої громадськості. Зрештою, від того і так би нічого не змінилось. Польський шовінізм у Галичині став ще жорстокішим.

Під час процесу по всіх церквах Галичини правились служби Божі. Налякані тим, яку грандіозну підтримку українські студенти дістали у Відні і в монархії, цісарське правосуддя вимушене було признати, що польські власті Галичини кривдять українців, котрі доведені до того стану, що мусили вчинити так, як вчинили. Суд звів покарання студентів до грошового відшкодування вчинених збитків в університеті.

Українські студенти стали героями і як героїв їх всюди вітали. Від погроз польські шовіністи перейшли в Галичині до дій. Вироком суду був явно незадоволений намісник Галичини граф Андрій Потоцький, який ще лютіше почав проводити політику щодо українців, ображаючи їх національну та людську гідність особисто, а також повністю розв'язавши руки польському шовінізму, який закликав до хрестових походів проти українців.

Вперше за своє існування газета "Діло" у № 191 від суботи 7 вересня 1907 року дозволила собі помістити фотографію 17 студентів віденського процесу, їх адвокатів та посла Миколи Василька, який обстоював студентів. У квітні 1908 року український студент застрелить намісника цісаря в Галичині графа Андрія Потоцького за його геноцидну політику стосовно українців. Польський шовінізм через деякий час відповість вбивством українського студента Адама Коцка в коридорі університету неподалік аудиторії, де проходили події у січні 1907 року.

Після повернення додому в Івана Франка почались різкі кон'юктивіти та болі голови .Страшний біль в руках не давав спати.

З перенесенням у Київ "Літературно-наукового вісника" втратив постійний заробіток. Над головою висів невиплачений борг за хату. З мрією працювати в університеті довешлось розпрощатись назавжди..

ПРИМІТКИ

1. Поки розпочну лекцію, мушу найперше висловити своє обурення стосовно дивовижно варварських, диких і некультурних вчорашніх подій в університеті деяких індивідумів серед ваших колег. Закликаю всіх вас, аби ви взяли під оборону поважність університету перед дикою зграєю, котру києм і палицею потрібно цивілізувати. Уявляють себе народом, а не є навіть людом, а звичайним диким відщепом (*польськ.*).
2. *Відень, 22 серпня 1907 р.*

Вельмишановний пане!

У процесі проти руських студентів я, як захисник частини звинувачених, хочу подати пропозицію, розглянути певні взаємини у Галичині, а власне перш за усе підтвердити свідками, що русинські студенти піддавалися знущанням, що русинським кандидатам усякими хитрощами унеможливлювалися габілітації та ін.

Окрім цього хочу довести, що загальне становище русинського народу набуло такого виразу у настрої русинських студентів перед ексцесами 23/1 та що намагання отримання власного університету прямо залежить від усвідомлення приниження власного народу у різноманітних життєвих необхідностях.

Для цього для мене було б важливим почути від Вас, котрі моменти у становищі русинського народу потребують особливого висвітлення, та якими саме доказами слід скористатися, аби приниження народу подати сенсаційно.

Власне кажучи, я б хотів, за зразком кьонігберзького процесу над нігілістами, на стіл судових доказів покласти галицький край та таким чином могти покликатися на експертів галицьких, особливо у східно-галицьких відносинах.

Тому, перш за все, я дякую Вам, вельмишановний пане, та прощу Вас, крім Ваших роздумів із приводу мого наміру, ще й повідомити, чи можу покликатися на Вас як свідка, чи експерта у справі, та кого б Ви могли мені ще назвати, як інформатора, на якого можна покластися.

У очікуванні Вашої цінної відповіді, підписуюся у знак великої поваги.

Др. Вальтер Роде
Придворний і судовий адвокат
Відень
Грабен, 13

3. *Відень, 30 серпня 1907 р.*

Вельмишановний пане!

Із вдячністю підтверджую одержання Вашого листа від 27 числа.

Культурний портрет із Галичини, як Ви називаєте мій намір розгорнути галицькі питання у студентському процесі, у жодному випадку не є аж так непідготованим, оскільки я уже тижнями займаюся цим питанням, старанно вивчаю дотичну літературу, сподіваюся, що уже осягнув ті факти, що утворюють політичне тло студентського руху. Проте я б радо поговорив із знавцем-практиком цих відносин, аби оберегти моє викладення від перебільшення та неправдивості.

Розгляд не можна перенести, оскільки мені і без того коштувало старань відкласти його на вересень. Була ініціатива розгляду процесу в кінці серпня, в такий час, коли домогтися будь-якої участі у розгляді справи було б неможливо.

Я назву Вас, вельмишановний пане докторе, у будь-якому випадку як свідка та експерта у ситуації, що склалася із русинським народом, до якої я зводжу врешті усі неспокої.

Якщо ж Ви, у чому хоча й сумніваюся, будете допущені судом, то Ви отримаєте телеграфом повістку на 5 вересня. Для мене, проте, було б дуже важливим, хоча б день перед тим детально обговорити із Вами справу.

Прошу також обов'язково повідомити мені прізвища тих панів депутатів, котрі слід подати у зв'язку із порушеннями на виборах 97 року, придушенням страйку польових працівників та плановими знущаннями русинських вчителів.

У очікуванні Вашої цінної відповіді, підписуюся з найщирішою повагою

Др. Вальтер Роде
Придворний і судовий адвокат,
Відень. Грабен, 13.

ЛІЛІЯ СИРОТА

ГЕРОЇЧНЕ ТА ПІСЛЯ НЬОГО: ФРАНКОВІ РОКОВИНИ В СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ ГАЛИЧИНИ 1920–1930 рр.

Відомою у франкознавстві є теза про визначальний вплив Франкової діяльності і творчості на зміцнення національно-визвольного руху і розвиток культурного, зокрема літературного, процесу в Україні не лише у його час, тобто наприкінці XIX – початку XX століття, а й упродовж усього XX століття. Професор І. О. Денисюк справедливо відзначав: "І. Франко – художник par excellence. Ціла епоха у художньому мисленні"[1]. А далі писав: "І. Франко – універсальний геній, невичерпний атом, і заглиблення у його гігантську спадщину за допомогою відточеного по-сучасному дослідницького інструментарію неодмінно дасть коштовні перли"[2].

Зважаючи, що аналіз життя і творчості митця до того ж такого, як І. Франко, його пошанування після смерті може тривати упродовж життя не одного науковця і не одного покоління чи десятиліття, прикро констатувати, але в українському літературознавстві і ширше культурології зокрема на пошанування пам'яті І. Франка не завжди зверталася належна увага. Це призвело до того, що певні літературознавчі студії, публіцистичні статті, мистецькі і видавничі проекти, що особливо тісно були прив'язані до постаті І. Франка, у своїй сукупності тривалий час не розглядалися як окремий предмет досліджень, як цілісне і цінне суспільно-мистецьке явище, зрештою, як вагомий крок у національному самоствердженні народу.

Насамперед запитаймо, чому у Галичині міжвоєнного періоду постать Івана Франка, а не Маркіяна Шашкевича, Тараса Шевченка чи іншого визначного українського письменника і культурного діяча і до того ж відразу після його смерті стала предметом широкого громадського пошанування і наукового осмислення? І не тільки у ті роки, коли святкувалися круглі дати від дня народження чи смерті цього письменника. Тому що, будучи тісно прив'язаним до українських, особливо галицьких, суспільно-культурних проблем, відображаючи у своїй творчості тодішній стан суспільства і ведучи його за собою,

І. Франко представляв собою ідеал діяча, щиро відданого народові. Народ формував його світогляд, закликав позбутися рабської сутності, прикладом свого життя, безнастанною працею, у якій не було місця ніякій особистій вигоді, доводив вірність своїм ідеалам. Під знаком національно-визвольних змагань і протистояння ополяченню та комуністичним ідеям проходили урочистості, присвячені І. Франкові.

Перші прояви синхронної співпраці периферії і Львова

Питання про необхідність гідного пошанування І. Франка постало одразу після закінчення збройної боротьби українського народу. На початку 1920-х років знані галицькі діячі на сторінках деяких періодичних видань одночасно заговорили про це. Тоді, зокрема, була зактуалізована ідея встановлення пам'ятника письменникові на Личаківському кладовищі у Львові, яка вперше виникла у 1917 році[3]. 1921-го у галицькій та еміграційній пресі з'явилося повідомлення такого змісту: "Тлінні останки Івана Франка спочивають досі в чужій, винайменій гробівниці. Комітет для пошанування памяти Івана Франка розпочав уже збирання жертв, щоби до 28 ц. м. зложити тлінні останки покійного у власній гробівниці"[4]. Наступного року редакція газети "Громадський Вістник" підтримала звернення львівського Комітету і на своїх сторінках регулярно вміщувала заклик "Присилайте жертви на будову пам'ятника Івана Франка до Краєвого Союза Кредитового"[5]. Зазначимо, що ця акція спочатку не набула належного поширення. Якщо, для прикладу, редакція "Діла" постійно повідомляла прізвища жертводавців і суму, яку вони переказували у фонд її газети, товариства "Просвіта" чи на "Рідну школу", то інформація про надіслані гроші на спорудження пам'ятника І. Франкові була рідкісною, оскільки мало переводилося коштів. В одному з номерів "Громадського Вістника" було надруковано список прізвищ українців та українських інституцій, котрі надіслали гроші на фонд будови пам'ятника відомому письменникові[6]. Серед них були – Комітет Івана Франка з Рави-Руської, читальні "Просвіти" з сіл Тулове, Іспас, Орелець, Теребовля, редакція газети "Український Голос" з Перемишля, секція українських студентів з Яворова, яка надіслала гроші з концерту, присвяченого І. Франкові, та інші. Наступними роками у пресі також з'являлися звернення львівського Комітету з питань вшанування пам'яті І. Франка до українського народу, які нагадували, що розпочату справу необхідно підтримати.

Свідченням активності та повноти культурного життя Галичини початку 1920-х років стало відновлення старих і заснування нових культурних інституцій. Їхня праця, зокрема, різною мірою була пов'язана з іменем І. Франка. 28 травня 1922 року культурно-освітнє товариство робітників "Воля" з нагоди шостих роковин від дня смерті

І. Франка організувало концерт, у якому взяв участь хор "Бандурист"[7]. Тоді ж у Дрогобичі існувала як громадська установа "Бібліотека ім. І. Франка", яку, у зв'язку з репресіями польської влади, 1924 року було закрито[8]. Через рік у Львові створено Товариство письменників і журналістів ім. І. Франка, діяльність якого спрямована на підтримку української літератури і журналістики у міжвоєнний час. Товариство влаштовувало публічні виступи знаних громадських діячів і науковців, проводило літературні вечори. У 1933 році вперше було організовано конкурс на найкращий художній твір у Галичині і в еміграції. 1931-го у Яворові засновано повітовий союз молодих активістів „Каменярі"[9]. Його мета, як йшлося у статуті, закласти спортивно-гімнастичні гуртки в усьому Яворівському повіті.

На основі наведених, хоча й нечисленних прикладів, бачимо, що у міжвоєнний період виникали нові культурно-громадські та спортивні гуртки і товариства, які свідомо обирали собі ім'я І. Франка. З часом їхня праця, яка у 1920-ті роки була свідченням відокремленого й малорезультативного поширення пам'яті І. Франка, оскільки ці осередки ще слабо підтримували заклики Комітету з вшанування І. Франка збирати кошти на встановлення пам'ятника і проведення спеціальних культурних заходів, тісніше пов'язувалася з роботою львівських колег. Загалом, ведучи освітню та фізично підготовчу роботу на місцях, вони засвідчили, що питання організаційного забезпечення ефективної масової праці у віддалених місцях непогано вирішувалося, а це, відповідно, свідчило про гуртування як інтелігенції, так і селян та робітників, що є важливим моментом в реалізації будь-яких заходів. На початку ситуація ускладнювалася ще й відсутністю безпосередніх контактів зі Львовом. Не сприяло узгодженості в їхній роботі і те, що членами осередків переважно були гімназисти і студенти, які, зважаючи на свій молодий вік і соціальний статус, не завжди могли надіслати фінансову допомогу на підтримку задумів львівського Комітету чи на місцях організувати, наприклад, літературний вечір, присвячений І. Франкові. На нашу думку, сам факт існування таких осередків, їхня діяльність мали важливе значення для провінції, оскільки вказувався шлях до розвитку, єдності, відбувалося гуртування народу.

1926 рік: окреслення програми максимум

В історії поширення культу І. Франка значною подією стало святкування у 1926 році громадськістю Галичини 10-річчя від дня його смерті. На жаль, цей факт не знайшов належного висвітлення в українському франкознавстві через ідеологічні заборони в СРСР. А від 1991-го, часу здобуття Україною політичної незалежності, з'являлися дослідження, присвячені різним періодам Франкової праці.

Рік 1926-й був наступним після 1916 року, упродовж якого спостерігалося всебічне визнання галичанами заслуг І. Франка, і визнання це важливе тим, що воно вийшло від широких кіл громадськості і в такій категоричній формі, яка не дозволяла по-іншому тлумачити його роль і значення в українському суспільстві. Показуючи генетичний зв'язок між діяльністю І. Франка та українством 1920-х років, представники громадсько-культурних інституцій Галичини вимагали від своїх сучасників такої ж життєвої правди і свідомої праці заради національної незалежності, яку спостерігали у І. Франка. Ішлося також про формування активної громадської позиції, котрої дотримувався І. Франко. В. Дорошенко писав: "Франкова річниця повинна найти широкий відгомін по всій українській землі, а передовсім тут, на його тіснішій батьківщині... І тепер прийшов час, щоб і міліони подумали про Франка, згадали свого будителя і просвітителя. Память цю мусимо увіковічнити двояко: памятником монументальним на могилі Великого Каменяра й памятником нерукотворним у серцях наших"[10]. Тобто святкування річниці планувалося проводити довго й академічно – з урочистими зібраннями, які б складалися з промов відомих діячів і концертів за участю знаних співаків й музикантів, однак без надмірної патетики, що надало б святкуванню штучності, нещирості і свідчило б про таке: все робиться радше з обов'язку, а не з потреби душі.

У лютому 1926 року після наради представників культурно-освітніх і благодійних товариств у Львові була створена ініціативна група під назвою Головний Комітет для вшанування 10-ліття смерті Івана Франка, який зайнявся виключно організаційними питаннями. До його складу увійшли представники 38 культурно-освітніх, наукових, економічних, правничих, медичних інституцій Галичини, Волині, Полісся, Холмщини, Підляшшя. Товариство "Просвіта" у Комітеті представляв М. Галущинський і В. Мудрий, Наукове товариство ім. Шевченка – К. Студинський, Українське педагогічне товариство – О. Терлецький, Учительську громаду – М. Паньчук, Наукове товариство ім. П. Могили – В. Кучер, Музичне товариство ім. М. Лисенка – К. Бандрівський, Союз українських письменників і журналістів ім. І. Франка – М. Рудницький, Товариство допомоги емігрантам з Великої України – І. Огієнко, Взаїмну поміч учителів – І. Стронський, Союз українок – І. Шахова, Гурток діячів українського мистецтва – П. Холодний, Союз українських адвокатів – Л. Ганкевич, Товариство жінок з вищою освітою – В. Завадська, Союз українських приватних урядників – В. Цмайло-Кульчицький, Музичний інститут – В. Барвінський, Міщанське брацтво – П. Сенюга, Товариство українських ремісників "Зоря" – С. Кезик, Лікарське товариство – Е. Бурачинський, Українське технічне товариство – В. Трач, Красне товариство охорони дітей і опіки над молоддю – С. Старосольський, Ревізійний союз українських кооперативів – І. Филипович, Товариство українських

правників – З. Лукавецький, філію товариства "Просвіта" ім. Шевченка – А. Король, філію товариства "Просвіта" ім. М. Шашкевича – К. Малицька, товариства "Студентська громада" – І. Гупало та Б. Левицький, "Боян" – С. Людкевич, "Бандурист" – М. Драган, "Сокіл-Батько" – С. Шухевич, "Плуг" – П. Козланюк, "Повітова Січ" – М. Курах, "Праця" – Ю. Мудрак, "Сільський Господар" – М. Творидло, "Сила" – І. Козицький, "Селянська спілка" – М. Стахів, українські установи Волині, Холмщини, Полісся, Підляшшя – С. Підгірський (м. Ковель), С. Жук (м. Кам'янець-Подільський), І. Власовський (Луцьк)[11]. До Президії Комітету увійшли М. Галущинський (голова), І. Огієнко і К. Студинський (заступники голови), В. Мудрий (секретар), І. Стронський (скарбник)[12]. Оскільки сфера діяльності Комітету надзвичайно широка, у ньому було утворено кілька комісій, кожна з яких відповідала за певний напрямок роботи. Так, до складу "провірочної комісії" входили О. Терлецький, І. Филипович, Є. Бурачинський, до "комісії святочного обходу" – І. Огієнко, С. Людкевич, В. Барвінський, М. Драган, М. Рудницький, С. Гупало, до "комісії будови пам'ятника" – К. Студинський, Ю. Мудрак, В. Трач, П. Холодний, К. Бандрівський, С. Шухевич, М. Козланюк.

Упродовж лютого – квітня 1926 року відбулося 10 засідань Комітету, на яких обговорювалися різні питання щодо організації святкувань річниці І. Франка. Зокрема було вирішено: впорядкування, редагування творів І. Франка й написання його біографії доручити М. Вознякові, виготовлення проекту пам'ятника – І. Трушеві, а святкових листівок, які б можна було приклеїти на вікна – Р. Лісовському[13]. Крім того, на засіданні 21 квітня було ухвалено текст відозви до української громадськості в справі святкування 10-ліття від дня смерті І.Франка[14]. Сам Комітет розмістився у приміщенні товариства "Просвіта" за адресою: м. Львів, пл. Ринок, 10/11.

Члени Комітету 21 травня склали програму святкування річниці письменника у 1926 року, про котру розповіли у своєму зверненні до українського народу, опублікованому у галицькій та волинській пресі[15]. Починалося звернення інформацією про незадовільний стан справи щодо відкриття пам'ятника письменникові. Далі, зазначивши своє завдання, – "поглибити й поширити в масах українського народу культ великого Франка"[16], – комітет мав намір видати збірку його творів і окремою книгою науково-популярне дослідження його життєвого шляху. Крім того, Комітет планував провести святкування річниці І. Франка серед українського населення Польщі не лише у день його смерті, а впродовж періоду з 28 травня до кінця вересня 1926 року. За цей час передбачалося влаштувати урочисті академії, концерти, прослухати наукові доповіді про життя і діяльність І. Франка, зіграти вистави за його творами, організувати народні віча у містечках і селах Галичини з нагоди цієї дати. 28 травня Комітет планував припинити

навчання у всіх українських школах і гімназіях. У цей день перед учнями і гімназистами мали виступити вчені і розказати про життя і творчість І. Франка. Комітет також планував провести такі ж заходи і в польських навчальних установах, для чого потрібен був офіційний дозвіл з боку шкільної ради. Того ж дня від 11-ї до 12-ої год. до обіду мали припинити роботу всі українські інституції Львова і Галичини та присвятити час спогадам і читанню творів І. Франка. У неділю 30 травня в читальнях "Просвіти" та в інших українських культурно-освітніх установах, згідно з програмою святкувань, проводилися урочисті збори, а 6 червня у Львові мала відбутися велика святкова академія. Комітет надіявся 1926 року довести справу побудови пам'ятника І. Франкові до кінця, тобто у вересні відкрити його на Личакові. Розуміючи, що для її реалізації потрібні значні кошти, комітет дні від 28 травня до 1 червня включно оголошував днями всенародного збору коштів на пам'ятник. До того ж весь дохід з влаштованих академій, наукових викладів, концертів, вистав призначався на його відкриття.

Поет Олесь Бабій писав про велике значення цих заходів. На його думку, проведення таких свят – дуже значний і продуктивний метод привернення народу до своїх визначних діячів і пошанування їх, яскравий приклад контакту інтелігенції і народу. Він писав: "Ці святочні обходи і поминки, що відбуваються тепер скрізь по нашій землі з нагоди десятиліття смерти великого поета, вони не пропадуть безслідно. Вони кинуть в сіру масу Франкові ідеали... Біля кличів й ідеалів Івана Франка не може пройти і не пройде мимо наша молодь... Десятиліття смерти Франка поставить їй перед очі його ідеали, що її оживлять і зроблять її знову "сіллю нації"..."[17].

21 травня 1926 року Комітет звернувся за дозволом до директора поліції Львова на одноразове зібрання у Львові коштів на пам'ятник І. Франкові та видання його творів, біографії і семиденне зібрання коштів на території Львівського воєводства. Змінивши попередні дати, вуличне зібрання планувалось провести між 28 травня і 6 червня (конкретна дата мала бути визначена пізніше після узгодження з керівництвом воєводства), а тижневий збір грошей – упродовж 28 травня – 3 червня[18]. У наступному донесенні Дирекції поліції Львова ішлося, що термін святкування змінено, зокрема відсунуто до 13 червня[19]. Дозвіл було отримано. 28 травня Комітет також отримав дозвіл Дирекції Тернопільського воєводства на збирання коштів на пам'ятник І. Франкові з 28 травня по 3 червня на території усього їхнього воєводства[20]. 10 червня 1926 року Комітет звернувся до усіх міських і сільських громад Станіславського воєводства із повідомленням, що отримано дозвіл на збирання грошей і у його повітах від 15 до 21 червня[21].

Одним з перших свідчень реалізації програми святкувань – 10-ліття від дня смерті І. Франка – стало видання наліпок із портретом

письменника ціною 20 грошей, про що Комітет оповістив ще 12 травня[22]. На наліпках під портретом були зазначені роки "1916–1926" і рядки з поезії І. Франка: "... Бажав для скованих волі, бажав для нещасних долі і рівної правди для всіх ..."[23]. За його задумом, усі вікна в будинках, у яких проживали українці, і в українських установах Львова повинні 28 травня бути прикрашені зображенням молодого І. Франка. Винятком були позаміські інституції. Комітет дозволяв місцевим осередкам встановлювати іншу дату наклеювання портрета. На його думку, населенню це слід робити у той день, коли відбуватимуться святкування річниці І. Франка у їхньому селі чи повіті.

24 вересня представники Комітету з вшанування 10-ліття смерті І. Франка зустрілися з міським головою м. Львова Найманом і передали йому для ознайомлення міської ради листи з проханням перейменувати вулицю Валову на вулицю Івана Франка і відвести сквер на Галицькій площі під будову ще одного пам'ятника письменникові. Серед українських делегатів були голова Комітету М. Галущинський, член президії Комітету інженер В. Трач, член міської ради д-р С. Федак[24].

29 жовтня Комітет звернувся до товариства "Просвіта" у Львові, її філій, кооперативів "Народної торгівлі", повітових комітетів з проханням надсилати, не затримуючи, кошти за продані наліпки і зібрання творів Івана Франка під назвою "Пісня і праця", оскільки вони необхідні для встановлення пам'ятника письменникові[25].

Того ж року у с. Криворівні, батьківщині поета, відбулося святкування його річниці. Сільською громадою було встановлено пам'ятну табличку на скалі, де любив відпочивати І. Франкові[26].

1926 року, відчуваючи брак матеріалів для проведення літературознавчих біографічних досліджень, члени Наукового товариства ім. Шевченка у Львові – вчені і громадські діячі – звернулися до сучасників І. Франка із проханням надсилати їм речі і рукописи цього письменника з метою поповнення його архіву[27]. Зокрема Іван Німчук писав, що архів письменника при НТШ повинен бути зібраний у найближчий час, і його всебічному комплектуванню мають сприяти "всі ті, що мають у себе які-небудь папері чи то Франка самого, чи зв'язані з його іменем, з його працею"[28]. Він закликав громадськість передавати до НТШ й листи до І. Франка, матеріали про його сучасників, з якими він спілкувався. Уся надана інформація, навіть про найдрібніші факти біографії, особливість побуту і праці, уважав, повинна лягти в основу нових досліджень про Каменяра. Іван Німчук осудив тих знайомих І. Франка, які замість того, щоб безкорисно передати матеріали, намагалися торгувати ними. Він також закликав писати спогади про свого великого співвітчизника, оскільки кожна згадка допоможе глибше вивчити його життя і діяльність.

Отже, 1926 року вперше з такою виразністю та наполегливістю розв'язувалася одна з найважливіших проблем духовного життя

Галичини міжвоєнного періоду – пошанування її знаних діячів і класиків. Михайло Рудницький передбачав тоді, що проведення урочистостей з цих нагод тепер і у майбутньому зазнаватимуть великих перепон. Переконливими виявилися і його аргументи про існування розбіжностей у поглядах інтелігенції щодо ставлення до І. Франка. Важливою також була думка М. Рудницького про пряму залежність реалізації заходів, присвячених 10-й річниці від дня смерті І. Франка, від просвітного рівня і патріотичної свідомості народу. Надаючи у цій справі великого значення масовізму як єдино можливому свідченню всенародного пошанування письменника, М. Рудницький вказував на причини, пов'язані із цензурою та арештами, які стануть одними із головних перешкод до реалізації намірів; радив плекати національні ідеї, виховувати у населення здоровий дух, який повинен знаходити собі опору у відмежованому польським кордоном від України галицькому середовищі, викривав нещиру серед українців підтримку культу письменника. Зокрема писав: "Чого можна домагатись від сірої інтеліґентської маси, яка журиться з дня на день утраченою, захитаною або ще ненайденою посадою, свариться над утраченою, захитаною або ще ненайденою політичною програмою і навіть не знає, що істнують якісь літературні потреби, від яких залежить утрачене, захитане чи ще ненайдене духове життя кожного інтеліґента?"[29]. Підтримуючи загалом заклик членів Комітету з вшанування пам'яті І. Франка, він не схвалив деякі пункти їхнього комунікату, зокрема не сприйняв ідеї популяризувати творчість письменника шляхом видання 10 томів його праць і наукового дослідження життєпису та художнього доробку письменника. В основі нових розвідок, писав М. Рудницький, наприклад, обов'язково має лежати „спроба відділити буденну публіцистичну полову, яка заступала йому хліб насущний від того творчого зерна, яке єдине повинно заступити нам письменника"[30]. На переконання критика, до цього ще не були готові дослідники. М. Рудницький не лише осуджував ігнорування вченими постаті І. Франка, а й акцентував увагу і на інших речах: потребі в реальній програмі святкувань, в чіткій дослідницькій концепції і громадянській позиції, спрямованих на конструктивне розв'язання актуального питання присутності І. Франка у міжвоєнному часі. Цю думку галицький критик формулював здебільшого на основі позитивного ставлення народу до нього, яке спостерігав, і до ідеї встановлення пам'ятника на могилі Каменяреві. Звівши цю та інші справи, що пов'язані із збиранням коштів, до вічної проблеми "боротьби гроша з мистецтвом"[31], М. Рудницький писав, що засвоєння величезного творчого спадку відомого письменника має бути пов'язане із впертою систематичною роботою, підвищенням вимог до планованих заходів. Порівнюючи, що легше здійснити: побудувати пам'ятник ціною у 10 тисяч золотих чи видати твори І. Франка на суму 10 тисяч золотих, а потім реалізувати їх, – доводив, що пам'ятник

набагато вигідніший проект для галичан як можливістю індивідуально віддати данину пам'яті Каменяреві ("перед ним можна зняти шапку, впасти на коліна"), так і здатністю організувати народ, тобто проводити біля нього віча, мітинги, демонстрації. М. Рудницький намагався сконцентрувати увагу громадськості на одному, однак найважливішому, шляху поцінування І. Франка. Агітуючи населення підтримати цей проект, він писав, що така справа вимагатиме від невеликої групи людей титанічної праці, а від загалу – лише фінансової допомоги, тоді як видання і розпродаж 10-томника "споминів, листів і цифр" супроводжуватиметься набагато більшими проблемами і затягнеться на значно довший час.

Зазначимо, що рідко які із запланованих на 1926 рік заходів були реалізовані. Цього року чітко окреслився обсяг робіт, який необхідно було виконати з нагоди десятиліття, а згодом з нагоди й інших річниць від дня смерті Івана Франка, визначено їхню послідовність і шляхи їх здійснення, відбулася часткова підготовка. Українські діячі докладали чимало зусиль для пропаганди серед галичан ідей, які були визначальними для І. Франка, ширше – політичного і культурного життя Європи.

Відкриття пам'ятника І. Франкові на Личакові

У березні 1928 року було оголошено підсумки конкурсу проектів пам'ятника Івану Франкові, який мав бути встановлений на місці поховання письменника – на Личаківському кладовищі. Перша і друга премії не присуджувалися нікому. Третьої премії був удостоєний автор, один із членів журі, ім'я якого не розголошувалося. Це рішення стало причиною появи у газеті "Новий Час" замітки М. Голубця[32]. Він звинувачував журі у зловживаннях і передбачав велике незадоволення громадськості у той час, коли буде встановлений пам'ятник за обраним проектом. М. Голубець писав про "трагічний стан цієї справи", конкурс назвав пародією. Висуваючи претензії до рішення журі, керувався метою домогтися перегляду його ухвали, включити нові роботи у конкурс, що збільшило б його престиж.

У відповідь в газеті "Діло" з'явилася стаття[33], в якій члени Комітету з побудови пам'ятника відкидали звинувачення М. Голубця у необ'єктивності вибору. Комітет на своє чергове зібрання запросив М. Голубця. Оглянувши усі надіслані проекти, як повідомила газета "Діло", автор замітки, надрукованої у "Новому Часі", не зміг довести свої звинувачення. Зокрема було заперечено його міркування, що вибраний проект – переробка того, який на першому голосуванні був визнаний невдалим. Також недоведеним залишилося твердження М. Голубця, що не всі проекти журі детально проаналізувало, тому що перевагу надало проектові свого члена. Загалом статті у пресі М. Голубця свідчили,

що, відкрито висловлюючи свої застереження, висуваючи нові вимоги до пропонованих робіт, українські громадські і культурні діячі дбали про високий мистецький рівень пам'ятника. Зважаючи на невдачі, у них не було думки про припинення конкурсу.

Року 1932-го у пресі знову з'явилася стаття М. Голубця про монумент І. Франкові[34]. Знаний галицький мистецтвознавець, звернувшись до історії встановлення надгробників відомих людей у світі, зазначив, що часто втілення у життя таких ідей супроводжувалося скандалами, а то й їх нереалізацією. Доводячи свою думку, він описав перебіг справи про відкриття пам'ятника Т. Шевченкові у Львові, яка закінчилася фіаско. А далі зазначив: "Причини такого стану ... оправдані незавидними умовинами нашого політичного життя й побуту"[35]. Аналізуючи ситуацію, він писав, що 1916 року і пізніше перед галицькою інтелігенцією висувалося завдання не лише організації Громадського комітету, який би зайнявся виключно Франковими справами, а й налагодження зносин з широкою громадськістю у справах підтримки планованих заходів з нагоди річниць пам'яті І. Франка, визначення місця цього діяча в українській культурі. Зважаючи, що найскладніше завдання було покладено на Громадський комітет, а згодом на спеціально сформований у Львові 1926 року Комітет будови надгробника Іванові Франкові, М. Голубець не лише критикував поспішні рішення журі, наполягав на реформуванні складу журі і висуненні ширших вимог до проектів, запропонованих на новий конкурс, а й наголошував на потребі строгого підходу і до праць, автори яких – знані митці – були спеціально запрошені Комітетом до участі у конкурсі, що, з одного боку, збільшувало інтерес громадськості до нього, а з другого, – вело до нових витрат, оскільки замовлений проект виконувався за рахунок зібраних Комітетом коштів, а також загрожувало спадом інтересу населення до встановлення пам'ятника у випадку незрозуміння проекту або його ідейно-технічної слабкості. На думку М. Голубця, серед основних причин, які зумовлювали низький рівень проектів галицьких митців, – "недорозвій української різьби", "непідготовлення ширших кіл громадянства для вирішення суто мистецьких питань"[36]. Поспішне прагнення Комітету з питань відзначення пам'яті І. Франка визначити переможця змушувало М. Голубця вимагати від журі посилення критичного підходу до вибору тих персоналій, яким спеціально замовлявся проект. Ці експерименти вимагали додаткових грошей і вели, що головне, до втрати часу. Так, дізнаємося, що О. Архипенко і А. Бринський за замовленням Комітету представили свої варіанти пам'ятника І. Франкові, за які їм було заплачено і які розійшлися з думками членів журі і Комітету, бо виділялися своєю абстрактністю і незакінченістю, оскільки були зроблені поспіхом. "Минуло стільки літ, затрачено стільки енергії й коштів, а справа не посунулася ні одним кроком вперед.

навпаки затьмарилася, й до того ж скомпромітовано такі самозрозумілі засоби в осягненні найкращої розвязки, якими є в усіх культурних громадянствах – конкурси"[37], – підвів підсумок М. Голубець.

Важливим моментом у діяльності Комітету стало акцентування уваги на проекті Сергія Литвиненка. Цей автор навчався у Краківській Академії мистецтв, згодом студіював у Парижі, де презентував свої скульптурні твори і здобув позитивні відгуки від французьких критиків. Оселившись у Львові, сам запропонував журі свою роботу про І. Франка. М. Голубець, ознайомившись із цією працею, оцінив її позитивно: "Проєкт С. Литвиненка це тематично провідна для літературної творчости й громадянської праці Івана Франка ідея "Каменярів"[38]. Члени Комітету, побоюючись своєї некомпетентності, намагалися почути думку інших фахівців з мистецтва про цей проект. Про це свідчив, зокрема, наступний факт: Комітет і журі звернулися до двох організацій – Товариства Прихильників Українського Мистецтва і Асоціації Незалежних Українських Мистців – з проханням дати об'єктивну оцінку роботи С. Литвиненка. У результаті в склад журі було введено нових членів. Оновлене журі позитивно оцінило працю С. Литвиненка, однак запропонувало зробити деякі модифікації, які вагомо не впливали на ідею та фактуру його пам'ятника.

У черговому повідомленні "Діла" про надгробник було підтверджено попередню інформацію про те, що восени 1932 року на Личакові буде встановлений пам'ятник І. Франкові[39]. Далі автор цього повідомлення, що друкувався анонімно, детально описав зовнішній вигляд "Каменярів" С. Литвиненка, проаналізував їхню композицію, глибину символізму образів. Наступна замітка цієї ж газети, підписана членами Комітету побудови пам'ятника Івану Франкові Ю. Мудраком, В. Мудрим, Д. Паліївим, М. Рудницьким, І. Свєнціцьким, М. Стахівим, містила інформацію про те, що найближчим часом Комітетом будуть видані листівки з фото остаточного варіанту пам'ятника[40]. Це робилося для того, щоб українська громадськість Львова і, ширше, Польщі, могла заздалегідь ознайомитися із ним. Далі у замітці оголошувалася сума, яку необхідно зібрати на пам'ятник, – 30 тисяч золотих. Відзначивши, що готівкою є лише 21 тисяча золотих і 3 тисячі примірників ювілейного видання вибраних творів І. Франка під назвою "Пісня і праця", члени Комітету закликали купувати твори письменника, оскільки увесь дохід від їхньої реалізації буде призначений на побудову пам'ятника. Крім того, вони зверталися до львів'ян з проханням жертвувати гроші на пам'ятник.

Про те, що громадськість позитивно оцінила вибір Комітету, свідчила наступна інформація газети: „Назустріч заходам Комітету будови нагробника пішла вся українська національна преса; з огляду на загальнонаціональну вагу справи залишились на боці особисті амбіції і ріжниці партійних переконань. ...Почуття всенародньої

вдячности супроти велетенських заслуг Івана Франка виявилося настільки загальним, ідея будови нагробника як одного з доказів цієї вдячності, настільки самозрозуміла й популярна, що в гру могли входити хіба тільки питання переведення збірної акції..."[41]. Спостерігаючи очевидне зростання уваги преси до справи І. Франка, котра стимулювалася дедалі виразнішим інтересом широкої громадськості до його діяльності і, природно, до пам'ятника, М. Голубець відзначив як позитивний факт, що пошанування І. Франка вело до єдності народу, яка, однак, не повинна означати, що треба зрікатися своїх партійних переконань, адже без них годі всебічно збагнути як І. Франка, так і сучасність.

Статті М. Голубця про встановлення надгробника І. Франкові були чи не єдиними на той час, з яких громадськість могла черпати докладну інформацію про хід цієї справи. "З приємністю дізналися ми з цеї статті, що так довго й марудно ведена справа, наблизилась врешті до остаточного моменту реалізації"[42], – зазначалося у газеті "Неділя". Крім того, у своїх публікаціях М. Голубець розповідав про оцінку сторонніми фахівцями проектів пам'ятника, про позицію членів журі, що у зв'язку із загальною обстановкою апатії вагомо увиразнювало в очах громадськості складність цієї справи, проте і сприяло зацікавленню нею. М. Голубець знаходив вагомі обгрунтування тому, чому він та інші митці вважали проекти невдалими. Адже творчість авторів, запропонованих на конкурс проектів, будучи слабо пов'язана із проблемами національного розвитку і особливо із мистецько-літературним процесом Галичини, була більше зорієнтована на засвоєння західноєвропейських авангардних пошуків.

У червні 1932 року газета "Нова Зоря" виступила, зокрема, проти встановлення пам'ятника І. Франкові, оскільки, на думку Осипа Назарука, одного з її дописувачів, ця справа пов'язана із поширенням культу І. Франка-атеїста. Газета "Діло" відмовилася від диспуту на цю тему, зазначивши, що "поняття релігійности у поетів дуже широке, розтяжне. ... Всіх їх [Й. В. Шекспіра, М. Сервантеса, У. Гете, В. Гюго, О. Пушкіна, Г. Ібсена. – *С. Л.*] можна з однаковим правом назвати атеїстами, якщо підбирати з їх творів ріжні цитати методою д-ра Назарука"[43]. Далі редакція "Діла" чітко доводила, що пропагування у Галичині культу І. Франка не має нічого спільного ні з культом цієї постаті на радянській Україні, ні з середньовічним поклонінням святим, ні, тим більше, з релігійним фанатизмом: "не треба бути пропагатором ідей письменника, ані навіть погоджуватись із ними, щоби почувати свій моральний обовязок скласти лепту на нагробник людині, яка все своє життя жертвувала безкорисно для громадянської, великої культурної праці"[44]. Публіцисти "Діла" і дослідники, які друкувалися на сторінках цього часопису, заперечували атеїзм письменника, доводили, що існує єдиний світогляд І. Франка і виділення у ньому за

допомогою релігійної ознаки двох протилежних частин в одній не є конструктивним, бо веде до ігнорування ролі І. Франка в українському суспільстві, до порушення єдності національного і загальнолюдського. На сторінках "Діла" було вміщено ряд спогадів і літературознавчих статей, у яких, уникаючи полеміки, йшлося про глибоку віру в Бога І. Франка. Зокрема причиною появи спогаду о. О. Стефановича "В обороні памяти Франка"[45] стали виступи О. Назарука проти релігійності І. Франка. Автор спогадів розповідає про свої зустрічі з письменником, які почалися від того часу, коли І. Франко привів свою доньку на навчання до греко-католицького священика. Агітаційна стаття "За нагробник Франкові" починалася словами: "Чи є народнім обовязком свідомого українця зложити жертву на памятник Іванові Франкові?"[46], а далі її автор Роман Дмоховський звернувся до змісту раннього Франкового оповідання "Чума", яке було уміщене в збірнику "Пісня і Праця". На його переконання, тематика цього твору якнайкраще заперечує думку про безбожність цього письменника. Тому він, "віруючий і практикуючий католик", як писав про себе, віддав на пам'ятник І. Франкові 25 золотих і звернувся до галичан з проханням поспішати із пожертвуваннями.

Як бачимо, спробі стати на заваді побудови пам'ятника, навішуванню на І. Франка атеїстичних ярликів швидко було покладено край. Справа про монумент не була зупинена, оскільки прагнення гідно вшанувати І. Франка було щирим і всенародним. Воно сприяло творчому змаганню, зокрема позитивно впливало на розвиток літератури, мистецтва, науки, посилювало в них дух пошуку і відкриття.

"Діло" регулярно вміщувало інформацію про хід справи на Личаківському кладовищі. Комітет з питань побудови надгробника І. Франкові часто сповіщав громадськість про ведення інтенсивних робіт на його могилі, особливо в останні місяці перед відкриттям пам'ятника. Одна з причин, яка могла призупинити цю справу, – знову брак коштів. Тому Комітет з питань побудови пам'ятника письменникові повторно звертався до львів'ян надсилати кошти на викінчення монументу[47]. Також було повідомлено, що його відкриття відбудеться 23 жовтня. Перед тим – 22 числа – буде проведена урочиста Франкова академія. Ця інформація мала стимулювати громадськість як до фінансової підтримки пам'ятника, так і попереджала про можливе зірвання святкових заходів у честь І. Франка, якщо не буде зібрана необхідна сума. З жалем у газеті також було повідомлено, що майже не розкуповуються випущені у липні того року листівки, на яких зображено майбутній монумент І. Франкові. Комітет навіть не може зібрати суми, яку було затрачено на їхнє видання. "Не можемо допустити до того, щоби матеріяльні недостачі могли стати причиною якого-небудь утруднення при оконечному викінчуванні нагробника. Треба ще кругло 5 тисяч золотих на покриття всіх видатків", – зазначав

Комітет. Він закликав громадян не допустити до того, щоб листівки лежали на складах книжкових магазинів.

З метою активізувати роботу над спорудженням пам'ятника Комітет на одному із своїх засідань створив спеціальну технічну комісію з фахівців-інженерів, завданням якої було контролювати терміни проведення каменярських і ливарських робіт на могилі І. Франка. Рішенням Комітету увагомлювався в очах громадськості цей напрям роботи: від аматорських зацікавлень і непрофесійних консультацій він піднявся до рівня серйозного професійного виконання проекту. Створення спеціальної комісії звільнило інших представників Комітету від роботи, у якій вони не були фахівцями. Її виникнення було продиктоване реальними обставинами, тверезою зваженістю своєї компетенції і раціональним спрямуванням зусиль на щось одне – теж дуже важливе для Франкової справи – на розгортання роботи зі збирання грошей на пам'ятник і організації урочистих заходів на місцях. Не більше як за місяць розмір суми, якої бракувало, зменшився майже вдвічі. На жаль, решта необхідної суми вчасно не була зібрана. Незважаючи на усі зусилля Комітету будови надгробника Іванові Франкові, технічні роботи на могилі письменника не вдалося завершити до кінця вересня. Його подальші неодноразові заклики фінансово допомогти спорудженню пам'ятника не знайшли широкої підтримки серед населення Галичини та інших українських територій, які перебували у складі Польщі.

Газета "Неділя" однією з перших надрукувала інформацію про можливість відсунення дати відкриття пам'ятника[48]. Зважаючи на регулярність повідомлень у пресі про дату посвяти надгробника, кореспондент "Неділі", що друкувався анонімно, у назву статті виніс традиційне гасло „Будуємо нагробник Франкові", чим підкреслив свою впевненість, що ця справа не буде припинена, а лише відсунеться на деякий час. Він пропонував вживати більш радикальні заходи щодо збирання коштів на пам'ятник, стимулювати громадян не лише нагадуванням про "громадські амбіції" і "самопошану", а й, писав, "за всяку ціну, хоч би шляхом загальнонаціонального оподаткування, мусимо доставити комітетові фондів, без яких скорий хід праць над закінченням нагробника не дасться подумати"[49]. Там же була вміщена коротка інформація від Комітету про те, що кошторис, у який входить ціна за роботи на Личаківському кладовищі і за пам'ятник, становить 30 тисяч золотих. За час від початку 1920-х років і до кінця травня 1932 року Комітет зібрав 21 тисячу, і ця сума була витрачена на замовлення проектів, видання вибраних творів І. Франка та наліпок із його зображенням, проведення урочистих академій, і, головне, на будівельні роботи на Личакові.

У середині серпня 1932 року в продажу з'явилися нові поштові листівки з фото пам'ятника І. Франкові[50]. Комітет закликав українську

громадськість купувати їх, а зібрані гроші (одна листівка коштувала 25 сотиків), оголосив, будуть віддані для закінчення робіт на могилі письменника. Видання листівок і книг з нагоди річниці І. Франка переслідувало конкретну мету: вони не лише були свідченням пошанування письменника, а й їхня успішна реалізація могла збільшити кошти на пам'ятник. Незважаючи на рекламу, їхнє видання знову не стало прибутковим.

Громадський Комітет змушений був повідомити про зміну дати відкриття надгробника І. Франкові. 2 жовтня 1932 р. відбулося чергове засідання Комітету з питань встановлення пам'ятника, на якому було прийнято таку постанову: "З уваги на те, що досі не зібрано вистарчаючої скількости фондів на викінчення нагробника, бо жертвенність громадянства змаліла ... з уваги на те, що вокально-музична частина свята вимагає, як це заявили на засіданні представники співацьких і музичних установ, довшого часу для належної підготовки – відкладається свято відкриття нагробника аж до травня 1933 р."[51]. Склад Комітету у той час не змінився. Доводячи до загального відома текст своєї постанови, його представники, на відміну від попередніх років, коли справа з побудови пам'ятника не зрушувалася з місця, точніше зазначали нову дату закінчення робіт на Личакові. Крім того, Комітет досяг значних успіхів у ділянці цієї роботи, про що також повідомляв. У результаті його зусиль справді широко розгорнулася збирацька і викінчувальна праця. Стимулювали цю працю великою мірою безпосередня участь автора проекту С. Литвиненка у роботах зі встановлення пам'ятника на Личаківському кладовищі, а також поширення пресою серед народу інформації про реальні успіхи і поступове вирішення старих проблем у цій справі. Зокрема матеріальних, які не дозволяли вчасно реалізувати проект. Було вирішено, що, крім спеціальної технічної комісії, яка складалася з фахівців-інженерів, Комітет надалі повинен зосередитись головно на такому аспекті своєї роботи, як збиранні коштів, зверненнях до політичних, економічних, громадсько-культурних інституцій офірувати гроші на пам'ятник, адже бракувало ще 3 тисячі золотих.

У тогочасній українській пресі, зокрема у газеті "Діло", часто з'являлися не лише офіційні повідомлення Комітету, а й відгуки представників широкої громадськості і творчої інтелігенції з приводу пам'ятника. Федір Дудко, відомий тогочасний письменник і суспільно-громадський діяч, ділився своїми думками від оглянутого напередодні відкриття пам'ятника на Личакові: "Імпозантність цілої мистецької концепції, динамічний рух фігур, прекрасне виконання, повне живого мистецького змісту, помислу й передачі завітів великого письменника, разом з чудовою гармонією сірого тла граніту і темної бронзи на тлі живої зеленої декорації – роблять якнайсильніше враження. Цей памятник безперечно буде окрасою цвинтаря, виріжняючися своєю

мистецькістю серед моря безбарвних і банальних... пам'ятників, які його з усіх сторін окружають"[52]. З його замітки також довідуємося, що праця на могилі письменника велася набагато швидше, ніж планувалося, і мала завершитися вчасно.

Оглядові публікації про монумент були необхідні: вони значною мірою долучали населення Галичини до тієї сподвижницької роботи, яку проводила львівська інтелігенція. Загалом питання наскільки і як був приєднаний духовний потенціал галицької громадськості (крім надсилання грошей) до тієї роботи, що розгорнулася з приводу річниць І. Франка, складне. Але вже навіть на основі інформації з опублікованих у 1920–1930-ті роки заміток можемо сказати, що представники мистецтва і літератури як місцеві, так і емігранти, жваво цікавилися планованими заходами, підтримували їхніх ініціаторів. Інформуючи українського читача про новини громадсько-культурного життя, Ф. Дудко зазначив, що новий монумент органічно передаватиме головні ідеї творчості І. Франка і природно впишеться у навколишнє середовище. Наголошуючи на визначній ролі Комітету у підготовці усіх заходів з нагоди відзначення річниць від дня смерті письменника, Ф. Дудко не зводив його діяльність лише до завдання прослідкувати за роботами по встановленню пам'ятника і зібрати кошти на його встановлення. Він писав, що основною метою Комітету була культурно-освітня робота та підвищення патріотичного духу народа, що досягалося, зокрема, шляхом долання перепон в організації будови пам'ятника, всенародних свят, концертів, наукових доповідей з метою глибшого пізнання постаті І. Франка. Інформація у пресі про роботу Комітету містила, безсумнівно, багатий фактаж, який прямо чи опосередковано стосувався інших заходів зі вшанування пам'яті цього діяча у міжвоєнний період.

Весною 1933 року пожвавився збір коштів на пам'ятник І. Франкові. У пресі почали вперше регулярно з'являтися списки жертводавців. Серед них здебільшого були різні організації, менше – окремі громадяни. Назвемо деяких з них: Товариство українських письменників і журналістів ім. І. Франка пожертвувало 25 зол.[53], мистецький кооператив "Боян" – 6 зол., Рогатинський повітовий союз кооперативів – 30 зол., товариства "Зоря" – 50 зол., "Сільський Господар" – 10 зол., філії товариства "Просвіта" у повітах – 250 зол., Центральний комітет УНДО і Українська Парламентарна Репрезентація УНДО – 90 зол., Клуб українських соціал-радикалів – 50 зол., Товариство прихильників українського мистецтва – 200 зол., Михайло Голинський – 20 зол. та інші[54]. Зазначимо, що не лише громадськість Галичини, а й еміграції відгукнулася на заклики Комітету фінансово підтримати останні роботи на могилі письменника і проведення концертів. Про це, зокрема, засвідчив влаштований з нагоди І. Франкової річниці великий концерт у Празі, дохід з якого було передано львівському Комітетові для

упорядкування могили письменника[55]. Частина еміграційних осередків, не маючи змоги приїхати до Львова, надсилали вітальні листи, у яких розповідали про свою пошану до І. Франка. Деякі з них були опубліковані у пресі[56]. Перелік свідчень глибокої зацікавленості широких кіл громадськості і прагнень фінансово допомогти Комітетові можна продовжувати і продовжувати. В останній місяць перед відкриттям пам'ятника на адресу Комітету надходило багато грошових переказів. У газеті "Діло" і після 28 травня друкувалася інформація про них[57].

Численні списки жертводавців публікувались водночас із вістями про проведення інтенсивних викінчувальних робіт на Личакові. Про це багато писалося у газетах і в усіх була впевненість у позитивному вирішенні ситуації. У результаті доброї організованості в діях Комітет міг похвалитися значними успіхами в цій ділянці роботи. Значні пожертвування останніх місяців перед відкриттям пам'ятника дають нам право ствердити, що українці, незважаючи на своє важке становище під Польщею, одностайно підтвердили свою громадську зрілість.

30 квітня 1933 року Комітет з питань побудови надгробника І. Франкові повідомив, що 28 травня відбудеться відкриття пам'ятника на могилі письменника. У його комунікаті також говорилося про інші урочистості, пов'язані з цією подією. Зокрема зазначалося, що свято розпочнеться о 9 год. ранку на Личаківському цвинтарі і закінчиться святковою академією у Великому міському театрі о пів на дванадцяту дня[58]. Комітет просив до 15 квітня повідомити про приїзд делегацій з міст і сіл Галичини та еміграції до Львова того дня, однак спеціальних запрошень з цієї нагоди не висилав. Крім того, у комунікаті йшлося, що організації, які планують прибути до Львова 27 і 28 травня, повинні перед тим придбати у книгарнях "Просвіти" жетони і листівки з репродукцією пам'ятника І. Франкові. Комітет також домігся у польського уряду знижок на проїзд залізницею до Львова для учасників Франкового свята, про що писав заздалегідь, детально роз'яснюючи у пресі, як офіційно оформити прохання до Дирекцій львівської чи станіславівської залізниць про пільговий проїзд[59]. На місцях з цієї нагоди створювалися спеціальні комітети, у компетенції яких було формувати делегації та організовувати їхній приїзд і перебування у Львові 27 і 28 травня[60]. Квитки на урочисту академію можна було замовити, звернувшись кількома днями раніше до секретаріату львівського Комітету. Організатори урочистостей 28 травня звернулися до української громадськості з ще одним проханням про фінансову допомогу: "З огляду на величезні кошти, звязані з будовою нагробника і симфонічним концертом, на якому вперше будуть виведені оригінальні твори наших композиторів, Комітет звернувся до ріжних наших установ з проханням призначити одноразовий даток на цю

ціль з нагоди відкриття нагробника Найбільшому Синові Галицької Землі"[61].

8 травня вперше у пресі з'явилася інформація про програму концерту, зокрема було приблизно повідомлено про його учасників та їхній репертуар[62]. Організатори цього заходу за мету поставили зробити концерт "найбільшою музичною подією останніх літ", тому запросили найвизначніших артистів Галичини, які вперше мали виконати музичні твори, спеціально написані до річниці І. Франка. Організатори концерту прагнули зробити його масштабним і новаторським – перетворити у "маніфестацію творчих українських музичних сил та небувалий досі перегляд нашого музичного надбання"[63]. До участі перш за все хотіли покликати відомих співаків Марію Сокіл і Михайла Голинського, що приїхав на гастролі у Галичину з Харкова, Симфонічний оркестр Львівської опери під диригуванням А. Рудницького у складі 60 чоловік. Зробивши добру рекламу концертові, який був платним[64], Комітет довів високий рівень організованості заходів, показав солідарність акторів; дбаючи про успіх цієї імпрези (намагався перетворити його у важливу подію), піклувався і про збільшення глядацької аудиторії.

12 травня 1933 р. Комітет з питань побудови пам'ятника Іванові Франкові (голова Василь Мудрий, секретар – Іван Полюга) повідомив, що 27 травня у приміщенні кінотеатру "Атлянтік" о пів на дев'яту вечора і 28 травня у Великому Міському театрі о пів на дванадцяту дня відбудуться урочисті академії з нагоди відкриття пам'ятника письменникові на Личаківському кладовищі[65]. "З огляду на сподівану велику скількість гостей із провінції", Комітет вирішив розпочати свято на день раніше[66]. Згідно з інформацією у "Ділі", дізнаємося, що участь мав взяти Б. Лепкий, який проголосить вступне слово. На концерті також звучатиме увертюра до опери Б. Лятошинського "Золотий обруч" за повістю "Захар Беркут", солоспів Н. Нижанківського "Поклін Тобі, зів'яла квітко" у виконанні М. Голинського, фрагмент кантати А. Рудницького "Мойсей" під назвою "Народе мій, замучений, розбитий...", Друга симфонія Л. Ревуцького, пісні В. Барвінського на слова І. Франка "Ноктюрн" і "Сонет", симфонічна поема С. Людкевича "Каменярі". Усі твори виконуватимуться у супроводі симфонічного оркестру під керівництвом М. Колесси і А. Рудницького. Дохід з обох концертів буде призначений на облаштування площі біля пам'ятника на Франковій могилі.

19 травня 1933 року у пресі була опублікована програма відкриття надгробника І. Франкові[67]. Раніше накреслений хід святкувань не був змінений, лише доповнений новими концертами. Одним з організаторів урочистостей було Наукове товариство ім. Шевченка, яке проводило у своєму приміщенні святкову академію, що складалася здебільшого з

читань наукових рефератів про письменника. Серед додатково запланованих заходів на 27 травня – виступ Симфонічного оркестру. Новою була інформація про зібрання членів усіх трьох секцій НТШ у залі Музею НТШ. Порядок денний цього засідання складався із доповідей І. Свєнціцького "Місце Франка в розвитку української філології" і Я. Гординського "Франкіана 1916–1933"[68]. 28 травня товариство "Рідна школа" також планувало провести змагання молоді[69]. Окрім того, було повідомлено точні години проведення урочистостей: 28 травня усі заходи на Личакові мали відбутися о пів на восьму ранку. В перервах концертів планувалося продавати спеціально випущені металеві значки авторства С. Литвиненка і листівки, на яких зображено пам'ятник І. Франкові. Організатори застерігали учасників від можливих фальсифікацій відзнак із зображенням І. Франка[70]. Відповідальними за проведення свята на Личаківському кладовищі було призначено посла Любомира Макарушку, Петра Петрика і Михайла Климкевича, колишнього старшину УГА. Програма виступу оркестру була складена Левком Лепким, Василем Софронівим-Левицьким, Романом Пашківським. Крім того, 25 травня відбулося зібрання Технічної секції Комітету, яка стежила за проведенням цих свят, розв'язувала проблеми на місцях, допомагала гостям зорієнтуватися у місті[71].

Загалом діяльність секцій Комітету в останні дні перед відкриттям пам'ятника була надзвичайно узгодженою. Сам Комітет друкував численні комунікати у пресі, у яких детально знайомив громадськість із програмою святкувань. Щоб уникнути непорозумінь і непотрібних скупчень, він повідомляв навіть про незначні зміни у початку і місці проведення урочистостей та в роботі своїх комісій[72].

На свято відкриття пам'ятника І. Франкові на Личаківському кладовищі прибуло багато делегацій від філій товариств "Сокіл-Батько", "Луг", "Каменярі", членами яких були представники різних груп населення – робітники, селяни, інтелігенція, молодь[73]. Біля самого монумента зібралися члени Комітету з питань побудови цього надгробника, автор проекту С. Литвиненко, найближча родина поета, представники різних українських установ, Української Парламентарної Репрезентації, відомі гості з Волині, Буковини, Закарпаття, представники преси.

Урочистість з нагоди відкриття пам'ятника починалася виступом Василя Мудрого. За допомогою спеціально встановлених мікрофонів його могли чути і присутні, що знаходилися поза огорожею цвинтару. В. Мудрий від імені Комітету з побудови пам'ятника І. Франкові промовляв перед народом[74]. Він відзначив визначальну роль галицького письменника в житті українського народу. Незважаючи на трагічну долю, безупинною працею, сказав промовець, він наближав свій народ

до кращого майбутнього, був ученим, вчителем, поетом, громадським діячем і кожний бік його діяльності свідчив про присвяту себе народові. В. Мудрий осудив тих українців, які силкувалися довести, що Франкова духовна спадщина належить не народові, а призначена "для чисто групових та гурткових цілей". Закінчивши виступ, голова Комітету під звуки музики С. Людкевича відкрив на гранітному п'єдесталі могутню постать Франкового Каменяра, яка символізувала твердість духу, невтомність у праці. Після нього виступили делегати з Дрогобича, які від імені повітового комітету відкриття пам'ятника письменникові у Дрогобичі привезли труну, в якій була земля з батьківщини І. Франка – села Нагуєвичі. Цю землю В. Мудрий висипав на могилу І. Франка, а урну передав І. Свєнціцькому на зберігання у Національний музей. На відкритті пам'ятника також виступили мішані хори "Сурма" і "Бандурист", музичні колективи львівських товариств і приміських читалень.

Наступним моментом святкувань стало покладення квітів і вінків. Першою поклала вінок його родина – діти і внуки, другими були українці Канади. Далі йшли львівські товариства, за ними дрогобицькі, чисельні за складом, а потім "повіт за повітом, громада за громадою, школа за школою, установа за установою – майже всі або з прапорами або з вінками", всього 20 тисяч осіб[75].

Свято відкриття монумента І. Франкові переросло в урочисте, зразково організоване під українськими прапорами і об'єднаними хорами проходження перед пам'ятником, у якому взяли участь всі присутні на цвинтарі[76]. На урочистостях були також єврейські делегації, оскільки, як писала одна з тогочасних газет, І. Франко ще у 1880–1890-ті рр. один з перших зрозумів прагнення цього народу до свободи[77]. Здійснити похід вулицями Львова польська влада заборонила, бо це могло перерости у демонстрацію з непередбачуваними наслідками, зокрема активізувати революційний настрій людей. Не обійшлося на Личакові без інцидентів. Студенти, які стежили за порядком, не хотіли пропустити представників філій товариства "Луг" до могили І. Франка, що призвело до сутички між ними, у результаті якої кілька чоловік було поранено камінням[78].

Загалом, у 1920–1930-ті рр. спостерігаємо розширення форм і заходів з увічнення пам'яті І. Франка. На порядок денний було висунено питання про забезпечення комплексного вирішення проблеми вшанування пам'яті визначного письменника, про тісне поєднання засобів мистецтва і науки з ідеєю тривалого його поцінування (виготовлення пам'ятника із довговічного матеріалу), що дозволяло більш виразно впродовж віків зафіксувати інформацію про його світогляд, наблизити суспільство до цієї постаті і до свого минулого. Тоді ж був покладений початок монументальній франкіаді.

Мистецькі заходи на відзначення річниць І. Франка

Члени Комітету з питань встановлення пам'ятника Іванові Франку та інші визначні галицькі громадські діячі, які гуртувалися навколо Комітету, крім того, що слідкували і керували підготовчими роботами, ще й впорядковували програми музичних заходів, запрошували знаних артистів і письменників до участі у них. Своєю популяризаторською працею, і особливо виступами у пресі, вони привертали увагу широкої громадськості до постаті І. Франка, а відтак і до усвідомлення його визначної ролі в розвитку української культури і суспільства.

На початку квітня 1926 року члени Наукового товариства ім. Шевченка у Львові вперше звернулися до громадськості міста і родини письменника з проханням продавати або дарувати цій інституції речі І. Франка, оскільки у її приміщенні буде створюватися його кімната[79]. 25 квітня вони повторно закликали громадськість Галичини надсилати їм листи, фото чи інші пам'ятки, які залишилися у них після смерті І. Франка. У зверненні зазначалося, що Франкові речі не повинні залишатися у приватних руках, бо вони є важливим джерелом для студій про діяльність і творчість письменника. Члени НТШ також наголошували на потребі писати спогади про цього письменника і надсилати їх до редакції газети "Новий Час"[80].

Окрім заходів НТШ і зусиль Комітету з питань встановлення пам'ятника І. Франкові на Личакові, інші заходи мали більш традиційний характер і були менш масштабними. Незважаючи на це, вони слугували доброю базою для реалізації творчих потенцій митців різних напрямів і поколінь, стимулювали мистецький процес до естетичного оновлення, ідеологічні суперечки до національної консолідації. Через урочисті зібрання, концерти, віча їхні організатори впливали на розвиток українського мистецтва, рідної культури в цілому, забезпечуючи її піднесення на вищий рівень. Водночас влаштовані з конкретної нагоди, вони сприяли інтеграції творчості І. Франка в тогочасний духовний процес. Спостерігаючи їх кількісне зростання і виразне тяжіння до одного жанру – концерту, яке було зумовлене як значним попереднім досвідом у його проведенні, так інколи незначними матеріальними затратами, яких він вимагав, особливо на місцях, бачимо, що це була вдала спроба покращити культурну роботу на периферії і яскравий приклад її узгодженості із сподвижницькою роботою у Львові. Тим самим підтверджувалася природність і народність заходів такого роду, а відтак і близькість ідей І. Франка сучасникам.

7 квітня 1926 року у Дрогобичі в приміщенні Народного дому місцеве товариство "Робітнича Громада" організовувало виступ відомого українського поета і театрального діяча М. Вороного, який мешкав тоді у Львові, на тему "Мої спогади про Івана Франка". Як

довідуємося з донесення дрогобицького старости до президії воєводства у Львові, у залі було присутньо близько 80 осіб. М. Вороний розповів аудиторії, що одразу після прибуття до Галичини познайомився із І. Франком. У своєму виступі промовець представив Франка генієм українського народу, детально аналізував його праці і заслуги, зроблені на благо нації. Зупинившись на біографії письменника, особливу увагу приділив його політичному світогляду. Здебільшого апелюючи до молоді, закликав притримуватися поглядів І. Франка і гідно відзначити річницю його смерті[81]. Наприкінці квітня 1926 року з нагоди від'їзду М. Вороного на Східну Україну у Львові відбувся ще один його авторський вечір, на якому ювілянт знову ділився спогадами про І. Франка, з яким, відзначив, товаришував і працював упродовж 1895–1897 років[82].

Того ж місяця у зв'язку з Франковими урочистостями у Дрогобичі українська інтелігенція і робітники домоглися у влади дозволу перейменувати одну з вулиць їхнього міста на вулицю Івана Франка[83].

28 травня у Національному музеї відкрилася виставка творів Івана Франка. На ній було представлено 330 видань художніх творів, перекладів, наукових праць, нот музичних творів на тексти письменника, численні фото, портрети, автобіографії тощо. Виставка тривала до 13 червня[84].

6 червня того ж року у приміщенні Музичного товариства ім. М. Лисенка у Львові зусиллями Комітету об'єднаних українських товариств, тобто Комітету для відзначення 10-ліття від дня смерті І. Франка, відбулася святкова академія, яка на фоні інших подібних заходів виділялася участю в ній відомих галицьких письменників і артистів. На ній виступили Б. Лепкий, який прочитав спеціально з цієї нагоди написаний вірш "Пролог", присвячений І. Франкові; О. Луцький, який декламував вірш І. Франка "Каменярі"; хори "Боян" і "Бандурист" у супроводі оркестру, що виконали кантату К. Стеценка на слова І. Франка "Єднаймося" (соло М. Свірської) і симфонічну поему С. Людкевича "Каменярі"; голова НТШ у Львові К. Студинський з рефератом на тему "Соціалістичний прогрес з 1878 року в освітленні судових актів"[85].

10 червня 1926 року кооператив "Український Театр" у Львові вперше представив глядачам гротескову інсценізацію твору І. Франка "Лис Микита" в оформленні П. Ковжуна і у виконанні С. Федорцевої. Режисером був Л. Лепкий[86].

27 червня 1926 року заходом товариства "Робітнича громада" у Львові у приміщенні товариства друкарів "Огнище" відбувся святковий ранок в пам'ять І. Франка. Серед учасників: І. Квасниця, що виголосив вступну промову, Львівський співочий гурток під керівництвом Т. Купчинського, Н. Матулівна та інші[87]. Влітку 1926-го відбулися інші подібні урочистості у Львові та в інших місцевостях Галичини,

проведення деяких з них було заборонено[88]. Усі вони засвідчили широку культурно-громадську активність українського населення на польській території.

1927 року у травні була реалізована значна частина намічених раніше заходів. Зокрема у приміщенні Народного дому у Львові відбувся великий святковий концерт, влаштований філією товариства "Просвіта" ім. М. Шашкевича для населення Львівського повіту. Цей захід набув найбільшого резонансу. Іван Німчук писав про нього так: "Це був перший у Львові концерт такого масштабу"[89]. З цього випливає висновок, що не лише річниця І. Франка широко не святкувалася від часу закінчення війни, а й ювілеї чи річниці інших відомих українських діячів. Перед концертом з промовою виступив голова товариства "Просвіта" проф. Михайло Галущинський. Після його вступного слова розпочався власне сам концерт. У ньому брали участь, чергуючись, селянські мішані хори, оркестри і декламатори з приміських сіл Лисиничі, Підбірці, Великі Грибовичі, Наварія, Збоїска. Декламувалися твори І. Франка. Концерт завершився короткою післямовою Костянтини Малицької.

4 червня 1928 року з ініціативи львівського Товариства письменників і журналістів ім. І. Франка у залі Музичного товариства ім. М. Лисенка були проведені концерти з нагоди роковин смерті І. Франка[90]. Вступне слово виголосив д-р В. Щурат. У обох концертах взяли участь відомі співаки і музиканти А. Остапчук, С. Федорцева, М. Голинський, Є. Перфецький, Л. Туркевич та інші. Виконувалися арії з опер Д. Россіні "Турандот" та А. Гречанікова "Добриня Нікітич", пісні В. Барвінського, К. Леонкавалло і народні пісні, музичні композиції М. Бруха, Й. Брамса, декламувалися поетичні твори І. Франка. На вечорі були присутні, крім місцевої інтелігенції, офіційні гості – радянський консул у Львові Г. Лапчинський, віце-консул П. Григоріїв, представник Міністерства освіти Польщі В. Роговіч. Автор під криптонімом М. Н. так згадував про один з цих концертів: "... цей вечір у роковини смерти Франка не мав програмового характеру, а був тільки річною згадкою, присвяченою памяти письменника ..."[91]. Його особливість також відзначив Р. Купчинський (друкувався під псевдонімом Галактіон Чіпка)[92], який звернув увагу на те, що цей концерт викликав до себе значний інтерес перш за все виконаними новими музичними творами і участю у ньому відомих артистів. Далі зауважив, що метою вечора було не лише відзначити чергову річницю від дня смерті І. Франка, а й зібрати гроші на побудову оселі для українських письменників Галичини у Ямнім. Зважаючи на численні утиски, яких зазнавала українська культура від польської влади у Західній Україні в міжвоєнний період, організатори концерту не могли скласти програму інакше. Виконання будь-яких творів патріотичного змісту привернуло б увагу влади, привело до заборони його

проведення. Це не принесло б користі українцям у справі національного порозуміння і зближення. На жаль, жодного гроша із зібраної на концертах суми – 829 золотих, – не було передано у фонд відзначення пам'яті І. Франка[93].

Лише 1933 року урізноманітнюється характер зібрань з нагоди вшанування пам'яті І. Франка. Їхні організатори прагнуть задіяти до участі у святкуваннях нові інституції, щоб через широке поле їхньої популяризаторської діяльності наблизити громадськість до життя і праці І. Франка. Збільшення у цьому році чисельності заходів допомагали цілісно уявити і оцінити діяльність і творчість І. Франка в цілому.

Наприкінці травня 1933 року в Національному музеї Львова в комплексі франківських заходів відбулося відкриття виставки, присвяченої 17-й річниці від дня смерті письменника[94]. На ній були представлені прижиттєві і посмертні видання художніх творів письменника, його перекладів, наукових студій про нього. Відомо, що впродовж 27 і 28 травня цю виставку відвідало 385 осіб[95], а до 6 червня – 560 осіб[96].

27 травня 1933-го, крім раніше оголошених заходів, за ініціативою Комітету з питань побудови пам'ятника І. Франкові відбулося заупокійне Богослужіння за душу Івана Франка в Успенській церкві Львова[97].

27 і 28 травня пройшли святкові концерти, із вступним словом на яких виступив Богдан Лепкий[98]. Він підкреслив, що Іван Франко – найбільший після Т. Шевченка український поет. Ввівши у свою промову власні спогади про останні важкі дні життя цієї людини, яка вмерла у самоті і бідності, Б. Лепкий доволі образно, за допомогою контрастних порівнянь (за життя мав "терня і хмари", після смерті – "сонце і цвіти") і цитат з його віршів, розповів про життя і похорони І. Франка. Він висловив віру, що не примусово зібрався народ біля його пам'ятника і на концерті; був певний, що І. Франко близький українській молоді і всі повинні "пригорщами горнути до себе добро, яке Він нам у спадщині оставив", бо "... від Його творів віє на нас бадьорим духом сили і віри, віри в перемогу праці над собою і в перемогу ґенія добра над демоном злого"[99]. Приміщення обох залів було переповнене, усіх огортав святковий настрій, "до чого причинилася не тільки чудово прибрана естрада, на якій красувався бюст Франка роботи С. Литвиненка, але й глибоким чуттям надихана, високопоетична промова Богдана Лепкого та рецитація творів Франка у виконанні п. Ґеник-Березовського"[100]. Це було справді небувале свято, бо чи не вперше у міжвоєнний період не стало прикладом стереотипності і зарепрезентувало українську музичну культуру з якнайкращої сторони. Немалу роль відіграла присутність на концертах відомих музичних колективів, композиторів і співаків Галичини[101]. "Такою рідкою, досі у нас, може, ще й небувалою подією" Антін

Рудницький назвав виступи симфонічного оркестру на цих концертах[102]. Підставою для цього висновку слугувало те, що цей музичний колектив виконував на замовлення Комітету з питань влаштування Франкового свята як твори сучасних галицьких, так і наддніпрянських композиторів, одні з яких були маловідомі місцевій громаді, інші – спеціально написані з цієї нагоди.

Після відкриття пам'ятника І. Франкові на Личаківському цвинтарі урочистості з нагоди його річниць від дня смерті відбувалися і наступного року. Тогочасна преса не завжди фіксувала інформацію про них, оскільки подібні заходи влаштовувалися не лише у Львові, а й на периферії і здебільшого нічим не виділялися. Якщо преса містила подібні вісті, то вони були лаконічні. Зокрема серед хронікальних матеріалів газети "Діло" знаходимо таку інформацію: 8 липня 1934 р. зусиллями членів філії товариства "Просвіта" в Перемишлянах було влаштовано повітове свято в честь письменника[103]. Його програма складалася зі служби Божої і урочистої академії, на якій виступив місцевий хор, декламувалися твори І. Франка.

Загалом програми концертів найчастіше були невеликі і складалися з традиційних частин. Винятком були мистецькі заходи 1926 і 1933 років, під час яких виконувалися на високому мистецькому рівні спеціально написані до річниць Івана Франка поетичні і музичні твори. Святкові імпрези з нагоди Франкових днів приносили подвійну користь: міські і сільські меломани мали не менше двох годин естетичної насолоди, а ініціатори і також загал сповняли свій обов'язок перед І. Франком, даючи яскравий доказ своєї підтримки і активної участі у святкуваннях з нагоди річниць від дня смерті цього письменника, отримували велике моральне задоволення від того, що запланували й провели такий шляхетний захід. Обов'язкові вступні промови відомих культурних діячів були цікавими, виголошені наукові теми розкриті бездоганно, що зуміла оцінити тогочасна публіка і преса. Критики ж відзначали їхню одноманітність. "Вправді впливають на це об'єктивні умовини праці, недостача станової організації, яка об'єднувала би всі музичні сили... "Події" в нашому музичному житті обмежуються до виступів окремих солістів... Однак те, що повинно в нас стати за кожним разом правдивою подією: показ нашої нової музичної творчости, перегляд нових творчих сил і їх продукції – цих подій у нас нема – можна сміло сказати – цілими роками", – так писав А. Рудницький про культурний розвиток Львова міжвоєнного періоду, але цю характеристику можна прикласти і до культурного життя усього краю[104]. Як бачимо, напрями і способи відзначення річниць письменника майже не змінювалися з року в рік. Набутий попередній досвід і контакти сприяли влаштуванню таких традиційних заходів, як Служби Божої, концертів, наукових виступів. Характерно, що праця з нагоди річниць Івана Франка набрала значно більшого розмаху, особливо у 1926, 1933

і 1936-х, ніж відзначення дат від дня народження чи смерті інших відомих письменників, і до свого повного завершення дійшла у 1930-ті роки, коли було реалізовано багато важливих проектів, наприклад, встановлення пам'ятника на могилі поета. Відзначимо, що після 1933 року святкування річниць І. Франка майже припинилося. Припинив своє існування Комітет з вшанування його пам'яті, який неодноразово наголошував у пресі про необхідність підтримки громадськістю святкування річниць від дня смерті І. Франка.

На основі відомих нам фактів зробимо висновок, що впродовж 1920-х – 1-ї половини 1930-х рр. існував міцний зв'язок між повітовими і львівськими осередками з питань вшанування постаті І. Франка. Громадськість підтримувала ідею широкого відзначення десятиріччя та інших дат від дня смерті поета, свою діяльність зосередила на підготовці і проведенні численних заходів з цієї нагоди. Тому інші ювілеї та річниці того часу не набули такого резонансу, як Франкова.

Творення образів І. Франка

Зважаючи на обсяг, неможливо у нашій розвідці розказати про всі культурні заходи, які були проведені з нагоди широких святкувань річниць від дня смерті І. Франка у міжвоєнний час в Галичині. Крім організації культурних заходів, вкажемо на ще такий важливий напрям пошанування його особи, як популяризація творчого спадку І. Франка, що відбувалося різними шляхами – через наукові дослідження, публіцистику, мемуаристику, передруки творів. Зважаючи на їхню специфіку – жанр статті, замітки, спогаду чи вірша займає невелику друковану площу на сторінках періодики – ці публікації регулярно розповідали читачам про діяльність і творчість І. Франка, і про заходи з нагоди поцінування цього діяча. Дописи галицьких українських періодичних видань відігравали помітну, а, можливо, й головну роль у роки відзначення пам'яті письменника, які не були багаті на урочисті академії. Будучи чисельно значною, автура галицької преси, з огляду на особливості і ментальність галицького середовища, на заборони польської влади, що призводили до пасивності і бездіяльності народу, творила активний образ міжвоєнного покоління, вагомо підтримувала своїми статтями громадсько-культурну працю, спрямовану на пошанування І. Франка. Надрукована у пресі і в окремих збірниках різноманітна хронікально-біографічна та інтерпретаторська інформація була важливим моментом у заохоченні молоді, інтелігенції до активної громадської і мистецької діяльності, зокрема і до підтримки справи пошанування постаті І. Франка.

Питання ролі письменника у суспільстві, особливості його художньої майстерності, новизни тематики, аналізу історичного, суспільно-політичного і соціального матеріалу, що лежав в основі сюжетів і

образів, активно розроблялися на сторінках тогочасної періодики. У їхньому розв'язанні було зроблено вагомі кроки, зокрема окреслені у міжвоєнний період лінії наукового осмислення Франкового художнього спадку і публіцистичної оцінки його діяльності міцно закріпилися у світі франкознавства.

Особливість науково-інтелектуальної рецепції І. Франка впродовж перших двох післяфранкових десятиліть можна спостерегти на прикладах праць М. Возняка, Я. Гординського, І. Свєнціцького, М. Деркач, В. Сімовича, А. Крушельницького, В. Щурата, О. Грицая, Д. Козія, В. Дорошенка, М. Рудницького, Б. Лепкого, П. Лисяка, Л. Луціва, І. Німчука, Г. Костельника, Д. Донцова, Ю. Липи та інших. Для більшості з них прочитання І. Франка було водночас висловлюванням не так ідеологічної, як інтелектуальної або наукової позиції. Для кожного цей письменник був настільки важливий, що визначав фахові інтереси і напрям громадської активності.

І. Франко – суспільний діяч і талановитий письменник: рецепція науковців

Наукова рецепція І. Франка у міжвоєнний період визначалася такими поняттями, як діахронічна присутність, позачасова літературна тяглість і системність. Іншими словами, покоління інтерпретаторів І. Франка 1920–30-х років розвивало думки своїх попередників, рідко з ними дискутувало. Їхні студії стосувалися як власне І. Франка (геній, пророк, Каменяр, Мойсей та ін.), так і контексту, в який його вписували (народ, нація, Україна).

Порівняно з попередніми десятиліттями, у міжвоєнний період з'являється набагато більше спеціально присвячених письменникові літературознавчих розвідок, їхня проблематика суттєво розширюється. На відміну від позиції власне публіцистів, в основу якої лягла концепція, що використовується і сьогодні: Франко як Пророк і Каменяр, той, хто вів народ за собою, закликав до праці і боротьби, тобто концепція єдності І. Франка з народом, однак не народу з І. Франком (ці два нюанси однієї теорії однаково пропагувалися), позиція науковців інша – відкривати нові факти біографії, шукати невідомі твори письменника і писати про них, щоб позбавити цю постать тенденційних інтерпретацій, фальсифікацій, розкрити її всебічність і трагізм.

У великій і різноманітній друкованій спадщині І. Франка саме його художні і публіцистичні твори подавали особливо цінний матеріал для наукового дослідження світогляду автора і його еволюції. Літературознавці, а також мовознавці та історики, що зверталися до життя і творчості Каменяра у 1920–1930-ті роки, здійснювали свої студії відповідно до загального спрямування глибшого пізнання І. Франка,

охоче знаходили у його поетичних творах і статтях не лише накреслені ідеологічні лінії розвитку суспільства, а й інформацію про особливість засвоєння модерних естетичних напрямів, специфіку стилю письменника, аналізували їх. Зовнішнє і внутрішнє його життя викликало однаковий інтерес. Відбувалося біографічне вивчення письменника, однак воно не домінувало. Огляди і дослідження Франкової творчості торкалися найчастіше ранніх або ж найбільш відомих його творів, майже не розглядалися, для прикладу, літературознавчі розвідки, інтимна лірика.

Дослідницька робота проходила у кількох напрямах і мала не лише строго науковий, а й популяризаторський характер. Якщо публіцисти намагалися прив'язати І. Франка до свого часу, показати актуальність його ідей, то вчені детально заглиблювалися у його біографію і творчість, щоб дати пояснення найскладніших моментів його діяльності. Зокрема вивчали агітаційно-громадську лірику, реалістичні "образки" з морально-етичними проблемами, великі прозові твори, у яких зображене життя не лише консервативної частини галицької інтелігенції, а й її провідників, непохитних у боротьбі, яким притаманні також хвилини зневір'я і сумнівів. У дослідженнях не завжди відбувалося розмежування моментів біографії і творчості письменника. Суспільна вартість життя і творчості І. Франка перебувала на першому місці. У статтях прямо не наголошувалося на великому значенні його творів, а розумілося само собою. Галицькі дослідники навіть у декадентській поезії віднаходили рядки, в яких він не зрікався думок і поглядів про значення суспільно-громадської праці, за допомогою якої можна подолати відсталість, антагонізми і залежність від іншого народу.

Розвідки міжвоєнного часу про життя і творчість І. Франка у своїй методологічній основі хоча й були досить традиційними, однак в них всебічно аналізувалася спадщина письменника, окреслювалися напрями видання його творів, закладалися основи наукового франкознавства нового типу, єдиного у баченні місця письменника в українському суспільстві. Цінність проведених досліджень передовсім у вперше введеному у науковий обіг фактажу, детальному аналізі, аргументованих висновках. Деякі з тих висновків стали аксіомами для пізніших дослідників і сьогодні. Наприклад, уже ніхто не заперечує такі інтерпретації громадсько-політичної чи ліричної поезії, прозових творів, співпраці письменника з польською пресою, які дали М. Возняк, А. Крушельницький, І. Свєнціцький, В. Щурат та інші.

Вчені замислювалися над його текстами як такими, над їх текстуальним життям, складністю ідей, символікою, жанрами, сюжетами, заглиблювалися у контекст досліджуваних творів тощо. Їхні праці виділялися конкретністю, на основі якої формувалися філологічні, порівняльно-історичні, формалістичні, формально-психологічні

узагальнення, великим охопленням літературних джерел і фактів, без чого не можна було збудувати наукове літературознавство. З розвідок можна було довідатися про різні напрямки творчості митця, невідомі рукописи, важливі деталі його біографії, громадські погляди, оточення і впливи. Ці праці виконували свою об'єднуючу роль, зміцнювали культ І. Франка. Ні про одного українського письменника у міжвоєнний час не було написано так багато, як про І. Франка.

Наукові статті супроводжувалися публікаціями невідомих текстів письменника. Поява останніх на сторінках преси свідчила про те, що наукове франкознавство, повернувшись обличчям до масового читача, до всіх тих, хто мав найбільше право вважати себе прямим спадкоємцем Франкових героїв, не спотворювало фактів, не ідеалізувало і не знеособлювало під впливом громадського піднесення його постать, а намагалося перш за все ознайомити із текстом першоджерела – неопублікованими рукописами, на основі яких будувалася стаття, щоб підтвердити не лише свою об'єктивність, а й таким чином розкрити думки самого І. Франка. Науковий характер публікацій – численні фахові статті у пресі, що домінували, і поодинокі окремі оглядові чи монографічні видання, – свідчили як про серйозність зацікавлень постаттю І. Франка, так і про витіснення з преси публіцистики про нього, яка побіжно розглядала його життя і творчість.

Серед перших дослідників творчості І. Франка – Михайло Возняк. У 1925 році він закликав до вивчення друкованого і рукописного спадку цього письменника, зокрема мав на меті створити Дім І. Франка на зразок подібних культурних інституцій, які існували в західноєвропейських країнах, звертався з проханнями розшукувати його листи і невідомі рукописи, вперше відзначив, що у студіях важливу роль повинні відігравати листи і спогади про цю людину[105]. Наголошуючи на всебічному вивченні діяльності і творчості цього письменника, М. Возняк уперше вжив термін "франкознавство". У наступні роки він опублікував такі розвідки: "Не спитавши броду: (Незакінчена повість Франка)"[106], "Франкові "Три князі на один престіл"[107], "Недрукована стаття І. Франка" і текст цієї статті під назвою "Формальний і реальний націоналізм"[108], "Із страху перед життєвою незабезпеченістю: Коли розходились Іван Франко і Ольга Білинська"[109], "Франків розрив з польською пресою"[110], "Франко про партії серед галицьких українців перед 50-ма роками"[111] та інші[112]. Вченого цікавила участь письменника у соціалістичному русі і суспільно-політичне життя того часу. Чи не найбільше дослідник звертався до творів І. Франка 1890-х років, коли той співпрацював з польською пресою і чим викликав незадоволення галичан, що також трагічно позначилося на його житті. В архіві Франка дослідник віднаходив невідіслані у свій час до польських газет статті, висував свої, базовані на зіставленні різних фактів, припущення, чому поет вчинив так і не

інакше. Цитуючи слова І. Франка – "варто працювати для цього народу й ніяка чесна праця не піде намарне"[113], дослідник зазначав, що така життєва позиція поета, його праця продиктовані прагненням кращого майбутнього для народу, любов'ю до нього.

М. Возняк не лише цікавився стосунками І. Франка з поляками. Він досліджував також його художні твори 1890-х: сюжетно реставрував загублену рукописну повість "Не спитавши броду", з якої І. Франко за життя опублікував кілька уривків під різними назвами і яка заторкнула сутнісні питання взаємовідносин І. Франка і М. Драгоманова; розкрив історію постановки романтичної п'єси "Три князі на один престол". Маючи змогу працювати з архівом І. Франка, збираючи нові матеріали для поповнення фондів цього архіву у Музеї Наукового товариства ім. Шевченка, М. Возняк був єдиний, хто ініціював і друкував на сторінках галицької періодики невідомі статті і твори І. Франка[114]. Незалежно від того, чи широко відзначалися Франкові річниці від дня смерті (здебільшого дописувачі газет готували публікації про І. Франка саме з цієї нагоди), дослідник регулярно вміщував розвідки і в роки, коли увага громадськості з тих чи інших причин спадала до І. Франка[115].

Велику кількість статей про Івана Франка у міжвоєнний період опублікував Антон Крушельницький. Він є автором понад десяти наукових праць про творчість письменника. Характерно, що якщо М. Возняк популяризував у Галичині твори Івана Франка, вводячи їх у широкий суспільний контекст кінця XIX століття, і через матеріальну скруту змушений був також друкуватися на Східній Україні, то А. Крушельницький – серед українців Північної Америки. Опубліковані одна за одною на сторінках американської газети "Свобода" у 1926 році статті А. Крушельницького[116] у своїй тематиці становили єдину серію робіт про життя і творчість великого галицького письменника. Цей літературознавець, як і М. Возняк, звернувся до життя І. Франка другої половини XIX століття. Даючи огляд діяльності поета впродовж 1870–1880-х років, він пояснював, в чому полягає трагедія І. Франка, чому він співпрацював з поляками і критикував деяких українських діячів. Висвітлюючи діяльність І. Франка у цих контактах, А. Крушельницький до аналізу залучав також художні збірки і цикли, рядками яких підтверджував свої висновки. Його праці допомагали читачам в еміграції глибше ознайомитися з художньою творчістю поета. Особливо цінною для нас є розвідка про збірку "Зів'яле листя". Її автор вперше у літературознавстві окремим об'єктом наукового дослідження обрав лірично-інтимну поезію І. Франка. Серед статей А. Крушельницького були і такі, що популярно розповідали про біографію І. Франка. І це цілком виправдано, адже з поширенням культу письменника першочергового значення набуло завдання ознайомити громадськість, і особливо еміграційну, із основними моментами життя

і творчості письменника. В цьому контексті не губилися глибші студії, які під впливом загальної зорієнтованості дослідників на розкриття суспільно-політичної позиції І. Франка відзначалися доступним викладом, несли нову інформацію, що збільшувало інтерес до його постаті.

М. Возняк і А. Крушельницький намагалися зміцнити образ Франка-Каменяра і Пророка, простеживши його діяльність в один з найскладніших періодів життя 1870–1880-ті рр. Вивчаючи невідомі праці і контакти поета, висвітлюючи характерні риси творчості, дослідники звільняли від викривлених розумінь Франкову життєву позицію, показували злободенність його ідей. Крім того, ці літературознавці вперше зактуалізували в науковому франкознавстві такі методології, як біографізм та естетизм. Зокрема А. Крушельницький чи не вперше виокремив ліризм як важливу рису творчості митця, а М. Возняк відкрив багато нового біографічного фактажу.

У контексті сказаного набувають вагомого значення і інші розвідки. С. Смаль-Стоцький, І. Негребецький, М. Деркач, Д. Скитський, В. Сімович, В. Щурат та інші[117] вели свої дослідження у загальному руслі розкриття білих плям. С. Смаль-Стоцький писав про роль І.Франка у виробленні, очищенні і збагаченні української літературної мови, М. Деркач звернулася до невідомої загалу повісті "Лель і Полель", І. Свєнціцький на основі листування аналізував зв'язки письменника з М. Драгомановим, В. Сімович зацікавився зв'язками І. Франка з галицькою молоддю. В. Щурат, з метою показати різноманітність зацікавлень письменника, проаналізував риболовний закон його авторства. Серед наукових розвідок особливо виділялася стаття Д. Скитського, у якій біографія І. Франка творилася особливо – через виділення ключових понять його творчості. Зокрема для вислову свого дискурсу автор використав героїв Франкових творів, щоб шляхом порівнянь і асоціацій розкрити психологію сумніву поета, а відтак і зміст конфлікту з українськими діячами. У даному випадку, як показував Д. Скитський, Франків сумнів не був руйнівним, а вів до духовного переродження, до нового погляду на оточення.

Року 1938-го з'явилася велика стаття Михайла Мочульського "З останніх десятиліть життя Ів. Франка"[118]. Підставою для написання цієї праці слугував значний фактичний матеріал, з яким був добре ознайомлений автор. Тематика його праці охоплює переважно час від 1896-го і до останніх днів життя поета, хоча М. Мочульський звертається і до творів І. Франка, написаних раніше, та до літературознавчих досліджень, опублікованих після його смерті. Велику роль у висвітленні двох останніх десятиліть життя і творчості цього діяча відіграли особисті спогади М. Мочульського, органічно введені у текст наукової розвідки. Автор не боїться розповідати про свої розмови з І. Франком, часто згадує розповіді інших про цього поета і його зустрічі

з відомими тогочасними діячами, дає широкий огляд літератури, в якій тією чи іншою мірою заторкнуто проблеми існування митця на початку XX століття. З праці М. Мочульського детально довідуємося про проживання поета у Відні і ставлення до тогочасних виборів, мотиви співпраці з поляками, роботу публіциста, редактора, володіння добрими навиками в ораторстві, його недугу очей, параліч, злиденне існування. Значну частку статті М. Мочульського становив аналіз поглядів І. Франка на валенродизм, згадки про виступи письменника перед сучасниками і, зокрема, конфлікти з тогочасною інтелігенцією, а також про його прихильників – М. Грушевського, В. Гнатюка, М. Павлика, І. Макуха та інших членів "Академічної Громади". М. Мочульський інформував також про художньо-естетичні пошуки І. Франка. Незважаючи на те, що у цей час поетові сильно дошкуляли хвороби, охоплювали сумніви, а інколи і песимізм, він знаходив у І. Франка оригінальні поетичні тропи та неповторні картини багатого внутрішнього життя, що свідчило про талант і водночас вразливість натури. Як і інших дослідників, М. Мочульського цікавило життя поета в цілості. Цей автор – серед перших, хто намагався в одній публікації дати ґрунтовну характеристику найтрагічнішому періодові життя І. Франка – останньому, поглибленому ще й важким матеріальним і фізичним станом.

У 1930-ті роки з'являються праці про Івана Франка, що вийшли окремими виданнями. Виділимо книжку Ярослава Гординського "Сучасне франкознавство (1916–1932)". Її автор подає ґрунтовний огляд основних наукових і публіцистичних робіт про письменника. У назву книжки винесено термін "франкознавство", чим автор книжки підтвердив, що існує значна кількість праць про І. Франка і їх уже виокремлено в окрему галузь літературознавства. Я. Гординський відзначив, що, незважаючи на успіхи в науковому вивченні спадку І. Франка за шість останніх років, "... ми не багато відійшли від того стану, що його зазначують дослідники з нагоди 10-ліття Франкової смерти"[119]. Праця Я. Гординського була вагомим досягненням у розвитку українського літературознавства, оскільки у ній вперше аналітично висвітлювалися від 1916 і по 1932 рік дослідження, присвячені діяльності і творчості І. Франка, йшлося про проблеми, недоліки і перспективи цієї ділянки українського літературознавства.

Широкі задуми дослідників – створити якнайповнішу об'єктивну картину життя цього діяча – здійснювалися: було опубліковано чимало невідомих його творів, передруковано багато віршів, статей, афоризмів, закладено основи класичного трактування великої кількості публіцистичних і художніх творів. Провівши незалежно один від одного значну дослідницько-пошукову та інтерпретаторську роботу, вчені, однак, оминали написання монографічних студій, що вимагало значно більшої інформації про поета і часу для реалізації таких намірів. У контексті багатої франкознавчої наукової літератури не губляться

"газетні" дослідження міжвоєнної генерації учених. Вони виділяються як науковістю (характеризувалися фаховими роз'ясненнями, висновками, важливою конкретикою, супроводжувалися примітками у текстах, вступними коментарями тощо), тобто містили основні ознаки наукової публікації, так і змістом – пропонували перше або нове трактування праць й пояснювали невідомий й маловідомий біографічний фактаж.

Здійснення у міжвоєнний час літературознавчих досліджень стало можливим завдяки проведеній великій роботі зі збирання й упорядкування архіву письменника. Крім М. Возняка, активну збирацьку роботу проводив В. Дорошенко і М. Мочульський. Про останнього пише дослідниця Наталя Ощипок, якій вдалося віднайти серед архівних матеріалів цінну інформацію про цей напрям праці західноукраїнських літературознавців міжвоєнного часу[120]. Зокрема дізнаємося, що редакція "Літературно-наукового вістника" до десятиліття від дня смерті поета прагнула укласти збірник статей, спогадів і листів сучасників І. Франка, що спонукало, зокрема М. Мочульського, збирати невідомі матеріали про цього письменника.

Підкреслимо, що проблематика франкознавчих розвідок мала свої домінанти. Вона була тісно пов'язана з аналізом культурної і суспільної атмосфери, в якій формувався І. Франко як письменник і громадський діяч. Патріотично-культурне піднесення міжвоєнного періоду посилило ці акценти у літературознавчих дослідженнях і методологічних підходах до І. Франка і його спадщини. Перш за все своїми публікаціями дослідники намагалися запобігти гострим звинуваченням І. Франка у зраді національних інтересів, а також в атеїзмі. Для них І. Франко був не лише Каменярем, тобто людиною, яка пожертвувала собою заради щастя народу, а перш за все талановитим письменником і публіцистом. Саме з цієї причини у міжвоєнний час публікувалися відомі і невідомі праці І. Франка. Кажучи словами Б. Лепкого, головною метою дослідників було "змалювати його справжній портрет, ... схопити ті незмінні риси його духової подоби, ... скласти синтез цього, що у Франкові було вічного і незалежного ..."[121].

У міжвоєнний час здебільшого були написані глибокі літературознавчі студії, порушувалися питання поетики і стилістики. Відчувався брак мовознавчих, етнографічних та інших статей. Не можемо сказати, що панувала повна випадковість у дослідженнях про І. Франка. Хоча й не було вироблено чіткого плану студіювання, праці М. Возняка, А. Крушельницького, Д. Козія, С. Смаль-Стоцького та інших засвідчили, що існували "улюблені" теми, до яких охоче зверталися вчені. Вивчаючи життя і діяльність І. Франка, львівські науковці зміцнювали основи українського літературознавства, збагачували його орієнтації і методи, зливаючи з паралельними інтелектуальними потоками, подрібнюючи. Цей процес призупинила війна, а згодом міцна авторитарна влада, однак не повністю.

І. Франко – жива людина: "правда" мемуаристики

Не тільки автори наукових праць зверталися до невідомих або ж маловідомих сторінок життя і творчості І. Франка. Сучасники І. Франка у спогадах також намагалися детально розказати про складні життєві випробування, яких зазнавав письменник, зокрема подавали таку інформацію про цю постать: яким був І. Франко у житті як людина, митець, громадський діяч, з ким він спілкувався, як оцінював ту чи іншу подію. Тобто домінував задум "реставрувати" його як живу особистість і тим самим спонукати читача до ще більшого зацікавлення цією постаттю, зрозуміння її життєвих кроків, трагедії, величі, а відтак сприяти формуванню, хоча й запізнілої, однак заслуженої всенародної пошани.

У 1926 році редакція газети "Новий Час" звернулася до читачів з проханням надсилати до неї спогади про І. Франка, які вона друкуватиме у своєму виданні. З цим же закликом до громадськості звернулися й інші редакції, зокрема і "Літературно-наукового вістника". У наступні роки на сторінках періодичних видань "Назустріч", "Новий Час", "Діло", "Неділя", "Літературно-науковий вістник", "Світ" та інших з'явилася значна кількість спогадів[122], які несли вагому інформацію для усіх, хто цікавився постаттю І. Франка.

Серед авторів спогадів були не тільки відомі галицькі діячі, а й звичайні люди – священики, вчителі, лікарі, які приятелювали з І. Франком. Галицька інтелігенція, здебільшого старше покоління, яке пам'ятало І. Франка, творило на відстані часу у десять і більше років свій образ письменника, доповнюючи, хай суб'єктивно і уривчасто, цікавими деталями його життя, на якому відобразилися зневіра, песимізм, протиріччя доби. Цінність їхніх дописів у тому, що хоча й писані вони були непрофесійно, живою народною мовою, розповідали, на перший погляд, про дрібні епізоди, які, однак, вагомо допомагали розв'язати дискусійні питання навколо особи І. Франка. Згадуючи про його важкий душевний стан, протиречиві думки, складне матеріальне становище, ставлення до нього його противників і товаришів, сучасники І. Франка фіксували інформацію, що дозволяла виразніше окреслювати життєві принципи і хитання свого великого земляка, драму особистого життя, його позачасову інтелектуальну винятковість, що водночас допомагало зруйнувати побутуючу думку про атеїзм письменника і ствердити його шанобливе ставлення до релігії і священиків, політичних переконань опонентів тощо. Як і дослідники та публіцисти, що писали про І. Франка, автори спогадів безпосередньо перебували у вирі подій, пропускали через своє життя епоху кінця XIX – поч. XX століття і, згадуючи про І. Франка, прагнули передати читачеві й своє поклоніння перед величчю І. Франка. Їхньою метою не було виправити образ письменника на героїчну постать, радше

розказати про нього як звичайну людину. Надмірна увага до побуту, особистого життя свідчила про відсутність у спогадах намірів щось приховати. Незвично, однак у спогадах завжди присутній діалог. Він давав змогу розкрити І. Франка в розмові, діях, відчути у репліках, запитаннях чи відповідях його настрій, турботи, матеріальні негаразди, показати повносилу включеність у проблеми національної культури тощо.

Величезна кількість спогадів, що з'явилася у міжвоєнний час, – яскравий приклад єдності українського суспільства, його спроможності мати спільне почуття вдячності великій людині, здатності сповістити іншим про те, що набуло загального значення. Естетичний і пропагандистський ефект від цих дописів набагато дужчий, ніж якби його сучасники продукували тексти, багаті на голослівні патріотичні ідеї. А читачі, зацікавлені перш за все у новому фактографічному матеріалі, безперечно знаходили у спогадах, як і в наукових розвідках і передруках чи вперше опублікованих рукописах І. Франка, потрібну інформацію. Чи не кожен спогад був свідченням активного і доволі трагічного життя письменника.

Ці спогади підтвердили, що лише у середині 1920-х років з'явився справжній інтерес до І. Франка. І метою цього інтересу було не прагнення ввести поета в якусь готову схему, яка, здавалося б, повинна була існувати у зв'язку з активним творенням його культу, а відпірність будь-якій спробі приєднати його до одного з контекстів – атеїстичного, ідеологічного чи контексту одинацтва тощо.

Більшість мемуарних публікацій 1920–30-х років типові: в суб'єктивній формі відображалися складні життєві ситуації, в яких опинявся І. Франко до і під час війни. Зважаючи на те, що спогади друкувалися у пресі, зазначимо, що вони були від самого початку розраховані на широке коло читачів. Автори свідомо, не шліфуючи, без вигадувань намагалися донести читачеві живою й цілісною духовну фактуру епохи кінця XIX – початку XX століття, яка трагічно зачіпала особисте й громадське життя І. Франка. Їхні автори незалежно один від одного, однак під значним впливом патріотичної міжвоєнної атмосфери, навертали молодь на шлях від індивідуального сприйняття до загальних почуттів, пов'язаних з переживанням спільних суспільно-історичних подій. Олесь Бабій у статті про життя І. Франка писав: "Коли перечитувати тепер спомини про Івана Франка, писані його шкільними товаришами чи молодшими від нього, то приходиться просто дивуватися, яку масу роботи робив тоді той молодий чоловік, тоді ще студент... Це повинна взяти на увагу українська молодь"[123].

Проникливість, відвертість, емоційність, інколи помірна полемічність, попри те, що спогади є суто особистим баченням діяльності цієї великої постаті і доби межі століть, – помітні риси цих публікацій. Слідкуючи у спогадах за оцінкою діяльності письменника, ми бачимо,

що підходи сучасників до праці І. Франка і його оточення змінилися. Вони стали тематично різноманітнішими, а відтак більш сміливими, об'єктивними, проте не викривальними для тієї частини суспільства, яка байдужо ставилася до драми великої людини під час її життя, що зашкодило б загальній зорієнтованості на мирне творення культу цієї особи у міжвоєнний період.

Іван Франко – Каменяр: погляди публіцистів

До 1926 року в галицькій публіцистиці тема місця та ролі діяльності і творчості І. Франка в українському суспільстві не домінувала. Вона виразно окреслилася під час відзначення громадськістю 10-ї річниці від дня смерті поета. Якщо у 1916 році з'являлися статті, у яких митці перш за все намагалися визначити роль І. Франка для його часу, вказати, що він доброго зробив для народу, коли жив[124], то після поразки визвольних змагань українського народу постало інше: що доброго може зробити Іван Франко для теперішнього і майбутнього поколінь. Для аргументацій широко використовувалися біографічні факти, бралося до уваги ідейне спрямування художніх творів. Найчастіше такі звернення до І. Франка робилися з метою патріотичного виховання молоді, підтвердження думки про твердість життєвих переконань народу, про невідрубність одного покоління від іншого, про його історієтворне існування у світі[125]. Іван Німчук висловлював побажання: "... щоби з них [життєписів І. Франка. – *Л. С.*] кожний з нас вчився на прикладі Франка, як треба нам жити і працювати, щоби з того вийшла якнайбільша користь для рідної справи, для цілого народу"[126]. Він прирівнював роль, яку відіграв цей письменник в українській культурі, до ролі будівничого. Як і будівничому, І. Франкові під час життя і після смерті необхідні помічники, які б підтримували і ширили його ідеї. І. Німчук показував сучасникам актуальність суспільно-політичних переконань І. Франка, говорив про переваги, які вони здобудуть, коли звертатимуться до творів цього письменника. В. Дорошенко відзначив, що творення культу письменника не є ніяким забобоном і не ідолопоклонінням. На його думку, "це вияв культурної зрілости нації, ознака її історичности"[127]. Далі В. Дорошенко писав, що такі постаті, як І. Франко, є для потомства дороговказом, не дають молодшому поколінню зневіритися у боротьбі. Він вважав І. Франка найбільшим сином Галицької України, найбільшим будівничим-каменярем, будителем і просвітителем. Лука Луців – "фільософом праці", Каменярем, "основником дійсного партійного, політичного життя в Галичині"[128], Б. Лепкий – генієм і робітником[129]. Як бачимо, вибираючи для підтвердження своїх думок сучасний або іночасний (з поеми "Мойсей") художній матеріал зі спадщини Івана Франка, публіцисти не переводили його у ряд

алегоричного, умовного, відстороненого від національного змісту і чисто української проблематики. Такі синтетичні характеристики були важливими ключами до розуміння життєвої позиції І. Франка, наближали громадськість до його творчості.

У публіцистиці думка про символістичність творених І. Франком образів і що ці образи – символи самого І. Франка – була розвинена краще, ніж у наукових розвідках. За допомогою цих образів широко пропагувався культ Івана Франка, оскільки автори одностайно вважали, що світогляд письменника – це основа того, що з'явилося у галицькому суспільному житті після його смерті – воля до боротьби, прагнення до єдності. Твердження "Франко став провідником і керманичем душ сучасного йому і дальших поколінь"[130] свідчило про вихід творчості письменника поза межі його часу і місця, підкреслювало її контакт не лише із старшим і молодшим, а й з наступним поколінням. Відбувалося своєрідне повернення, проектування Франкового духовного світу на ситуацію у краю, тобто його твори починали працювати на ствердження саме індивідуального в національному, на відчуття нічиєю волею і жодною владою не обмеженої присутності свого "я" під Польщею.

У контексті широкого визначення ролі творчості І. Франка для майбутнього народу у західноукраїнській пресі з'являлися поодинокі публікації, метою яких було перешкодити націєзорієнтованому формуванню культу письменника. Зокрема Українська християнська організація і її друкований орган "Нова Зоря" у 1926–1927 роках виступили проти святкування річниць І. Франка, оскільки його атеїзм ніяк не можна узгодити з українським патріотизмом і християнським світоглядом, а лише з більшовизмом[131]. Газета "Новий Час" вела полеміку з цього приводу. У редакційній статті "Нового Часу" під назвою "Проти культу Франка" ішлося: "Культ Франка ввійшов так глибоко в її [нації. – *Л. С.*] маси, в її кров, що ніхто і ніщо не зможе його викорінити – а тим менше "Нова Зоря"[132]. М. Рудницький, автор газети "Діло", також виступив проти перекручень світогляду письменника, зокрема писав про небезпечність розщеплення його переконань на соціалістичні, націоналістичні, радикалістські, комуністичні, атеїстичні тощо. Він зазначив, що Іван Франко мав цілісний світогляд і не треба перетворювати живу людину на символ і прапор окремих ідей[133].

Автори публіцистичних статей акцентували увагу перш за все на суспільно-громадській діяльності поета, виразно політичному характері його творчості, показували борцем, людиною широкого творчого діапазону, активної, гострої думки, яка вміла тонко вловлювати різні коливання суспільних настроїв і глибокофілософським словом скерувати народ до обстоювання своїх прав. Розкриваючи думи і мрії І. Франка, І. Німчук, П. Лисяк, В. Дорошенко, Л. Луців, О. Бабій

та інші показували його незламним у своїх переконаннях, патріотом, захисником ідей свободи, соціальної справедливості. Життя Івана Франка поставало перед читачами як приклад невсипущої праці для блага народу. Звернувшись до його творчості, акцентуючи увагу на її революційному спрямуванні, вони відповідними цитатами підкріплювали своє бачення життєвої позиції письменника. "Для нього не існували перешкоди. Для його не було неможливого. Його голос скріплював сильних і гнав до чину слабих", – писала луцька газета "Громада"[134]. Провідною і характерною для публіцистичних статей була думка про те, що І. Франко вів український народ до державної незалежності[135].

У публіцистиці і наукових розвідках ім'я І. Франка не згадувалося поряд з визначними представниками світового письменства, завжди прив'язувалося до українського суспільно-громадського руху й культури і їхніх визначних діячів, зокрема до Т. Шевченка, М. Драгоманова. Такий асоціативний ряд виникав тоді, коли аналізувалися його твори і художня образність ставала основою у визначенні місця і ролі цього діяча для українського народу, однак, на жаль, не для світової спільноти.

Важливий момент у міжвоєнній рецепції І. Франка – здатність ставитися до нього критично, подекуди полемічно, що свідчить про зміни у сприйнятті цієї постаті, які виникли під впливом націоналістичної, католицької, а згодом і радянської ідеологій. Під сумнів, повторимося, ставилася релігійність І. Франка. Публіцисти і письменники, що були прихильниками католицької ідеології, ініціювали пересунення акцентів у сприйнятті І. Франка, а прорадянські культурні діячі і науковці глибше їх вкорінювали. Останні міцно пов'язували творчість митця до проблем сільського і робітничого середовища, називали його, наприклад, "співцем українського робучого люду", "оборонцем всіх пригнічених", "піоніром новітньої боєвої культури українських працюючих мас" тощо[136].

Ще одну важливу особливість рецепції цієї постаті у міжвоєнний час розкривали публікації ідеологів українського націоналізму, серед яких своєю протиречивістю виділялися статті Д. Донцова, Є. Маланюка, Ю. Липи, котрі не завжди враховували усі особливості суспільно-громадського і поетичного світогляду письменника, тобто його раціональне і позараціональне сприйняття. Їхній раціоналізм здебільшого применшував значення І. Франка у розвитку української культури. Д. Донцов у 1938 році про політичне і соціально-економічне становище українського народу XIX століття писав як про "глибокий упадок". На цьому фоні виділялася позитивна оцінка діяльності І. Франка, яка була досить рідкісною у системі його поглядів на українських діячів цієї доби: "... цей останній [Франко. – *Л. С.*], занадто тверезий і занадто немилосердно батожений долею, згодом геніяльним

відчуттям збагнув безглуздя і фальш тих оман"[137]. Для Д. Донцова, Є. Маланюка творчість І. Франка, на відміну від Т. Шевченка, Лесі Українки, – з одного боку приклад духовної слабкості XIX століття, взірець невольової життєвої позиції, з другого – самовідданої праці. Діяльність і творчість І. Франка для Д. Донцова, Ю. Липи та інших письменників не стала окремим об'єктом дослідження, а ілюстрацією, явищем, до якого вони поверталися з метою підкріплення певних своїх думок поета; наділяли поета постійними рисами, щоб схематизувати національний культурний розвиток, який, на думку Д. Донцова, "не активна боротьба, але пасивне чекання й виглядання"[138]. Пишучи у статті "Кріза нашої літератури" про сентиментальність і провінційність українського письменства, до якого належав І. Франко, Д. Донцов відзначав у попередній і модерній літературах брак героїчних творів, у приклад ставив творчість Т. Шевченка, Лесі Українки, у віршах яких звучали ідеї бунтарства, сили волі, динамізму. Цей літературознавець ніколи не досліджував якийсь один або кілька творів І. Франка, а в загальних, основних рисах брав до уваги відому інформацію про спрямування діяльності і творчості цього діяча.

Не можемо сказати, що Дмитро Донцов цілком ігнорував тими біографічними фактами, що робили І. Франка винятково складним і багатогранним письменником, великим трударем і самопожертвувачем. Звернувшись у 1926 році до творчості І. Франка, Д. Донцов зробив такий висновок про національну літературу: "Своєю ідеєю жертвувало наше письменство свому милосердю, – не навпаки... Що ж дивного, що ся література ще за життя почала вмирати? Що дивного, коли її "філянтропія" з'їла її прометеїзм"[139]. Тобто Д. Донцов, не оминаючи нової інформації, яку відкривали вчені про життя І. Франка, використовував те, що ідеологічно підходило, тим самим роблячи образ І. Франка абсолютно статичним, що, на щастя, не поширилося на дослідницьке, публіцистичне чи мемуарне бачення місця І. Франка в українському суспільстві 1920–30-х рр.

Більш чіткою, об'єктивною була оцінка І. Франка, яку дав йому Юрій Липа: "А однак у Галицькій Землі є й інші постаті письменників. Один із них [І. Франко. – *Л. С.*] виріс високо понад усіма і погляд його – над українською сучасністю. Це – великий талант, нищений інтригами, ...нищений українським комплексом нижчости і власним горінням до висловлення. Це – великий талант, що жив у "наймах у сусідів... нераз бойкотований своїми і чужими, нераз оглушений ударами і підступами "лицарів найменьшого зусилля", і все ж – невтомимий. ...З закрівавленими від безсоння очима, з "мозолями на душі", від важкого особистого життя,з хрипким від пригадувань голосом служив він тим творчим силам своєї раси"[140]. А далі Ю. Липа синхронно до настроїв сучасності вважав: "Серце кожного Українця заб'ється сильніше при вимовлянню його імені, того, чия творчість духова і життя було

символом відпорности української раси і відповідальности за її духову культуру"[141]. Як бачимо, його трактування ролі і місця І. Франка в культурному розвитку українського народу виразно протилежне Донцовському, даному на початку 1920-х років. Адже у ці роки до цього письменника здебільшого зверталися не задля того, щоб переконати сучасників у потребі подальшої боротьби, а покритикувати їх за бездіяльність[142], що й відобразила публіцистика Д. Донцова. У книгах "Бій за українську літературу" і "Призначення України", які вийшли у 1930-ті роки, Ю. Липа вже сміливо ставить в один ряд з Т. Шевченком, П. Кулішем, С. Руданським й І. Франка за "співзвучність" із народом, громадськість[143].

На нашу думку, саме під впливом всенародного визнання у 1930-ті роки вагомої ролі І. Франка у духовному поступі українства відбулася переоцінка Д. Донцовим та іншими митцями постаті письменника. І хоча нові ідеологічні акценти знову спрощували життя І. Франка (наприклад, автори зверталися до одних і тих же періодів його життя, що робило аргументації однотипними, бо йшлося про заздалегідь надуману візію минулого і майбутнього), Д. Донцов і Ю. Липа намагалися виразніше підкреслити силу його духу, важливість позараціонального світу у виборі активної громадської позиції.

У 1930-х роках подібність настанов та інтерпретацій, котрі стосувалися постаті Івана Франка, у статтях Д. Донцова, книгах Ю. Липи, дописах інших публіцистів, розвідках науковців виразна. Так, наприклад, вчені найчастіше зверталися до революційної і біблійно-історичної за тематикою поезії і прози І. Франка. Автори публіцистичних праць також апелювали до тих біографічних фактів і творів письменника, через які найкраще можна було показати особливість його суспільно-політичних поглядів.

Зауважимо, що, починаючи від середини 1930-х років, коли до І. Франка поступово починає спадати інтерес, письменники-націоналісти з новою силою у І. Франкові поціновують його служіння народові, вивищення інтересів нації над особистими, готовність до боротьби. Їхня візія І. Франка кристалізується навколо понять героїзму, лицарства, революційного чи біблійного пророцтва, полум'яної віри, рішучості, викриття консерватизму і зради.

Відомий західноукраїнський критик Михайло Рудницький осуджував ставлення так званих письменників-ідеологів до особи І. Франка, зокрема критикував існуюче у статтях Д. Донцова, Ю. Липи, Є. Маланюка применшення ролі цього діяча у розвитку українського народу. Вітаючи їхній намір оновити новими ідеями модерну українську літературу, він шкодував, що у свій час ці митці не змогли побачити у І. Франка і взяти для себе багато корисних і цікавих його ідей: "Франко мав не менше енергії, ніж мають її ті, які зробили з неї шумну пропаганду; його становище до літератури було не менш

активне, чи – як по модному (і туманно) люблять нині говорити – "волюнтаристично-активістичне". ... Франко був усе життя безкомпромісовим речником літератури, що має приносити ідеї, боротись за них та їх поширювати, але розумів це її завдання набагато ширше та краще, ніж наші сучасні боєві поети та критики"[144].

Починаючи від 1935 р. М. Рудницький критикував практику святкування річниць від дня смерті І. Франка. Він зазначав, що народний вияв поваги до цього митця, на жаль, спостерігається кожного року лише наприкінці травня. Схваливши це, відзначив: "Гарний се звичай бодай раз у рік пригадати собі письменника, заглянути до його книжок хоч би на один день"[145]. Тобто впродовж останніх днів травня, інколи ще у червні в пресі, на його думку, здебільшого з громадського обов'язку друкувалися статті про І. Франка, які перетворилися на збиті і патріотичні фрази і які уважав "лінією найменшого опору", виявом формальності у пошануванні великого письменника. У статтях віднаходив численні однотипні характеристики цього діяча, як-от: Каменяр, І. Франко "незрозумілий і покривджений за життя" тощо. З прикрістю писав про відсутність з часу смерті І. Франка нових перевидань його творів, інтересу молоді і старшого покоління до його художнього спадку. "... вони [продавці книгарень. – *Л. С.*] можуть сказати вам, що Франкові твори зазнають долі неодного архитвору та неодної макулятури"[146], – писав М. Рудницький. Він також відзначив відсутність монографічних студій, а окремі статті, що з'явилися, "такі бідолашні, що наводять сльозу спочування". М. Рудницький також осудив наукові дослідження про І. Франка. На його думку, спадщина цього митця складається з різних за вартістю творів, про що літературознавці не говорять, прагнуть лише кількісно збільшити його спадщину, стоять "на тому, що все, що написав визначний письменник, – цінне і цікаве". А це, писав М. Рудницький у статті "Дивні форми пошани для Франка", призводить лише до хаосу в розумінні його світогляду. Доводячи недоцільність збирання дріб'язкових матеріалів про І. Франка та на їхній основі побудови концепції його діяльності і творчості, М. Рудницький вперше у франкознавстві поставив проблему псевдоджерельної бази наукових досліджень, тавтології у публіцистиці про І. Франка і формального підходу до пошанування його пам'яті. Єдиним позитивним результатом всенародних святкувань вважав уведення у шкільну програму нових творів цього письменника.

Року 1937-го М. Рудницький знову писав про негативні явища, пов'язані із формуванням культу українських письменників. Особливої критики зазнали газетні публікації тих авторів, які притримувалися думки, "що треба громадянству постійно пригадувати працю та заслуги великого письменника..."[147]. Виходячи з того, що відомому митцю не потрібно такої реклами, М. Рудницький проаналізував відзначення

роковин знаних письменників у Європі, де не було витворено звичаю присвячувати з року в рік їм спеціальні статті. Водночас зауважив наступне: зважаючи на особливість національного розвитку українців, творення культу необхідне, однак традиційні форми урочистих святкувань (концерти, академії, виставки, статті) та трафаретні фрази сильно "збаналізували пошану для письменника, перемінили її на якийсь механічний обряд"[148]. У підсумку зазначив, що спосіб уваги до І. Франка від часу його смерті, а також до інших визначних митців не змінився у міжвоєнний період. Розуміючи, що його думки можуть спричинити дискусію, М. Рудницький ще більше загострював ситуацію, пишучи, що такий підхід "це знак не дуже високого рівня нашої культури"[149], одна з форм випадання з європейського контексту, яка тримає громадськість у постійному стані розслаблення.

Можливо, саме з цієї причини після 1933 року заклики вшанування пам'яті І. Франка не набули значного резонансу серед населення. Майже не змінили ситуації літературознавчі і публіцистичні студії, які, кажучи сьогодні про їхнє значення, не давали змоги забути роль і місце цієї постаті у духовному розвої українського народу. На нашу думку, тогочасні статті, незважаючи на свою суху фактажну конкретику, прискіпливий аналіз поетики або ж повторювану символіку, у міжвоєнний час, крім років святкування 10-ліття від дня смерті І. Франка і встановлення пам'ятника на його могилі, виконували в умовах польської дійсності свою революційну дію – активізували різні верстви українського населення, і перш за все інтелігенцію, до активої громадсько-культурної діяльності.

Доля І. Франка ставала приводом для розмов про долю українського народу загалом. У 1926 році громадськість Галичини вперше у повоєнний час широко заговорила про нього як про одного з найбільших серед українських письменників і діячів усього часу, однак не винесла на світову висоту, не відвойовувала йому місця поряд із Гомером, В. Шекспіром, А. Данте, В.-Й. Гете та іншими. Цього не сталося тому, що його громадська діяльність і художня творчість не переросли у свій час і в наступні роки у повну взаємодію народу і генія. Крім того, Україна не була самостійною державою, а саме: частина її території належала Російській імперії, а від 1922 року входила до складу СРСР; Галичина перебувала у складі Польщі. Усе це теж вплинуло на характер осмислення постаті І. Франка. Західноукраїнським вченим, публіцистам, мемуаристам, письменникам вдалося відлучити І. Франка від ярлика зрадника. Не відмежовуючи його від образу Каменяра, вони відкривали сучасникам справжнього І. Франка, об'єктивно оцінювали його внесок у національну культуру. Аж надто багато існувало фактів, які підтверджували думку, що письменник керувався позитивними намірами, співпрацюючи з поляками, і його творчість не є прикладом безвольовості національного письменства.

Увага до І. Франка у міжвоєнний період тривала майже на одному рівні впродовж двох десятиліть; була зумовлена і зовнішніми обставинами, і особистими прагненнями якомога повніше проінформувати загал про цю людину. Показавши органічний і тісний зв'язок між І. Франком і національним життям, українські діячі й митці виробили чітку концепцію служіння І. Франка народові, яка не допускала інших трактувань його життя і творчості. Постійне поширення імені письменника серед народу, творення його культу трактувалися як доказ невичерпної життєздатності і високої духовно-творчої сили народу. Особлива роль відводилася молоді, яка не була близько ознайомлена з діяльністю та творчістю Івана Франка і якій, щоб краще знати, розуміти його, треба було проникнутися думками цього діяча.

ПРИМІТКИ

1. Денисюк І. Франкознавство: Здобутки, втрати, перспективи // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали міжнар. наук. конф. (Львів, 25–27 вересня 1996 р.) / Редкол.: Л. Бондар, М. Гнатюк, І. Денисюк та інші; Львівський державний університет ім. І. Франка; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів: Світ, 1998. – С. 14.
2. Там само. – С. 18.
3. Український народе! // Новий Час. – 1926. – Ч. 30. – С. 14.
4. Памятник Іванови Франкови // Канадійський Ранок. – 1921. – Ч. 36. – С. 1. Цитуємо за одним виданням.
5. [Присилайте жертви на будову памятника ...] // Громадський Вістник. – 1922. – Ч. 40. – С. 3.
6. Фонд Івана Франка // Громадський Вістник – 1922. – Ч. 121. – С. 8.
7. [Свято в память шестих роковин смерти Ів. Франка] // Громадський Вістник. – 1922. – Ч. 77. – С. 5.
8. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 11 сч. – Оп. 29 сч. – Спр. 3841. – Арк. 3.
9. З нашого життя // Неділя. – 1931. – Ч. 26. – С. 10.
10. Дорошенко В. Культ Франка // Діло. – 1926. – Ч. 96. – С. 8.
11. Роковини смерти Франка // Діло. – 1926. – Ч. 89. – С. 1.
12. ДАЛО. – Ф. –271. – Оп. 1. – Спр. 804. – Арк. 2.
13. Комунікат Головного Комітету для вшанування 10-ліття смерти Івана Франка // Новий Час. – 1926. – Ч. 29. – С. 9.
14. Там само.
15. Український народе! – С. 14; До всіх // Громада. – 1926. – Ч. 21. – С. 2; Відозви й комунікати // Діло. – 1926. – Ч. 110. – С. 3.
16. Український народе! – С. 14.
17. О. Б. Дай працювать, працювать, працювати ... // Новий Час. – 1926. – Ч. 39. – С. 5.
18. ДАЛО. – Ф. 271. – Оп. 1. – Спр. 804. – Арк. 8–8 зв.
19. Там само. – Арк. 25–27.
20. [На збірку для будови памятника Франка] // Діло. – 1926. – Ч. 118. – С. 4.
21. Комунікат Комітету для вшанування 10-ліття смерти І. Франка // Діло. – 1926. – Ч. 127. – С. 4.
22. До всіх. – С. 2; [Комітет для вшанування 10-ліття смерти І. Франка] // Діло. – 1926. – Ч. 102. – С. 3.

23. [Святочна картка-наліпка на вікна] // Новий Час. – 1926. – Ч. 36. – С. 1.
24. За памятник Франка у Львові // Діло. – 1926. – Ч. 214. – С. 3.
25. [Комітет для вшанування памяти 10-літніх роковин смерти Івана Франка] // Діло. – 1926. – Ч. 230. – С. 4. Комунікат Комітету для вшанування памяти 10-літньої річниці смерти Івана Франка // Новий Час. – 1926. – Ч. 81. – С. 8.
26. Сімович В. Іван Франко: Його життя і діяльність // Сімович В. Праці у 2 т. – Чернівці: Книга XXI, 2005. – Т. 2: Літературознавство. Культура / Упоряд. Л. Ткач, О. Івасюк та інші. – С. 190.
27. Десяті роковини смерти Івана Франка // Новий Час. – 1926. – Ч. 30. – С. 2.
28. Німчук І. Обовязок перед памятю Франка // Діло. – 1926. – Ч. 95. – С. 2.
29. Рудницький М. Франко і наша суспільність // Світ. – 1926. – Ч. 11/12. – С. 2.
30. Там само.
31. Там само.
32. Голубець М. Недоля нагробника Іванові Франкові // Новий Час. – 1928. – Ч. 39. – С. 2.
33. Крути та не перекручуй ...: Сліпий вистріл з приводу конкурсу на нагробник Франкові // Діло. – 1928. – Ч. 70. – С. 2.
34. Голубець М. Нагробник Іванові Франкові // Діло. – 1932. – Ч. 103. – С. 3–4.
35. Там само. – С. 3.
36. Там само. – С. 4.
37. Там само.
38. Там само.
39. Довг вдячности: Стан будови нагробника Івана Франка // Діло. – 1932. – Ч. 112. – С. 2–3.
40. На будову нагробника Іванові Франкові: Поклик Комітету // Діло. – 1932. – Ч. 124. – С. 1.
41. Чи Франко був безбожником? // Діло. – 1932. – Ч. 129. – С. 1.
42. Будуємо нагробник Франкові //Неділя. – 1932. – Ч. 20. – С. 5.
43. Чи Франко заслужив на нагробник? // Діло. – 1932. – Ч. 136. – С. 1.
44. Там само.
45. Стефанович О. В обороні памяти Франка // Діло. – 1932. – Ч. 137. – С. 1.
46. Дмоховський Р. За нагробник Франкові // Діло. – 1932. – Ч. 169. – С. 2.
47. Перед відкриттям нагробника Івана Франка // Діло. – 1932. – Ч. 211. – С. 1.
48. Будуємо нагробник Франкові. – С. 5.
49. Там само.
50. [Львівська хроніка – наліпки Франка] // Неділя. – 1932. – Ч. 31. – С. 7.
51. [Свято відкриття нагробника І. Франка відложене] // Діло. – 1932. – Ч. 220. – С. 1.
52. Д-ко Ф. На могилі Ів. Франка // Діло. – 1932. – Ч. 238. – С. 4.
53. [Замісць вінка на могилу І. Франка] // Діло. – 1933. – Ч. 136. – С. 4.
54. [На будову нагробника І. Франкові] // Діло. – 1933. – Ч. 105. – С. 5; [На докінчення нагробника Ів. Франкові] // Діло. – 1933. – Ч. 111. – С. 5; [На докінчення будови нагробниа І. Франкові] // Діло. – 1933. – Ч. 126. – С. 5; [На докінчення будови нагробника І. Франкові] // Діло. – 1933. – Ч. 131. – С. 4; [Замісць вінка] // Діло. – 1933. – Ч. 133. – С. 5; [На будову нагробника Ів. Франка] // Діло. – 1933. – Ч. 135. – С. 5.
55. П. К. Роковини Івана Франка у Празі // Діло. – 1933. – Ч. 133. – С. 2.
56. [Привіт на свято Франка] // Діло. – 1933. – Ч. 135. – С. 5.
57. [Замісць вінка на могилу І. Франка] // Діло. – 1933. – Ч. 136. – С. 4; [На будову нагробника Івана Франка] // Діло. – 1933. – Ч. 138. – С. 5; [Замісць вінка на могилу Івана Франка] // Діло. – 1933. – Ч. 139. – С. 4; Після Франкового свята: "Т-во прихильників українського мистецтва" на нагробник Івана Франка // Діло. – 1933. – Ч. 140. – С. 2. Цю інформацію "Діло" друкувало упродовж червня 1933 р.

58. Свято відкриття нагробника І. Франкові: Комунікат Комітету // Діло. – 1933. – Ч. 107. – С. 1.
59. Свято відкриття нагробника І. Франкові: Комунікат Комітету // Діло. – 1933. – Ч. 115. – С. 1-2.
60. Коломийщина, позір! // Діло. – 1933. – Ч. 128. – С. 4–5.
61. Свято відкриття нагробника І. Франкові: Комунікат Комітету. – С. 1.
62. [Святочна академія з нагоди відкриття нагробника І. Франка] // Діло. – 1933. – Ч. 119. – С. 4.
63. Там само.
64. [Білети на святочний симфонічний концерт] // Діло. – 1933. – Ч. 128. – С. 4.
65. ДАЛО. – Ф. 110. – Оп. 4. – Спр. 439. – Арк. 1.
66. Свято відкриття нагробника І. Франкові: Комунікат Комітету. – С. 1.
67. Відкриття нагробника Івана Франка: Програма свята // Діло. – 1933. – Ч. 126. – С. 1–2.
68. Франкові свята // Діло. – 1933. – Ч. 127. – С. 1.
69. Закінчення Франкового свята у Львові // Діло. – 1933. – Ч. 135. – С. 4.
70. Фальсифікатори Франківських відзнак // Діло. – 1933. – Ч. 131. – С. 5.
71. Позір Впорядчики свята відкриття нагробника Ів.Франка // Діло. – 1933. – Ч. 132. – С. 5.
72. Перед Франковим святом // Діло. – 1933. – Ч. 135. – С. 3; ДАЛО. – Ф. 110. – Оп. 4. – Спр. 439. – Арк. 16–51.
73. Свято відслонення памятника І. Франкові // Діло. – 1933. – Ч. 137. – С. 1–2.
74. Свято відкриття нагробника Івана Франка: Промова Василя Мудрого, виголошена на Личаківському цвинтарі 28 травня 1933 р. при відкритті нагробника // Діло. – 1933. – Ч. 136. – С. 1.
75. Свято відслонення памятника І. Франкові. – С. 1.
76. Відкриття нагробника Івана Франка: Програма свята // Діло. – 1933. – Ч. 126. – С. 1; Свято відслонення памятника І. Франкові // Діло. – 1933. – Ч. 138. – С І; Свято відслонення памятника І. Франкові // Діло. – 1933. – Ч. 139. – С. 1–2; [Вінки і панахида на могилі Ів.Франка] // Діло. – 1933. – Ч. 139. – С. 4; Українська шкільна молодь Львова І. Франкові: Всі українські приватні й державні школи Львова зложили вінці на могилі Ів. Франка // Діло. – 1933. – Ч. 149. – С. 2.
77. Жидівське громадянство і свято Івана Франка // Діло. – 1933. – Ч. 136. – С. 2.
78. Квіти і каміння // Діло. – 1933. – Ч. 138. – С. 1; Жалюгідні події в часі відкриття нагробника Ів. Франка: Комунікат Комітету будови нагробника // Діло. – 1933. – Ч. 139. – С. 1; І. Б. Як воно було?: Ще про події на цвинтарі в часі відслонення памятника І. Франкові // Діло. – 1933. – Ч. 140. – С. 3–4; ДАЛО. – Ф. 110. – Оп. 4. – Спр. 439. – Арк. 26.
79. Памятки по І. Франкові // Новий Час. – 1926. – Ч. 22. – С. 4–5.
80. В справі збереження памяток після Івана Франка // Новий Час. – 1926. – Ч. 29. – С. 3.
81. ДАЛО. – Ф. 271. – Оп. 1. – Спр. 804. – Арк. 3.
82. ДАЛО. – Ф. 271. – Оп. – Спр. 804. – Арк. 28; М. К. Вороний нас покидає // Новий Час. – 1926. – Ч. 28. – С. 3.
83. Українське робітництво Франкові // Світ. – 1926. – Ч. 13/14. – С. 8.
84. Франкова виставка в Національному музеєві // Новий Час. – 1926. – Ч. 44. – С. 9; Франкова виставка в Національному музею // Діло. – 1926. – Ч. 138. – С. 3.
85. ДАЛО . – Ф. 271 . – Оп. 1 . – Спр. 804 . – Арк. 21; [Святочна Академія] // Діло. – 1926. – Ч. 118. – С. 4; Академія в честь І. Франка // Діло. – 1926. – Ч. 122. – С. 3; Ясенчук. Франкові свята: Святочна Академія; Свято Івана Франка у Відні // Діло. – 1926. – Ч. 126. – С. 2 –3; Свято Франка: Сокіл – Іванові Франкові // Діло. – 1926. – Ч. 129. – С. 4; Свято Франка // Діло. – 1926. – Ч. 131. – С. 3; Робітництво в Дрогобичі // Діло. – 1926. – Ч. 134. – С. 3; Академія з нагоди десятиліття смерти

Івана Франка // Новий Час. – 1926. – Ч. 41. – С. 8. У замітці "Нового Часу" подано наступну назву доповіді К. Студинського – "Політичний процес Івана Франка, Михайла Павлика і товаришів в 1877 р.".
86. Саля Муз. Тов. ім. Лисенка // Діло. – 1926. – Ч. 127. – С. 4; „Лис Микита" на сцені // Новий Час. – 1926. – Ч. 41. – С. 8; "Лис Микита" // Діло. – 1926. – Ч. 121. – С. 3.
87. Концерт в честь Івана Франка Товариства "Робітича Громада" у Львові // Новий Час. – 1926. – Ч. 47. – С. 11.
88. Заборона відбути свято І. Франка у Винниках // Новий Час. – 1926. – Ч. 51. – С. 6; Свято Франка в Сокалі // Новий Час. – 1926. – Ч. 52. – С. 4 –5; Франкові роковини // Новий Час. – 1926. – Ч. 54. – С. 4; І. Г. Свято Івана Франка на Гуцульщині // Новий Час. – 1926. – Ч. 59. – С. 9; Франківське свято: Коломия // Новий Час. – 1926. – Ч. 41. – С. 9; Свята Франка. Тернопіль // Діло. – 1926. – Ч. 147. – С. 3; [Святочний вечір в X річницю смерти Івана Франка] // Діло. – 1926. – Ч. 112. – С. 4; [Реклама] // Діло. – 1926. – Ч. 125. – С. 4.
89. І. Н. Зразковий популярний концерт: Повітова філія „Просвіти" у Львові – Іванові Франкові // Діло. – 1927. – Ч. 152. – С. 4.
90. [Концерт для вшанування памяти І. Франка] // Діло. – 1928. – Ч. 115. – С. 5; [Святочний концерт для вшанування памяти Ів. Франка] // Діло. – 1928. – Ч. 117. – С. 4; [У концерті в роковини смерти Івана Франка] // Діло. – 1928. – Ч. 119. – С. 3; [Програма концерту у роковини смерти Івана Франка] // Діло. – 1928. – Ч. 120. – С. 1; [Святочний концерт у роковини смерти Франка] // Діло. – 1928. – Ч. 120. – С. 3.
91. М. Н. В роковини смерти Франка: Концерт „Т-ва Письменників і Журналістів ім. І. Франка" // Діло. – 1928. – Ч. 124. – С. 2.
92. Галактіон Чіпка. Концертові враження // Діло. – 1928. – Ч. 126. – С. 2–3.
93. [Успішний вечір] // Діло. – 1928. – Ч. 126. – С. 3.
94. [Франкова виставка] // Діло. – 1933. – Ч. 132. – С. 5; [Вистава творів І. Франка] // Діло. – 1933. – Ч. 136. – С. 4.
95. [Франкову виставу] // Діло. – 1933. – Ч. 138. – С. 5.
96. [Франкову виставу] // Діло. – 1933. – Ч. 146. – С. 5.
97. [Заупокійне Богослуження] // Діло. – 1933. – Ч. 133. – С. 1.
98. Поклін Поетові: Промова Богдана Лепкого на концерті у честь Франка 27, 28 V. 1933 р. у Львові // Діло. – 1933. – Ч. 137. – С. 1.
99. Там само.
100. Свято відслонення памятника І. Франкові. – С. 2.
101. Шухевич Т. Святочна академія в честь Івана Франка // Діло. – 1933. – Ч. 138. – С. 1–2.
102. Рудницький А. Наша нова музика: У звязку з концертами у честь Івана Франка 27 і 28-го ц. м. // Діло. – 1933. – Ч. 128. – С. 2.
103. [Дописи] // Діло. – 1934. – Ч. 181. – С. 7–8.
104. Там само.
105. Возняк М. На порозі студій над Франком // Діло. – 1925. – Ч. 118. – С. 2–3.
106. Возняк М. Не спитавши броду: (Незакінчена повість Франка) // Діло. – 1929. – Ч. 99. – С. 4–5.
107. Возняк М. Франкові "Три князі на один престіл" // Діло. – 1929. – Ч. 182. – С. 2–3.
108. Возняк М. Недрукована стаття І. Франка // Назустріч. – 1936. – Ч. 11. – С. 2. У цьому ж числі М. Возняк опублікував невідому статтю І. Франка. Див.: Франко І. Формальний і реальний націоналізм // Назустріч. – 1936. – Ч. 11. – С. 2–4.
109. Возняк М. Із страху перед життєвою незабезпеченістю: Коли розходились Іван Франко і Ольга Білинська // Назустріч. – 1937. – Ч. 10. – С. 2.

110. Возняк М. Франків розрив з польською пресою // Світ. – 1926. – Ч. 11/12. – С. 4–9; Возняк М. Франкова стаття з 1905 року в польсько-українській справі // Діло. – 1928. – Ч. 254–256.

111. Франко про партії серед галицьких українців перед 50-ма роками // Діло. – 1935. – Ч. 120–122, 124, 127–128, 131. Під цією назвою М. Возняк опублікував рукописну статтю І. Франка "Partje rusinske w Galicji", яку переклав українською мовою для газети "Діло" під назвою "Українські партії в Галичині".

112. Возняк М. До початків співробітництва Івана Франка в Зорі: (Шість листів Івана Франка до Омеляна Партицького) // Культура. – 1924. – Ч. 2. – С. 105–118; Возняк М. До генези й розуміння Франкової поеми "Похорон" // Діло. – 1934. – Ч. 138, 140–143, 146–147.

113. Возняк М. Франків розрив з польською пресою. – С. 5.

114. З недрукованої Франкової лірики 80-х рр. XIX ст.: Рибачка; Апострофа; Перспектіва; В річницю; Моїй дружині / Подав М. В.[озняк] // Світ. – 1926. – Ч. 11/12. – С. 3–4; З недрукованих віршів Івана Франка: (З памятника пані Ольги Макаревич, дружини пароха в Ясені, повіт Калуш) "У безсонну ніченьку..." // Світ. – 1926. – Ч. 17/18. – С. 9; Франко І. "Проти рожна перти ...": [Уривок] // Новий Час. – 1926. – Ч. 1. – С. 15; Франко І. Прольог до Мойсея // Новий Час. – 1926. – Ч. 36. – С. 1; Франко І. Свиня // Новий Час. – 1926. – Ч. 36. – С. 3–4; Франко І. Важке ярмо твоє, мій рідний краю ... // Новий Час. – 1926. – Ч. 39. – С. 6; Франко І. Великі Роковини; З поклонів: Важке ярмо твоє; Якби ... // Діло. – 1926. – Ч. 116. – С. 1, 2; Франко І. В здоровому тілі здорова душа; Бережи маєток про чорну годину; Немає друга понад мудрість // Діло. – 1926. – Ч. 116. – С. 4, 5, Франко І. Легенда про Пилата // Діло – 1927. – Ч. 90. – С. 2; Франко І. З "Мойсея" // Назустріч. – 1938. – Ч. 1/2. – С. 8.

115. Возняк М. Пієтизм Петлюри до Франка // Діло. – 1936. – Ч. 114. – С. 3–4; В.[озняк] М. Франкова популяризація соціялістичної програми з 1881 р. // Культура. – 1924. – Ч. 2. – С. 92–104; Возняк М. З життя й діяльности Івана Франка в рр. 1881–1884: (Його листи до Івана Белея) // Культура. – 1925. – Ч. 1. – С. 53–68; Ч. 2. – С. 43–77; Франко І. Мої знайомі жиди / Публ. М. Возняка // Діло. – 1936. – Ч. 117–119. Возняк М. З першого заарештування Івана Франка // Нові шляхи. – 1931. – Ч. 1. – С. 53–58. У львівському журналі "Культура" усе число 4/9 за 1926 р. було присвячене І. Франкові. У ньому М. Возняк зібрав рукописні поетичні і прозові твори, невідомі переклади письменника. Числа 1 і 2 за 1924 та 1925 рр., 1/3 за 1926 р. цього ж часопису також уміщували невідомі твори І Франка. У зв'язку з тим, що І. Франко був у 1898–1907 рр. редактором "Літературно-наукового вістника" його редакція упродовж 1926 року надрукувала чимало статей, спогадів про І. Франка і його твори.

116. Крушельницький А. Іван Франко після першої тюрми (1878–1880) // Свобода. – 1926. – Ч. 136. – С. 2; Крушельницький А. Іван Франко – вічний революціонер //Свобода. – 1926. – Ч. 137. – С. 2; Крушельницький А. Франкові циклі "Веснянки" й "Скорбні пісні" // Свобода. – 1926. – Ч. 138. – С. 3; Крушельницький А. Франкові циклі "Нічні думи" та "Думи пролетарія" // Свобода. – 1926. – Ч. 139. – С. 3; Крушельницький А Цикль поезій Івана Франка п. н. "Ексцельзіор" // Свобода. – 1926. – Ч. 142. – С. 3; Крушельницький А. Франкові збірки "Поет" і "Україна" // Свобода. – 1926. – Ч. 143. – С. 2; Крушельницький А. Незгадані поезії Франка з 1880 року // Свобода. – 1926. – Ч. 144. – С. 3; Крушельницький А. Роки 1883 – 1886 в життю Івана Франка // Свобода. – 1926. – Ч. 158. – С. 2; Крушельницький А. Франкова поема "Панські жарти" // Свобода. – 1926. – Ч. 174. – С. 2; Крушельницький А. Франкова поема "Іван Вишенський" // Свобода. – 1926. – Ч. 222. – С. 2; Крушельницький А. Іван Франко: Смерть Каїна // Свобода. – 1926. – Ч. 234. – С. 2; Крушельницький А. Загальна

оцінка Франкової збірки "З вершин і низин" // Свобода. – 1926. – Ч. 238. – С. 2; Крушельницький А. Франкова збірка "Зів'яле листя" // Свобода. – 1926. – Ч. 240. – С. 2. Аналіз окремих творів і збірок І. Франка на сторінках американської "Свободи" супроводжувався публікацією творів, про які вів мову А. Крушельницький.

117. Смаль-Стоцький С. Франко і українська літературна мова // Літературно-науковий вістник. – 1926. – Кн. VI. – С. 131–142; Негребецький І. До родоводу Ів. Франка // Літературно-науковий вістник. – Кн. VII–VIII. – С. 232–234; Свєнціцький І. Доба великих можливостей: (з приводу листування Івана Франка і М.Драгоманова) // Нові шляхи. – 1926. – Ч. 1. – С. 117–124; Козій Д. Староукраїнські джерела поетичних мотивів у Івана Франка // Нові шляхи. – Ч. 7. – С. 108–111; Деркачева М. Невідома повість І. Франка: (В 19-ліття смерти поета) // Назустріч. – 1935. – Ч. 11. – С. 1; Скитський Д. Три Франкові постаті (Каїн – Вишенський – Мойсей): (У роковини смерти поета) // Діло. – 1932. – Ч. 114. – С. 2; Сімович В. Франко й українська молодь Галичини й Буковини 90-х рр. XIX ст. // Назустріч. – 1936. – Ч. 11. – С.1; Щурат В. Франків "Закон про риболовство" // Діло. – 1927. – Ч. 204. – С. 2–3; Козій Д. Етичні основи Франкової творчости // Світ. – 1926. – Ч. 11/12. – С. 15-16; Свєнціцький І. Місце Івана Франка в історії української фільольогії // Діло. – 1933. – Ч. 138–139.

118. Мочульський М. З останніх десятиліть життя Ів. Франка (1896–1916): (З приводу роковин смерти поета) // Діло. – 1938. – Ч. 116–121, 124–127, 130–133, Ч. 135, 138, 144–147, 149, 151–158, 160, 163–166, 169–174.

119. Гординський Я. Сучасне франкознавство (1916–1932) // Записки Наукового Товариства імени Шевченка. – Львів: Накладом Товариства; З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка, 1935. – Т. CLIII: Праці філологічної секції / За ред. Я. Гординського. – С. 83.

120. Ощипок Н. Михайло Мочульський: повернення із забуття // Парадигма: Збірник наукових праць / НАН України; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; Упоряд. В. Горинь: Ред. кол.: Ільницький М. М. та ін. – Львів, 2004. – Вип. 2: Ювілейний збірник на пошану Любомира Сеника. – С. 187–188.

121. Лепкий Б. Пяті роковини смерти Івана Франка // Канадійський Ранок. – 1921. – Ч. 34. – С.4.

122. Черемшина М. Фрагмент моїх споминів про І. Франка // Літературно-науковий вістник. – 1926. – Кн. VI. – С. 235–238; Бирчак В. Спогади про І. Франка // Літературно-науковий вістник. – 1926. – Кн. VI. – С. 238–241; Гриневичева К. Спомини: (І. Франко) // Там само. – С. 247–259; Кобилецький І. Мої спомини про Івана Франка //Світ. – 1926. – Ч. 11/12. – С. 13–15; Кузьмович В. З юних літ Франка // Новий Час. – 1926. – Ч. 30. – С. 8; Куровець І. Іван Франко в моїх спогадах // Новий Час. – 1926. – Ч. 35–37; Каспрович Я. [Про Франка] // Новий Час. – 1926. – Ч. 36. – С. 3; Лукич В. Спомини про Івана Франка // Новий Час. – 1926. – Ч. 37–39; Білецький В. Спомини про мої взаємини з Д-ром Іваном Франком // Новий Час. – 1926. – Ч. 39. – С. 9–10; Чайковський А. Мої спомини про Івана Франка // Новий Час. – 1926. – Ч. 41–43.; Охримович В. Причинки до біографії і характеристики Івана Франка // Новий Час. – 1926. – Ч. 49–50; Озаркевич Л. Мої спомини про Франка // Новий Час. – 1926. – Ч. 53. – С. 3; Волянський О. Мої спомини про Івана Франка // Новий Час. – 1926. – Ч. 57. – С. 3–4; Студинський К. Як я став учеником Івана Франка // Новий Час. – 1926. – Ч. 97–100; Луців Л. И. С. Махар про І. Франка // Діло. – 1926. – Ч. 117. – С. 2; Західний М. Як Іван Франко післав мене до ґімназії: (Спогад в 10-роковини смерти поета) // Діло. – 1926. – Ч. 119. – С. 2–3; Погерецький І. Франко в ґімназії: З моїх споминів // Діло. – 1926. – Ч. 125. – С. 2; Щурат В. Ян

Каспрович: (Згадка) // Діло. – 1926. – Ч. 172. – С. 3; Флюнт З. Мої спогади про д-ра Івана Франка // Діло. – 1927. – Ч. 117. – С. 2; Білецька М. Картина з життя Івана Франка // Назустріч. – 1936. – Ч. 10. – С. 2–3; Бігеляйзен Г. Мої спомини про Івана Франка // Літературні Вісти. – 1927. – Ч. 3/4. – 5/8.
123. О. Б. Дай працювать, працювать, працювати ... – С. 6.
124. Іван Франко // Вістник Пресової Кватири УСС. – 1916. – № 2/3. – С. 1; Голубець М. На вічний сон // Шляхи. – 1916. – Зш. 3. – Май–червень. – С. 395; Semper tiro // Шляхи. – 1916. – Зш. 3. – Май–червень. – С. 396–397; Невеселий І. По тяжкій втраті // Вільне слово. – 1916. – Ч. 11. – С. 1–2.
125. Дорошенко В. Велит розуму й чину (В десяту річницю смерти І. Франка) // Новий Час. – 1926. – Ч. 30. – С. 4–6; О. Б. 28травня // Новий Час. – 1926. – Ч. 36. – С. 2; О. Б. Дай працювать, працювать, працювати ... – С. 5–6; М. К. Іван Франко і студенство // Новий Час. – 1926. – Ч. 39. – С. 6–7; Роковини смерти Франка. – С. 1; Печать духа // Діло. – 1926. – Ч. 116. – С. 1; Дорошенко В. Діяпазон Франкової творчости // Діло. – 1926. – Ч. 116. – С. 1–2; Лисяк П. Творець-велит: В десятилітні роковини смерти Франка // Діло. – 1926. – Ч. 116, 118.
126. Німчук І. Обовязок перед памятю Франка. – С. 2.
127. Дорошенко В. Культ Франка. – С. 7–8.
128. Луців Л. Фільософ праці: (У роковини смерти Івана Франка) // Діло. – 1928. – Ч. 118. – С. 2.
129. Поклін Поетові: Промова Богдана Лепкого на концерті у честь Франка 27, 28. V. 1933 р. у Львові // Діло. – 1933. – Ч. 137. – С. 1.
130. Свято відкриття нагробника Івана Франка: Промова Василя Мудрого, виголошена на Личаківському цвинтарі 28 травня 1933 р. при відкритті нагробника // Діло. – 1933. – Ч. 136. – С. 1.
131. Культ Франка // Нова Зоря. – 1926. – Ч. 40. – С 1; Іван Франко і релігія // Нова Зоря. – 1927. – Ч. 16/17. – С. 6–8.
132. Проти культу Франка // Новий Час. – 1926. – Ч. 78. – С. 3.
133. Рудницький М. Світогляд Франка і популярні гасла // Діло. – 1933. – Ч. 147–148.
134. Великий Громадянин // Громада. – 1926. – Ч. 21. – С. 1.
135. Білецький Л. Хто такий Франко для українського народу? // Літературно-науковий вістник. – 1926. – Кн. VII–VIII. – С. 226–232; Трильовський К. Іван Франко – як поет і громадянин // Там само. - Кн. IX. – С. 133–144; Крушельницький А. Революціонерові й Каменяреві: (Промова на святі для вшанування памяти Івана Франка, уладженому філією "Просвіти" у Львові дня 16 червня 1929) // Нові шляхи. – 1929. – Ч. 3. – С. 85–96.
136. Сук П. Співець українського робучого люду: (Кілька заміток із приводу десятиліття смерти Ів. Франка) // Культура. – 1926. – Ч. 4/9. – С. 119–121.
137. Донцов Д. Дух наших традицій // Донцов Д. Хрестом і мечем: Твори. – 2 вид. – Торонто: Ліга Визволення України; "Гомін України"; Лондон: Організація Оборони Чотирьох Свобід України, 1967. – С. 17. – (Політична Бібліотека Ліги Визволення України; Ч. 24).
138. Донцов Д. Кріза нашої літератури // Донцов Д. Наша доба і література. – Львів: Накладом "Вістника", 1936. – С. 15.
139. Донцов Д. Фавст проти Драгоманова // Донцов Д. Наша доба і література. – Львів: Накладом "Вістника", 1936. – С. 39.
140. Липа Ю. Бій за українську літературу. – Б. м.: Народний стяг, 1935. – С. 50.
141. Там само. – С. 51.
142. Детально див.: Баган О. Постать та ідеї Івана Франка крізь призму філософії ірраціоналізму: (Д. Донцов про І. Франка) // Церква. Нація. Культура: Зб. наук. праць. – Дрогобич: Коло, 2004. – Вип. 1: Іван Франко і питання релігії. – С. 54–70.

143. Липа Ю. Бій за українську літературу. – С. 87; Липа Ю. Призначення України: З 1 мапою і 12 схемами в тексті. – Львів: Накладом видавничої кооперативи "Хортиця", 1938. – С. 264.
144. Рудницький М. Франко і роля активного письменника //Діло. – 1936. – Ч. 117. – С. 2.
145. Рудницький М. Дивні форми пошани для Франка: У 19-ті роковини смерти письменника // Діло. – 1935. – Ч. 140. – С. 3.
146. Там само.
147. м. р. Буденні роковини: Як ми вшануємо память Франка? // Діло. – 1937. – Ч. 117. – С. 7.
148. Там само.
149. Там само.

ТЕТЯНА КОСТЕНКО

СЕРГІЙ ЛИТВИНЕНКО – ВИЗНАЧНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ СКУЛЬПТОР

Це була велика подія в житті українців Західної України, коли 28 травня 1933 року на Личаківському кладовищі у Львові відкрили Іванові Франку надгробний пам'ятник-монумент. Створив його на народні пожертви скульптор Сергій Литвиненко. Урочистості проходили в час великого національного піднесення. Напередодні відкриття відбулася панахида по поетові в Успенській церкві і конференція Наукового товариства імені Шевченка, де з доповідями про творчість Івана Франка виступили С. Гординський, І. Свєнціцький та інші. До Львова прибули численні делегації товариств, організацій із усіх міст Галичини, а також з Волині, Закарпаття, Буковини, навіть з Канади. На цвинтарі зібралося більше 30 тисяч людей. З рідного села І. Франка Нагуєвич в срібній урні привезли землю на могилу. Відкриття пам'ятника відбулося під спів хорів. З промовою виступив голова комітету зі створення пам'ятника В. Мудрий. Покладення величезної кількості вінків тривало півтори години. Наступного дня в місті відбулися академія, на якій виступив Богдан Лепкий, і відбулись концерти.

Для скульптора С. Литвиненка створення монументального надгробка Іванові Франку було відповідальним завданням, великою честю. Каменяр, який довбає скелю, символізує невтомну працю поета на благо української нації.

Ім'я С. Литвиненка, визначного скульптора, громадського діяча, автора численних пам'ятників і скульптурних портретів в Україні й Америці мало знане, незаслужено забуте в Україні. За радянських часів його ім'я навіть не згадувалося. У львівських бібліотеках нема жодного друкованого матеріалу про нього, лише коротенька інформація в довіднику "Мистці України" і в "Енциклопедії українознавства" під редакцією В. Кубійовича. Не дав результатів і пошук документів про скульптора по Інтернету. І лише в Львівському історичному музеї, у відділі " Життя українців у діаспорі", зберігаються вирізки з україномовної американської газети "Свобода" 20–40-річної давності, надіслані із США художницею Тетяною Осадцою. В них висвітлюється життя і

творчість С. Литвиненка. І зовсім недавно появилася можливість ознайомитися з монографією про творчість скульптора, виданою ще за його життя у США.

Сергій Литвиненко народився 5 жовтня 1899 року в Пирятині на Полтавщині. Середню освіту здобув 1917 року. В 1919–1920 роках служив у ранзі хорунжого в рядах армії Української Народної Республіки. Два роки перебував у таборі інтернованих українських вояків у Ланцуті і Вадовіцах. У роках 1924–1929 навчався в Краківській Академії мистецтв – клас скульптора професора К. Лящка. Студіював кераміку у О. Трибунного. Очолював в Академії Спілку Українських студентів-емігрантів. Закінчив Академію із вісьма відзнаками і за рекомендацією К. Лящка в 1930-му виїхав до Парижа, де продовжував навчання і виставляв свої роботи: "Голова хлопчика" і "Мазепа" – в салоні Тюїльрі [2, с. 3]. Французька критика високо оцінила роботи скульптора. Журнал "Ля ревю Модерн" писав, що композиція "Мазепа" є однією з найкращих робіт Салону і що митцеві вдалося створити справді оригінальний твір. Побут в Парижі, мистецьке середовище мали великий вплив на творчість С. Литвиненка [2].

У тому ж 1930 році С. Литвиненко переїхав до Львова і став згодом найвидатнішим скульптором в Західній Україні. Перше замовлення він отримав від Української Католицької Семінарії на дві скульптури в бронзі: Св. Кирила і Мефодія і статуї Данила і Володимира Великого.

На першій виставці Товариства прихильників українського мистецтва С. Литвиненко виступив з роботами "Вперед" і "Зрив" та низкою погрудь. Репродукція Литвиненкового "Крику" була опублікована у віденському журналі "Радіо-Він" 1932 року. Влітку того ж року було відкрито таблицю Січових стрільців на Маківці [2].

Це був час, сприятливий для митця. Галичина переживала національне пробудження, і виникла потреба в скульптурних портретах видатних українських діячів для популяризації їх серед українського населення. В 1933 році на замовлення "Просвіти" С. Литвиненко виготовив чотири скульптурні портрети: молодого Тараса Шевченка, Івана Франка, митрополита Андрея Шептицького, гетьмана Івана Мазепи. Ці скульптури мали незаперечну мистецьку цінність [4]. Тоді ж скульптор завершив роботу над надгробним пам'ятником Іванові Франку. Ідея створення пам'ятника поетові виникла ще в 1926 році, для цього було створено Комітет. Необхідним вимогам відповідав проект надгробка роботи С. Литвиненка, який 1931 року було виставлено для огляду. Він отримав не зовсім схвальну оцінку в мистецьких колах [5]. Постать Каменяра скульптор ліпив із Миколи Сагайдаківського – свого учня, який був високого зросту, атлетичної будови. (У Львові проживає дружина М. Сагайдаківського. – *Т. К.*)

При створенні надгробка виникли труднощі із відлиттям бронзової скульптури Каменяра, яка була у півтора раза більша натуральної

величини. За кордоном ця робота коштувала дуже дорого. Вперше вдалося відлив здійснити у Львові, що послужило початком ливарного мистецтва в місті.

Монументальний надгробок Іванові Франку є найвизначнішим твором С. Литвиненка. У бронзовій постаті Каменяра передано динамічний рух, завзяте устремління вперед до визначеної мети, силу і наснагу. Цей пам'ятник – реальне втілення великої ідеї Івана Франка, його заповіту: невтомно працювати на благо свого народу [2].

Уже в 1935 році скульптор створив монументальний пам'ятник митрополитові Андрею Шептицькому з нагоди його 70-літнього ювілею і 30-річчя заснування Національного музею. Його було встановлено біля музею [4].

Львівський період (1930–1944 рр.) був плодотворним для митця. За роки праці у Львові С. Литвиненко створено монументальні пам'ятники полеглим українським героям в Рава-Руській, Яворові, Домбю, Ланцуті, надгробки поетові В. Пачовському, акторові М. Бенцалю, пам'ятник Тарасові Шевченку в Косові. З'являється багато композиційних творів і портретів: "Керманич", "Побратими", "Пробудження", "Скептик", "Шахіст", "Скрипаль" та цілий ряд скульптурних портретів композиторів (В. Барвінського, М. Колесси), директора Національного музею І. Свєнціцького, важкоатлета Гаркавенка та ін. Митець щорічно бере участь у виставках, його роботи виставлялися в Українському павільйоні в Чикаго 1936 року. Одночасно засновує у Львові невелике підприємство з виробництва кераміки. Впроваджує в галицьку кераміку київські і полтавські мотиви [2, с. 3].

Року 1939-го, коли у Львові було встановлено радянську владу, С. Литвиненкові доручено виготовити за 10 днів "пам'ятник визволенню" з чотирма величезними фігурами. Над пам'ятником працювала день і ніч велика кількість людей. Його було поставлено вчасно, але зроблено неякісно. Скоро він зруйнувався і згодом його розібрали [3].

У роки війни С. Литвиненко доклав чималих зусиль і свого організаторського хисту до створення у Львові Академії мистецтв – Української вищої образотворчої студії. У ній він викладав, був заступником директора, очолював відділ скульптури.

У 1944 році подружжя Литвиненків виїхало до Німеччини. Усі скульптурні роботи митця залишилися в Україні. З німецького періоду відомі його портрети Катрі Гриневичевої, доктора М. Грицая, митця Е. Козака та інших. 1945-го Литвиненко бере участь у виставці українських митців у Карльсфельді, Берхтесгадені, де веде і очолює мистецьку школу. В 1947 році виставляє роботи в Національному музеї в Мюнхені [2].

З 1949 року подружжя Литвиненків живе в Нью-Йорку. Тут їх чекала типова доля українських інтелігентів-емігрантів: виживання в нових умовах без знання мови, звичаїв, без матеріальної підтримки.

Виникає потреба в об'єднанні українців задля творення своєї культури у своєму середовищі. Спочатку виникла комерційна Спілка праці українських митців, а в 1952-му – Об'єднання українських митців Америки, і першим головою об'єднання став С. Литвиненко. Діяльність цього об'єднання давала можливість організовувати виставки українських митців без великих фінансових затрат в американських музеях та бібліотеках. (Тоді в США працювало майже 80 українських митців.) Сергій Литвиненко заснував літературно-мистецький клуб і став його незмінним головою. І, звичайно, митець продовжував творити. З цього періоду відома галерея його живописних портретів: Євгена Маланюка, Володимира Кубійовича, Емми Андієвської, дружини Надії; пам'ятники Іванові Франку, гетьманові Іванові Мазепі. Бронзовий портрет Гетьманівни відзначено Великою Американською нагородою. В церквах Святого Миколая в Чикаго і в церкві Святого Володимира і Ольги в Вінніпегу Литвиненко вирізьбив монументальні іконостаси. Мав багато індивідуальних виставок. Часто його роботи експонувалися в Парижі і Нью-Йорку. В 1963 році відбулася ретроспективна виставка робіт С. Литвиненка, присвячена 40-річчю його творчої діяльності, на якій було представлено оригінальні твори за 16 років праці в Нью-Йорку: 104 експонати, серед яких 61 портрет та близько 100 фотографій робіт, що залишилися в Європі [3, с. 6]. Тоді скульптора, як колишнього вояка Армії УНР, було нагороджено пам'ятним Воєнним хрестом від імені президента УНР в екзилі Степана Вітвицького [3].

З 1927 року творчість С. Литвиненка постійно перебувала в полі зору української критики. Мистецтвознавці вважали, що хоча С. Литвиненко входив до складу українських скульпторів академічної школи, започаткованої І. Мартосом, проте він знаходився під великим впливом імпресіонізму, зокрема Родена. Його скульптура – це синтез неокласичної монументальності з роденівським імпресіонізмом. Своєю творчістю скульптор зумів піднятися до вершини світового мистецтва. "Безперечно, на українському терені класичні напрями, а особливо реалістичне оформлення, мало найбільше прихильників серед широкої публіки. Це вже було великою концесією з боку західноукраїнського громадянства, що воно зуміло пристосуватися до експресійних та негладких форм, які Литвиненко привіз зі собою до Львова. Але велика потреба і готовність українського громадянства ставити великі культові пам'ятники національно-ідеологічного та релігійного характеру вимагали монументальних форм і викінченої поверхні" [2]. Українська критика підкреслювала у творах митця відчуття краси, глибину думки, силу композиції, розуміння форми, вираз сили, сповнену життєвості експресію. Головна домінанта творчості Литвиненка – це рух.

Сергій Литвиненко помер 20 червня 1964 року. Пішов із життя невтомний трудівник, видатний скульптор, піонер-організатор мистецького і культурного життя українців в Україні і Америці [7]. В

жовтні 1964 року в колишній майстерні митця, яка знаходилася в літературно-мистецькому клубі, було організовано посмертну виставку 89-ти творів митця. Його дружина Надія Литвиненко для вшанування пам'яті чоловіка заснувала фонд Сергія Литвиненка, призначення якого – допомога заслуженим митцям. Вона пережила чоловіка на 17 років і похована поряд з ним на українському кладовищі Баунд-Брука в Нью-Йорку [8].

Як уже вказувалося, чотирнадцять років митець жив і працював у Львові. З 1936 по 1944 рік він мешкав на вулиці Єфремова, 62. Ніщо не нагадує про те, що тут жила ця видатна людина. Майстерня скульптора була на вулиці Пісковій, 15. Збереглися описи, як вона виглядала в 1937 році. "Стояло риштування для пам'ятника в Яворові, коло нього модель проекту опанциреного лицаря з мечем і важкими крилами. Біля виходу велика гіпсова модель Св. Кирила, праворуч у куті – модель Св. Мефодія. Це ті перші праці Литвиненка після повернення із Парижа. Поряд – проект ловецького пам'ятника для Підлютого: Св. Євстахій на коні й олень. Праворуч від дверей – велика фігура "Керманич", а далі проект пам'ятника Іванові Франку. Трохи ліворуч стояв проект пам'ятника митрополитові Андрею Шептицькому, ескіз до "Побратимів", багато більших і менших праць. Тут були портрети Франка, Шевченка, письменника Федора Дудка, композиційний портрет "Ніль", погруддя Мазепи, Петлюри, Гаркавенка, інж. Мудрака і ін. Далі наліво – модель гробниці Ярослава Мудрого, а на стіні – велике розп'яття. Над ним портрет композитора Нижанківського, а скрізь на полицях маса дрібних різьб. Посередині майстері на спеціальному великому столі стояла модель Київського Собору Св. Софії, призначена для Українського музею в Стемфорді. На підставі бібліотечних студій у Львові Литвиненко створив модель Собору, яким він був у 90-х роках XYII ст. за гетьмана Івана Мазепи [2].

Цікаві свідчення людей, які ще пам'ятають митця. Видатний диригент і композитор Микола Філаретович Колесса був живою історією галицького культурного життя XX століття. Чудова пам'ять зберегла зустрічі із С. Литвиненком. Зі слів Миколи Філаретовича, Сергій Литвиненко був статним, гарно збудованим чоловіком, спокійним, врівноваженим, зі смаком одягався. Діяльний, належав до різних товариств, був у курсі справ життя українців у Польщі. Галичани ставилися до нього з великою повагою, відчуваючи в ньому щирого українського патріота. Брав участь у всіх заходах мистецького характеру, відвідував концерти. Микола Філаретович в той час викладав у Вищому музичному інституті ім. Лисенка, диригував хором і оркестром. Невелика студія ставила уривки з опери "Фауст" Гуно, і Микола Філаретович з натхненням диригував. Після концерту до нього підійшов С. Литвиненко і запропонував диригентові спортретувати його в диригентській позі. В 1938 році митець створив скульптурний портрет

Миколи Філаретовича в момент диригування. Цей портрет зберігається в квартирі композитора.

Науковий співробітник Національного музею Микола Іванович Батіг вчився у Львівській образотворчій студії. В нього збереглася фотографія групи студентів з професором С. Литвиненком, серед яких – М. Батіг, а також учні професора – майбутні скульптори Яків Чайка і Володимир Сколоздра. Микола Батіг опублікував статтю про трагічну долю пам'ятника митрополитові Андрею Шептицькому роботи С. Литвиненка, що був встановлений біля Національного музею у Львові. За визнанням фахівців, це була одна з найкращих робіт митця. У 1947 році скульптура була розбита з ініціативи тодішньої влади і кудись вивезена [9].

У 1952 році з Національного музею було вилучено до спецфонду Академії наук УРСР близько 2 тис. живописних полотен і скульптури. Усе це було знищено, в тому числі і твори Литвиненка: портрети Р. Єндика і А. Шептицького, композиційні твори "Крик" і "Довбуш кличе", проекти пам'ятників Т. Шевченкові і митрополитові А. Шептицькому [10]. У збірці Національного музею у Львові зберігається три скульптурні портрети роботи митця: "Шевченко в молодості" (1925), "Портрет П. Холодного" (1931) і "Голова дівчини", які дивом збереглися у дзвіниці Вірменського собору [4].

У 2000 році до Львівської галереї мистецтв львів'янин А. Меркишин передав барельєф "Народження" роботи С. Литвиненка. Він, як виявилося, знайшов його біля костелу Святої Єлизавети у Львові – очевидно, барельєф знаходився в підвалі, потім його звідти викинули.

У Львові вдалося віднайти скульптурний портрет Івана Франка роботи С. Литвиненка у професорському залі відділу україніки бібліотеки ім. В. Стефаника, колишньому приміщенні Наукового товариства ім. Шевченка. Зберігся він завдяки старанням завідувача відділу Євгена Петровича Наконечного, який 30 років назад знайшов на горищі будинку розбиту гіпсову скульптуру, посприяв, щоб її склеїли. З неї вже пізніше відлили бронзове погруддя. І стоїть воно в залі, що була кабінетом Михайла Грушевського і в якій часто бував Іван Франко.

Продовжується пошук скульптур митця, а також людей, що пам'ятають його.

ПРИМІТКИ

1. Діло. – 1933. – 28 трав.
2. Сергій Литвиненко – скульптор // Під заг. ред. С. Гординського. – Нью-Йорк. 1956. – 60 с.
3. Гординський С. Сергій Литвиненко – людина і митець // Свобода. – 1964. – 30 лип.
4. Наш прапор. – 1933. – 15 січ.

5. Терешак І. Сергій Литвиненко – скульптор і педагог // Карби. Додаток до журналу "Образотворче мистецтво". – 2002. – С. 36–37.
6. Андрусів П. Сергій Литвиненко – митець і людина // Свобода. – 1963. – 13 лист.
7. Сергій Литвиненко – видатний скульптор, митець і громадянин помер у Нью-Йорку // Свобода. – 1964. – 20 черв.
8. Соневицька О. До 20-ліття смерті Сергія Литвиненка // Свобода. – 1984. – 19 черв.
9. Батіг М. Болюча рана минувшини // Народознавчі зошити. – 1998. – Зошит 6 (24) – Листопад-грудень. – С. 661–663.
10. Каталог втрачених експонатів Національного музею у Львові // Львів. – 1996. – 320 с.

ЗИНОВІЯ СТЕЦЬ

ПРЕМІЇ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Іван Франко – український письменник, іменем якого називалось найбільше премій: літературних, наукових, журналістських. Як правило, їх приурочували до дати, пов'язаної з життям і творчістю письменника. Першою нагородою можна вважати стипендію імені І. Франка "для шкільної молодіжи", яку заснувала Снятинська філія Товариства "Просвіта" у 1913 році на честь 40-річчя літературної праці письменника.

Першу премію було встановлено на Великій Україні у 1926 році, коли відзначали 10-ту річницю смерті письменника. З клопотанням звернулися члени Спілки письменників України "Плуг" на своєму III з'їзді, який проходив 3–7 квітня у Харкові. В резолюції з'їзду ішлося: "... З нагоди 10-ї річниці з дня смерті І. Франка СП "Плуг" підносить питання про доцільність і своєчасність встановлення... особливого щорічного державного лауреатства імені Івана Франка за наукові праці в галузі історії й теорії літератури"[1]. Була направлена також доповідна записка Головнауці Народного Комісаріату освіти у Харкові з проханням виділити гроші на премію.

Президія Укрнауки ухвалила встановити премію імені Івана Франка у розмірі 1500 крб., про що записано у протоколі засідання Народного Комісаріату освіти від 17. IV. 1926 р.[2]. Харківська окружна комісія з вшанування пам'яті письменника також виділила для цієї мети 360 крб[3].

18 травня 1926 року Рада Народних Комісарів постановила: "Створити фонд для виплати літературної премії імені І. Франка на такій основі:

1. Загальна сума премій на рік – 1000 крб.

2. Преміюванню підлягають праці, які відповідають вимогам, встановленим комісією [читай цензурою] при Народному Комісаріаті Освіти"[4].

І лише більше ніж за рік – 16 серпня 1927 року, на сторінках газет України було опубліковано оголошення про конкурс творів на здобуття премії: 1-ша – 500 крб, 2-га – 300 крб, 3-тя – 200 крб[5].

На жаль, усе залишилось тільки на папері: ні премій, ні стипендій імені Івана Франка не дістав ніхто. В Україні у цей час активізує національне життя, зростає національний рух. Розпочався період

пожвавлення в національній культурі. Більшовики намагалися всілякими силами пригальмувати цей процес. Страх посилився після того, як 1923 року у Києві на партійному з'їзді був схвалений так званий "принцип коренізації" і засуджений російський шовінізм. В Україні розпочався процес, названий "українізацією". Тому все, що було пов'язане з українською літературою, культурою взагалі, тогочасна влада старалася призупинити: одна рука давала – друга душила.

Згодом, 1936 року, Товариство письменників і журналістів Галичини, яке з 1926-го називалось іменем Івана Франка, на одному зі своїх засідань ухвалило з нагоди 20-ліття з дня смерті письменника заснувати премію його імені.

Першою лауреаткою стала Ірина Вільде за книжку "Метелики на шпильках". У листі до батька, який зберігається у фондах Музею І. Франка, письменниця зізнається, що була приємно здивована, але почувається трохи незручно, бо ще занадто молода, щоб отримувати таку нагороду. Про інших лауреатів цієї премії нічого не відомо. Другим був І. Керницький за збірку новел "Мій світ" (1939). З вересня 1939-го з певних політичних причин Товариство перестало існувати.

Після Другої світової війни багато з тих письменників і журналістів Західної України, які опинилися за океаном, увійшло до Українського літературного фонду ім. Івана Франка в Чикаго. Фонд було засновано 20 листопада 1955 року під час зустрічі української громадськості з відомим українським письменником Уласом Самчуком, який виступав із доповіддю про завдання української літератури на вигнанні.

Заснувати в Чикаго літературний фонд імені І. Франка запропонував письменник Теодор Курпіта. Фінансовою базою фонду стали пожертви громадських організацій і поодиноких громадян, а також грошові надходження з франківських вечорів, які відбувалися у США, і з літературних вечорів українських письменників у Чикаго.

У 1955 році першої премії не присудили нікому.

Другу літературну нагороду у сумі 500 доларів отримали Галина Журба і Віра Вовк, третю – письменниця Ольга Мак.

26 грудня 1956 року відбулося вручення нагород першим лауреатам. Вдруге премія Літературного фонду імені І. Франка в Чикаго призначалася до 110-ї річниці від дня народження письменника у 1966 році.

Тоді найвищої і єдиної літературної нагороди "Листок із лавра Івана Франка" удостоївся український поет Василь Симоненко за збірку "Берег чекань" (посмертно).

Першу премію призначено Олені Звичайній і Михайлові Млаковому за двотомний твір "Ворог народу". Другу – Оксані Керч за повість "Наречений".

Треті нагороди були вручені Теодору Курпіті ("Блакитні троянди"), Мирославі Ласовській ("Під чорним небом") і Володимиру Несторовичу ("Серця і Буревій").

Ще дві нагороди були за твори для української молоді. Їх отримала Софія Парфанович ("Карусь і ми") і Софія Наумович ("Королева"). Фундатором цих нагород були д-р Ф. Ткачук, Ювілейний франківський комітет у Чикаго і П. Петрушевський[6].

У 1970 році премію Літературного фонду імені І. Франка в Чикаго отримала українська письменниця зі США Ірина Лаврівська за збірку оповідань для молоді "Перший козак в Америці".

Лауреатом стала також письменниця, літературознавець, перекладач Марта Тарнавська. Вона народилася і виросла у Львові, але проживає у Чикаго. Нагороджена у 1976 році за книжку "Хвалю ілюзії"[7].

Двічі був удостоєний цієї нагороди український поет, вчений-україніст з Канади Яр Славутич (Жученко)[8].

У 1985 році лауреатами премії І. Франка стали двоє львівських письменників: Михайло Осадчий за книжку "Більмо", видану Українською Видавничою Спілкою у Лондоні 1972 року, та Ігор Калинець за збірку поезій "Невольнича муза".

Ще одна премія імені Івана Франка була заснована 1973 року Словацьким Літературним фондом у Братиславі. Премія, як сказано у постанові, "має щороку приділятися українським письменникам Чехословаччини за найкращий літературний твір"[9]. Першою лауреаткою стала відома українська письменниця Лариса Мольнар, якій 11 грудня 1973 року вручили диплом лауреата за книжку літературної прози "Хвилини". Вдруге вона отримала премію 1975-го за переклади українською мовою віршів Лаца Новомиського "Простим оком невидиме". У Львівському музеї Івана Франка зберігаються ці книжки з автографами Лариси Мольнар і її перший диплом лауреата. У відділі фондів музею є також книжки майже усіх лауреатів премій імені І. Франка Словацького літературного фонду з їхніми автографами. Серед них: Федора Ковача – літературознавця, дослідника творчості українських письменників Чехословаччини. Премію він отримав за монографію "Деякі проблеми розвитку української літератури в Чехословаччині" (1974); Федора Іванчова – українського письменника Словаччини, за збірку гумористичних оповідань "Колька" (1975). Серед лауреатів є словацький поет Віктор Гайний (за збірку поезій "Стежками Гаїв", 1983) і Віктор Збіглей (за збірку оповідань "Закрути", 1983).

Іван Мацинський відзначений за переклад українською мовою і впорядкування збірки творів Яна Батто "Досвітні ватри" та за переклад повісті Само Халупки "Провесни сонячний неспокій" (1984). Тоді ж премію отримав Степан Гостиняк за збірку поезій "Сейсмограф".

Останні дані про лауреатів премії імені Івана Франка Словацького літфонду маємо тільки за 2003 рік. Це письменник Віталій Конопелець за переклад збірки "Вечоріння" словацького поета Й. Ляйкерта.

Міжнародна премія імені Івана Франка Спілки письменників України була заснована у 1981 році.

Роком скоріше працівники Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка за рішенням Науково-методичної ради музею звернулися до Львівського відділення СПУ з проханням підтримати їх ініціативу про встановлення (вірніше поновлення) премії імені Івана Франка.

СПУ направила листа до Президії Верховної Ради України з проханням приурочити цю премію до 125-літнього ювілею письменника, який мав відзначатися 1981 року по лінії ЮНЕСКО.

У серпні 1981-го Президія Верховної Ради України прийняла рішення встановити Міжнародну премію СПУ імені Івана Франка і присуджувати її популяризаторам української літератури за кордоном.

З цього часу за рішенням президії правління СПУ цю премію призначають щорічно у серпні до дня народження Івана Франка[10].

Першою лауреаткою премії стала сербська поетеса, академік, відома перекладачка з багатьох літератур, у тому числі творів Івана Франка, Десанка Максимович. Повідомлення про це було видрукуване в газеті "Літературна Україна" 23 вересня 1982 року.

Кандидатуру Десанки Максимович на здобуття премії висунули Львівське відділення СПУ та Музей Івана Франка.

Після отримання диплома поетеса приїхала до Львова. Відвідала наш Музей і Музей-садибу Івана Франка у Нагуєвичах, де в книзі почесних гостей записала: "Не уявляла собі, що цей геній вийшов з курної хати під солом'яною стріхою".

Другим лауреатом Міжнародної премії СПУ імені І. Франка став директор Інституту літератури Академії наук НДР Петер Кірхнер, доктор філологічних наук, який плідно працює на ниві україністики[11]. Низку літературознавчих розвідок він присвятив творчості І. Франка. У 1956 році Петер Кірхнер опублікував наукову працю "Безмежнеє поле...", в якій широко висвітлює життєвий і творчий шлях І. Франка.

У 1963 році Академія наук НДР видає великий том творів І. Франка, написаних письменником німецькою мовою, до якого ввійшли літературно-критичні статті, художні твори, епістолярна спадщина, а також переклади, зроблені І. Франком, творів українських письменників і народних пісень на німецьку мову. Впорядкували цю книжку Еріх Вінтер і Петер Кірхнер.

Кірхнер брав участь у Міжнародному симпозіумі ЮНЕСКО "Іван Франко і світова культура", який проходив у Львові 1986 року. Декілька разів відвідував Музей Івана Франка. Останній раз – у тому ж році разом з представником Генерального директора ЮНЕСКО,

завідувачем відділу вивчення і поширення слов'янських культур Едуардом Моніком.

Сьогодні лауреатами Міжнародної премії СПУ імені І. Франка є письменники, вчені, перекладачі з багатьох країн світу. У деяких з них – по двоє і більше лауреатів. Наприклад, у Сербії, крім Десанки Максимович, лауреатом премії імені І. Франка став Лука Хайдукович за переклади творів Т. Шевченка і Є. Маланюка на сербську мову[12]. А у 2004-му рішенням президії Національної спілки письменників України літературну премію імені І. Франка присудили відомому сербському перекладачеві, професору Белградського університету Міодрагу Сибиновичу за книжку "Антологія української поезії XVI – XX ст."[13].

У Болгарії – Іван Давидков (1987), Пенка Канева і Кирил Кадійський (1990). У Білорусії – Вячеслав Рагойша і Тетяна Кобржицька. Дипломи їм вручали у Музеї Івана Франка у 2000-му, а також лауреат 2003 року – Валерій Стрілок[14].

У Словаччині премії присуджені поетов і перекладачеві Любомиру Фелдику за переклади творів української літератури на словацьку мову, в тому числі творів Івана Франка, а також Михайлові Мольнару за цикл літературонавчих праць з української літератури і, як сказано у рішенні президії правління СПУ, "за вагомий внесок у справу популяризації української літератури у світі"[15].

Професор Варшавського університету Флоріан Неуважни премію імені І. Франка отримав за багаторічну перекладацьку роботу та видання однотомника творів І. Франка польською мовою (1992). Лауреатом також є польський письменник і перекладач Едвард Бури (1985).

Святослав Гординський – художник, великий майстер перекладу, мистецтвознавець, який останні роки проживав у США, здійснив незвичайний переспів "Слова про Ігорів похід", переклав його німецькою і англійською мовами (із вступними статтями і коментарями), за що йому присуджено нагороду з рідного краю – Міжнародну премію імені І. Франка Спілки письменників України (1991).

Леонід Рудницький, професор Лассальського університету (США), голова НТШ в Америці, удостоївся нагороди за ґрунтовну дослідницьку працю "Іван Франко і німецька література", примірник якої з автографом він презентував нашому музеєві[16].

За переклади англійською мовою творів Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, М. Шашкевича, Є. Плужника, М. Зерова, П. Филиповича та багатьох сучасних українських письменників у 1997 році звання лауреата премії імені І. Франка отримала Віра Річ (Великобританія)[17].

У ювілейному 1986 році лауреаткою стала Марія Скрипник з Канади. Їй належать переклади творів І. Франка англійською мовою. На симпозіумі "Іван Франко і світова культура" вона виступила з доповіддю "Англійські переклади творів Івана Франка". Там же, на

сцені Львівського театру опери і балету, який тоді був названий іменем І. Франка, – голова Спілки письменників України Юрій Мушкетик вручив Марії Скрипник диплом лауреата.

За переклади творів українських авторів на англійську мову лауреатом став також український перекладач Анатолій Біленко (2001).

Російська письменниця і перекладачка Ізіда Новосельцева переклала на російську мову багато повістей і романів українських письменників (О. Гончара, П. Загребельного, Ю. Мушкетика). У 1997 році вона перекладає повісті І. Франка "Великий шум", а 1998-му – отримує звання лауреата Міжнародної премії імені І. Франка НСПУ[18].

Лауреатом премії імені І. Франка є також Стефан Ткачук з Румунії (1996), Ласло Белла з Угорщини (1995), Мірча Славович Любин з Хорватії (1995 р.).

Микола Казимиренко отримав премію за переклади творів українських письменників на циганську мову[19], Ярослав Кабічек – за переклади і популяризацію творів Т. Шевченка в Чехії[20].

Італійський поет і перекладач Маріо Грассо став лауреатом за переклад на італійську мову і видання у 2-х томах "Кобзаря" Т. Шевченка на Сицилії (1988–1989).

"За самовіддану працю в галузі перекладу і популяризацію в КНР українського красного письменства" премію імені І. Франка дістав китайський письменник Ге Бао-цюань, відомий також як перекладач з білоруської, російської, вірменської, таджицької, узбецької літератури[21].

У 1956 році Ге Бао-цюань був головою оргкомітету святкування в Китаї 100-літнього ювілею І. Франка. Тоді ж відтворив китайською декілька оповідань І. Франка та поезію "Каменярі". Він переклав твори Тараса Шевченка, Лесі Українки, Марка Черемшини і Павла Тичини.

Не можу не згадати ще одну лауреатку, приятельку нашого музею Віру Вовк з Бразилії, яка передала Музею І. Франка свої твори, написані українською і португальською мовами.

Премією були відзначені її переклади творів українських письменників, у тому числі поеми І. Франка "Мойсей" португальською мовою, а також переклади творів німецької літератури на українську мову, і видання "Антології української літератури", яку Віра Вовк видала у Бразилії португальською мовою[22].

Як бачимо, географія лауреатів Міжнародної премії імені І. Франка НСПУ досить широка. Впевнені, що вона і надалі розширюватиметься, і слава про нашого титана думки і праці піде по всьому світу.

До 125-літнього ювілею письменника у 1980 році була заснована ще одна премія імені І. Франка – премія АН України. Її призначають за "визначні досягнення в галузі філології, етнографії і мистецтва". Рішення Президії АН про встановлення премії було опубліковане 7 жовтня 1980 року у "Віснику АН".

Першими лауреатами цієї премії за 1981 рік були львівські вчені-мовознавці: доктори наук Лукія Гумецька та Іван Керницький, а також кандидат філологічних наук Дмитро Гринчишин. Це була нагорода за величезну працю, яку вони здолали, видавши "Словник староукраїнської мови XIV–XV століть" (1980).

Диплом лауреата і фотографія керівника наукової групи Лукії Гумецької зберігаються у музеї Франка.

Приємно зазначити, що серед лауреатів є ще декілька наших земляків: це М. Мороз – за серію робіт з джерелознавства Лесі Українки, М. Ільницький – за монографію "Українська повоєнна "еміграційна поезія" від "Молодої музи" до "Празької школи" (1996); Я. Запаско – "Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга" (1999); В. Овсійчук – "Українське малярство X–XVIII ст. Проблеми кольору" (2000); етнограф П. Жолтовський за низку наукових праць з етнографії (1985) та інші.

Серед лауреатів премії імені І. Франка АН України багато видатних учених, таких як: Л. Новиченко ("Поетичний світ Максима Рильського. 1910 – 1941 рр.") 1982; Г. Вервес ("Українці на "рандеву з Європою") 1997; М. Сиваченко (цикл статей з питань української літератури, текстології та фольклористики) 1987; Д. Затонський ("Реализм – это сочинение?") 1994; І. Верховинець ("Граматична структура української мови") 1989; Й. Андерш, Г. Неруш, Шишкова ("Чесько-український словник у 2-х томах") 1991; В. Розстальний і С. Горлова – за цикл радіопередач "Рідна мова" 2001 та багато інших.

Найновішою премією імені Івана Франка – премією Національної спілки журналістів України у 2002 році були нагороджені: народний артист України Анатолій Матвійчук – за публіцистичні виступи і створення гімну журналістів, Олександр Пономарів – за пропаганду української мови і українського слова у ЗМІ[23]. Премію вручив голова Національної спілки журналістів Ігор Лубченко у рідному селі Каменяра – Нагуєвичах.

Віримо, що все більше і більше видатних людей отримуватиме ці високі нагороди. Адже премії імені Івана Франка є одним із виявів шани до письменника, однією з форм вшанування його пам'яті.

Звичайно, це далеко не повний перелік усіх лауреатів. Ми й не ставили перед собою такої мети. Нашим завданням було, виходячи з можливостей, показати коли і ким були засновані премії і за які заслуги їх вручали кращим представникам літератури, науки, журналістики.

ПРИМІТКИ

1. Пролетарська правда – Харків, 1926. – 20 трав.
2. ЦДАЖР у Харкові. – Ф. 166. – Оп. 12. – Спр. 7902. – Арк. 15. Машинопис.
3. Пролетарська правда, 1926. – 29 трав.
4. Зірка, – Харків, 1926. – 20 трав.

5. ЦДАЖР у Харкові. – Ф. 166. – Оп. 12. – Спр. 7903. – Арк. 20. Машинопис.
6. Програма Академії проголошення Франківських літературних нагород. – Чикаго, 1967.
7. Тарнавська Марта. Автобіографія. – Філядельфія: Мости, 1998. – С. 178.
8. Волинський В. Псевдонім – Яр Славутич. – Літературна Україна, 1993. – 21 січ.
9. Нове життя". – Братіслава. – № 3. –. 1973. – 18 січ.
10. Літературна Україна. – 1981. – 16 серп.
11. Там само. – 1983. –30 верес.
12. Там само. – 1999. – 29 серп.
13. Там само. – 2004. – 4 верес.
14. Там само. – 2003. – 30 жовт.
15. Там само. – 1992. – 17 верес.
16. Там само. – 1992. –17 верес.
17. Там само. – 1994. – 4 верес.
18. Там само. – 1998. – 27 серп.
19. Там само. – 2003. – 30 жовт.
20. Там само. – 1984. – 28 серп.
21. Там само. – 1988. – 14 верес.
22. Там само. – 1990. – 14 жовт.
23. Високий Замок. – 2002. – 11 верес.

АНДРІЙ ШУЛЯР

ПАМ'ЯТНИК ІВАНОВІ ФРАНКУ У ЛЬВОВІ (проектування і спорудження)

Пам'ятник Іванові Франку споруджено у Львові 1964 року перед головним будинком Національного університету імені Івана Франка, у партерній частині парку.

Об'ємно-просторова композиція монумента, його масштабність і стильова характеристика громадськістю Львова були сприйняті неоднозначно.

Для розкриття деяких сторінок історії проектування та спорудження цього пам'ятника необхідно повернутися думками до початку шістдесятих років XX століття.

Після прийняття постанови Ради Міністрів УРСР про спорудження у Львові пам'ятника Іванові Франку Міністерство культури України створило дві групи авторів на конкурсних умовах закритого типу для виготовлення ескізного проекту. До київської групи входили подружжя скульпторів О. Супрун і А. Білостоцький та архітектор В. Іванченко. У складі львівської групи були скульптори І. Севера, В. Сколоздра, Д. Крвавич, архітектор А. Шуляр.

У 1960 році у Львові відбулося перше обговорення ескізних проектів, представлених згаданими авторськими групами. У ньому взяли участь представники творчої інтелігенції міста, партійних та радянських установ.

Керівник львівської авторської групи – професор Львівського державного інституту прикладного і декоративного мистецтва, скульптор Іван Севера наполягав на розміщенні пам'ятника на фоні головного фасаду будівлі університету, навпроти головного входу. Свій задум аргументував так: Іван Франко іде попереду представників когорти вчених українського суспільства (серед них – викладачі й студенти університету). Франко веде їх назустріч сонцю, яке освітлює їхні обличчя з південного заходу і створює єдиний комплекс університетської споруди і монумента. Шестиметрову фігуру Франка подано в русі на високому постаменті, а на підніжжі постамента стоять і сидять фігури – персонажі з творів автора.

Київська авторська група розташувала пам'ятник на фоні паркової зелені по осі головного входу університету. Обличчя Франка повернуте до головного фасаду споруди. Фігура встановлювалась на високому постаменті без будь-якої атрибутики (через надмірну її атлетичність і динамічність піддавалася критиці).

Жодного проекту не було схвалено, тому експертна комісія монументальної скульптури Міністерства культури України рекомендувала авторським групам продовжити пошук проектних рішень.

Представники вченої ради державного університету ім. І. Франка, які брали участь в обговоренні проектних пропозицій, категорично заперечували розташування пам'ятника на фоні університету з поверненою спиною до головного фасаду, на якому є багато архітектурно-скульптурних декоративних елементів і вони будуть суперечити з сучасними формами монумента.

Київська авторська група, відчувши несприйняття їхньої проектної пропозиції та конфліктну ситуацію з місцем розташування пам'ятника, відмовилася від подальшої участі в конкурсі, а професор І. Севера, не отримавши підтримки своєї ідеї з місцем розташування пам'ятника, припинив участь у розробці нового варіанта.

Виходячи з цієї ситуації, Львівський облвиконком порекомендував Міністерству культури України створити одну львівську авторську групу для продовження проектування пам'ятника. Обласному управлінню культури було доручено сформувати таку групу і склад її подати Міністерству культури України. До авторської групи були залучені скульптори В. Борисенко, Д. Крвавич, Е. Мисько, В. Одрехівський, Я. Чайка та архітектор А. Шуляр.

У грудні 1960 року Міністерство культури України підписало з львівською авторською групою договір, яким встановило: ескізний проект і обсяг проектних матеріалів завершити до 5 квітня 1961 року.

Першочерговим завданням авторської групи було остаточне вирішення об'ємно-просторової композиції пам'ятника в урбаністичному розумінні, з урахуванням існуючих транспортних і пішохідних потоків, зеленого масиву парку ім. І. Франка, характеру архітектурно-скульптурного рішення головного фасаду будівлі університету, рельєфу території партерної частини парку та її інсоляції.

Авторська група, керуючись матеріалами докторської дисертації доцента І. Гітіса про циклічність сонячних, напівсонячних і похмурих днів у Львові, провела аналіз сонячного освітлення території і прийшла висновку, що фактор сонячного освітлення не може стати основним для орієнтації пам'ятника за сторонами світу (сонячних днів у році в середньому 42, напівсонячних – 172, похмурих – 151).

У пошуках найбільш сприятливої точки в партерній частині парку для встановлення пам'ятника було проведено аналіз різних варіантів, визначено дві основні лінії, які з містобудівних і оптичних міркувань

давали оптимальний результат. Перша вісь – це перпендикулярна лінія від центрального входу університету у напрямку парку, друга – поздовжня вісь вулиці Словацького. На перетині вказаних ліній авторська група визначила найбільш сприятливу точку для встановлення і огляду пам'ятника з різних місць пішохідних потоків на алеях і площах партерної частини парку.

Густі насадження високорослих дерев парку від весни до осені створюють сприятливий зелений фон для сприймання силуетної композиції монумента, спорудженого з ясно-рожевих матеріалів. Фронтальна частина монумента разом з декоративним головним фасадом будівлі університету та благоустроєним партером парку ім. І. Франка створюють спільну композиційну й історичну цільність міського комплексу (тепер підтверджується правильний вибір авторської групи).

Творчий пошук рішення, яке б символічно перепліталося з життям і творчістю Івана Франка, вималювався в архітектурно-скульптурній композиції пам'ятника у вигляді трьох кам'яних вершин-скель карпатської смуги Бойківщини, з яких були б витесані фігура й два пілони з барельєфами персонажів творів письменника.

Подальшим розкриттям ідеї була запроектована напівкругла форма стилобату висотою на сім ступенів, розташована по осі входу до університету, яка стала об'єднуючим елементом постамента з фігурою та двома пілонами з барельєфом. Перед стилобатом утворилася площа в двох рівнях з перехідними ступенями та широкими підходами до верхньої частини площі з двох боків, трапецієвидної форми в плані.

На невисокому постаменті встановлювалася восьмиметрова фігура Івана Франка.

Керуючись інструкцією Міністерства культури України "Про порядок проектування і спорудження пам'ятників і монументів в Українській Радянській Соціалістичній Республіці", авторська група представила відповідні текстові і графічні матеріали, макет та метрову фігуру на розгляд експертної комісії монументальної скульптури Міністерства культури України, а згодом – на розгляд Політбюро Центрального Комітету компартії України.

Для участі в розгляді ескізного проекту на засідання Політбюро, окрім авторської групи, було запрошено голову Львівського облвиконкому Семена Стефаника та представників Спілки художників України. До авторської групи було багато запитань, переважно творчого та економічного характеру. Опонентом представленого проекту був завідуючий ідеологічним відділом ЦК компартії України А. Кондуфор, який наполягав на заміні частини гранітних ступенів стилобату на земляні відкоси, що було б значно дешевшим. Висувалися й інші несуттєві зауваження.

Ескізний проект в основному було схвалено, але, як повідомив перший секретар ЦК Микола Підгорний, кольорового металу на пам'ятник у Львові уряд не може виділити і порекомендував авторам використати інші матеріали.

Після вимушеного переходу з бронзи на інший матеріал при моделюванні фігури і барельєфів перед скульпторами виникла нова проблема при трактуванні скульптурних елементів монумента. Таке вирішення справи негативно позначилося на настрої авторської групи. Треба було переосмислити подальший творчий пошук.

Розглядалися різні види доступних тоді в Україні матеріалів для скульптури, такі як литий чавун, бетон з напорошенням поверхні мідним порошком, покриття бетону мармуровою крихтою з бучардуванням, пластикові суміші, твердий пісковик або граніт.

Враховуючи те, що матеріал основних компонентів монумента (а саме рожевий граніт токівського кар'єру Дніпропетровської області) був запроектований і схвалений Міністерством культури та керівними органами республіки, авторська група погодилася зберегти однорідність усіх складових архітектурно-скульптурних компонентів їх з рожевого граніту.

Міністерство культури України, отримавши дозвіл Ради Міністрів на використання гранітної продукції для спорудження пам'ятника Іванові Франку у Львові, доручило Львівському обласному управлінню культури укласти відповідну угоду з Токівським каменедробильним кар'єром Дніпропетровської області на поставку в 1964 році рожевого граніту за відповідною специфікацією.

Наступним етапом творчості авторської групи було визначення висоти скульптури і постаменту. Це мало настільки принципове значення, що для вирішення цієї справи до Львова приїжджав секретар ЦК КПУ з ідеологічних питань І. Скаба. Він застеріг авторів від надмірного навантаження пам'ятника атрибутикою та закликав до поміркованої його монументальності та розмірів. Однак впливові представники львівської громадськості, в тому числі від Спілки письменників, закликали авторів не бути скромними і створити вічному революціонерові такий монумент, якого в Україні ще не було.

При встановленні рухомого силуетного макету фігури з постаментом на місці, визначеному авторською групою, перевірялася загальна висота, одна третина якої виділялась під постамент, а дві третини – під фігуру. Такі пропорції було закладено у макеті проектної пропозиції авторською групою. Авторська група у першому варіанті силуетного макету встановила висоту фігури з постаментом в 11,6 метра. Такий розмір підтримав Семен Стефаник, але це не задовольнило Дмитра Павличка та інших присутніх. Вони наполягали підняти макет до висоти 14 метрів. Зав'язалася творча суперечка. Остаточну верхню точку голови скульптури було зафіксовано на висоті 12,3 метра від

нульової точки замощення площі, в тому числі висота постаменту зі стилобатом – 3,9 метра і фігури – 8,4 метра. Відповідно до загальної висоти центральної частини монумента було визначено висоту бічних пілонів 3,3 метра, довжину – 7 метрів.

Після зафіксованих у протоколах розмірів висоти складових частин монумента скульптори розпочали монтаж каркасних конструкцій фігури і пілонів, ліпнину моделей в глині натуральної величини.

Місцем виготовлення моделей монумента було обрано недіючий костел сакраменток на колишній вулиці Марченка (тепер – діюча греко-католицька церква).

Авторська група розподілила між собою такі види творчих робіт: фігура – Еммануїл Мисько, Василь Одрехівський, Яків Чайка; два барельєфи, закладені на пілонах проектної пропозиції, – Валентин Борисенко, Дмитро Крвавич; проект загальної архітектурно-скульптурної композиції монумента і благоустрій території – Андрій Шуляр.

Розробку робочих креслень архітектурно-будівельної частини монумента зі специфікацією гранітних блоків, плит, ступенів та інших складових елементів комплексу, а також креслень на благоустрій території партерної частини парку та її інженерно-технічне обладнання Міністерство культури доручило проектному секторові республіканського, спеціального науково-реставраційного управління Держбуду УРСР, у складі якого працював архітектор Андрій Шуляр.

Фігуру пам'ятника і барельєфи натуральної величини, виконані у глині, розглянула експертна комісія монументальної скульптури Міністерства культури і рекомендувала для перенесення в гіпс. Робочі креслення і кошторис на спорудження монумента розглядало і погоджувало управління експертизи Держбуду УРСР. При розгляді документації з метою здешевлення високої вартості полірування відкритих площин гранітних блоків постаменту і пілонів експертизою їх було замінено на бучардовану обробку.

Через формальне обмеження в застосуванні кольорових металів на фігуру і барельєфи й передбачених видів полірованої обробки вертикальних відкритих площин постаменту і пілонів значно знизився художній вираз задуманого твору. Та, крім того, через економічне обмеження витрат на загальну вартість спорудження пам'ятника розмір передбачених коштів із 240 тис. крб. зменшено до 185 тис. крб. Облвиконкомові було доручено профінансувати з місцевого бюджету витрати на благоустрій території прилеглої частини парку ім. І. Франка та її інженерно-технічне обладнання. Ось такі були результати розгляду проектних пропозицій керівними органами республіки.

Авторську групу чекало ще одне випробування – захистити перед громадськістю міста свою творчість у вигляді восьмиметрової гіпсової фігури пам'ятника, встановленої на тимчасовому постаменті.

Фігура білого кольору на зеленому фоні парку справила на глядачів шокуюче враження своїми розмірами, але, поступово уявивши весь комплекс монумента на підставі макету, представники громадськості заспокоїлись і підтримали скульптурний витвір, що уособлював Івана Франка.

Загальну композицію пам'ятника було прийнято на підставі синтезу скульптури й архітектури з виявленням динамічності форм окремих елементів і монумента в цілому.

Постамент символізує одну з трьох скельних вершин з незначним нахилом вперед, на краю якої стоїть Франко, повернений обличчям на схід. Нижня частина у вигляді напівкруглого стилобату зі східцями символізує нестримний підйом вгору народних мас, які, запалені ідеями Франка, ідуть за ним до вершин народного щастя.

Автори відмовилися від додаткових атрибутів у вигляді книжки чи сувою паперу в руках, бо це звужувало б розкриття внутрішньої духовності І. Франка як людини, як поета-борця.

Письменника зображено у період перших років XX ст., коли найбільш яскраво проявився революційний характер його творчості, коли талант Франка досяг свого апогею.

Підготовка території до спорудження пам'ятника розпочалася навесні 1964 року з партерної частини парку, з якої було перенесено в інші місця велику декоративну вазу та два кам'яні обеліски. Було проведено геологічні, пошукові роботи під основними спорудами монумента. Виконано понад триста кубічних метрів земляних робіт. Під стилобат, стіни стилобату, постамент з фігурою, східці, пілони та бордюри закладено близько 180 кубічних метрів бетону.

Будівельно-монтажні роботи стилобату, постаменту фігури, пілонів та східців виконувала львівська науково-реставраційна, виробнича майстерня республіканського, спеціального науково-реставраційного управління Держбуду УРСР.

Обробку гранітних блоків скульптури і барельєфів у натурі виконували термомеханічними методами спеціалісти республіканського реставраційного управління за участю авторів скульптури.

Водовідведення атмосферних опадів із замощення стилобату, площі і пішохідних алей, їх електроосвітлення, монтаж лав на нижній площі та озеленення території виконували бригади спеціалістів ремонтно-будівельних управлінь комунального господарства Львова.

Закінчений об'єкт-пам'ятник Іванові Франку з благоустроєм території приймала експертна комісія Міністерства культури України за участю представників міськвиконкому та авторської групи.

Урочисте відкриття пам'ятника відбулося 4 жовтня 1964 року. У ньому брала участь велелюдна громадськість Львова, Львівської області та інших областей України.

ПЕТРО ЗОЗУЛЯК

"КЛАНЯЮСЯ ЦЬОМУ СВЯТОМУ ДОМУ"

Це слова однієї з книг відгуків Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка. В них – слова великої шани, слова великої подяки, слова великої любові до генія українського народу, слова-гімн, слова-молитва, слова-сповідь кожного, хто переступав поріг будинку, в якому автор "Мойсея" жив і творив з 1902-го по 1916 рік – поки билося його серце. Ці записи – історія музею, своєрідний літопис пошанування Івана Франка. У тридцяти історичних книгах, що зберігаються у фондах музею, виявили свої почуття до Каменяра відвідувачі оселі-музею з 1940 року й понині, люди різних національностей, різних професій, різного віку.

Подаємо лише записи письменників, літературознавців, науковців музеїв, журналістів та осіб, причетних до Франкового роду.

Музей Івана Франка створено згідно з постановою Ради Народних Комісарів УРСР від 8 травня 1940 року. Призначений директором музею син письменника Петро Франко і невеликий штат працівників музею почали готуватися до створення експозиції музею. Музеєм зацікавилася широка громадськість ще до його офіційного відкриття. Про це свідчить перший запис, датований 1 червня 1940 року.

7 серпня 1940-го музей відвідав доцент Харківського університету Ю. Шевельов, згодом видатний вчений, славіст-мовознавець, літературознавець, професор Колумбійського університету. У цьому ж місяці долею майбутнього музею зацікавилися письменниця Марієтта Шагінян і тридцятишестирічний прозаїк та літературознавець Дмитро Косарик. Записи цього часу свідчать про те, що будинок І. Франка відвідали студенти й викладачі Львівського, Київського, Харківського університетів та інших вузів, учителі.

Запис від 10 жовтня 1940 року зафіксував дату відкриття музею. Запис лаконічний, але історичний: "Відкриття Музею 10. X. 1940". І перший підпис – "Марія Деркач" – дослідниця творчості І. Франка, рятівниця фонду І. Франка, активна учасниця створення музею. Тут же підписи К. Студинського, Ф. Колесси, М. Тершаковця, Б. Чайковського, Д. Лукіяновича, В. Щурата.

Записи у першій книзі вражень обірвалися 22 червня 1941 року одним словом "Война" (переконаний, що це слово написав хтось з працівників музею і треба читати його з наголосом "вóйна", як кажуть у нас, в Галичині).

Записи відновилися у 1945 році: "Дня 27. VII. 1945 р. В річницю звільнення м. Львова від німецьких загарбників відбулося відкриття Музею. Присутні: П. Карманський, О. Дучимінська, Д. Бандрівський, Д. Лукіянович, П. Мечник, П. Козланюк, Б. Дудикевич..." (ще 12 підписів, які важко розшифрувати). І уже наступного дня музей відвідав Ю. Смолич.

Не можна без трепету в душі й захоплення читати ці записи.

"З хвилюванням підходив до порога цього будиночка і з не меншим хвилюванням вийшов із нього" – Ігор Муратов; "Я люблю Івана Франка" – Микола Вінграновський; "Йдемо у мандрівку століть з печаттю Вашого Духа" – Роман Іваничук; "Можна позаздрити Івану Франкові – він поруч з Тарасом Шевченком у кожній українській хаті і в кожній українській душі" – Роман Федорів; "Тут, в оселі Франковій, вклоняємось його невмирущій творчості" – Олесь Гончар, Роман Лубківський, Валентина Гончар; "Зворушливо ходити стежками, де ступали ноги Івана Франка – мого вчителя й одного з кількох улюблених письменників" – Богдан Рубчак; "Кланяюсь цьому святому дому, де працював наш Великий Геній. Мир Йому" – Олесь Лупій; "В цьому храмі нашого національного духу схиляю голову перед Генієм нашого народу, перед тим, хто схитнув Золоті дзвони нашого слова. Дяка і Вам – чатівники цього храму" – Павло Мовчан; "Давно я тут не був. Шкодую. Тут оживає в мені все, що дав Бог для розумного життя" – Дмитро Павличко.

Дорогими для нас є враження лауреатів премії імені Івана Франка – Віри Вовк (Бразилія), Яра Славутича (Канада), Лариси Мольнар, Михайла Мольнара, Федора Ковача, Михайла Романа (Словаччина), Десанки Максимович (Сербія), Івана Давидкова (Болгарія), В'ячеслава Рагойші і Тетяни Кобржицької (Білорусь).

У книзі вражень Іван Франко постає як "наш національний геній", "надвелика людина", "велетенське серце", "Великий український Каменяр", "наш невмирущий Іван", "Великий син України", "Великий Дух Великого народу", "Могутній інтелект українського народу", "Титан Українського Відродження", "Український Мойсей"...

Усі іншомовні записи подаємо українською мовою, підписи – згідно з оригіналом, правопис збережено.

З трепетом, схиливши шанобливо голову, вступаючи до будинка, де творив невтомний Каменяр українського демократичного слова. Велику справу роблять працівники музею. Шкода лише, що де в чому порушується

той вигляд, який мало приміщення за життя Ів. Франка. Для чого, наприклад, перепланувати сад?

7 серпня 1940 р. Шевельов,
доцент Харківського державного університету

Музей-будинок Франка у Львові може і повинен стати місцем, де молоді письменники вчились би культури, необхідної для почесної професії літератора. Ів.Франко, геніальний син українського народу, вмів до останніх днів (до кончини, як говорить він в одному з кращих своїх віршів) вчитися і працювати – і його дидактизму, його безкінечній працьовитості, великої повчальної сили його слова і прикладу його життя – хочеться поклонитися і наслідувати.

Побажання музею: виразніше і яскравіше показати величезне культурне значення Франка, особливо виділити у творчій спадщині – переклади, видання, які мають суспільне значення і т.д. Дати хоча б один розгорнутий рукопис, де була б показана праця Франка над текстом. Тоді це прекрасне починання – Будинок-музей – було би ще повчальнішим для нас, письменників.

24 серпня 1940 р. Маріетта Шагінян,
Москва

Стоючи перед картиною твоїх подорожів, я бачив неосяжні путі твого Великого Серця.

Зупинившись перед посмертним образом твоїм, моє серце кричить:
– Благослови, поете, рушати по слідах Твоїх!..

26 серпня 1940 р. Дмитро Косарик

Музей Івана Франка дав мені дуже багато щодо настрою епохи і особистості цієї прекрасної людини-письменника і борця за ідеали майбутнього. Хочеться тепер більше знати про Франка, читати його твори і таким чином глибше осягнути його душу.

13 вересня 1940 р. Дитяча письменниця з Москви
Ліна Нейман

Відкриття Музею 10. X. 1940

Марія Деркач від рукописного
відділу Філії Бібліотеки А.Н.,
Мельник Микола,
Філарет Колесса,
М. Тершаковець від колективу
наукових робітників Інституту
української літератури ім. Т. Шевченка, філія А.Н.,
Я. Цурковський з редакції журналу
"Література і мистецтво",

Чайковський Б. В. – Державний
етнографічний музей,
Денис Лукіянович,
Акад. Щурат В. Гр.,
Марія Іполітівна Колессова,
дружина академіка і проф. університету
ім. Івана Франка
(ще 18 підписів)

Уклоняємося величі труда і таланту великого робітника мистецтва і науки Івана Франка.

30 травня 1941 р. Ст. Крижанівський

На жаль, за браком часу я не міг детально оглянути Музею Великого Каменяра. Бажаю щиро успіху і дальшого розвитку.

30 травня 1941 р. Х. Коцюбинський,
Директор Чернігівського музею
М. Коцюбинського

Сьогодні відвідав я враз з ріднею музей безсмертного Каменяра. Мої враження якнайкращі й незабутні.

15 червня 1941 р. Курпіта Теодор,
Український письменник

Дня 27. VII. 1945 р. В річницю звільнення м. Львова від німецьких загарбників відбулося відкриття Музею.

Присутні: П. Карманський, Дучимінська,
Д. Г. Бандрівський, Д. Лукіянович,
П. Мечник, Петро Козланюк
Б. К. Дудикевич (ще 12 підписів)

Відвідав меморіальний музей великого сина України І. Франка.

28 липня 1945 року Ю. Смолич

Літературно-меморіальний музей І. Франка – це найкращий пам'ятник письменникові.

Колектив музею, що його очолює друг І. Франка, письменник П. Карманський, здійснив велику роботу в справі відбудови будинку. Хочеться побажати дружньому колективу наукових робітників музею наполегливо

працювати для створення повної експозиції, зібрати всі матеріали, спогади сучасників про Франка. Правдиво відбити життя і творчість письменника в експозиції музею.

19 грудня 1945 р.

К. П. Дорошенко,
Директор літературно-меморіального
Будинку-музею Т. Г. Шевченка в Києві

Відвідуючи музей Ів. Франка, з великою приємністю оглянули ми вже другий раз всі твори великого письменника, в нас наповняється серце гордістю, що ми його внуки.

7 січня 1946 р.

Дарія Франко
Роланд Франко

О год. 4-й дня найближча родина Поета зібралась в кімнаті, в якій він помер, і після перечитання директором музею уривка із своєї поеми "Його дорога" про вмирання Поета приявні вшанували пам'ять Великого Сина України хвилинною мовчанкою – а після того син Поета Тарас відчитав свій реферат – спогади про Батька і з'ясував коротко Його творчий шлях.

Львів
28 травня 1946 р.

Петро Карманський
(директор музею),
Тарас Франко, син,
Катерина Франко, синова,
Ольга Франко, синова,
Зеня Франко, внучка,
Дарія Франко,
Роланд Франко
(ще 4 підписи)

Дім нашого невмирущого Івана відвідали ми, близькі родичі а рівно ж представники Дрогобича і Борислава. Висловлюємо велику подяку працівникам музею за відбудову зруйнованого німцями дому нашого Великого Учителя.

1 червня 1946 р.

Франко Гринь Захарович,
Франко Іван Гр., Франко Анна Г.
та інші.

Почуваюся щасливим, що відвідав хату, в якій жив і творив великий український Каменяр Іван Франко.

20 січня 1947 р.

М. Шатульський,
редактор "Українського слова",
Вінніпег, Канада

Мій батько мені розказував, як хлопцем ішов до Нагуєвичів, щоб бачити великого Франка. Сьогодні я, роджений в Канаді, маю щастя поклонитися Каменяреві в будинку, в якім він жив, творив і помер.

20 січня 1947 р.

Іван Вив'юрський (Вір),
Торонто, Канада

Здійснилася давня мрія побувати в будинку, де жив і творив Іван Франко.

Сам будинок з меморіальними речами, оточення його, зустріч з сином письменника, – все це хвилює, пробуджує в пам'яті улюблені твори, моменти життя та діяльності Великого Каменяра... Уявляю собі зустріч з Михайлом Коцюбинським, який ставився з такою великою любов'ю і пошаною до Франка, вважав його своїм учителем. "Душу мою полонив він", – писав Коцюбинський після побачення 1905 р. Огляд музею залишив багато вражень.

14 липня 1947 р.

Ст.науковий працівник музею
М. Коцюбинського в Чернігові
К. Коцюбинська

З пошаною оглянули дім, де жив і трудився Іван Франко, побачили багато цінного в експозиціях музею.

6 січня 1950 р.

Л. Новиченко,
В. Комісаренко,
Ф. Шевченко

Хай славиться ім'я нашого улюбленого і полум'яного борця за щастя народу – Івана Франка!

10 травня 1950 р.

Петро Панч

З хвилюванням підходив до порога цього будиночка і з не меншим хвилюванням вийшов із нього.

10 травня 1950 р.

Ігор Муратов

Любив, люблю і любитиму безсмертного Каменяра!

10 травня 1950 р.

Микола Упеник

Живуть безсмертнії слова, Бо в кожному – душа жива.

10 травня 1950 р.

Олекса Ющенко

Невмирущий народ, сини якого – Каменярі свободи!
Вічна слава Тобі, великий учителю!

13 травня 1950 р.

Василь Колодій,
студент Львівського
університету імені Івана Франка

Відвідали музей.

10 вересня 1950 р.

Зеня Франко
і Павло Юричківський

Все, що сьогодні я побачив у стінах музею, мене схвилювало до сліз – від радості, що жив на нашій землі українській такий великий письменник, якому немає рівного за останнє століття в усіх літературах світу.

28 травня 1951 р.

Борис Буряк

Оглянула нову експозицію музею і бачу, наскільки краща вона попередньої. Висловлюю глибоку подяку працівникам музею за створення нової експозиції.

13 вересня 1952 р.

З. Франко

Велика радість бути в Домі-музеї Івана Франка, відчути всім єством його велетенське серце, що билося тільки в ім'я щастя і свободи народу. Хочеться високо нести прапор нашої літератури, бути завжди вірним і відданим народові, як був наш великий титан – Іван Франко.

3 листопада 1953 р.

Олекса Новицький

Я, українець другого покоління, канадієць, дякую за те, що мав можливість відвідати меморіальний музей Івана Франка. Українці в Канаді, організовані в Товариство Об'єднаних Українських канадців і у Робітниче Запомогове Товариство, шануючи пам'ять Каменяра, приступають до будови й відкриття музею Івана Франка в Канаді, в місті Вінніпегу. Надіюсь, що це допоможе нам в Канаді широко поширити вчення Івана Франка не лише між канадцями українського походження, але між всіма прогресивними канадцями.

1 серпня 1955 р.

З глибокою пошаною
Андрій Білецький – Вінніпег, Канада

Мені довелось вдруге відвідати Меморіальний Музей Івана Франка. В 1947 році я з великим зацікавленням оглянув будинок, в якому жив і творив Великий Каменяр. Сьогодні я з ще більшим хвилюванням оглянув експонати, які відображують життя і творчість Івана Франка.

Я дуже радий, що копії цих експонатів будуть розміщені в Музеї Івана Франка в Канаді (у Вінніпегу). Це дасть можливість тисячам канадських українців і взагалі канадцям познайомитись з великою постаттю Письменника і його величезною спадщиною.

Користуючись нагодою, я хочу подякувати Українському Товариству культурного зв'язку з закордоном і Дирекції Меморіального музею у Львові за цей цінний подарунок канадським українцям.

5 травня 1956 р.

Петро Кравчук,
член Ювілейного комітету
з відзначення 100-річчя з дня
народження Івана Франка в Канаді

Уклін тобі, Учителю Великий! Уклін тобі, земле рідна, що народила титана мислі і душі. Гарячим вогнем нести в серці його велику любов до рідного народу, його невгасиму віру в життя!

2 липня 1956 р.

Василь Колодій

Світлій пам'яті Великого Каменяра – земний уклін.

3 вересня 1956 р.

Микола Терещенко,
Микола Ушаков

Дуже радий був завітати до музею Івана Франка і разом з іншими від всього серця дякую тим, хто влаштував музей і хто з любов'ю зберігає його. Треба всіляко підтримувати цей цінний заклад і дати йому можливість розвиватися далі.

5 вересня 1956 р.

Олександр Білецький,
член СРПУ, академік АН УРСР

Після участі у Франковій ювілейній сесії Інституту суспільних наук АН УРСР з хвилюванням відвідав музей Великого Каменяра. Музей дає широке уявлення про життєвий шлях великого письменника-борця, а окремий його відділ, що займає цілий будинок, виразно показує, за що шанує наш народ Івана Франка.

З теренів українського Причорномор'я хочеться принести в ці стіни любов і шану до великого поета.

27 вересня 1956 р.

Андрій Недзвірський,
доцент Одеського державного університету,
кандидат філологічних наук

Ні, не забуде Україна,
Як не забуде цілий світ,
Твій сильний молот, що незмінно
Громив твердий граніт, –
Твій дух великий, що людину
У битвах й в чорнім горі грів...
Того шанує Україна,
Для неї хто згорів!

11 квітня 1957 р. Петро Мах

Великому Каменяреві, тому, хто перший оспівав славну, важку і почесну працю шахтарів, земний уклін і вічна шана. Цей музей завжди нагадуватиме всім про вічну славу українського народу – Івана Франка.

6 вересня 1957 р. З глибокою синівською любов'ю від письменників Донбасу (підписи)

Франкові яблуні

Над ними рвались хмари грозові,
Не раз вітри сікли ножами груди,
Вони ж стоять, немовби вартові,
Вони стоять,
Повік стояти будуть!

Приніс я їм з далеких сіл привіт,
Приніс їм серце, що горить-іскриться,
І припадаю до квітучих віт,
Як спраглий припадає до криниці.

О, скільки болем зранених сердець
Цілющою снагою напоїли
Ці білі віти, кожен корінець,
Що у собі безсмертя затаїли!

А люди йдуть – веселі і сумні,
Ідуть близькі, далекі, чорні й білі...
І яблуні, мов сестри чарівні,
Капають їх у свіжій заметілі.

26 жовтня 1958 р. Студент ЛДУ ім. І. Франка Р. Лубківський

Поклін великому Каменяреві, який своїм молотом проклав дорогу і нашому народові до великого майбуття.

30 січня 1959 р. Іван Давидков

Як простий смертний, скидаю свого бриля перед пам'яттю Простого Безсмертного.

5 травня 1960 р. М. Романченко

Я, уроженець зеленої Буковини, професор класичної філології Чернівецького державного університету, що особисто двічі зустрічався 1913 р. з Іваном Франком, перший раз у Чернівцях, де Франко читав нам своєго "Мойсея", а другий раз у Львові на ювілейному святі 40-літньої діяльності поета, а 1956 р. написав свої спогади про Івана Франка, давно вже мріяв про особисті відвідини Музею Івана Франка ві Львові. І от сьогодні моя мрія здійснилась!..

Я дуже захоплений усім, що я побачив і собі усвідомив у цьому музею.

Вічна слава йому від українського народу й від нашої зеленої Буковини зокрема!

6 червня 1960 р. Іван Дмитрович Василашко

Ми схиляємо голови перед пам'яттю великого нашого Предка.

5 серпня 1960 р. З. Франко
Юра Юрачківський-Франко

Уклін тобі, наш національний генію. Вогонь серця твого горітиме вічно, бо в нього впали іскри безсмертя народного. Для нас свята твоя мудрість, твоя совість криштальна, твоє слово першогатункове; свята і ця земля, по якій ходив, за яку страждав.

Наше сучасне і наше майбутнє невіддільне від твого духу, Іване Франко.

21 грудня 1960 р. Дм. Степовик, журналіст

Ми дуже задоволені експозицією меморіального музею Івана Франка. Щиро вдячні директорові за пояснення. Музей справляє чудове враження.

9 вересня 1960 р. Сім'я Коцюбинських.
І. Коцюбинська, скульптор Коцюбинський,
Н. Скорульська, засл. арт. УРСР

З великою цікавістю оглянув експонати музею Івана Франка. Низько схиляю голову перед талантом славетного Каменяра. Його незабутні твори, як і твори Тараса Шевченка, Лесі Українки, а також Янки Купали,

Якуба Коласа, вчили працьовитий білоруський народ любити і поважати свою рідну батьківщину.

14 жовтня 1960 р.

Микола Базаревіч,
науковий працівник літературного
музею Якуба Коласа
Академії наук Білоруської РСР

Відвідавши музей І. Я. Франка, схиляю голову перед величчю тієї гігантської роботи, зробленої великим Каменярем, за його славний життєвий шлях. І я стою в задумі, ніби завинив чимось перед цією Надвеликою людиною: хочеться зробити більше, ніж зроблено до цього.

26 листопада 1961 р.

В. Фольварочний, студент
Львівського державного
університету ім. І. Франка

Титане, Батьку!
Спадщина, яку Ти нам залишив, зробила нас найбагатшими в світі.
Твої думи оживляють наш мозок,
Твоє серце б'ється у кожному з нас,
Твоя кров пульсує у наших жилах.

26 листопада 1961 р.

Євген Дудар,
студент Львівського державного університету
ім. І. Франка

До глибу схвильований, відвідуючи будинки, де з такою любов'ю і з такою пошаною зберігається пам'ять про нашого Великого Каменяра.

Меморіальний будинок-музей обладнано зразково. Бездоганна організація матеріалу, що висвітлює життя і творчість І. Франка та посмертне життя його в народі, ще яскравіше відтворює постать того, який знав, що на ньому "мільйонів стан стоїть..."

Велика подяка за це – від себе особисто і від земляків з-за океану.

11 червня 1964 року

Юрій Косач, редактор журналу
"За синім океаном", Нью-Йорк (США)

У рибальську сітку піймав не тільки образ Мойсея, а й серця людей на багато поколінь. Вічна слава такому майстрові, а з його вічністю буде жити і славитися наше рідне слово.

16 липня 1964 р.

Борислав Степанюк,
Людмила Степанюк, М. Романченко

Уклін тобі, земле Каменярева, бо тільки ти могла дати світові таку людину. Уклін і вам, люди цієї землі, за те, що бережете національну святиню.

10 серпня 1964 р. Валентин Мороз, журналіст

Великому духу Великого народу жити вічно.

4 жовтня 1964 р. Костянтин Світличний,
Віктор Соколов,
м. Донецьк

З великим хвилюванням ми, група білоруських літераторів, відвідали музей великого Каменяра і засвідчили цим тую любов, якою він користується у нас, у Білорусі.

13 серпня 1965 р. Алесь Адамовіч, Владимір Колеснік,
Зося Колеснік, Ніна Бриль, Янка Бриль

Не пригадаю, в котрий раз я оглядаю вже музей Івана Франка й кожного разу знаходжу для себе багато нового й цікавого. Так і цього разу побачив нові документи з дитячих років, часів навчання, нові дарчі написи, нові фото, загалом збагатив свою Франкіану.

Ще раз глибоко вражений багаттям експонатів, низько схиляючи голову перед пам'яттю про великого сина українського народу.

Сердечно дякую працівникам музею за сумлінну роботу й бажаю їм нових здобутків на цьому полі!

6 жовтня 1966 р. Євген Кирилюк

Надзвичайно задоволений, в деяких місцях захоплений, з критикою стриманий.

11 листопада 1966 р. Тарас Франко,
Львів

З країв, де хлюпає Дніпро,
Од нив Тараса полудневих
Уклін і шану на добро
Ми принесли Каменяреві.

11 липня 1968 р. Члени літоб'єднання
"Звенигора"

З великим зацікавленням і захопленням оглянули цей прекрасний музей Івана Франка у Львові.

У місті Вінніпегу споруджені пам'ятник і музей Івана Франка.

Глибоко вдячні і щасливі, що мали можливість побувати в домі, де жив і працював великий письменник-борець.

Пам'ять про нього житиме вічно.

29 серпня 1969 р.

Микола Гринчишин,
редактор "Життя і слова",
і Гелена Гринчишин ,
Торонто, Канада

Низький уклін оселі титана-каменяра Івана Франка від оселі його щирого друга Володимира Гнатюка!

Я гордий тим, що мій славний земляк – великий український вчений так плідно працював для науки, служив нашому народові під благородним впливом свого великого друга і прихильника Івана Франка!

Успіхів у праці щиро зичу всім працівникам музею!

10 липня 1970 р.

Остап Черемшинський,
Директор музею В. М. Гнатюка
у с. Велесневі на Тернопільщині

Ми, делегація башкирських письменників – учасників Тижня башкирської літератури в Україні, відвідали це святе, незгасаюче вогнище української душі. Ми принесли сюди свою гарячу любов і глибоку повагу до Івана Франка, його народу.

19 жовтня 1970 р.

Мустай Карім, Ібрагім Абдуллін,
Рафаель Сафін, Равіль Бікбаєв

Вогненні слова І. Франка назавжди залишаються в наших серцях.

20 лютого 1972 р.

Письменники Мордовії
(підписи)

Я люблю Івана Франка.

22 травня 1976 р.

Микола Вінграновський,
Львів

Низько вклонився Франковій оселі, до якої ніколи не заросте дорога всіх людей доброї волі.

20 травня 1978 р.

Федір Погребенник

Відчути могутній дух Івана Франка, згадати дитинство, – що може бути більш хвилюючим і приємним. Велике спасибі за збереження пам'яті Великого Каменяра.

24 серпня 1978 р.

Роланд Франко, заступник
директора з наукової роботи
Київського інституту автоматики,
Алла Франко, *м. Київ*

З великим хвилюванням переступили поріг музею славного сина України І. Я. Франка. І те, що ми побачили і почули від працівників музею, залишило незабутнє враження. Колектив музею оточив нас величезною турботою, сердечністю і чуйністю. Стажування в музеї нас, працівників літературно-меморіальних музеїв України, було надзвичайно корисним. Одержані знання під час занять в музеї будуть добрим помічником для кращої організації музейної справи.

Велике щире спасибі Вам, шановні товариші, за добру науку, за увагу і сердечність. Найкращих успіхів Вам у роботі, міцного здоров'я, великого справжнього людського щастя зичимо Вам від щирого серця.

27 вересня 1978 р.

Працівники музеїв України,
науковий працівник
Літературно-меморіального музею
Максима Рильського в Києві
Людмила Таран, науковий працівник
Державного музею Т. Г. Шевченка
Надія Відоняк,
Заввідділом Київського літературно-
меморіального музею Лесі Українки
Валентина Розвага
(та інші підписи)

Іван Франко – геній української землі, він має храм і в нашій Вірменії – храм поезії.

24 травня 1980 р.

Серго Ханзадян,
письменник Вірменії

Борислав журиться, що немає Івана Франка.

24 травня 1980 р.

З. Тоболкін

Поклін моєму величезному і любому Іванові Франкові.

24 травня 1980 р.

З щирою любов'ю
Ушангі Рижінашвілі

Випадково – з Кракова їдучи – ми опинилися у Львові і відчули близькість духу огненного – Каменяра побачили. Вдумалися у його велич і зміст життя нашого прояснився перед нами.

27 травня 1980 р. Д. Павличко, М. Зарудний, А. Мороз, В. Петльований, В. Коломієць

Йдемо у мандрівку століть з печаттю Вашого духа.

28 травня 1980 р. Р. Іваничук

Портрет Івана Франка на стіні в рушниках, томи його творів у книжковій шафі, пам'ять у серці про нього – все це щодень нагадує нам цю величезну працелюбність генія і є великою наукою для нас.

28 травня 1980 р. Л. Різник, О. Сенатович, інші підписи

Можна позаздрити Івану Франкові – він поруч з Тарасом Шевченком у кожній українській хаті і в кожній українській душі.

І можна схилити голову перед народом, який шанує і любить своїх пророків.

Схиляю чоло перед Великими Апостолами і перед народом, який їх народив.

28 травня 1980 р. Р. Федорів

...Збирав нектар, де меду й не бува,
Де дозрівав не солод, а отрута, –
Чи звідти в пісні болісні слова,
І незбагненний жаль, і туга люта...

28 травня 1980 р. Микола Петренко

Сичали пани: бунтареві кари!
Та світ уже слухав Франкові удари.
Іван Франко – твердиня нашого духу!

28 травня 1980 р. Іван Гущак

Іван Якович Франко – геній нашого народу, і щоб це зрозуміти, сприйняти всією своєю суттю, треба прожити ціле життя. До повного зрозуміння Івана Франка треба йти усе своє життя.

28 травня 1980 р. Юрій Коваль

Геній і велич Франка, його "духа печать" – у кожному й на кожному з нас. Це не тільки гордість за приналежність до народу, який дав світові великого Каменяра, але й почуття довічного обов'язку служити тому народові до останнього подиху.

28 травня 1980 р. І. Сварник

Хай славиться вічно Франкова земля, Франкове слово!

24 вересня 1981 р. Учасники республіканської наукової конференції, присвяченої 125-річчю з дня народження Івана Франка

Не пам'ятаю, в котрий раз відвідав музей Ів.Франка. Я щасливий з того, що півстоліття тому виступив з журнальною статтею про Вічного Революціонера, що видав кілька книжок про Великого Каменяра і вірю, що доведу до кінця п'ятдесятитомне видання його творів.

Сердечна подяка працівникам музею за постійне поповнення фондів і збагачення експозиції.

24 вересня 1981 р. Євген Кирилюк

Я щаслива, що доля мені подарувала можливість увійти у будинок Івана Франка, якого мій народ цінує і любить. Але сумно бути у будинку, повному предметів, яких поет торкався своєю рукою, на які дивився своїми очима, а поета вже немає. Залишилася лише його страдницька і благородна душа в кожному закутку. Дяка йому і за те, що він знав, що мій народ існує і що він цінував його твори.

15 жовтня 1981 р. Десанка Максимович із Югославії (Сербія)

Низький уклін Іванові Франку і його Дому!

9 березня 1983 р. Л. Большаков, *Оренбург*

Великому Івану від землі Янки!

9 березня 1983 р. Васіль Зуйонак

Іван Франко – це голос з майбутнього.

9 березня 1983 р. Петро Осадчук

Франко – з нами, Франко – з прийдешністю.

9 березня 1983 р. Р. Лубківський

Живи, Іване, сину Якова,
Хрещений потом і слізьми,
Твори, хай наша доля шлакова
Народить крицю в надрах тьми...
Живи, незламаний за ґратами,
Розп'ятий на твердій журбі,
Твори, тебе народ читатиме
І воскресатиме в тобі!

9 березня 1983 р. Д. Павличко

Сьогодні франківські торжества є свідченням безмежної людської шани і любові до великого Каменяра. З кожним роком шириться над світом світло його могутнього генія.

Ідуть літа, минуть іще століття,
а він, як та немеркнуча зоря,
усе ясніш палатиме над світом,
бо невгасимий дух Каменяра!

28 травня 1983 р. Василь Колодій

Доземна дяка цій Світлиці від берегів Дніпра.

9 березня 1984 року Учасники Шевченківського свята (підписи)

Якщо Шевченка називаємо душею України, то Франко – це могутній інтелект українського народу. Кажучи про інтелектуальну силу Івана Франка, зовсім не поменшуємо емоційну наснагу його творів, вогонь його революційних Каменярських поезій та геніальної його інтимної лірики, що належить нині до скарбів світових.

Тут, в оселі Франковій, вклоняємось його невмирущій творчості.

26 травня 1984 р. Ол. Гончар, Р. Лубківський, В. Гончар

Супроводжуючи делегацію студентів та викладачів Кошицького університету ім. П. Й. Шафарика, радувалось серце від того, що друзі

з братньої Чехословаччини глибинними чуттями дякували землі, яка подарувала світові титана праці – Івана Франка.

27 липня 1984 р. Микола Зимомря
(Ужгород)

29 липня 1984 року, віддаючи декілька книжок своїх під опіку музею, пройшов кімнатами Франкового дому й помолодів духом. Да святиться непогасенний вогонь Франкової душі в душі нашого народу.

29 липня 1984 р. Д. Павличко

Я дуже радий, що після кількох років знову тут, у будинку, де жив і працював один з великанів людського духу – Іван Франко.

Його творчість я полюбив, будучи студентом, і до його творів звертаюсь всякий раз, коли є нагода і духовна потреба, бо він дає силу, мужність і погляд у майбутнє.

12 квітня 1985 р. Федір Ковач
Пряшів, ЧССР

Мене надзвичайно привабив образ першого українського письменника. Коли я довідався, що він перекладав "Махабхарату", знаменитий індійський епос, який піддається перекладу тільки з дуже великою працею, я був здивований його ерудицією і вченістю. Я також був здивований, коли довідався, що Іван Франко володів 14 іноземними мовами і робив з них переклади. Я багато чим зобов'язаний цьому письменнику і напишу про нього, коли повернусь в Індію.

5 вересня 1985 р. Д-р Раман Наір, професор,
Університет Кочин, Індія,
Джаянта Махаматра

Земний уклін Тобі – Генію наш від учасників міжнародного симпозіуму "Іван Франко і світова культура" у Львові 11 – 15 вересня 1986 року.

12 вересня 1986 р. В. Грабовецький, М. Жулинський,
М. Шалата, Б. Мельничук,
В. Житник, В. Шевчук,
Б. Медвідський, Л. Сеник,
Б. Якимович, О. Зерницька

Бажаю дальших успіхів в оформленні і зберіганні спадщини Івана Франка.

12 вересня 1986 р. Григорій Грабович,
Гарвардський університет, США

Щасливий, що брав участь у міжнародному симпозіумі "Іван Франко і світова культура", відвідав оновлений і збагачений музей великого письменника, у вивчення й дослідження спадщини якого я вклав частину свого життя. Да святиться ім'я Франкове.

12 вересня 1986 р. Ф. Погребенник

Спасибі українській землі і народу, що дали світові таку людину, як Іван Франко.

12 вересня 1986 р. Українці з ЧССР
Проф. М. Роман

Щасливий побувати в такому прекрасному музеї. Франко – приклад мужності, віри і сили нашого народу – заслужив і не такий музей! Але зараз – вже свято! Далі – справа майбутнього. Дякую тим, хто створив музей, хто вкладав серце і душу в це!

12 вересня 1986 р. Ю. Покальчук

Глибоко зворушена великою любов'ю, з якою зроблено експозицію музею геніального Івана Франка. Низький уклін тобі, великий Каменяре, твоє слово правди й сьогодні для нас живе й надихаюче!

15 вересня 1986 р. Ольга Зерницька, ст. науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, Київ

Тут чуєш, як молить, і просить, і заклинає Франко: "Говори!... Говори!" і душа відзивається.

Вдячна дуже співробітникам музею за шанобливе, любовне оформлення його.

15 вересня 1986 р. Т. Гундорова-Бровіньок, науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка

Їдучи в Підлисся, на батьківщину першого проповідника українського національного відродження в Галичині Маркіяна Шашкевича, ми повернули до головного дому нашої літератури, до Франкової оселі, щоб скласти шану генієві, народженому з болінь і мрій не лише України, але й усього

людства. Від Шашкевича до Франка, яка ж це велика дорога! Такий шлях не може мати кінця!

22 листопада 1986 р.

Д. Павличко,
М. Жулинський,
А. Ратнер

Якщо Шевченко своїм величним революційним словом питання бути чи не бути українському народові на користь бути, то Франко своєю титанічною працею на ниві української літератури й науки позитивно вирішив питання, бути йому серед найкультурніших народів світу, проклавши міцний фундамент для золотих мостів культурного єднання між народами.

Літературно-меморіальний музей Івана Франка на високому професійному рівні представляє Франка письменника-патріота, поета-інтернаціоналіста, вченого, громадського діяча. Його експозиція є високим досягненням сучасної музейної думки. Тому велика дяка належиться всім працівникам музею, які створили цю, таку багату, добре продуману, інформативно містку і зі смаком оформлену експозицію. Велике спасибі і всім тим, хто взяв участь у виготовленні стендів, вітрин, стелажів і експонатів і всього того, без чого сучасний музей не міг би здійснювати свою місію – популяризатора й пропагандиста творчості І. Франка і своє призначення культурно-освітнього осередку.

Низький уклін вам – музейники-франкознавці!

21 липня 1987 р.

Зіновія Франко,
Павло Юрачківський

З великою увагою ми оглянули цей музей, який відкрив перед нами постать великого Каменяра краще, ніж десятки монографій про нього. Щасти Вам!

14 серпня 1987 р.

Микола Мушинка,
Олесь Мушинка,
Магда Мушинка,
із Пряшева ЧССР

Дорогі сябри!

Оглянули Ваш чудовий музей. Експозиція зроблена з серцем, душею. Нехай вічно живе слово Франка!

26 березня 1989 р.

Співробітники
Державного музею історії
білоруської літератури
(підписи)

З глибокою вдячністю працівникам музею Івана Франка за надзвичайно цінні вияснення про життя і працю Великого Сина України Івана Франка.

31 серпня 1989 р.

Від осередку праці Наукового
Товариства ім. Шевченка в Філядельфії
д-р Наталія Іщук-Пазуняк

Ми дуже вдячні за те, що Ви нам так щиро і з такою любов'ю наблизили атмосферу творчості нашого великого творця.

14 вересня 1990 року

Марта Лічкова, перекладач
творів Івана Франка, Братислава,
М. Мольнар, Ю. Бача,
Олесь Мушинка (та інші підписи)

Коли вродився ти Іваном
В краю, що стогне від щедрот,
Вставай з питанням нездоланним:
"Коли ж ми збудемось в народ?!"

Саме сьогодні нам дуже потрібно Івана Франка. І він відкривається перед нами і для нас знову і знову – своїм гуманізмом, своєю мудрістю і великим патріотизмом. Бережіть все, що належало його геніальному єству, його подвижництву і честі.

Спасибі Вам, добрі люди!
Слава Іванові Франкові!

14 вересня 1990 р.

З відданістю
Іван Драч

На цих сподвижниках – Іван Франко, Михайло Грушевський, о. Андрей Шептицький – втрималася Україна. Слава їм!

14 вересня 1990 р.

Марія Влад, *Київ*

Зворушливо ходити стежками, де ступали ноги Івана Франка – мого вчителя й одного з кількох улюблених письменників.

14 вересня 1990 р.

Б. Рубчак

Радий знову бути у Львові.

14 вересня 1990 р.

Яр Славутич

Кланяюся цьому святому дому, де працював наш Великий Геній. Мир йому.

14 вересня 1990 р. Олесь Лупій

В цьому храмі нашого національного духу схиляю голову перед Генієм нашого народу, перед тим, хто схитнув золоті дзвони нашого слова. Дяка і Вам – чатівникам цього храму.

14 вересня 1990 р. П. Мовчан, голова оргкомітету свята "Золотий гомін"

Нехай слово нашого Титана-Франка вічно будить серця спраглі, наснажує душу людську, щоб вона озивалась від низу до вершин, на вічні віки.

14 вересня 1990 р. *З низьким поклоном* Микола Корсюк *(Румунія)*

Нарешті я діждався запричаститися твоїм духом і твоїм розумом.

14 вересня 1990 р. Юрій Коломієць *(Чикаго)*

Для великого поета рідної бориславської землі залишаю тут своє серце.

14 вересня 1990 р. Віра Вовк

Бережімо Храм!

14 вересня 1990 р. Дмитро Чередниченко

Важко повірити, що все те побачила власними очима. Дякую щиро. Франко завжди з нами.

14 вересня 1990 року Ліна Гать – Галина Мовчан, Радіо "Свобода"

За словами Великого Каменяра – прийдеться нам іще "лупати сю скалу" до повної незалежності нашої держави.

Нехай Господь благословить усіх працівників цього Пантеону творчості Івана Франка – на честь і славу нашого народу!

28 серпня 1992 р.

Юрій Шимко,
Президент Світового
Конгресу Вільних українців
(племінник Івана Франка.
Василь Франко – це мій стрий
та син брата Івана Франка,
Захарія Франка з Нагуєвич)

Доземний уклін цьому святому місцю, яке стало останньою оселею Івана Франка на землі, від Тарасової гори в Каневі, що береже дух Шевченка.

9 грудня 1999 р.

Зінаїда Тарахан-Береза

Давно я тут не був. Шкодую. Тут оживає в мені все, що дав Бог для розумного життя. Іван Франко сьогодні в очах деяких дрібних людей втрачає своє пророцьке значення для України. Та це тимчасове.

Іван Франко назавжди зостанеться найбільшим трудівником і найяснішим Генієм України.

Мені доводиться жити між людьми, які його не знають. Це тяжко. Я не можу прожити і дня, щоб не згадати Його. Думки про Франка – думки печальні. Але в печалі і з печалі встає сонце.

10 квітня 2000 р.

Д. Павличко

Відвідини музею – це зустріч з моєю студентською молодістю. Велике і щире спасибі людям, які бережуть для нащадків це дороге для кожного українця місце.

21 липня 2000 р.

Ярослава Павлюк,
поетеса і педагог,
Броди

З великим зацікавленням, душевним трепетом оглянули музейну експозицію Титана Українського Відродження, великого Каменяра Івана Франка.

Низький уклін, сердечна подяка усім, хто береже і популяризує славу і слова автора "Мойсея".

Дякуємо усім, хто спричинився до відзначення нашого скромного внеску у популяризацію української літератури в Білорусі – високої Міжнародної літературної премії імені Івана Франка. Це вливає в наші серця нові сили...

Хай живе Білорусь!
Слава Україні!

12 жовтня 2000 р.

В'ячеслав Рагойша,
Тетяна Кобржицька –
лауреати Міжнародної
літературної премії
імені Івана Франка,
Мінськ – Львів

Борщів'яни завжди пам'ятатимуть, що великий Іван Франко залишив і на нашій землі свої благословенні сліди.

9 лютого 2001 р.

Петро Довгошия,
голова Борщівської районної "Просвіти"
Тернопільської області,
Ганна Костів-Гуска

Ми щасливі, що маємо змогу побувати у цих святих стінах, де витає дух Українського Мойсея – Івана Франка. Незламної вдачі, він творив націю, творив Українську державу. І ми, нащадки, у великому боргу перед його пам'яттю. Ми зробимо все, щоб музей-садиба була відремонтована і люди могли б ще довгі віки вчитися тут любові до України.

23 жовтня 2003 р.

Голова Комітету Верховної
Ради України Лесь Танюк,
Микола Жулинський,
Михайло Косів,
Ярослав Кендзьор

В зимовий день прийшли до оселі Івана Франка, щоб до джерела духовності допасти.

23 січня 2004 р.

Віктор Стельмах, поет,
Роман Стельмах, історик,
м. Одеса

Ми, працівники (викладачі) Львівського університету, схвильовані і зачаровані відвіданням меморіального музею великого Сина України Івана Франка. Низько схиляємо голови перед його світлим і вічним образом.

26 травня 2004 р.

Л. Бондар, А. Скоць,
В. Корнійчук, Н. Тихолоз,
Б. Тихолоз, В. Працьовитий

Бажаю процвітання музеєві, працівники якого зберігають живу пам'ять про страждене життя одного з найбільших українців.

19 вересня 2004 р. Степан Захаркін, відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

Я, Олександра-Марія Дем'янчук, з дому Іванець, внучка Ольги Рошкевич, відвідала цю оселю дня 24 вересня 2004 року.

24 вересня 2004 р. Леся Дем'янчук

З великою радістю відвідую цей чудовий музей мого стрийка Івана Франка. Чуюся щасливим, що хоч тепер маю нагоду побачити на власні очі оцю святу нам землю, і особливо цей дім, де жив наш великий геній. Щасти Вам, Боже, розбудувати цей музей, щоби стояв на століття.

25 липня 2005 р. Зенон-Захар Франко, *США*

ПЕТРО ЗОЗУЛЯК

ХРОНІКА МУЗЕЮ: 2005-й РІК

Особистості

Про видатні особистості української культури – художників Софію Караффу-Корбут та Петра Обаля – йшлося на презентації, яка відбулася у "Франковій вітальні" Музею. Книжки з'явилися на світ у видавництві "Каменяр" (серія "Особистості").

Книги представляв директор видавництва Дмитро Сапіга.

"Графиня з Куткора". Автор Оксана Думанська. Це своєрідний літопис про видатну художницю Софію Караффу-Корбут, поданий через спогади її сучасників.

Враження від книги висловили літературознавець Марія Якубовська, ректор Академії друкарства Богдан Дурняк, директор Музею Роман Горак, автори спогадів – професор Академії мистецтв Марта Токар, хранитель творчої спадщини художниці Василь Валько.

"Петро Обаль" – документальна повість про життя і творчість українського художника. Про працю над книгою розповів автор, письменник і художник, стриянин Мирон Нестерчук. Своїми думками про книгу поділилися завідувач Стрийського міського відділу культури Богдан Бойко, заступник директора Стрийського краєзнавчого музею Зеновія Ханас, поетеса зі Стрия Теодора Савчинська-Латик.

"Хочеться вірити, що ім'я Петра Обаля буде стояти поряд з іменами Олекси Новаківського, Василя Касіяна, Василя та Федора Кричевських, Георгія Нарбута, Івана Падалки, Павла Ковжуна, Михайла Жука, Михайла Бойчука, Галини Налепинської-Бойчук, низки інших уславлених імен – широко відомих й тих, що повертаються лише на рідну землю. Мистецький світ, створений Петром Обалем, може гідно репрезентувати наш народ в Європі й на усіх материках планети. Мистецтво художника Петра Обаля є тим, що можна визначити словом "класика", що є дороговказом для майбутніх поколінь художників, як приклад високого служіння – без високих слів, але кожним своїм кроком, кожним ударом схвильованого серця, яке в найтяжчі миті билося в унісон з серцем рідної землі, назва якій – "Україна". Так закінчує Мирон Нестерчук свою книгу про Петра Обаля.

На представленні книг звучала музика у виконанні викладачів Львівського державного музичного училища імені С. Людкевича – Наталі Кульчицької (скрипка) і Тетяни Лукашової (фортепіано).

Дні пам'яті Івана Франка

Дні пам'яті Івана Франка, які щороку організовує і проводить Музей, розпочалися 28 травня. У церкві Святої Софії парох церкви о. Богдан Смук відправив Заупокійну Службу Божу за Іваном Франком. Участь взяли хор студентів музично-богословського училища під орудою диригента Михайла Телюка.

Свою квітку у вінок пошанування Івана Франка вплели у цей день учні Львівської середньої школи № 23, виступивши у "Франковій вітальні" Музею з літературно-музичною композицією "Я син народа, що вгору йде" (автори – А. Кінжибало, Л. Іванчук, М. Браташ, музичний керівник – М. Кібліцька).

У цей же день о. Богдан Смук відправив панахиду на могилі Івана Франка разом із хором "Благовіст" церкви Святого Архістратига Михаїла під орудою заслуженого діяча мистецтв України Ярослава Мелеха, президент хору Петро Сидор.

Слово про Івана Франка виголосив доктор філологічних наук, професор Тарас Салига. Поезії Івана Франка читали народний артист України Святослав Максимчук та переможець конкурсу читців серед учнів шкіл області на краще виконання творів Івана Франка – учень Львівської середньої школи № 4 Максим Дробот.

Це уже п'ятий конкурс, який проводить Музей та Головне управління освіти і науки облдержадміністрації.

29 травня відбулось літературно-мистецьке свято "Шляхами Івана Франка" в селі Вовчухи Городоцького району.

Саме у це село на Зелені свята 1901 року привела доля Івана Франка. Тут парохом місцевої церкви Святого Юрія був український письменник, просвітний та громадський діяч Городоччини о. Василь Загаєвич. У цій церкві Іван Франко прочитав на Службі Божій "Діяння Апостолів", а відтак у цей же день читав і в сусідньому селі Долиняни. Про цю подію нагадують сьогодні пам'ятні знаки, зокрема меморіальна стела І. Франкові та о. Загаєвичу роботи київського скульптора, уродженця Вовчух Михайла Дмитріва. Тут, на місцевому цвинтарі, сплять вічним сном Українські січові стрільці, які загинули в боях з польськими окупантами зимою 1919 року. Серед загиблих стрілець Степан Паньківський, який 1 листопада 1918 року підняв на Ратуші у Львові синьо-жовтий стяг.

Учасників свята привітав голова Городоцької райдержадміністрації Ігор Мойсин.

Учні школи села Вовчухи виступили з композицією "Нам пора для України жить".

Слово про Івана Франка виголосив директор Музею Роман Горак.

Уродженець села, директор Львівського коледжу декоративного й ужиткового мистецтва імені Івана Труша, кандидат мистецтвознавства, лауреат Національної премії України ім. Тараса Шевченка Василь Откович подарував погруддя Івана Франка для майбутньої світлиці Івана Франка.

Експонати для цього музею подаровані також і від Львівського музею Івана Франка.

Поезії Івана Франка читав народний артист України Святослав Максимчук. Співали на святі тріо бандуристок "Червона калина", у складі заслуженої артистки України Марії Сороки, Ірини Содомори та Наталії Страмик і дует бандуристок "Калиновий цвіт" у складі Наталії Страмик і Любові Сновидович.

Вів урочистість Петро Зозуляк.

Традиційні "Франківські читання – 2005" відкрив Роман Горак. З доповідями виступили доцент кафедри теорії музики Львівської державної музичної академії ім. М. Лисенка, кандидат мистецтвознавства Яким Горак – "Листи Богдана Кістяківського до Івана Франка"; вчений секретар Музею, кандидат історичних наук Валентина Кухар – "Микола Угрин-Безгрішний: талант, підтриманий Іваном Франком"; старший науковий працівник Музею Марія Войціцька – "Іван Франко та Омелян Партицький"; науковий працівник Музею Віолета Чернієнко – "Листи Дем'яна Гладиловича до Івана Франка"; завідувач відділу Музею Соломія Вівчар – "Стосунки Івана Франка з братами Дашинськими"; а також студенти III курсу філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, семінар доцента Р. Горака: Леся Ковальчук – "Листи В'ячеслава Будзиновського до Івана Франка", Оксана Кондзелко – "Листи Євгенії Бохенської до Івана Франка", Тарас Котів – "Листи Сергія Бердяєва до Івана Франка", Леся Курус – "Листи Бориса Грінченка до Івана Франка", Ольга Лужанська – "Листи Наталії Деген до Івана Франка", Ксенія Левків – "Листи Ольги Білинської до Івана Франка", Ірина Кузик – "Листи Григорія Величка до Івана Франка", Марія Кореневич – "Листи Іларіона Герасимовича до Івана Франка", Мар'яна Куликовець – "Листи Людмили Драгоманової до Івана Франка", Наталя Крук – "Листи Миколи Вороного до Івана Франка".

Під час "Днів пам'яті Івана Франка" у Музеї виступили переможці конкурсу читців на краще виконання творів Івана Франка.

Надзвичайно тепло сприйняли присутні концерт солоспівів на тексти Івана Франка у виконанні лауреата міжнародних конкурсів Соломії Приймак, концертмейстер Олена Ксьондзик. Вів концерт і коментував доцент Львівської державної музичної академії імені М. Лисенка, кандидат мистецтвознавства Яким Горак.

Мистецьку сторінку Днів доповнили також концертна програма "Моя Франкіана" народного артиста України Святослава Максимчука, вистава "Картка любові" Р. Горака у театрі ім. М. Заньковецької та "Фарбований лис" за І. Франком у театрі ляльок.

У Музеї відбулося представлення двох книг – "Зів'яле листя" та "Не пора!".

Поетичну збірку Івана Франка "Зів'яле листя" мовою оригіналу та в перекладах польською і російською представив директор видавництва "Каменяр" Дмитро Сапіга. "Зів'яле листя" читали народний артист України Богдан Козак та автор перекладу польською мовою Кристина Ангельська.

Письменники Роман Горак та Ярослав Гнатів презентували свою чергову книгу з серії біографічного циклу книг про Івана Франка "Іван Франко. Книга п'ята. Не пора!". В анотації читаємо: "Дослідження "Не пора!" по-новому освітлює зародження соціалізму на теренах Східної Галичини, окреслює час, у якому Франко сформулював своє і сучасного йому покоління українців кредо: годі озиратись і орієнтуватися на Росію, Австрію, Польщу – "Нам пора для України жить".

У виставкових залах музею експонувалися виставки "Твойому генію наш скромний дар" (Прижиттєві ювілеї Івана Франка), "Золотий міст зрозуміння" (Іван Франко і Європа), "Графічна Франкіана", виставка творів художника Ю. Ямаша "Карпатські Атени" (Іван Франко і Криворівня).

Завершилися "Дні пам'яті Івана Франка" літературно-мистецьким святом "Шляхами Івана Франка" у селі Антонівці Жидачівського району. У 1905 році до цього села (яке тоді називалось Яйківці) на Великдень приїжджали Іван Франко, Михайло Коцюбинський та Володимир Гнатюк.

Жидачівські районна держадміністрація і районна рада підтримали ініціативу Музею і встановили з нагоди 100-річчя цієї події пам'ятний знак, на якому відтворена відома світлина. Робота уродженця Жидачівщини – відомого скульптора Романа Романовича.

На свято до Антонівки приїхали внук Івана Франка – Рональда Франко з Києва, правнук Михайла Коцюбинського, директор Чернігівського літературно-меморіального музею М. Коцюбинського, лауреат міжнародної премії ім. Дмитра Нитченка та премії ім. Олекси Гірника Ігор Коцюбинський, заступник директора з наукової роботи цього музею Наталія Коцюбинська, діячі культури і мистецтва зі Львова.

Після Служби Божої громада села і гості зібралися біля пам'ятного знаку, який освятили місцевий священик Андрій Пецух та священики сусідніх парафій. Усі тепло вітали присутніх на святі вояків Української Повстанської Армії.

Урочистості відкрила і вела заступник голови райдержадміністрації Марія Турченяк.

Біля пам'ятного знака промовляли голова райдержадміністрації Ігор Кос, голова районної Ради Роман Баліцкий, Роман Горак, Ігор Коцюбинський, Рональд Франко, Петро Зозуляк, заступник голови Львівської Спілки письменників Ігор Гургула, директор видавництва "Каменяр" Дмитро Сапіга, сільський голова Віктор Благий.

Звучали слово і пісня Івана Франка у виконанні учнів місцевої школи.

Після урочистості відправлено панахиду на могилі отця Северина Борачка, з яким приятелював Іван Франко і до якого він приїжджав на Великдень у 1905 р. з Михайлом Коцюбинським та Володимиром Гнатюком, а також панахиду на могилі вояків УПА.

Свято продовжилось у місцевій школі. Громаді села була представлена книжка "Загублені на Журавенщині", яку написали Роман Горак та уродженець Жидачівщини Іван Гамлій. Це книга про людей і події на Жидачівщині, котрі пов'язані з Іваном Франком, про вчительку Євгенію Бохенську, про одного з сіячів національного відродження в Галичині Омеляна Партицького, про товариша юності Івана Франка Володимира Коцовського, а також про поїздку Івана Франка, Михайла Коцюбинського та Володимира Гнатюка у село Яйківці на Великдень 1905 року.

А ще у книзі йдеться про три невеличкі, забуті історією села на Журавенщині – Лисків, Зарічне та Корчівку. В останньому з них 1910 р. створена перша на Жидачівщині читальня товариства "Просвіта" імені Івана Франка. Про книжку розповідав Роман Горак.

У концертній програмі, в якій звучали поезії Івана Франка та пісні на його тексти, виступили солісти філармонії Лілія Коструба, Михайло Саноцький, Дмитро Губ'як, Микола Габрук, соліст театру опери та балету ім. С. Крушельницької народний артист України Володимир Ігнатенко та народний артист України Святослав Максимчук.

Вів свято у школі Петро Зозуляк.

Директор школи Леся Гудзувата та її учні дякували митцям своїми піснями і квітами.

Усі співали "Не пора..!"

Слово завідувача кафедри української літератури ім. М. Возняка Національного університету ім. І. Франка, професора Тараса Салиги на могилі Івана Франка 28 травня 2005 року

Яка іронія!.. Травень 1916-го, як і нині, сповнював природу життєдайністю сил, красою буйноквіту, а геній впав... впав у важкій недузі, хоч сам був Травнем – тією всеплодющою снагою, що годувала його

люд духовно, тішила його надіями, вірою, що казала йому: "Та прийде час і ти огнистим видом засяєш у народів вольних колі..." Упав Франко, який "кров'ю свого серця змивав горе рідного народу, що був його "міццю духа" та "огнем любови".

Упав саме тієї щасливої і сумної нашої історичної пори, коли Українські січові стрільці тримали героїчний бій над Стрипою проти ворожої російської армії. Сумна вість про його смерть болем вразила молоді серця українського стрілецтва, серед якого був син поета Петро Франко.

Власне, усі усусуси були духовними синами Каменяра, який впродовж життя формував їх політичний світогляд, будив їх гідність, складав маніфестуючі гімни, слова яких рвали ланцюги неволі, здирали з очей рабську полуду, шикували в ряди одностойців, братерської любові.

Єднаймося, братаймося
В товариство чесне,
Хай братерством, щирими трудами
Вкраїна воскресне!

Це він – Франко, уже спрацьований, натруджений на усіх перелогових ланах нужденної і поганьбленої української дійсності, зітре з чола піт і раптом побачить, що недаремно орав і засівав рідну ниву. Він втішиться, що його поле зарясніло молодими, здоровими врунами. Тоді із його зболеної душі, зі змученого серця зринуть на волю, у світ слова:

Гей, Січ іде,
Красен мак цвіте!
Кому прикре наше діло –
Нам воно святе.

Але того сумного травня 1916-го "красен мак" у печалі похилив свої буйні голови. Вулицями Львова ішла "Січ" – цвіт української нації, – ішли славетні усусуси і на своїх дужих раменах скорботно несли у Вічність домовину свого Мойсея – генія України.

У некролозі усусусівський журнал "Шляхи" напише: "На бойовому шляху України упав перший жовнір першого ряду першої чети каменярської сотні. Упав по боротьбі важкій, склонив сиву голову по метушні життєвій, поклався на вічний спочинок по праці виснажуючій, кервавій, упав з піснею на устах".

Отже, є своя гуманістична закономірність, що останні дні свого життя Франко провів у Львові в притулку Січових стрільців на вул. Петра Скарги. Але "закономірності" радянського режиму дотримувались своєї фарисейської логіки. Рівно через півстоліття, коли наймолодший Франків син Тарас публікуватиме спогади про Батька, редакторська рука соцреалізмівського режиму зобов'яже його вписати брехливі рядки: "Людина, яка не бажала служити військовій машині гнобителів, останні дні свого життя перебувала серед військових".

Суща правда – Франко ніколи не служив "військовій машині гнобителів", як і правда велика та незаперечна, що він був духовним генералом українських військовиків як для легендарних усусусів, так і для легендарних воїнів УПА.

Радянська ідеологія знала, що робить. Вона "вдягала" Слово Франкове в уніформу свого тоталітаризму, маніпулювала ним і вкладала його у свої матриці, афішувала його як Слово, начебто засвічене від вогню російського соціал-демократства. Вона ж водночас ампутувала його найздоровше тіло, і на місці його ран, що стікали кров'ю поетового серця, з'являлись купюри. В інших випадках, коли слово Франкове ампутації не піддавалось, вона живцем його замикала у спецфондівські каземати.

Та Франко за всіляких умов, як говорив Євген Маланюк, залишався Франком – "інтелектуально-духовним подвигом", "вельмишановною академією наук в одній особі", "інстинктом величі". Симон Петлюра назвав його "поетом національної чесності", Дмитро Донцов – "ляском батога" по обличчю національного гніту". А Леся Українка, прочитавши "Зів'яле листя", писала поетові, що його слово "стинає кров", що "такий вже фатум над поетами", які "не вміють терпіти мовчки як "мужикові пристало", а мусять гукати на майданах і прорицати, "аки одержимі", у той час, коли б хотіли в землю увійти від туги і замовкнути навіки".

Як ще багато можна цитувати крилатих "золотих слів", у яких ідентифікується Франкова велич, геній, працелюбність, патріотизм, високість і незламність духу, революційність, апостольство правди, провідництво, краса і естетизм!..

На жаль, не надто менше знаходилось "злоустів" із лукавими та фальшивими фразами, що при житті вижирали поетову душу. "Доля їх мені ніколи не скупила", – констатував Франко. Щоправда, і він їх не щадив. А найчастіше, що було для них найбільшою образою, він наче б не дивився в їх бік, не звертав на них уваги і робив своє:

Нехай і так! Я радо йду
На чесне, праве діло!
За нього радо в горю вмру
І аж до гробу додержу
Мій прапор ціло.

І нині цих "вражих дітей" різних мастей, "породистої і непородистої шерсті" Франкові, до речі, як і Шевченкові, Лесі Українці, вистачає. Над його біографією і творчістю збиткуються новітні та "грантові" постмодерні псевдолітературознавці. Одні оббріхують його інтимне життя. Інші "запрягають" його творчість у "соддепівські" вози. І зашуфричені із замороженими душами в штурмовках їздових намагаються поганяти Франком. А він, "не кинувши каменярського молота", як колись не боявся виписувати галицькій доморощеній інтелігенції правдиві характеристики, говорити про нікчемність її

"дрібничковості, тісного матеріального егоїзму, дволичності й пихи", так і сьогодні, – "бо пора се великая єсть", вивівши свій народ, "молодий цвіт" українського студентства на революційний Помаранчевий майдан, і в бік хохлів, малоросів, манкуртів, покручів, "братів" із "русского общества" та "іже з ними" з-під стягу Януковича та кучмівської банди їм каже:

Я... добре знаю
Всю ту патріотичну зграю
Й ціну її любовних фраз.

Ця ціложиттєва послідовність його боротьби, що виражалась у мускулистих фразах його публіцистизму, їдких сатиричних інвективах, у підтекстах притч, у неспростовних сентенціях його палких промов, дискусій, публічних виступів тощо, врешті в усій творчості завжди виростала з любові до людей:

Люди! Діти!
До мене, я люблю вас, всіх люблю!
І все зроблю, що будете хотіти!
Чи крові треба – кров за вас проллю!
Чи діл – я сильний, віковічні скали
Розтрощу, на землю повалю...

Сьогодні, можемо сказати, віковічні скелі гніту розтрощено. Голос Франка нас "іззиває" до вільного "труду". Вісімдесят десятий раз ми прийшли на могилу Каменяра. І будуть приходити наші діти, онуки, онуки їх онуків, бо Франко належить вічності.

Прийдімо до Франка

– так запрошували музейні афіші львів'ян і гостей міста до Його Музею згадати і пошанувати Каменяра у день 149-х уродин. І львів'яни, і гості щиро відгукнулися. "Франкова вітальня" – переповнена. Урочистості в Музеї були присвячені уродинам І. Франка та 100-річчю написання поеми "Мойсей".

Урочистості відкрив і вів Петро Зозуляк.

Слово про Івана Франка та його поему "Мойсей" виголосив Роман Горак.

Виставку "Мойсей" – золотий фонд української поезії" представила головний хранитель фондів музею Олександра Старак.

Поему "Мойсей" читав народний артист України Святослав Максимчук, у виконанні якого слово Франкове постійно звучить у Франковому домі. Єдиний активний пропагандист живого українського слова, який достойно і гідно репрезентував це слово у багатьох містах України, Польщі, Німеччині, Англії, Канаді, США. Інтерпретація поеми І. Франка "Похорон" і "Мойсей" стала найвищим мистецьким досягненням актора. Робота над поемою "Мойсей" завершилася створенням відеофільму.

"Коли Святослав Максимчук сказав мені, що завершує роботу над "Мойсеєм", прем'єра якого відбулася нещодавно, я, щиро кажучи, потерпав. Бо "Мойсей" для мене щось більше, аніж улюблений твір, це книга усього мого життя, яку я студіюю. "Мойсеєм" дихаю, про подвиг Франка як Мойсея пишу, чую, як говорять герої поеми. І я був вражений тим, що концепція двох різних людей – актора і письменника – збіглася. Ця робота Максимчука здобула величезний і заслужений успіх" – так відгукнувся Роман Іваничук.

"...Блискуче відкриття ще одного аспекту Франкового генія... Освітяни, літератори, актори! Розробляймо неоціненні скарби – поклади Франка... Берімо приклад зі Святослава Максимчука, Князя художнього слова. Його недарма покликав до Києва Дмитро Павличко..." – пише у статті "З океану Франкіани" (журнал "Учитель", 1999, № 5–6) відомий український поет В. Юхимович після тріумфального виступу С. Максимчука в Українському домі Києва 1999 року.

Науково-методична рада Музею ухвалила представити Святослава Максимчука на здобуття Національної премії України імені Тараса Шевченка 2006 року за літературні концертні програми "Моя Шевченкіана", "Моя Франкіана", за творами багатьох українських письменників та вагомий внесок у розвиток й утвердження мистецтва художнього слова й активну пропаганду української літератури.

* * *

3 листопада 2005 року у Музеї відбулося засідання обласного організаційного комітету з підготовки до відзначення 150-річчя від дня народження Івана Франка.

Засідання вів голова обласної державної адміністрації, співголова оргкомітету Петро Олійник. Обговорювалось питання про виконання заходів з відзначення 150-річчя від дня народження Івана Франка.

Про хід ремонтно-реставраційних робіт у Музеї Івана Франка, про недостатнє фінансування цих робіт доповів Роман Горак.

В обговоренні взяли участь заступник голови обласної державної адміністрації, заступник співголів оргкомітету Тарас Батенко, заступник голови обласної Ради Андрій Парубій, голова комісії з питань культури, духовного відродження обласної Ради Марія Христинич, заступник начальника Управління культури облдержадміністрації Надія Шатинська, вчений секретар Львівського національного університету імені Івана Франка Олексій Сухий, голова правління обласної організації Національної спілки письменників України Марія Якубовська, народний артист України Святослав Максимчук.

* * *

17 листопада 2005 року під час перебування з робочим візитом у Львові Музей відвідав віце-прем'єр-міністр України з гуманітарних

питань В'ячеслав Кириленко, голова Всеукраїнського організаційного комітету з підготовки до відзначення 150-річчя від дня народження Івана Франка.

В'ячеслав Кириленко ознайомився зі станом ремонтно-реставраційних робіт у Музеї, наголосив на важливих питаннях підготовки до 150-річчя Івана Франка на всеукраїнському й міжнародному рівнях.

Про підготовку до 150-річчя Франкових уродин на Львівщині говорили голова облдержадміністрації Петро Олійник, заступник голови облдержадміністрації Тарас Батенко, ректор Національного університету імені Івана Франка професор Іван Вакарчук, директор Музею Роман Горак.

В'ячеслав Кириленко відвідав також музей-садибу Івана Франка в Нагуєвичах.

Виставки у Музеї 2005 року

"Іван Франко про Тараса Шевченка" (автори – Віра Бонь, Олександра Старак, Олександр Дворський).

"Петро Франко" – до 115-ї річниці від дня народження (Олександра Старак, Олександр Дворський).

Виставка живопису та графіки Петра Обаля (Олександр Дворський).

Виставка графіки Софії Караффи-Корбут (ілюстрації до творів "Іван Вишенський" І. Франка та "Лісова пісня" Лесі Українки (Олександра Старак, Олександр Дворський).

Виставка живописних робіт "Пори року" Миколи Горди (Ольга Глібовицька, Олександр Дворський).

Виставка живописних робіт Юрія Ямаша "Атени Карпат" (Олександр Дворський).

"Мойсей" – золотий фонд української поезії" – до 100-річчя написання поеми (Олександра Старак, Петро Зозуляк, Олександр Дворський).

"Осип Роздольський" (Марія Войціцька, Олександр Дворський).

"Золотий міст зрозуміння" – Іван Франко і Європа (Віра Бонь, Зиновія Стець, Олександр Дворський).

"Уляна Кравченко" (Галина Ліман, Олександр Дворський).

* * *

У 2005 році музейна збірка поповнилась 442 одиницями основного фонду.

Видано "Науковий вісник музею Івана Франка", випуск 5.

Відвідали музей 3428 осіб.

Проведено 86 екскурсій.

У зв'язку з ремонтно-реставраційними роботами меморіальний будинок Музею зачинено з 1 лютого, а виставкові зали – з 1 жовтня 2005 року.

РОМАН ГОРАК

НЕ СТАЛО ОНУКИ ОЛЬГИ РОШКЕВИЧ...

Тільки наприкінці березня 2006 року в Україну з далекої Канади приспіла сумна вістка, що 31 січня на 84-му році життя (нар. 29 липня 1922 р.) відійшла у Вічність Марія-Олександра Іванець-Дем'янчук. Була останньою внучкою Ольги Рошкевич – першого і великого кохання Івана Франка, музою його ранньої і болем його пізнішої поезії. Їй присвячував Франко свої перші поетичні твори, з нею був заручений, мріяв одружитись, але цьому не судилось статись. Обоє тяжко переживали розлуку до кінця своїх днів. Доля судила Іванові Франку Ольгу Хоружинську, яка робила все, щоб захистити письменника від цього жорстокого світу, аби, врешті, бути знівеченою тим світом. Ольга Рошкевич вийшла заміж за Володимира Озаркевича, щоб заховатись від цього світу та щоб той світ про неї забув зовсім. Волею тієї ж долі була поєднана з представником великого роду Озаркевичів. Дід Володимира Озаркевича Іван Озаркевич (1795–1854) був тим, хто організував перший у Галичині український театр і познайомив галичан з "Наталкою Полтавкою" І. Котляревського під назвою "Дівка на відданню, або На милування нема силування". Батько Володимира Озаркевича був видатним церковним і політичним діячем, а також послом до австрійського парламенту (1873–1891), де пристрасно боронив права українців. Це він організував галицьких селян і привіз їх у Відень до цісаря, щоб розповісти, як над ними знущається польська шляхта, господарюючи в краї. Рід Озаркевичів дав чимало видатних представників у різних галузях української культури. Був він кровно пов'язаний з іншим відомим українським родом Окуневських. Доля жорстоко поставилась як до роду Озаркевичів, так і роду Окуневських. Вони були знищені з приходом радянської влади, і тільки декільком з них вдалось урятуватись і коротати до смерті своє життя далеко від рідної землі, в еміграції.

Не пожаліла доля й онуків Ольги Рошкевич, дітей її одинокої дочки Олени, що була замужем за священиком Йосипом Іванцем. Життя дочки Оксани забрала національно-визвольна боротьба. Загинув син Володимир, що подавав блискучі поетичні надії. Врятувалась лише вона,

Марія Іванець, яку ще молодою насильно вирвала війна і викинула на чужину, в котрій до кінця своїх днів не могла прижитись, хоч провела там майже ціле життя.

Під час наступу радянської армії її насильно вивезли разом з "Народною Торгівлею", де працювала в бухгалтерії, зі Львова. Спочатку у Польщу, а відтак – у Словаччину. Звідти вона потрапила на роботи до Відня, де працювала на фермі. Разом з господарями вимушена була при наступі радянської армії виїхати під Мюнхен у містечко Прін, що розмістилось в дуже мальовничому підніжжі Альп. Тут Марію прикріпили до роботи в одного баварця. Поводився він з остарбайтерами дуже погано. Харчі були жахливі та й і їх мало, доводилось працювати від зорі до зорі впроголодь. Містечко звільнили американські війська. Після відходу американських військ Марія опинилась в таборі для переміщених осіб. 1948 року з Німеччини по контракту, як домашня прислуга, Марія Іванець виїхала в Америку. Опинилась в Монреалі, де працювала кухонною помічницею за мізерну платню. Весною 1950 року переїхала у Торонто. Не знала, що вже вдома, у селі Миклашеві неподалік Львова, вже нема нікого. Ні батька, ні матері, ні рідні. Їх бібліотеку та архів винесено на подвір'я і спалено. Відтак їй вдалось віднайти бабуню Михайлину Рошкевич у Чехословаччині і дізнатись про жахливу трагедію синів бабуні Михайлини. Їх винищила радянська влада. Художні полотна її старшого сина Івана Іванця, відомого українського художника-баталіста, першого голови Львівської спілки художників, спалено, а його замордовано. Михайлина Рошкевич-Іванець тепер перебувала в будинку старців. Відтак зв'язок з нею пропав. Лише опісля дізналась, що померла Михайлина 21 червня 1957 року. Не стало тієї, котра була введена в українську літературу Іваном Франком і була першою, хто почав писати бойківським діалектом. З сучасників Івана Франка, хто знав його зі шкільних часів, вона була єдина, хто дочекався 100-літнього ювілею письменника.

Року 1951-го Марія Іванець вийшла заміж за Тита Дем'янчука, доля якого також закинула за океан. Був зі Скалата на Тернопільщині. 1952 року народилась їх донечка Оленка. По смерті Сталіна Марія Іванець відважилась написати до знайомих. Тоді й дізналась, що вже нема нікого з родини в живих. 1977 року Марія Іванець повдовіла. Приклала чимало зусиль, щоб поставити знищений на сільському цвинтарі у Миклашеві пам'ятник, в якому спочивали її рідні та бабуня Ольга Рошкевич-Озаркевич. Померла вона 31 травня 1935 року.

У часи перебудови Марія з дочкою вирішила відвідати землю предків. На пам'ять взяла жменьку рідної землі, за що була видворена з України. Її звинуватили, що виконувала замовлення американських спецслужб і брала землю на радіаційний аналіз.

1992 року до неї звернулось видавництво "Каменяр" профінансувати книжку Михайлини Рошкевич "Таку вже Бог долю судив". Ту книжку ще колись хотів випустити Іван Франко. Не мав коштів здійснити свій намір. Книжка вийшла 1993 року.

Приїхала в Україну Марія Іванець восени 2004 року. Приїхала, як виявилось, вже назавжди попрощатись з рідною землею. Тоді ж, 24 вересня, відвідала Музей Івана Франка у Львові. Торкнулась востаннє речей, які колись були в її домі: стіл, за яким в домі Рошкевичів писав Іван Франко, обруси, серветки, фотографії. Повернула музеєві копії листів Михайлини Рошкевич, писаних до неї.

Була як дві краплі води подібна на бабуню Ольгу Рошкевич, яку пам'ятала, як гладила її дитячу голівку та заплітала коси. Мала ту ж поставу, ті ж благородні контури обличчя, ту ж глибока печаль в очах, яка супроводжувала Ольгу Рошкевич до могили. Ні з ким не хотіла говорити Ольга Рошкевич про Івана Франка аж до своєї смерті. Лиш сестру Михайлину просила покласти в її гріб листи від нього. Її воля була виконана. Хотіла ще дуже побачити, як зацвітають в рідній стороні сади. Як землю вкривають квіти, туга за якими мучили її і не давали спокою. Не судилось... Лягла в чужу землю, як тисячі інших, щоб снити про кращу долю рідної землі.

НАШІ АВТОРИ

Вівчар Соломія, завідувач фондового відділу Музею

Войціцька Марія, старший науковий працівник Музею

Горак Роман, директор Музею, член Національної спілки письменників України, заслужений працівник культури України, лауреат премії імені Михайла Возняка

Горак Яким, доцент Львівської державної музичної академії імені М. Лисенка, кандидат мистецтвознавства

Зозуляк Катерина, старший науковий працівник Музею, член Національної спілки письменників України

Зозуляк Петро, заступник директора Музею з наукової роботи, член Національної спілки театральних діячів України, заслужений діяч мистецтв України, заслужений діяч культури Польщі

Костенко Тетяна, науковець, мешкає у Львові

Куликовець Мар'яна, студентка четвертого курсу філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

Кухар Валентина, вчений секретар Музею, кандидат історичних наук

Рикмас Ольга, завідувач науково-освітнього відділу Музею

Сирота Лілія, науковий співробітник Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України, кандидат філологічних наук

Стець Зиновія, науковий працівник Музею

Чернієнко Віолета, науковий працівник Музею

Шуляр Андрій, архітектор, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка

Наукове видання

Львівський літературно-меморіальний музей Івана Франка

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МУЗЕЮ ІВАНА ФРАНКА У ЛЬВОВІ
Випуск 6

Редактор і коректор *Євдокія Русин*
Художній редактор *Ігор Шутурма*
Технічний редактор *Леся Пелехата*

Здано на складання 29.11.06. Підписано до друку 14.03.07.
Формат 84x108 1/32. Папір офсетн. № 1. Гарнітура Times. Офсетний друк.
Умов. друк. арк. 18,48. Обл.-вид. арк. 24,62. Тираж 350 прим.

Видавництво «Каменяр». 79000, Львів, МСП, Підвальна, 3.
Свідоцтво Держ. реєстру: серія ДК, № 462.
Ел. адреса: vyd_kamenyar@mail.lviv.ua

Віддруковано у Головному управлінні статистики у Львівській області.
79058, Львів, проспект В. Чорновола, 4.

Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові: Випуск 6 /
Н34 Редколегія: Р. Гром'як, І. Денисюк, М. Ільницький та ін.;
Відповід. за вип. П. Зозуляк. – Львів: Каменяр, 2006. – 350 с.
ISBN 5-7745-1060-3

У шостому випуску "Наукового вісника Музею Івана Франка у Львові" публікуються наукові статті й дослідження працівників музею та науковців інших установ. Продовжується публікація листів до Івана Франка. Вперше друкується "Історія хвороби" І. Франка.

Н 4603020100-11 Без оголошення
2006 **ББК 83.3 (2УКР) л6**

НБ ЛНУ ім. Івана Франка
Уф 0575